T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

TARIMSAL KÜÇÜK ÜRETİCİLERİN HAYATTA KALMA STRATEJİLERİ: KONYA ÖRNEĞİ

Emrah BAŞARAN

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Mahmut ATAY

Konya – 2018

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	Emrah Başaran
Numarası	114105002001
Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji/Sosyoloji
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mahmut Atay

Tezin Adı Tarımsal Küçük Üreticilerin Hayatta Kalma Stratejileri: Konya Örneği

ÖZET

Tüm dünya genelinde küçük üreticiler, tarımsal üretimin büyük bir bölümünü gerçekleştirmektedirler. Tarihsel süreç boyunca bu güçlü konumunu sürdürmeyi başaran küçük üreticiler günümüzde pek çok türden risklerle karşı karşıya gelmektedirler. İçerisinde yaşadığımız küresel çağda her geçen gün zorlaşan şartlar altında tarımsal üretim gerçekleştiren küçük üreticilerin bu zorluklar karşısında varlıklarını nasıl devam ettirdikleri ise önemli bir tartışma alanını oluşturmaktadır. Genel olarak bakıldığında pek çok farklı yaklaşım zamanla tarımsal küçük üreticiliğin ortadan kalkacağını ve bunun yerini büyük çiftliklerin alacağını ve bu sürecin sonucunda da küçük üreticilerin topraktan kopacağını öngörmekteydiler. Bu öngörülerin büyük oranda gerçekleşmemiş olması, tarımsal küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilmek ve üretim birimini gelecek nesile aktarabilmek için ne türden bir hayatta kalma stratejisi belirlediklerinin ortaya çıkarılmasını önemli kılmıştır. Bu açılardan değerlendirildiğinde dünyanın farklı coğrafyalarında tarımsal küçük üreticilerin hayatta kalma stratejileri üzerine çalışmalar gerçekleştirilmektedir.

Konya'da gerçekleştirilen bu çalışma, tarımsal küçük üreticilerin hayatta kalma stratejilerinin neler olduğu üzerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, sosyo-kültürel ve ekonomik faktörlerin Konya'da tarımsal üretim gerçekleştiren küçük üreticilerin hayatta kalma stratejilerini oluşturmalarında ne denli önemli olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kırsal Sosyoloji, Tarımsal Dönüşüm, Tarımsal Küçük Üreticilik, Hayatta Kalma Stratejileri, Konya.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı Emrah Başaran

Numarası 114105002001

Ana Bilim / Bilim Dalı Sociology/Sociology

Programı Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■

Tez Danışmanı Prof. Dr. Mahmut Atay

Tezin İngilizce Adı Survival Strategies of Agricultural Small Producers: The Case of Konya

SUMMARY

Small producers have been generating the large part of agricultural production all over the world. In historical process, small producers, who succeeded in maintaining this powerful status, have been facing many risks today. In a global age we live in, the issue of how agricultural small producers continue their existence in the face of such challenges becomes an important question of debate. In a general view, many different approaches had predicted that agricultural small producing would be removed and by being replaced with big farms, and at the end of this process, small producers would leave their agricultural lands. The fact that such a prediction has not been materialized to a large extent made important the revealing of what kind of survival strategy could be determined by agricultural small producers in order to continue their existence and transfer the production unit to the next generation. When it is evaluated from these perspectives, studies on survival strategies of agricultural small producers in different regions of the world have been maintained.

This study that was generated in Konya province has been focused on what strategies are followed and embraced by local agricultural small producers to survive. Within this context, it was proposed to present how the socio-cultural and economic factors are vital in survival strategies of agricultural small producers who are making production in Konya.

Keywords: Rural Sociology, Agricultural Transformation, Agricultural Small Producing, Survival Strategies, Konya.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkarılmasında birçok kişinin emeği ve gayreti olmuştur. Tez yazım sürecinin her aşamasında desteğini esirgemeyen, değerli bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Mahmut ATAY'a teşekkürlerimi sunarım. Tez konusunun belirlenme aşamasında bana engin bilgileriyle ışık tutan ve tüm sorularımı büyük bir sabırla cevaplandırarak bu tezin tamamlanmasına büyük katkılar sağlayan kıymetli hocam Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL'e teşekkürlerimi sunarım. Bilgi ve yol göstericiliğiyle çalışmamıza katkı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN'a teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmasının saha araştırması kısmının tamamlanabilmesi noktasında yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Erhan TECİM'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, tez çalışması için destek aldığım Selçuk Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyoloji bölümleri akademisyenlerine teşekkürlerimi sunarım.

Alan araştırması sırasında birlikte çalıştığımız Sosyoloji Bölümü yüksek lisans öğrencileri Yasemin DEMİREL, Nur ÖZDEMİR ve Mustafa KAYA'ya sağlamış oldukları katkıdan dolayı teşekkür ederim. Saha çalışmasının yapılacağı alana ilişkin bütün verilerin paylaşılmasında ve buna ek olarak görüşmeciler ile iletişimin sağlanmasında büyük katkıları olan Konya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü çalışanlarına teşekkür ederim. Ayrıca saha çalışması sırasında yöneltilen tüm sorulara samimiyetle cevap veren bütün görüşmecilere teşekkür ederim.

Tezin biçimsel olarak tamamlanmasında katkıları bulunan Arş. Gör. Hasan Kürşat AKCAN, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Tarık TÜRKMENOĞLU ve Arş. Gör. Kağan GARİPER'e teşekkür ederim.

Akademik çalışmalarımın her aşamasında yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR LİSTESİ x

KISALTMALAR LİSTESİ xii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM 6

1. KÖY, KÖYLÜ/LÜK VE KÜÇÜK ÜRETİCİLİK: 6

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE 6

1.1. Kavramsal Çerçeve 6

1.1.1. Köyün Tanımı ve Sosyolojideki Yeri 6

1.1.2. Küçük Üreticilik ve Küçük Köylülük 14

2.1. Teorik Çerçeve 18

2.1.1. Marksist Yaklaşımlar 18

2.1.2. Modernleşmeci/Gelişmeci Yaklaşımlar 28

2.1.3. Hayatta Kalma Stratejilerine Yönelik Yaklaşımlar 37

İKİNCİ BÖLÜM 50

2. OSMANLIDAN CUMHURİYETE TARIMSAL SİSTEMİN DÖNÜŞÜMÜ VE KÜÇÜK ÜRETİCİLİK 50

2.1. Osmanlı Toprak Sistemi 50

2.1.1. Mirî Arazi Sistemi 52

2.1.2. Çift-Hane Sistemi 54

2.1.3. Osmanlı Tarımsal Sisteminin Bel Kemiği: Küçük Üreticiler 55

2.1.4. Tarımsal Sistemde Yaşanan Bozulmalar 59

2.2. Cumhuriyet'in İlk Döneminde Tarımsal Yapılanma (1923-1950) 64

2.2.1. İzmir İktisat Kongresinin Yapılması 67

2.2.2. Aşar Vergisinin Kaldırılması 69

2.2.3. Ekonomik Buhran ve Savaş Dönemi 71

2.2.4. Tarımsal Anlamda Kurumsal Düzenlemelerin Gerçekleştirilmesi 75

2.3. Çok Partili Dönem ve Değişen Tarımsal Politikalar (1950-1980) 80

2.3.1. Tarımda Yeni Bir Dönemin Başlangıcı: Marshall Yardımı ve Makineleşme 82

2.3.2. Kırdan Kente Göç 87
2.3.3. İki darbe arasında (1960-80) tarımsal gelişmelere bir bakış 91
2.4. Neo-Liberal Dönem ve Tarım Politikaların Uluslararasılaşması 98
2.4.1. 24 Ocak Kararları ve Tarımdaki Değişim 99
2.4.2. Tarımsal Desteklerin/Kredilerin Azalması ve Özelleştirmeler 103
2.4.3. Uluslararası Anlaşmaların Tarıma Etkisi 106
2.5. 2000'li Yıllarda Türkiye'de Tarımın Görünümü ve Ak Parti Dönemi 109
2.5.1. Uluslararası Kuruluşların Politikalarının Tarıma Etkisi 110
2.5.2. Ak Parti Dönemi ve Değişen Tarımsal Politikalar 115
3. KÜRESELLEŞME, ÇOKULUSLU GIDA ŞİRKETLERİNİN TARIMA MÜDAHALESİ VE YENİ TARIM DÜZENİ 135
3.1. Küreselleşme Olgusu 135
3.2. Küreselleşen Dünyada Tarım ve Gıda 138
3.3. Tarımda Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) Ortaya Çıkışı ve Süpermarketleşme 147
3.3.1 Dünya Tarımında ÇUŞ'lar ve Süpermarketler 148
3.3.2. Türkiye Tarımına ÇUŞ'ların Girişi ve Süpermarketleşme Durumu 157
3.4. Yeni Tarım Düzeninin Ortaya Çıkışı ve Küçük Üreticilik 164
3.5. Toplumsal Hareketlerin Bir Türü Olarak Köylü Hareketlerinin Ortaya Çıkışı 174
4 . ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE ALAN ARAŞTIRMASINA İLİŞİN VERİLERİN İNCELENMESİ 182
4.1. Araştırmanın Metodolojisi 182
4.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi 182
4.1.2. Araştırmanın Problemi 183
4.1.3. Araştırmanın Alt Problemleri 184
4.1.4. Araştırmanın Evreni 185
4.1.5. Araştırmanın Örneklemi 186
4.1.6. Araştırmanın Yöntemi 190
4.1.7. Araştırmadaki Veri Toplama Teknikleri 191
4.1.8. Araştırmanın Zorlukları 193

4.2. Alan Araştırmasına Yönelik Genel Değerlendirme ve Verilerin Analizi 195
4.2.1. Konya İli ve Tarımsal Yapısı 195
4.2.2. Araştırmanın Gerçekleştiği Köyler Hakkında Genel Değerlendirme ... 196
4.3. Alan Araştırması Sonucunda Elde Edilen Verilerin Analizi 198
4.3.1. Tarımsal Desteklemeler ve Politikalar 200
4.3.2. Tüketim Alışkanlıkları 214
4.3.3. Emeğin Kullanımı 225
4.3.4. Hane Gelirlerinde Çeşitlilik Yaratma 231
4.3.5. Pazar Mekanizmaları 240
4.3.6. Miras ve Aktarım Süreçleri 248
SONUÇ 255
KAYNAKÇA 266
EK-1 GÖRÜŞME FORMU 292
EK- 2 KATILIMCI LİSTESİ 295

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Hayvan Sayıları (Bin Baş) 1909-1927 66
Tablo 2: GSYİH İçindeki Sektör Payları (%) (Sabit Fiyatlarla) 70
Tablo 3: Sektörel Büyüme Hızları ve GSYM Deflatör (1924-1927) 71
Tablo 4: 1935 Yılı Toplam Nüfus ve Oranlar 77
Tablo 5: 1935 Yılı 15 Yaş ve Üzeri Okuryazarlık Durumu 77
Tablo 6: Türkiye'de Tarımda Kullanılan Makinelerin Sayısı 84
Tablo 7: 1945-1960 Yılları Arasında İşlenen Arazi 85
Tablo 8: Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi (1000 ton) 86
Tablo 9: Kır ve Kent Nüfusunun Dağılımı (1927-2000) 90
Tablo 10: 1963, 1970 ve 1980 Tarım Sayımlarında İşletmelerin İşletme Büyüklüğüne Göre Dağılımı 96
Tablo 11: 1963, 1970 ve 1980 Tarım Sayımlarında İşletme Büyüklüğüne Göre Toprak Dağılımı 97
Tablo 12: Tarım İşletmelerinin Ölçeği (1980-1991) 102
Tablo 13: Türkiye'deki Bazı Tarımsal Kurum Özelleştirmeleri 105
Tablo 14: Uygulanan Doğrudan Gelir Desteği 113
Tablo 15: Destekleme Ödemeleri (Milyon TL) 118
Tablo 16: Kırsalda Nüfus, İşgücü ve Tarım İstihdamı (000) 119
Tablo 17: Tarımsal Destek Ödemelerinin Bileşimi (%) 125
Tablo 18: Organik Tarım Üretim Veriler (Geçiş Süreci Dâhil) 126
Tablo 19: İyi Tarım Uygulamaları Üretim Verileri 127
Tablo 20: Ürünler Bazında Bitkisel Üretim 130
Tablo 21: Kaynaklarına Göre Tarımsal Krediler (%) 132
Tablo 22: Tarımsal Kredi Kullanımı 2002-2015 132
Tablo 23: Türkiye'nin Dünyada Lider Olduğu Ürünler (2013) 133
Tablo 24: Tarımsal İhracat Rakamları (Milyar Dolar) 134
Tablo 25: Dünyanın En Büyük Gıda Üretim Şirketleri (2009) 150

Tablo 26: Dünyanın En Büyük Tohum Şirketleri (2009) 153
Tablo 27: Dünyanın En Büyük Tarım İlaçları Şirketleri (2009) 154
Tablo 28: Dünyanın En Büyük Gıda Perakende Şirketleri (2009) 156
Tablo 29: Tohumlukta Çokuluslu Şirketlerin Payları (2010) 158
Tablo 30: Türkiye Gıda Piyasasındaki Çokuluslu Şirketler ve Markalar 161
Tablo 31: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Başlıca Perakende Şirketleri 163
Tablo 32: Başlıca Fast-Food (Hızlı Beslenme) Restoranları (2007) 164
Tablo 33: Çiftliklerin Dünya Genelinde Dağılımı 168
Tablo 34: Çiftliklerin Dünya Çapındaki Dağılımı (Alan Büyüklüğüne Göre) 168
Tablo 35: Tarım İşletmelerinin Büyüklükleri ve İşlenilen Arazi Miktarı 170
Tablo 36: Türkiye'de (2001 İtibariyle) ve AB Ülkelerinde (2013 İtibariyle) Tarım İşletmelerinin Büyüklükleri 171

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

ATÜT: Asya Tipi Üretim Tarzı

ÇAY-KUR: Çay Kurumu Genel Müdürlüğü

ÇKS: Çiftçi Kayıt Sistemi

ÇUŞ: Çok Uluslu Şirketler

DB: Dünya Bankası

DGD: Doğrudan gelir Desteği

DMO: Devlet Malzeme Ofisi

DP: Demokrat Parti

DTO: Dünya Ticaret Örgütü

FAO: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

GB: Gümrük Birliği

GDO: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

IMF: Uluslararası Para Fonu

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

MB: Merkez Bankası

NAFTA: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

OTP: Ortak Tarım Politikası

SEKA: Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları A.Ş

TEKEL: Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu

THY: Türk Hava Yolları

TİGEM: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü

TMO: Toprak Mahsulleri Ofisi

TRUP: Tarım Reformu Uygulama Projesi

TURBAN: Turizm Bankası Turistik İşletmeleri

TÜGSAŞ: Türkiye Gübre Sanayi A.Ş

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TZDK: Türkiye Zirai Donatım Kurumu

UT: Uruguay Turu

YEMSAN: Yem Sanayi T.A.Ş

YY: Yüzyıl

GİRİŞ

Tarımsal üretim, günümüzde en çok konuşulan konuların başında gelmektedir. Genellikle popüler kültürün sunduğu alternatifler ekseninde yapılan bu konuşmalar, bu sürecin daha çok tüketime yönelik olan yönüne vurgu yapmaktadır. Organik gıda, diyet, sağlıklı yaşam gibi genel kalıplar etrafında şekillenen tartışmalar üretim sürecini es geçmekte ve aynı zamanda giderek de insanların bu sürece yabancılaşmasına neden olmaktadır. Oysaki tarım ve tarımsal üretim yalnızca yeme-içme faaliyeti üzerinden açıklanamayacak kadar derin bir süreci ve geçmişi vurgulamaktadır.

İnsanların ilk yerleşik hayata geçişiyle birlikte farklı bir değişim ve dönüşüm sürecine giren tarımsal üretim aynı zamanda toplumsal kurumların şekillenmesini de sağlamıştır. Üretim süreciyle birlikte insanların gündelik yaşama ilişkin düşüncelerinde değişimler meydana gelmiş ve bunun neticesinde de insanlar basit bir ifadeyle takas denilebilecek, bir tür ekonomik ilişkilerin içerisine dâhil olmuşlardır. İlk üretim süreciyle ortaya çıkan bu durum günümüzde Marksist Teori başta olmak üzere pek çok yaklaşımın şekillenmesine katkı sağlamıştır.

Tarımsal üretimin ilk kez gerçekleştiği dönemlerden günümüze dek bakılacak olduğunda bu süreçte pek çok şeyin değişime uğramasına rağmen, küçük üreticiliğin veya farklı ifadeyle söylendiğinde aile üreticiliğinin halen varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Tarımsal üretimin ilk hali olan bu türden bir üretim biçiminin varlığını devam ettirme durumları başta Marksist Teori olmak üzere, modernleşmeci/gelişmeci teori gibi daha pek çok yaklaşımın bu konu üzerinde durmasına neden olmuştur. Her teori, küçük üreticiliğin varlığını devam ettirmesi konusunu farklı pencerelerden değerlendirmiş olsa da, sonuç itibariyle kabaca bir genelleme yapılacak olduğunda tüm bu yaklaşımların küçük üreticiliğin zamanla ortadan kalkacağı yönünde bir öngörülerinin olduğu söylenebilecektir. Buna ek olarak, özellikle ekonomi temelli yaklaşımların etkisi altında değerlendirilen küçük üreticiliğin varlığını devam ettirme durumu, sosyolojik faktörleri ikinci plana atması bakımından da eksik kalmaktadır.

Tarımsal üretimin bel kemiğini oluşturan küçük üreticilik, günümüzde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de en önemli üretici birimini oluşturmaktadır. Biraz geriye doğru gidildiğinde şuan ki Türkiye'nin tarım ve toprak sisteminin önemli bir ölçüde Osmanlı Devleti'nin mirası olduğu görülebilecektir. Osmanlı Devleti'nde ise küçük üreticiler, tarımsal üretimde en önemli unsur olarak görülmüş ve bu bağlamda da küçük üreticiler her zaman desteklenmeye çalışılmıştır. Bugün ise tüm dünya genelinde küçük üreticileri destekleme ve bu üretim tarzını büyük şirketlerin baskısından korumaya yönelik gerek devletler gerekse uluslararası kuruluşlar nezdinde bir takım çalışmalar yürütülmektedir. Örneğin bu kapsamda Birleşmiş Milletler, 2014 yılını Aile Çiftçiliği yılı olarak ilan etmiştir.

Küçük üreticiliğin varlığını devam ettirmesi farklı disiplinler açısından ele alınsa da bu noktada sosyolojik yaklaşımların öneminin vurgulanması gerekmektedir. Genel anlamda bakıldığında pek çok yaklaşım (genellikle ekonomik temelli) zamanla küçük üreticiliğin ortadan kalkacağını, kapitalizmin tüm dünya geneline yayılışıyla birlikte büyük çiftliklerin ortaya çıkacağını ve köylülerin (küçük üreticilerin) bu çiftliklerde işçi konumuna gelerek topraklarını kaybedeceğini ve topraktan kopma durumuyla birlikte kentlere doğru göçün artacağını öngörmekteydi. Kuşkusuz ki bu öngörülerin bir kısmı gerçekleşti. Ancak bu denli bir hızlı kopuş ve küçük üreticiliğin yok olması durumu yaşanmadı. Bu noktada ise 2 temel kritik soru ortaya çıkmaktadır. Bunca olumsuz gelişmeye rağmen (küçük üreticilerin aleyhine) nasıl oldu da küçük üreticiler varlığını devam ettirmeyi başarabildiler? Küçük üreticilerin bu süreçte ortaya koydukları hayatta kalma stratejileri nelerdir? Bu soruların cevapları aranmaya başlandığında küçük üreticilerin yalnızca ekonomik kaygılarla üretim yapmadıklarını aynı zamanda pek çok farklı değişkeni düşünüp stratejiler geliştirdikleri görülebilmektedir. Bu stratejilerden önemli bir kısmı ise sosyolojik alana gönderme yapan stratejilerdir. Genel bir ifadeyle küçük üreticiler (ki aynı zamanda bir aile birimi ve üreticiliğidir) ekonomik hesaplamalar dışında, miras (bu miras sadece parasal değeri olan şeylerin aktarılmasını kapsamamaktadır. Aynı zamanda bir takım sözler, yeminler, hikâyeler gibi kültürel zenginliklerde aktarılmaktadır), dinsel motifler, yaşanılan coğrafyanın kültürel dokusu,

aile birlikteliği gibi pek çok sosyolojik motif onların hayatta kalma stratejileri geliştirmelerinde önemli bir bölümü oluşturmaktadır.

Bu çalışma küçük ölçekli ve "geçimlik" tarzda tarımsal üretim gerçekleştiren aile üreticilerinin varlıklarını devam ettirebilmek adına geliştirmiş oldukları hayatta kalma stratejilerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle tarıma ve küçük üreticiliğe yönelik teorik ve kavramsal bir okuma gerçekleştirilmiş, farklı coğrafyalarda ve Türkiye'de tarımla uğraşan küçük üreticilerin nasıl değerlendirildikleri ve geçmişten günümüze nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan, bu çalışmada küçük üreticiliği anlamaya ve açıklamaya çalışan ekonomi temelli yaklaşımlardan ziyade, sosyolojik faktörler üzerinde yoğunlaşılmıştır. Küçük üreticiliğin var olan durumunu ve hayatta kalma stratejilerinin neler olduğunu açıklamaya çalışan ekonomi temelli bakış açılarının önemli olduğu ancak yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. Bu bakımdan küçük üreticilerin hayatta kalma stratejilerinin neler olduğunun anlaşılması açısından sosyolojik faktörlerin önemine dikkat çekilmektedir. Aile, kültür, din, gelenekler, duygular, içerisinde yaşanılan coğrafyanın özel durumu gibi pek çok farklı sosyolojik değişkenin küçük üreticiler açısından yaşamsal öneme sahip olduğu ve küçük üreticiler varlıklarını devam ettirebilme adına stratejiler geliştirirken bu değişkenlikleri göz önünde bulundurduğu hem teorik tartışma kısmında ele alınmış hem de uygulama yapılan alana ilişkin verilerin yorumlanmasında vurgulanmıştır. Bu açıdan bakıldığında da, bu çalışma teorik ve uygulama bölümünden oluşmaktadır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk üç bölüm tarıma ve küçük üreticiliğe ilişkin teorik ve kavramsal tartışmalardan oluşmaktadır. Son bölüm ise araştırmanın metodolojik kısmı ve sahadan elde edilen verilerin analizden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde köy, köylü ve küçük üreticiye ilişkin teorik ve kavramsal tartışmalardan bahsedilmiş, sosyolojinin bu alana nasıl baktığı ve bu alana ilişkin neler söylediği üzerinde durulmuştur. Yine ilk bölümün içerisinde aynı zamanda çalışmanın temelini oluşturan küçük üreticiliğe ilişkin açıklamalar geliştiren önemli teorik yaklaşımlar üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Marksist ve modernleşmeci/gelişmeci

yaklaşımlardan söz edilmiş, bunlara ek olarak küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilmek adına geliştirdikleri stratejilere dönük teorik tartışmalar ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye özelinde, tarım ve toprak sisteminin işleyişi önemli kırılma dönemleri dikkate alınarak ele alınmıştır. Bu kapsamda günümüzdeki tarım ve toprak sisteminin temelini oluşturması açısından Osmanlı Devleti'nin kırsal politikaları ve küçük üreticiye yaklaşımı kabaca anlatılmaya çalışılmıştır. Bu anlatımdan sonra cumhuriyete geçiş ile beraber pek çok şeyle birlikte tarımsal sisteminde Osmanlı Devleti'nden devralındığı vurgulanmıştır. İlerleyen başlıklarda Cumhuriyet'e geçişle birlikte tarımsal sistemde ve küçük üreticiliğin durumunda ne gibi değişimler yaşandığı açıklanmaya çalışılmış ve bu anlatım biçimi, çok partili döneme geçiş, neo-liberal döneme geçiş ve Ak Parti dönemine geçiş başlıkları altında devam etmiştir. Özetle bu bölümde Osmanlı'dan günümüze değin tarıma ve küçük üreticinin durumuna ilişkin genel bir tablo ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, tarım ve küçük üreticiler özelinde daha yakın ve güncel bir tartışma olan, küreselleşme ve uluslararası şirketlerin tarıma müdahalesi konusu üzerinde durulmuştur. Küreselleşmenin etkisiyle birlikte kapitalist mantığın hızlı bir biçimde tüm dünya geneline yayılması sonucu pek çok farklı alanda ortaya çıkan uluslararası şirketler, kuşkusuz ki tarımsal üretimde de gözükmektedir. Marksist teorileri doğrular nitelikteki bu gelişmelerden tarımsal üretim tarzı da belirli düzeylerde etkilenmektedir. Bu büyük şirketlerin sahip olduğu sermaye birikimi karşısında pek çok devlet yönetimi pasif kalabilmekte ve aynı zamanda bu şirketler uluslararası kuruluşları da baskı altına alarak tarıma ilişkin pek çok düzenlemeyi kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirebilmektedirler. Bu durumdan etkilenenlerin başında ise küçük üreticiler gelmektedir. Belki de küçük üreticiler tarihte görülmemiş bir biçimde, bu dönemde baskı altında bulunmakta ve her geçen gün zorlaşan şartlarda üretim gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu bölümde, son dönemde tarımda ortaya çıkan süreçleri küçük üreticilerin özelinde değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Çalışmanın son bölümü ise çalışmaya ilişkin yapılan alan araştırmasına ayrılmıştır. Bu bakımdan da araştırmanın metodolojisi ve araştırmaya ilişkin bulguların analizi olmak üzere iki alt başlıkta bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bölümde temel olarak, Konya'daki tarımla uğraşan küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilmeleri adına ortaya koymuş oldukları stratejilerin neler olduğu ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda araştırmanın metodoloji kısmında, araştırmanın önemi, araştırmaya ait temel ve alt problemlerin neler olduğu, araştırmanın evren ve örneklem belirlenme süreci, araştırmada hangi yöntem ve tekniklerin kullanılacağı ve araştırma sırasında karşılaşılan zorlukların neler olduğu ortaya konulmuştur. Bu açıklamalardan sonra ise hazırlanmış olan görüşme formu neticesinde alandan alınan verilerin analiz ve değerlendirme sürecine geçilmiştir. Bu kapsamda ilk bölümlerde yapılan teorik tartışmalar ekseninde alandan alınan veriler değerlendirilmiş ve özgün bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÖY, KÖYLÜ/LÜK VE KÜÇÜK ÜRETİCİLİK: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Köyün Tanımı ve Sosyolojideki Yeri

Köye ilişkin tanımlamalar ve yorumlar genel olarak niceliksel olgulara dayansa da köy bunların çok ötesinde bir anlama sahiptir. Bu anlamda da köyü, yalnızca nüfusla ve mekânsal özelliklerle açıklamak kuşkusuz ki hatalı olacaktır. İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan köy, dünden bugüne, farklı toplumlarda sürekli var olagelen bir yapının adıdır. Tarihin her döneminde farklı toplumlarda varlığını sürdüren bu yapı, içerisinde doğduğu kültürün özelliklerine göre değerlendirilmiş ve bu bakımdan da köy üzerinde herkesin hem fikir olduğu bir tanım yapılamamıştır. Köye ilişkin yapılan her tanım doğru olmakla birlikte bazı eksikliklere de sahiptir. Çünkü bu denli derin kökleri olan bir sosyolojik yapılanmanın tek bir tanımla ifade edilmesi imkânsız gözükmektedir. Diğer bir taraftan ele alındığında köy olgusu genellikle ona karşıt bir konumda olduğu düşünülen kentle karşılaştırmalı bir biçimde ifade edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de köye ilişkin tanımlamalara bakıldığında demografik bağlamda yapılan ve yaygın olarak kullanılan tanımlamanın köy kanununda yer aldığı görülmektedir. 1924 yılında yayınlanan bu kanunda köy, "nüfusu iki binden aşağı yurtlara (köy) ve nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara (kasaba) ve yirmi binden çok nüfusu olanlara (şehir) denir"(Köy Kanunu, 1924) biçiminde tanımlanmıştır. Buna benzer bir tanımlama ABD nüfus dairesi tarafından da yapılmış ve bu tanımlama da nüfusu 2500'den az olan kasaba ve kırsal alanlarda yaşayan halk köylü olarak ifade edilmiştir (Türkdoğan, 2006: 34). Niceliksel verilere dayandırılan bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi farklı toplumlarda köye ilişkin algılar değişiklik gösterebilmektedir. Bu

ifadelerin dışında köye ilişkin ve daha çok sosyolojik perspektifte ele alınan tanımlamalardan da söz etmek mümkündür. Örneğin, Özensel (2015: 21) köyü, nüfus açısından küçük, farklılaşmanın pek görülmediği, toplumsal denetimin oldukça yüksek olduğu, yüz yüze ilişkilerin geçerli olduğu ve biz duygusunun hâkim olduğu bir topluma tekabül eder" şeklinde tanımlamaktadır. Yine Tezcan'a (1970: 155) göre sosyolojik anlamda köy denildiğinde unutulmaması gereken nokta köyün toprağa bağlı bir zümre oluşturduğudur. Ona göre, köy denildiğinde ilk akla gelen 'toprak' ve bu toprak üzerinde gerçekleştirilen tarımsal üretimdir. Dolayısıyla köy, yoğun olarak tarımsal üretim ve hayvancılıkla uğraşılan, aile, akrabalık ve komşuluk bağlarının kuvvetli olduğu bir toplumsal birim olarak ifade edilebilecektir.

Köye ilişkin tanımlamalar çok çeşitlilik gösterse de köy toplumları ve köylüler[1] üzerinde sosyolojik açıklamaların daha fazla yoğunlaştığı bilinmektedir. Köy toplumlarına has birçok özellikten söz edilebileceği gibi bunlardan en önemlilerini şu şekilde sıralamak mümkündür: köyde yatay ve dikey sosyal hareketlilik çok sınırlıdır, çünkü köydeki mesleki kazanımlar çok dar olduğundan bireylerin statüsünde meydana gelebilecek değişimler de çok kısıtlı düzeyde kalmaktadır. Köy toplumunu oluşturan bireyler arasında ekonomik ve sosyal farklılıklar büyük ölçüde azaldığından dolayı bireyler arasında tabakalaşma oranı yok denecek kadar azdır. Aynı zamanda köyde yüz yüze ilişkiler daha çok görülmektedir. Dolayısıyla bu durum ilişkileri daha samimi bir temele dayandırarak çıkar temelli olmaktan uzaklaştırmaktadır. Bu ilişkilerin özünde ise hukuki bir zorlamadan ziyade kültürel motiflerin etkisi daha baskındır (Özensel, 2015:

[1]'Köylü' sözcüğü, bir sözcüğün yaygın olarak kullanılması ile sosyolojik anlamının ve tanımının birbirine karıştırıldığı tipik bir örnektir. Diğer taraftan da sosyal bilimciler tam bir tanım yapma konusunda epeyce tartışmışlardır. Örneğin Marksist yaklaşım, köylü ekonomilerini, feodal toprak kiracıları, bağımsız çiftçiler ve kırsal gündelikçiler tarzında son derece çeşitli olan toplumsal sınıfları birbirine eklemlendirerek açıklamaya çalışmıştır. Yine bu yaklaşım ailenin, kapitalist tarımla kapitalist olmayan tarımla ilişkisinin, aile emeğinin kırsalda kullanımının ve yoksul tarımsal üreticilerin önemine vurgu yapmıştır. Marksist yaklaşım aile emeğine dayalı üretim biçiminden ve köylülüğün bir sınıf oluşturduğu tezinden hareketle köylü tipi bir üretim tarzı tanımlama çabası içerisine girmiştir. Sosyal antropologlar ise köylüleri, kültürel alışkanlıklarıyla, vizyonlarının darlığıyla ve geleneksel bir yapıya sıkıcı bağlı olmalarıyla açıklamaya çalışmışlardır. Ancak bu yaklaşım da kesin ve faydalı bir tanımlama üretmeyi başaramamıştır (Marshall, 1999: 432-433).

28). Bu bağlamda bir açıklamayı Shanin'de yapmaktadır. Shanin, *Köylüler ve Köylü Toplumları* isimli eserinde sosyolojik bir kategori olarak köylülüğün ayırt edici özelliklerini vurgulamaktadır. Ona göre bu 4 özellik dünyanın farklı yerlerindeki köylülük biçimlerini açıklamak için bir bütüne gönderme yapmaktadır. Shanin' e göre bunlar;

a) Aile emeğine dayalı bir tarımsal işletme ve bunun etrafında örgütlenen bir iş bölümü: burada üretim, tüketim, mülkiyet gibi birçok sosyal süreç aile ilişkileri etrafında düzenlenmiş bu tarımsal işletme ekonomisiyle yakından ilgilidir.

b) Ana geçim kaynağı olarak toprak tarımı(yani geçim için üretim): Köylü tarımı geleneksel olarak tanımlanmış ve daha az uzmanlık gerektiren işlerden oluşmaktadır. Doğal şartlardan kaynaklanan değişimler köylülerin hayatı ve üretim biçimleri üzerinde etkiler yaratmaktadır.

c) Küçük köy topluluğuna uygun bir biçimde ortaya çıkan kültür: Köyde ortaya çıkan dayanışma ağları ve kolektif bilinç, daha geleneksel ve sorgulamadan kabul eden, onaylayan davranış biçimlerinin gelişmesini yaygın hale getirir.

d) Siyasi/ekonomik iktidara uzaklık ve mağduriyet: Köyler/köylüler var olan iktidar ilişkilerinde en fazla haksızlığa uğrayan toplumsal gruplardandır. Bu durum bazı zamanlarda ayaklanmalara ve muhalif hareketlere zemin hazırlamaktadır (Akt. Keyder ve Yenal, 2013: 18)

Köye ve köylülüğe yönelik farklı disiplinler (antropoloji, psikoloji, halk bilimi gibi) çeşitli açıklamalar yapsa da sosyoloji bu disiplinlerden farklı olarak meselelere yaklaşmaktadır.[2] Sosyoloji de özellikle bir dönem yoğun olarak ele alınan köy

[2] Köye ilişkin tanımlamalar ve örnekler her ne kadar ülkeler arasında farklılıklar gösterse de "köylülük" temel bir nitelik olarak varlığını sürdürmektedir. Köy-kent bağlantısı ne kadar artarsa artsın 3 temel

çalışmaları aslında çok eski bir tarihe dayanmamaktadır. Dünyadaki birçok ülkeye göre Türkiye'deki köy (ya da kırsal) çalışmaları daha erken bir döneme denk gelmektedir. Özellikle 1950 sonrası dönemde yoğunlaşan bu çalışmalar köyden kente doğru göçün hızlanması ve kırsaldaki nüfusun azalmasına paralel olarak kentlere doğru bir kayma yaşamıştır.

Kıra yönelik sosyolojik çalışmalar ilk olarak ABD'de başlamıştır[3]. Amerikan Başkanı Theodore Roosevelt'in 1908 yılında "Ülke Yaşam Komisyonu" isimli kuruluşu kurana dek Amerika'da kırsal sosyoloji pek bilinmiyordu. Bu komisyonun amacı kırsal yaşamı araştırmak ve bu alanlardaki problemleri tespit edip raporlamaktı. 1911 yılında bu komisyon raporunu yayınladığında ülke içerisinde büyük bir etki yaratmıştır. Örneğin, raporda üretim ve dağıtım ağlarıyla ilgili problemler, göçler, toprak kayıpları gibi birçok farklı alana ilişkin tespitler bulunmaktaydı. Yine bu raporda kent hayatının kırsal hayata göre çok hızlı bir biçimde ilerlediği, bu bağlamda da kasabalar ile kentler arasındaki farklılıkların daha belirgin olmaya başladığı söylenmekteydi. Sadece para kazanmanın çiftçilerin sosyal problemlerini çözmediği ve onları kırsalda tutmaya yetmediği belirtilmekteydi. Bunun sonucunda ise tarım kolejlerinden tarımsal üretim deneme istasyonlarının kurulmasına uzanana bir dizi çalışma yapılmıştır. Buradaki amaç ise, çiftçilerin daha iyi bitkiler üretmesini sağlayarak kırsal refahın artmasına katkı sağlamak olarak ifade edilmiştir (Hoffer, 1926: 95-97). Savaş sonrası dönemde Amerikan kırsal sosyolojisi elde ettiği verilerin yorumlanacağı çerçeveyi kırsal-kentsel

---

özellik köylülüğü şehirlilik niteliğinde ayırmaktadır. Bunlar; ekolojik özellik, mesleki sınırlama, kültürel komplekstedir. Bu ifadeleri açmak gerekirse; köy halkı temel olarak belirli bir coğrafi alanda yaşar. Bu yaşanılan alan ise köyün doğasına uygun bir yeri teşkil etmesi gerekmektedir. Böyle bir fiziksel çevrede ise babanın mesleki sınırlaması söz konusudur. Baba ya tam zamanlı olarak tarımla uğraşacak, ya yarı-zamanla olarak tarım yapacak veya hiç yapmayacaktır. Bu bakımdan da mesleki anlamda 3 boyutlu bir çerçevenin içerisindedir. Son olarak ise bireyin gelenekçilik anlayışı ve derecesine göre kültürel kompleksler belirlenmektedir. Diğer taraftan köylülük her şeyden önce bir derecelendirmenin ismidir. Örneğin bir birey düşük yoğunluklu alanlarda yaşayabilir, çiftçi olabilir ve geleneksel değerli temsil edebilir. Diğer bir birey ise aynı alanda çiftçilik yaptığı halde köye özgü değerleri taşıyamayabilir. Dolayısıyla birinci kişi diğerine göre daha fazla köylülük özelliklerini taşır. Köylülük gelişme süreci içerisinde ekolojik, sosyo-kültürel ve mesleki anlamda bir derecelendirme niteliği gösterir (Türkdoğan, 2006: 92-93).

[3] Kırsal sosyolojide araştırma ve öğretim çalışmaları ilk olarak ABD'de başlamış, erken dönem araştırmalar kırsal nüfus, kurum ve yerellik gruplarıyla ilgiliyken son 20 yılda başta tarımsal iletişim olmak üzere farklı birçok alanda yeni çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Kaufman, 1961: 199).

süreklilik zemininde bulmuştur. Sorokin ve Zimmerman bu çerçeveyi 1929 yılının erken döneminde kurmuşlardır. Kırsal-kentsel süreklilik, bir aşamada yalnızca kırsal (veya kentsel) nüfusun özellikleri hakkında yapılan deneysel genellemeler dizisiydi. Kırsal kesimdeki sosyologların kırsal ve kentsel nüfus arasındaki çeşitli demografik, ekonomik ve sosyal farklılıkları kataloglamaya yönelik çabaları ile iyi uyum sağladı. Bununla birlikte, başka bir düzeyde, kırsal-kentsel süreklilik, aynı zamanda yerleşim kalıplarına atıfta bulunarak toplumsal ilişkilerin doğasını açıklama amacı taşıyan bir teoriydi (Newby, 1982: 60). Dolayısıyla kıra yönelik ilginin oluşmasında ABD'de hazırlanan raporun büyük bir katkısı olmuştur. Çünkü diğer coğrafyalara göre görece daha yeni bir alan olan ABD toprakları, tarımsal faaliyetler için çok elverişli bir konumda bulunmaktaydı. Doğal olarak var olan bu potansiyelin değerlendirilmesinin düşünülmesi de kıra yönelik çalışmaların başlamasına[4] ve köylerde yaşayanların (özellikle ailelerin[5]) sosyal yapısı üzerinde araştırmalar yapılmasına katkı sağlamıştır.

Sosyolojinin özel bir ilgi alanı olarak köy sosyolojisi alanındaki çalışmalar 2. Dünya Savaşı sonrasında ABD'de daha da yoğunlaşmıştır. Galphin, Zimmerman ve Sorokin gibi araştırmacılar köy sosyolojisi alanındaki çalışmaları ilerletmişlerdir. Örneğin, Nelson ABD'deki köy sosyolojisinin gelişim evrelerini şöyle açıklamaktadır: 1920'ye kadar olan süreç köy sosyolojisinin doğuşunu, 1920-1929 gelişen ıstıraplı dönemi,1931-1945 olgunlaşma dönemini, 1946-1956 ise araştırma ve yayınların arttığı dönemi ifade etmektedir (Akt. Türkdoğan, 2006: 34). Genellikle yapılan açıklamalara bakıldığında köy ve kent ayrımının nüfus ve istatistiki verilere dayandırılarak yapıldığı görülmektedir. Ancak köy topluluğu bir istatiksel yığın olmayıp, bütünüyle tipolojik bir nitelik taşımaktadır. Örneğin Zimmerman, 25.000 nüfuslu kenti andıran bir toplum köy özelliği gösterebileceği gibi 2.500 nüfuslu bir köy topluluğu da kentsel nitelik

[4] ABD'de köy sosyolojisi çalışmalarının Avrupa ve Asya ülkelerinden önce başlamasının ise kuşkusuz ki birçok nedeni bulunmaktadır. Bunların başında ise ABD'nin Avrupa'dan göç eden insanlar tarafından yeni kurulmuş bir ülke olması gelmektedir (Türkdoğan, 2006: 34).

[5] Köylü ailesinin en karakteristik özelliği, ailenin ekonomik alanda çok yakın ilişki içerisinde olmasıdır. Aile ile tarımsal işletme bir bütün halinde olup, erkek, kadın, çocuklar ve akrabalar birlikte tarımsal faaliyetleri yürütürler. Bu bakımdan ailenin varlığının devam etmesi aynı zamanda tarımsal faaliyetin sürdürülmesiyle yakından ilişkilidir (İloğlu, 1962: 46).

gösterebilir. Burada önemli olan toplumun tipolojik durumudur. Bu bağlamda Zimmerman'a göre iki tip köy söz konusudur: Bunlar saf köy tipi ve ticari köydür. Son yıllarda gerek teknolojik gelişmeler gerekse hızlı bir kentleşme sürecinin yaşanması köyün yapısında da değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bazı köylerde kapalı köy ekonomisi yerini para ve banka sistemlerinin egemen olduğu bir düzene bırakmıştır. Bu gelişmeler sonucunda bir yandan giyecekleri ve kullanacakları eşyaları kendi emekleriyle hazırlayan saf-köy tipi diğer yandan ise her şeyini pazardan temin eden ticari köyler ortaya çıkmıştır (Akt. Türkdoğan, 2006: 94).

Öncelikle ABD'de başlayan köy çalışmalarında Zimmerman, Nelson, Sorokin ve diğer araştırmacıların katkıları çok büyük olmuştur. İlerleyen zamanla birlikte bu çalışmaların yaygınlaşması köye yönelik çalışmaların ve ilginin artmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde örneğin Tönnies üretmiş olduğu ikiz kavramlar (cemaat-cemiyet) aracılığıyla köydeki ortaya çıkan değişimleri anlamaya çalışmış ve bir kavramsallaştırmaya gitmiştir[6]. Yine Weber'de 1904 yılında verdiği bir derste kırsal sosyolojiye ilişkin fikirlerini belirtmiştir. Weber bu makalesinde Almanya'nın kırsal toplumunu incelemiş ve özellikle de doğu ve batı toplumları arasındaki farklılıkları vurgulamıştır. Ona göre, kırsal alanların kendine özgü durumlarından dolayı sosyoloji dikkatle bu alanları incelemelidir. Kırsal alanların toplumsal yapısı bireysel ve tarihsel gelişmelerle yakından ilgilidir. Onun temelde ilgilendiği husus, arazinin sadece tarımsal fırsatları ortaya çıkarmadığı aynı zamanda da toplumsal statüyü temsil ettiğidir (Hillyard, 2007: 1-11).

Köye ve köylülüğe ilişkin teorik, yöntemsel ve davranışsal açıklamalar getiren Sorokin, Zimmerman ve Bernard bu anlamda kırsal sosyolojiye önemli katkılar

[6] Newby, klasik anlamda kırsal çalışmalar yapan sosyologları (Zimmerman, Sorokin gibi) eleştirmektedir. Newby bu anlamda kırsal sosyoloji yerine tarım sosyolojisi tanımlamasını kullanmayı tercih etmektedir. Ona gore, tarım sosyolojisi, Amerika'daki meydana gelen toplumsal değişimin tarımda ortaya çıkan yapısal dönüşümlere dayandığı ön kabulünden yola çıkar. Kırsal sosyoloji ve sosyologlar bu değişimi açıklamada tarımsal üretime çok az yer vermektedirler. Kırsal sosyologlar alanlarını genellikle mekânsal kavramlarla tanımlama yoluna gitmişlerdi. Mesela, kırsal sosyologların bulgularının çoğu 1920'de Sorokin ve Zimmerman'ın kodlamış olduğu kırsal-kentsel süreklilik ekseninde şekillenmektedir. Aslında bu açıklama tarzı bir nevi toplumsal ilişkilerin doğasını mekana veya yerleşim kalıplarına atıfta bulunarak açıklama girişimiydi (Newby, 1983: 68-70).

sağlamışlardır. Sorokin ve Zimmerman'a göre araştırma tekniği ve yöntemi açısından köy araştırmalarıyla kent araştırmaları arasında bir ayrım yoktur. Onlara göre her ikisi de aynı teknikleri belirli toplumsal olgulara uygulamaktadırlar. Ancak köy sosyolojisini genel sosyolojiden ayıran iki temel nokta bulunmaktadır:

1- Köy sosyolojisi köy-kent farklılaşmalarını tespit ederken aynı zamanda köyün değişmeyen niteliklerini vurgulamaktadır.

2- Köy sosyolojisinin amacı köy toplumsal olaylarını açıklamaktır.

Köylünün davranışsal niteliğini tanımlayan bir başka teorik açıklama ise A. L. Bernard'a aittir. Ona göre çiftçinin temel özellikleri şunlardır:

1- Çiftçilik temelinde gelenek olan bir sanayiyi ifade etmektedir.

2- Çiftçiler ekolojik bir alanda kültürel yönden tecrit edilmiş bir yaşamın parçasıdırlar.

3- Çiftçilerin tecrit edilme halleri aynı zamanda mesleklerini de kapsamaktadır.

4- Hayatları evin dışında yani doğada geçtiği için çalışkan ve güçlüdürler.

5- Gündelik hayatlarındaki işler zihinsel bir enerjiyi gerektirmediği için fikirsel eylemlerde daha az beceriklidirler.

6- Tutucudurlar (Akt. Türkdoğan, 2006: 99-102).

20. yüzyılın başlarında ABD'de başlayan köy çalışmaları, genel olarak kırsal alanlarda yaşayan topluluklar üzerine odaklanmış ve bu toplulukların kentlerde yaşayanlara göre nasıl bir gelişim ve değişim gösterdiğini sosyolojik bir perspektifte ele alınmaya çalışılmıştır. ABD'nin ardından diğer coğrafyalarda da yaygınlaşan köye yönelik çalışmalar Türkiye'de de benzer zaman aralıklarında gelişim göstermiştir. Her ne kadar Türkiye'de köy sosyolojisi çalışmaları eskiye dayansa da maalesef istenilen

düzeyde çalışmalar yapılamamış, belli bir dönemde yoğunlaşan çalışmalar özellikle 1950 sonrasında köyden kentlere doğru hızlı bir göç sürecinin başlamasıyla azalma göstermiştir.

Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarında köy sosyolojisi unutulmuş alanların başında gelmektedir[7]. Köy sosyolojisinin geri planda bırakılmasında ise Türkiye'ye özgü toplumsal dinamiklerin (ahlak, kültür, sosyal gelişim gibi) etkisi bulunmaktadır. Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin ile başlayan sosyoloji çalışmalarında Gökalp, Durkheim'ın etkisinde kalmasının neticesinde teorik çalışmalara ilgi duymuştur. Le Play'in etkisinde kalan Sabahattin ise yine kırsal sosyoloji üzerine herhangi bir çalışma yürütmemiştir. Türkiye'de köy sosyolojisinin tanınmasında ve bu alanda çalışmalar yapılmasında Ulrich Planck, Carle Zimmerman ve Paul Magnarella'nın önemli katkıları olmuştur. Bu üç düşünür farklı dönemlerde Türkiye'ye gelmişler ve köy araştırmaları yapmışlardır. Türkiye'de 1961-1969 arasında bazı fakültelerde köy sosyolojisi bağımsız bir disiplin olarak yer edinmeye başlamıştır. Bu dönemde Mehmet Ali Şevki, Mümtaz Turhan, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu gibi araştırmacılar ilk çalışmalarını ortaya koymuşlardır. Bunların yanında Behice Boran'ın "Toplumsal Yapı Araştırmaları", Niyazi Berkes'in "Bazı Ankara Köylerinde Sosyal Araştırmalar" isimli çalışması ve İbrahim Yasa'nın "Hasanoğlan Köy Araştırması" önemli araştırmalar arasındadır (Türkdoğan, 2006: 19-40).

Türkiye'de köy sosyoloji alanında yapılan ilk çalışmalara bakıldığında bunların köy monografileri şeklinde olduğu görülmektedir. Örneğin o dönemdeki İbrahim Yasa ve Behice Boran'ın çalışmalarına bakıldığında bu durum net bir biçimde görülebilmektedir. İbrahim Yasa (1985: 158), Hasanoğlan Köyü üzerine yaptığı çalışmada bu köydeki iş kollarındaki çeşitlenmenin çok hızlı bir biçimde yaşandığına dikkat çekmiştir. Bu durumun nedenini ise köyün Ankara'ya olan yakınlığı, ulaşım olanaklarının gelişmesi ve eğitim düzeyinin artması gibi faktörlerle açıklamıştır. Yine

[7] Özensel'e göre, Türkiye'de kırın unutulmasında iki faktör etkili olmuştur. Bunlardan ilki sosyal bilimlerde modernleşmeci paradigmanın hakim oluşu ve diğeri ise 1950 sonrası dönemde kırdan kentlere doğru yoğun bir göç hareketliliğinin yaşanmasıdır (Özensel, 2013: 33).

Behice Boran (1985: 239-242) yapmış olduğu ova-dağ köyü kıyaslamasında dağ köylerinde ağalık müessesesinin ova köylerine göre daha etkili bir biçimde devam ettiğini söylemektedir. Dağ köylerinde bu ağalar aynı zamanda ticareti de ellerinde bulundurmaktadırlar. Boran'a göre aynı zamanda bu kişiler köylüyü de istismar etmektedirler. Dağ köyleri şehirden uzak olduğu için ova köylerine göre buralarda şehirle ilişki kurmanın bir nüfuz elde etme bakımında daha az tesirli olduğu görülmektedir. Bu köylerde bir bakıma iktisadi, dini ve siyasi otorite tek bir zümre de toplanmaktadır.

1.1.2. Küçük Üreticilik ve Küçük Köylülük

Tarımsal üretimin başlaması ve bunun sonucunda yerleşik hayata geçişle birlikte üretim biçimleri meselesi üzerinde sıkça konuşulan konulardan birisini oluşturmuştur. İlkel dönemlerde ortaya çıkan ve belki de üretimin en saf hali olarak nitelendirilebilecek 'kendi ihtiyacını karşılayacak kadar üretim yapma' faaliyeti uzun yıllar tarımsal üretimde hâkim bir konumda yer almıştır. Günümüzde geçimlik üretim yapma olarak da ifade edilen bu durum özellikle kapitalizmin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte tekrardan tartışmaların merkezine oturmuş gözükmektedir. Günümüz dünyasında tarımsal üretimin kimler tarafından nasıl yapılacağı tartışılırken aynı zamanda farklı isimlendirmelerde ortaya çıkmaktadır. Küçük üreticilik, küçük köylülük, aile üreticiliği, aile işletmesi, geçimlik üretim yapanlar gibi birçok tanımlamayla ifade edilen 'kendi ihtiyacını karşılayacak kadar üretim yapma' biçimi, aralarında küçük farklar olsa da genel itibariyle aynı durumu tanımlamak için kullanılmaktadır.

Bernstein'a göre (2014: 13), küçük çiftliklerin nasıl tanımlanması gerektiği üzerinde ise iki tür tartışma yapılmaktadır. Bu tartışmalardan ilkine göre küçük çiftlikler 2 hektardan az bir toprağı işleyenler olarak ifade edilirken diğer bir tartışmada ise küçük çiftlikler düşük teknoloji düzeyleri olan, aile emeği kullanılan ve asgari geçim seviyeleri olan çiftlikler olarak tanımlanmaktadırlar. Böylece ilk ölçüt toprak büyüklüğüne ilişkin iken diğer tespit sosyolojiktir. Yine diğer bir tartışmada, küçük üreticiler bazen köylüler,

bazen geçimlik üretim yapanlar bazen de aile çiftçiliği olarak ifade edilebilmektedir. Ancak tüm aile çiftlikleri de küçük ölçekli üretim yapmamaktadırlar. Bu açıdan değerlendirildiğinde küçük üreticileri üretim yaptıkları tarımsal alan ile tanımlamak çok doğru olmamaktadır. Bunun yerine küçük üreticilerin sahip oldukları özellikleri sıralamak daha doğru bir tanıma ulaşılmasını sağlayacaktır. Küçük üreticilere bakıldığında genellikle küçük bir araziye sahip oldukları, aile emeğinin kullanıldığı, cinsiyete dayalı bir iş bölümünün olduğu, girdi, çıktı, pazar ve kredi olanaklarına sınırlı bir erişimin olduğu, sınırlı düzeyde bir mali kapasiteye sahip olunduğu ve daha düşük düzeyde bir teknolojinin kullanıldığı üretim birimi olarak ifade edilebilecektir. Wegner ve Zwart, pazar yönelimlerine göre küçük üreticileri ikiye ayırmaktadır. Onlara göre ilki geçimlik üretim yapan ve ev tüketimi için yiyecek yetiştirenler, ikincisi ise pazar odaklı üretim yapan küçük çiftçilerdir. Çoğu küçük üretici üretiminin oldukça küçük bir bölümünü pazarlarda satmaktadır. Küçük üreticilerin üretimleri gıda bitkilerini içeriyorsa bu üretim büyük çoğunluğu ailelerini beslemek için kullanılırken geri kalan artık ürün eğitim, sağlık ve bazen yiyecek gereksinimlerini karşılamak için yerel ve köy pazarında satılmaktadır. Örneğin FAO tarafından 2007 yılında Malavi'de yapılan bir ankette küçük üreticilerin yüzde 66'sının kendi ürettiklerine güvenmedikleri zaman pazardan yiyecek aldıkları tespit edilmiştir (Unctad, 2015: 2-3).

Küçük üreticiler birçok tartışmada sahip oldukları ya da işledikleri arazi büyüklüklerine göre sınıflandırılsa da bu pek doğru olmayan bir yaklaşımdır. Özellikle sosyolojik açıdan bakıldığında rakamsal olarak bir çiftçi ailesinin sahip olduğu toprak parçası o ailenin küçük üretici olduğunu göstermemektedir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde örneğin 100 dönüm kuru arazide üretim yapan çiftçi küçük üretici olabilecekken, 10 dönüm verimli arazide üretim yapan (bu üretim serada gerçekleşebilir, organik üretim olabilir veya dönemin şartlarına göre çok talep gören bir ürün olabilir) çiftçi küçük üretici konumundan uzak olabilecektir. Çünkü ikinci örnekteki çiftçinin küçük olan arazisinden elde ettiği verim ve gelir daha fazla olacağından bu çiftçinin pazar ile olan ilişkisi de daha yoğun olacaktır. Dolayısıyla arazi büyüklüklerine göre yapılacak bir değerlendirme hatalı olabilecektir. Küçük üretici, ilk olarak kendi

hanesinin geçimini sağlamak için üretim yapan ve daha sonraki aşamada eğer elinde fazla ürün var ise bunu pazarda satarak veya ihtiyacı olan ürünlerle takas ederek artık ürününü değerlendiren, görece küçük bir arazide üretimini gerçekleştiren, büyük oranda doğa şartlarına bağlı ve geleneksel yöntemlerle üretim yapan, üretim yaptığı alanda tarımsal teknolojileri sınırlı oranda kullanan ve büyük oranda aile emeğine dayalı bir üretim gerçekleştiren üretici olarak tanımlanabilecektir.

Küçük üreticilerin büyük bir çoğunluğu köy toplumlarında yaşamaktadırlar. Küçük işletmelerin temel üretim stratejisi, aile emeğinin üretimin her aşamasında kullanılarak sermayenin yerine ikame edilmesi ilkesine dayanmaktadır. Zaman faktörünün de etkisiyle küçük üreticilik aslında ücretli işçi çalıştırılmasına karşı çıkmaz. Bu çalışan ücretli işçiler ise 2 grupta toplanabilir: Bunlardan ilki yine küçük üretici olan hanelerin kadın üyeleri diğeri ise farklı bölgelerden gelen mevsimlik işçilerdir. Küçük üreticilerin önemli bir özelliği de üretim araçlarını mümkün olduğu kadar pazar dışı mekanizmalar yoluyla elde etmektir. Metalaşmamış olan üretim ilişkileri (akrabalık, komşuluk gibi) küçük üreticilerin ekonomik stratejilerinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Küçük üreticiler sadece hane emeğini değil, yüz yüze ilişkilerin hüküm sürdüğü bir toplumda daha geniş bir metalaşmamış emek kaynağını kullanabilmektedirler. Örneğin, toprak, tarımsal araçlar, kredi gibi girdiler metalaşmamış yollardan elde edilip bu sayede sermaye birikimi sağlanabilmektedir. Bunun sonucunda ise küçük üreticiler hem birikim yapmış olur hem de pazar mekanizmalarıyla pazar dışı mekanizmaları bir arada kullanırlar. Bu anlamda da küçük üreticilerin varlığı yalnızca işletme düzeyinde ve ekonomik kriterler baz alınarak açıklanamaz. Burada ekonomik faktörlerin dışında aile emeğinin kültürel boyutlarının da analiz edilmesine ihtiyaç vardır. Aile içerisindeki emek dağılımı, köy içi yardımlaşma gibi küçük üreticilerin önemli özelliklerini oluşturan olgular tarihsel temeli olan özelliklerdir (Eralp, 1988: 229).

Gelişmekte olan ülkelerde küçük aile işletmesi genellikle 2 veya daha az hektarlık bir alanda tarım ve hayvancılık yapan bir birimi ifade etmektedir. Bununla

birlikte bazı ülkelerde bu alan 10 hektarı aşabilmektedir. Şuanda dünya genelinde 525 milyon küçük aile işletmesinin olduğu tahmin edilmektedir. Bunların 388 milyonu Asya, 44 milyonu Avrupa ve Rusya, 33 milyonu Afrika ve 5 milyonu Amerika kıtasında yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında küçük üreticiler dünya çiftçilerinin ve çiftliklerinin yüzde 85'ini oluşturmaktadırlar (Ifc, 2013: 2). Türkiye'de ise tarımsal işletmelerin sayısı 3 milyon civarındadır. Bu arazilerin ortalama büyüklükleri ise 6 hektar civarındadır. Türkiye'deki toplam parsel sayısı ise 23 milyon civarındadır (Bayaner, 2013: 2). 2001 yılı tarım raporuna göre Türkiye'deki tarımsal işletmelerin yüzde 65.5'i 5 hektarın altında bir arazi büyüklüğüne sahipken, sadece binde 7'lik kısmı 50 hektarın üzerinde bir arazi büyüklüğü oluşturmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 11). Bu verilerden yola çıkıldığında gerek dünya genelinde gerekse Türkiye özelinde tarımsal üretimde küçük üreticilerin çoğunlukta oldukları görülebilmektedir. Her ne kadar birçok teorik tartışmada küçük üreticiliğin veya aile işletmelerinin zamanla ortadan kalkacağı söylense de bu öngörü şuana dek gerçekleşmiş değildir[8]. Çünkü sadece ekonomik göstergelerle küçük üreticilerin varlığını izah etmeye çalışmak yanlış olacaktır. Küçük üreticilik her şeyden önce bir aile birliğini temsil etmektedir. Bu ailenin oluşturmuş olduğu dayanışma ağları, birlik ve beraberlik duygusu ve ailenin ayakta kalabilmesi için hane üyelerinin yoğun emek harcamaları gibi birçok durum küçük üreticiliğin devam etmesinde önemli süreçlerdendir. Dolayısıyla sosyo-kültürel gelişmeler göz ardı edilerek küçük üreticiliği analiz etmek mümkün değildir. Zaten ekonomik temelli yaklaşımların öngörülerinin gerçekleşmemesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Küçük üreticiler üzerine dünyanın farklı yerlerinde birçok araştırma yapılmaktadır. Bu çalışmalardan birisi küçük üreticilerin sınıflandırılması üzerinedir. Küçük üreticilerin sınıflandırılması bölgeler arasında farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Asya'da küçük üreticiler geçimlik, yarı-ticari ve ticari olarak üç grupta

[8] Son iki yüz yıldan beri köylülüğün, küçük çiftçiliğin veya aile çiftçiliğinin ortadan kalktığı yönünde tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalarda ise değişik savlar öne sürülmektedir. İlk sav olan ampirik yaklaşıma göre, bu durum gerçekleşti mi ya da gerçekleşmedi mi? Nerede? Ne ölçüde? soruları önemlidir. İkinci sav olan analitik yaklaşıma göre, bu durum değişik yerlerde ve derecelerde neden oldu ya da olmadı sorularıdır. Son olarak normatif duruma göre ise köylülüğün sona ermesi modern ekonomik gelişim açısından iyi bir şey mi, kötü bir şey mi? Sorusudur (Bernstein, 2014: 108).

toplanmaktadır. Latin Amerika'da varlık açısından fakir olanlar, sınırlı düzeyde bir varlığa sahip olanlar ve varlık sahibi olanlar olmak üzere bir kategorileşmeye gidilmektedir. Elbehri ve arkadaşları Batı Afrika özelinde yaptıkları çalışmada bu bölgede küçük üreticilerin dört kategoriye ayrıldıklarını söylemektedirler. Bunlardan ilki, yüksek işlem maliyetleri veya diğer kısıtlamalar nedeniyle pazarlara giremeyen veya buralara girmemeyi seçen geçimlik üretim yapanlar(yüzde 30 ila 50), ikincisi piyasaya erişimi sınırlı olanlar (yüzde 20 ila 30), üçüncüsü piyasalara sıklıkla erişenler (yüzde 3 ila 15) ve son olarak tamamıyla ticari tarım yapanlar (yüzde 2'den az) olarak sınıflandırılmaktadır. Yine bir başka çalışmada, küçük üreticilerin verimlilikleri üzerine yapılmıştır. Yapılan ampirik çalışmalarda çiftliğin büyüklüğü ve verimlilik arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur. Bu çalışmalarda küçük çiftliklerdeki verimliliğin büyük çiftliklere göre daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin Çayanov, Rus çiftlikleri üzerinde yapmış olduğu araştırmada çiftlik büyüklüğü ile üretkenlik arasında bir ters orantı olduğunu ortaya koymuştur. Yine bir diğer çalışmada Sen, Hintli küçük üreticilerin büyük üreticilere göre daha çok üretken olduklarını ortaya koymuştur. Bu durum dünyanın birçok farklı bölgesinde yapılan araştırmalarda da ortaya konulmuştur. Küçük üreticilerin büyük üreticilere göre emek maliyetlerinin daha düşük olması, aile işçiliği eğitimi ve denetimi açısından daha az masraflı olması, birim başına işlem maliyetlerinin düşük olması küçük üreticileri büyük üreticiler karşısında verim bakımından üstün kılmaktadır (Unctad, 2015: 3-7).

2.1. Teorik Çerçeve

2.1.1. Marksist Yaklaşımlar

Köylülüğe ve küçük üreticiliğe ilişkin yaklaşımlardan en etkilisini kuşkusuz ki Marksist yaklaşım oluşturmaktadır. Günümüzde bile küçük üreticiliği anlamada başvurulan teorilerden birisini oluşturan bu yaklaşım, uzun yıllar birçok araştırmaya kaynaklık etmiştir. Marx'ın Kapital isimli eserinde açıkladığı fikirler, köylülüğün ve

küçük üreticiliğin teorik bir zemine oturmasında önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Marksist yaklaşımları sadece Marx ile sınırlandırmak ise hatalı olacaktır. Çünkü Marx ile birlikte Lenin, Kautsky gibi düşünürler Marx'ın temelde ele aldığı fikirleri geliştirerek bu teorik çerçeveyi zenginleştirmişlerdir. Yine Chayanov, Polanyi, Bernstein ve daha birçok teorisyende bu akımda yer almışlardır. Marx'ın kapitalizm veya kapitalist üretim biçimi olarak ifade ettiği ve köylülüğü açıklamaya çalıştığı kavramsal ve teorik düzlem birçok farklı teoriye de ilham kaynağı olmuştur. Yine aynı şekilde Marx'da kendi teorisini şekillendirirken birçok farklı düşünürden etkilenmiştir.

Marx, Kapital'de köylülüğe ve küçük üreticiliğe ilişkin ortaya koyduğu fikirleri İngiltere örneğinde ele almıştır. Marx'a göre kapitalist[9] üretim kendisini hiçbir yerde olmadığı kadar İngiltere'deki tarım emekçilerinin durumundaki gerilemede göstermektedir. Örneğin İngiltere'de sadece 1737-1777 yılları arasında tarım emekçilerinin ücreti yüzde 25 oranında azalmıştır. Marx, fiyatlardaki bu düşüşü İngiltere'deki Northamptonshire Kontluğu'nda 1795 yılında ortaya çıkan durum ile açıklamaktadır. Burada haftalık ücret 7 Şilin 6 Peni'ydi, 6 kişilik bir ailenin ise yıllık gideri 36 Sterlin 12 Şilin 5 Peni ve bu 6 kişilik ailenin yıllık geliri 29 Sterlin 18 Şilin'di. Arada oluşan 6 Sterlin 14 Şilin 5 Penilik fark ise yardım kurumu tarafından kapatılmaktaydı. 1814 yılına gelindiğinde ise yardım kurumunun kapatması gerek fark 18 Sterlin 6 Şilin 4 Peni'ye yükselmiş dolayısıyla çiftçinin ezilmesi her geçen gün artmıştır. İngiltere tarımında önemli bir dönüm noktasını tahıl yasasının kaldırılması oluşturmaktadır. Bu süreçten sonra tarımda yeni yöntemlerin kullanılması, mekanik

[9] Ricardo'nun ücret, kar ve rant kavramlarına dayalı bölüşüm sistemi, kapitalizmin üç ana sınıfını oluşturan işçi, kapitalist ve toprak sahibi sınıfların paylarını ve bunlara bağlı olarak ekonominin dinamiğini açıklama eğilimindeydi. Aslında Ricardo'nun kurgulamış olduğu bu üçlü sistem kapitalizmin genel mantığını yansıtmaktan öte 19.yüzyıl başlarındaki İngiltere'nin durumunu açıklamaktaydı. Ricardo'nun kurgulamış olduğu bu yapıda, tarım kesiminde toprak sahipleriyle toprak kiralayan kapitalist çiftçilerin kesin hatlarla birbirinden ayrılmış olmaları ve tarımda bunun dışında kalan işletme biçimlerinin ihmal edilebilir bir yer kaplaması söz konusuydu. Bu nedenle Ricordo'nun kavramları zamanın İngiltere'sindeki tarımsal durumu açıklamada yeterli oluyordu. Ancak tarımda kapitalist ilişkilerin egemenliğine rağmen en yaygın üretim şeklinin küçük aile işletmelerine dayanması Ricordo'cu kavramların açıklayıcı niteliğinin ortadan kaybolmasına neden olmaktaydı. Çünkü Ricordo'nun ücret, kar ve rant çerçevesinde oluşturduğu sistem yalnızca belli bir sınıfa atfedilebilmekte ve her bir sınıfın tek bir gelir tipi elde ettiği durumlarda geçerli olmaktadır. Ancak bu durum küçük üreticiler özelinde gerçekleşmez (Boratav, 1980: 37).

gübreleme aletlerinin yaygın kullanımı, buharlı makinalardan yararlanılması gibi daha yoğun bir tarımsal üretim dönemine geçilmiştir. Diğer bir ifadeyle üretimdeki girdi maliyeti azalırken verimde büyük artışlar yaşanmaya başlamıştır. Ancak tüm bunlar yaşanırken çiftçi sayısında azalma yaşanmış ve çiftçinin durumu daha kötüye gitmiştir. Bu durumu Julian Hunter şöyle açıklamaktadır: Tarımdaki emekçilerin masrafları her zaman hayatta kalabilmesi için yetecek olan en düşük ücret üzerinden hesaplanır. Emek masrafi ise hiçbir zaman hesaplanmaz. Elinde geçinebileceği kadar yiyeceği olduğu için ise gelecekle ilgili bir planı ve kaygısı olmaz. Marx, çiftçilerin içerisinde yaşadıkları kötü koşulları ise bir hapishane örneğiyle açıklamaya çalışır. Ona göre, 1863 yılında bir İngiliz hapishanesindeki mahkûm bir tarım işçisinden daha iyi beslenmektedir. Ona göre tarımda çalışan ailelerin büyük bir kısmının aldığı besin miktarı onları hastalıktan önlemeye yetecek olan asgari besin miktarının altında kalmaktadır (Marx, 2003: 580-583). Dolayısıyla Marx'a göre küçük üreticiler her geçen gün daha zor şartlar altında üretim yapmaya zorlanmakta, temel besin ihtiyaçlarına ulaşabilme imkânları giderek azalmaktadır. Marx'ın İngiltere[10] örneğinden yola çıkarak yaptığı bu tespit kuşkusuz ki tüm coğrafyalarda geçerli değildir. Örneğin bu dönemde Osmanlı[11] tarımına

[10] İngiltere örneğine bakıldığında Tarım devriminin Sanayi devriminden önce geldiği açıkça görülebilmektedir. Tarım tekniklerinde önemli ilerlemelerin kaydedilmesi, toprak çevrilmesi hareketi ve tarım işletmelerinin birleştirilmesi güçlü bir köksüzleşme yaratmıştır. Köy evlerine karşı açılan savaş, ortak topraklar üzerindeki köylülerin haklarının gasp edilmesi ev sanayisinin iki temelini ortadan kaldırmıştır. Bunlar aile kazancı ile tarımın oluşturduğu temeldir. Ev sanayisi, küçük bir toprak üzerinde üretim yapıp hayvanlarını otlattığı sürece para ekonomisine bağımlılık mutlak değildi (Polanyi, 2010: 144).

[11] Osmanlı tarım ekonomisi ve toplumsal yapısı ele alındığında akla gelen en önemli şey; Nasıl oluyor da tüm bu gelişmeler yaşanırken bağımsız köylülerin oluşturdukları aile işletmeleri güçlü bir biçimde varlığını sürdürebiliyor sorusudur. Bu soruya verilen cevaplar ise genellikle Osmanlı'da emeğin kıtlığı ve ekilecek toprakların bol olması tarzında bir işlevselci mantık çerçevesinde verilmektedir. Oysaki bu cevaplar ve açıklamalar kuşkusuz ki bu durumu açıklamada yetersiz ve eksik kalmaktadır. Bu yaklaşım tarzı bağımsız köylülüğün süre gelmesinde etkili olan toplumdaki iktidar ilişkilerini ve merkezi hükümetin yerel güçlerle yapmış olduğu müzakere süreçlerini göz ardı etmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Osmanlı'da bağımsız köylülük müzakere ve pazarlıklar sonucunda iktidar ilişkilerinin oluşturduğu bir kurumdur. Burada önemli olan diğer bir husus ise, Osmanlı'daki bağımsız köylünün hayatta kalma stratejilerini çok iyi bilmesi ve önemli bir pazarlık gücüne sahip olmasıdır. Örneğin 16.yy da Anadolu'da köylü ayaklanmalarının yaygın olması köylülerin zayıf bir konumda olmadıklarının ve direnme gücüne sahip olduklarının bir göstergesidir. Diğer bir taraftan ise nüfusun arttığı dönemlerde ekilebilir toprakların azalması sonucunda köylüler yoğun emek kullanımı gerektiren faaliyetlere yönelmişler ve herhangi bir kıtlık ve açlık durumu yaşamamışlardır. Bu yeni oluşan şartlara uyum sağlayabilme başarısı ve yetisi, bağımsız köylülüğün nüfusun arttığı dönemlerde de güçlü bir biçimde varlığını sürdürebilmesini

bakıldığında küçük üreticilerin bir takım zorluklar içerisinde olsa da İngiltere[12] örneğinden çok iyi durumda oldukları görülmektedir.

Marx, kapitalizm ve kapitalist üretim tarzıyla tarımsal üretimi açıklama gayretindedir. Marx'a göre kapitalist üretimin ilk örneklerini 14. ve 15. yüzyıllarda dağınık olarak Akdeniz kentlerinde görsek de kapitalist dönemin asıl başlangıcı 16. yüzyıldır. Ona göre ilkel birikim tarihindeki en önemli süreç büyük kitlelerin zorla geçim kaynaklarından koparılmasıdır. Tarımsal üreticilerin, köylülerin mülksüzleştirilmeleri ve topraktan koparılmaları ise bu sürecin temelini oluşturmaktadır. Bu süreç farklı ülkelerde ve bölgelerde farklı şekillerde görülse de İngiltere'de klasik biçimiyle görülmektedir. Kapitalist sistem, emekçilerin, emeklerini gerçekleştirebilecekleri araçlar üzerindeki her türlü mülkiyet hakkından ayrılıp kopmuş olmasını öngörür. Kapitalist üretim ise bu durumu sürekli artan boyutta tekrardan üretir. Dolayısıyla kapitalist sistem aslında emekçinin elindeki üretim araçlarının alınması sürecidir ve bu şekilde de emekçiler ücretli emekçi haline gelirler. Marx'a göre ilkel birikim denilen şey de, üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihsel süreci ifade etmektedir. Ona göre üretici ve emekçi ancak bir başkasına bağımlı olmaktan kurtulduktan sonra kendisi üzerinde tasarrufta bulunabilir (Marx, 2003: 612-614). Küçük köylüleri ücretli emekçiye ve bunların geçim ve emek araçlarını sermayenin maddi öğelerine dönüştüren olaylar aynı zamanda bu sermaye için bir iç pazar yaratmıştır. Eskiden bir köylü ailesi geçim hammaddesini ve araçlarını kendisi üretir ve yine kendisi için tüketirdi. Ama artık bu hammaddeler ve araçlar meta halini almıştır. Örneğin iplik,

---

sağlamıştır. Özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda ve 18. yy' da nüfusun artması, pazar için üretimde yaşanan artışlar Osmanlı'da küçük köylü üreticilerin topraksızlaşmalarına ve büyük çiftliklerin ortaya çıkmasına neden olmamıştır. Bunun nedenini ise köylü küçük üreticiler ile vergiler üzerinde hak iddia edenler arasındaki iktidar ilişkilerinde aramak gerekmektedir (İslamoğlu, 2010: 63-67).

[12] Marx'a göre İngiltere'de 14. Yüzyılın sonlarına doğru serflik hemen hemen tamamen ortadan kalkmıştı. 15. Yüzyılda ise nüfusun büyük bölümü kendi toprağını işleyen özgür çiftçilerden oluşmakta ve İngiltere toprakları küçük köylü toprakları ile kaplı bulunmaktaydı. Kapitalist üretimin temelini atan devrimin ilk perdesi 1470-1510 arasında atıldı. Kral ve parlamento ile sıkı bir çatışmaya giren büyük feodal beyler köylüleri topraklarından sökerek ve ortak topraklara el koyarak büyük bir proleterya kitlesi yaratmışlardır. 16. Yüzyıla gelindiğinde ise çiftçinin zorla mülksüzleştirilmesi süreci Reformasyon ve kilise mallarının yağmalanması ile hız kazanmıştır. Katolik kilisesi Reformasyon hareketi sırasında İngiliz topraklarının büyük bir kısmının feodal sahibi konumundaydı. Manastır ile benzeri kurumların kapatılması buralarda barınan nüfusu da proleterya haline getirmiştir (Marx, 2003: 616-618).

keten, yün gibi şeylerin hammaddesine küçük köylü ailesi kolayca ulaşıp ve bunları ihtiyacına göre işleyebilirken artık bunlar manüfaktür malına dönüşmüş ve pazarlarda satılmaya başlanmıştır (Marx, 2003: 643). Dolayısıyla zamanla artan bu kuşatılmışlıkla birlikte küçük üretici toprağını terk etmeye başlayarak kent merkezlerine doğru bir göçü başlatmıştır. Boşta kalan topraklar ise büyük üreticiler tarafından parsellenmiş veya küçük üreticiler bu büyük çiftliklerde çalışmaya başlamış ya da kentlerdeki fabrikalarda işçi olmuşlardır. Marx'ın genel hatlarıyla ortaya koymuş olduğu bu tablo pek çok eleştiri[13] alsa da halen köylülüğü açıklamada temel başvuru teorilerinden birisini oluşturmaktadır.

Marksist düşünürlerden birisi olan Karl Kautsky, Tarım Sorunu adlı eserinde köylülüğe ve küçük üreticiliğe ilişkin fikirlerini açıklamıştır. Kautsky'de Marx gibi kapitalist üretim mantığı çerçevesinde köylü sorununu ele almıştır. Kautsky'e göre, birkaç sömürge dışında kapitalist üretim tarzı ilk etapta tarım dışında sanayide gelişmeye başlamıştır[14]. Ancak kısa bir süre sonra sanayideki bu gelişim tarımın da karakterini etkilemiştir. Ortaçağ'daki bir köylü ailesi sadece kendi yiyeceğini üretmekle kalmamış, aynı zamanda kendi evini inşa etmiş, kendi kullanacağı araçları yapmış ve bu şekilde kendi kendine yetebilen bir ekonomik kooperatif durumuna gelmiştir. Köylüler pazara sadece fazla ürünlerini satma ve ihtiyacı olan, kendisinin ulaşamadığı ürünleri almak için giderlerdi. Bu kendi kendine yetebilen sistem yok edilemezdi. Kendi toprağı üzerinde işleyen, aile emeğini kullanan, üstündeki birisine kira ödemeyen ya da altında çalışana ücret ödemeyen, kendi tüketimine uygun olarak üretimini yönlendiren ve

[13] Örneğin Eröz, Marx ve Engels'i, köy ve köylüyü sosyolojik bakımdan incelemek, sosyal organizasyon zaviyesinden de ele almak yerine, sadece iktisadî bakımdan incelemekle eleştirmektedir. Determinist ve maddeci bir tarih görüşüne sahip olduklarından, sanayi ve diğer kollarda olduğu gibi, ziraatta da kapitalizmin, büyük çapta makinalı ziraatın, büyük mülkiyet şeklinin hâkim ve cari olacağına inanıyorlardı. Orta ve küçük çaptaki ziraî işletmeler, kapitalist ziraatin rekabeti karşısında dayanamayıp, ortadan kalkacak ve bunların sahibi olan köylüler, ya şehirlere giderek sanayi işçisi olacak, ya da büyük kapitalist çiftliklerin ziraî işgücünü temin ederek, yarı proleter haline geleceklerdi (Eröz, 1968: 325).

[14] Kautsky'ın bu tespiti daha erken dönem Marksist düşünürlerinden Chayanov'da da görülmektedir. Chayanov'a göre, tekstil ve metal işleyen sanayi işletmeleri ilk ortaya çıktığında küçük aile işletmeleri şeklinde örgütlenmişlerdi. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ise modern fabrikalar ortaya çıkmaya başladı. İlk etapta tekstil fabrikalarının ortaya çıkmasıyla başlayan bu kapitalistleşme süreci zamanla tarımsal alanlara da nüfuz etmeye başladı (Chayanov, 1991: 3).

piyasa fiyatları nedeniyle çok az endişe eden köylü ailesi klasik bir köylü tipini betimlemektedir. Ancak sanayinin ve ticaretin gelişimiyle birlikte üretilen yeni araçlar kırsal alanlarla girmeye başlamış ve böylece yeni ürünlere olan ihtiyaç artmıştır. Bu şekilde kentlerin cazibesi arttı ve tasarruflu bir hayat yaşayan köylüler için sanayinin ürettiği ürünlere ulaşmak zorlaştı. Bu ürünler köylünün alıp tüketemeyeceği lüks ürünler halini aldı. Sanayideki bu gelişim aynı zamanda köylünün üretmiş olduğu bazı ürünlerin üretiminin durmasına yol açtı. Örneğin pamuk endüstrisinin gelişmesi köylünün kendi ihtiyacı için üretmiş olduğu keten yetiştiriciliği her yerde azaldı. Dolayısıyla Ortaçağ'da kendi kendine yetebilen köylü ekonomisi kentsel zanaat sektörünün yükselişiyle parçalanmaya başladı. Bu durum diğer bir taraftan köylünün paraya olan ihtiyacını da arttırdı ve zorunlu hale getirdi. Artık sanayinin ürettiği ürünlerin bir kısmını alabilmek için köylünün nakdi parası olması gerekiyordu. Köylünün bu ihtiyacı, sömürücülerin, feodal lordların ve aristokrasinin yükselmesini sağladı. Köylünün para kazanabilmesinin tek şartı ise ürünlerini pazarda satmaktı. Bu süreç ise tarım ve sanayi arasındaki uçurumu daha da derinleştirdi (Kautsky, 1988: 13-16). Kautsky, tıpkı Marx'ın belirttiği gibi köylülüğün ve küçük üreticinin sanayileşme hareketinin başlamasıyla ve paranın[15] kullanımının daha görünür hale gelmesiyle birlikte zorlu bir döneme girdiğini ve bu sürecin köylünün sömürülmeye başlamasının da başlangıcını oluşturduğunu belirtmektedir. Köylüler artık bu dönemde eski alışkanlıklarından da vazgeçmek zorunda bırakılmaktadırlar. Bir köylü eski dönemde ihtiyacı olan bir ürünü takas yoluyla elde edebilirken artık kapitalist düzende bu mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla köylüler ihtiyaçlarının bir kısmını nakit parayla sağlamak durumunda bırakılmışlardır. Bu durum ise tarımdaki metalaşma sürecini başlatmıştır.

Rus Marksist düşünürlerden Lenin, Rusya ve ABD örneklerinde köylülüğü ele almış ve kapitalist üretim biçiminin küçük üreticiler üzerindeki etkilerini incelemiştir.

[15] Tarımda feodal dönemden modern döneme geçilmesi ve teknik anlamda ilerlemelerin kaydedilmesi paraya olan ihtiyacı arttırmıştır. Bu bakımdan da para olmadan modern tarım yapmak mümkün değildir. Modern bir çiftlik aynı zamanda kapitalist bir girişimdir ve kapitalist üretim tarzının karakteristiğini taşır. Arazideki özel mülkiyet hakkı ve tarımsal ürünlerin meta karakteri taşıması modern tarımın iki temel özelliğini oluşturmaktadır. Meta, üreticinin kendi tüketimi için üretmediği ancak tüm üretim sürecine dahil olduğu ve başkaları tarafından tüketilmesi için üretilen ürünlerdir (Kautsky, 1988: 59).

Lenin, kapitalizmin gelişiminin en iyi biçimde Birleşik Devletler örneğinde incelenebileceğini söyler. Ona göre sanayi ile kıyaslandığında tarımsal üretimde el emeği kullanımı çok güçlüdür. Ancak sanayinin ilerlemesi ve tarım aletlerinin gelişmesi çiftçiliğin tekniğini yükseltmekte ve onu daha kapitalist yapmaktadır. Tarıma kapitalizmin nüfuz ettiğinin en belirgin örneği ise ücretli emeğin yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmasıdır. Ücretli emeğin yaygınlığı ve tarımda makinaların kullanılması Birleşik Devletler örneğinde net bir biçimde görülebilmektedir. Lenin'e göre bu ilerleyiş küçük üreticilerin mülksüzleşmesini de beraberinde getirmektedir. Bu durum ise tarımın sanayi karşısında geri kalmasını ve küçük üreticilerin geri plana itildiğini göstermektedir[16] (Lenin, 1989: 10-13). Sanayileşme hamlesi ve bunun akabinde tarımda kullanılan makinaların üretiminin hızlanması, hem kapitalist üretimi hem de büyük çiftliklerin kurulmasını hızlandırmıştır. Teknik anlamda yaşanan bu ilerlemenin küçük üreticileri zor durumda bıraktığı düşüncesini Kautsky ve Lenin ortak bir biçimde dile getirmişlerdir.

Lenin'e göre büyük işletmelerin gerek ekonomik gerekse teknik bakımdan üstün olmaya başlamasıyla birlikte kapitalizm öncesi üretim biçimlerini geri plana itmeye başlamıştır. Bu durum ise sermayenin tek bir merkezde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu merkezileşme kısmen küçük işletmelerin çöküşünü hazırlarken kısmen de onları büyük işletmelerin yardımcı kolları konumuna düşürmüştür. Buna benzer gelişim tarımda da ortaya çıkmıştır. Tarımda merkezileşmeyle ve toprağın tek elde toplanmasına paralel olarak köylüler proleterleşmeye başlamış ve toprak sermayesinin egemenliği

[16] Lenin'in yapmış olduğu bu tespite karşı görüşlerde vardır. Örneğin, bazı revizyonistler (Herz, David, Vollmar gibi) tarımda yoğunlaşma yasasını inkâr ettiler ve kapitalizmin ilerlemesine rağmen köyde küçük üreticiliğin sağlamlaştığını ve daha çok yerleştiğini söylediler. David'e göre, tarımın kendine özgü biçimi küçük üreticiliğin sağlamlaşmasını sağlamaktadır. Tarımsal üretim ile sanayi üretimi arasında özsel bir farklılık vardır. Tarımdaki üretim süreci organik iken sanayideki üretim süreci mekanik özelliklere sahiptir. Dolayısıyla David'e göre, küçük işletmeleri yıkıma uğratan sanayideki gelişmeler ve makineleşme tarımın sınırlarına geldiğinde duracaktır. Çünkü burada üretim araçlarının hem tarım hem de hayvancılığın temelini oluşturan organik süreçlerde hiçbir belirleyici etkisi yoktur. David'e benzer bir açıklamayı Otto Bauer'de yapmaktadır. Ona göre, tarımdaki gelişim sanayiye göre başka bir yol izlemektedir. Tarımdaki küçük işletmeler ve üreticiler sanayide olduğu gibi ortadan kalkmamakta hatta daha da sağlamlaşmaktadır (Lenin, 1989: 13-14).

altına girmişlerdir. Küçük üreticiler[17] son derece yoğun bir emek harcayarak ve normalin altında tüketimde bulunarak bağımsız olarak görünebiliyorlardı. Köylülüğün bu ayrışma süreci ise kırsal nüfusun iki yeni tipini ortaya çıkarmıştır. İlk tip, zengin köylülüktür. Bu gruba tarımsal pazar üretimini tüm çeşitleriyle yapan bağımsız köylüler, sanayi ve ticari işletme sahipleri dâhildir. Tarımsal pazar üretiminin sanayi ve ticaret ile birleşmesi bu grubun özelliğidir. Bu zengin köylülükten ise çiftlik sahibi yeni sınıf doğar. Çünkü pazar için tahıl üretmek bu sınıf için kritik öneme sahiptir. Bu büyük çaplı üretimi gerçekleştirebilmesi için kendi arazisinin sınırlarının dışında bir üretim yapmak durumundadır. Üretim kendi arazisinin sınırlarına ulaştığında ise toprak kiralama yöntemiyle yeni arazileri işlemeye başlar. Bu büyük ölçekli arazinin işlenmesi ise yoğun bir emek gücü gerektirdiğinden burada bir gündelikçiler grubu meydana gelir. İkinci tip ise kır proletaryasıdır. Bunlar toprak parçasına sahip ücretli işçilerdir. Aynı zamanda yoksul köylüler ve tamamen topraksız köylülerde bu gruba girer. Ancak az bir toprağı olan aynı zamanda da gündelik işlerde çalışan köylüler bu tipin baskın grubudur (Lenin, 1989: 15-17). Kapitalist üretimle birlikte büyük işletmelerin görünür hale gelmesi küçük köylüler üzerinde bir baskı unsuru oluşturmuştur. Tarımsal makinalara ve büyük sermaye birikimine sahip olan büyük işletme sahipleri, makinalar sayesinde büyük miktarlarda toprağı işlemeye başlamışlardır. Kendi arazilerini hızlı bir şekilde işleyen büyük işletme sahipleri arta kalan zamanı, emeği ve sermaye birikimlerini küçük üreticilerin sahip oldukları toprakları satın alarak veya işleyerek değerlendirme yolunu seçmişlerdir. Zamanla hızlanan bu sürecin sonunda ise pek çok küçük üretici topraksız kalmış ve büyük işletmelerde işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Lenin'e göre bu durum köylülüğün iki kutup olarak ayrışmasına neden olmuştur.

[17] Lenin'e göre küçük köylü, aile ile birlikte işleyebileceğinden daha büyük, ailenin beslenmesi için zorunlu olandan daha küçük olmayan bir toprak parçasının sahibi ya da kiracıdır. Bu açıdan da küçük köylü modern proleterden üretim araçlarını elinde bulundurması açısından ayrılır, yani küçük köylü geçmiş üretim tarzını yansıtır. Küçük köylüler eskiden bugün satın aldıkları sanayi ürünlerinin bir çoğunu kendileri üretmekteydiler. Eksik kalan ürünler ise tarım yanında bir zanaatla uğraşan komşu köylülerden çoğu zaman ürünleri takas etme veya belirli bir işte çalışma karşılığında alınmaktaydı. Aile ve köy kendi kendilerine yetebiliyor ve neredeyse paraya hiç ihtiyaç duyulmuyordu. Ancak, kapitalist üretim ve para ekonomisinin yükselişi bu duruma son verdi (Lenin, 1989: 23-25).

Köylülük çalışmalarıyla adını duyuran bir diğer Rus teorisyen ise Chayanov'dur. 1912-1925 yılları arasında köylü hane halkının analizi üzerine çalışmalar yapan Organizasyon ve Üretim Okulu'nun teorisyenlerinden birisi olan Chayanov'a göre, aile birimlerinden oluşan ve ücret sınıflandırmasına sahip olmayan ekonomiler tamamıyla başka bir ekonomik yapıya aittirler. Ona göre bu farklılığın gerçekleştiği yer genellikle demografik süreçlerle ilgilidir. Aile nüfusu arttıkça toprak miktarı da artmakta ve bu durum ailenin refahını yükseltmektedir. Çocuklar büyüyüp aileden ayrılmaya başlayınca ise yaşlanan anne ve babanın üretim kapasitesi ve geliri düşmektedir. Ailenin parçalanması sonucu oluşan yeni işletmede ise bu demografik döngü yeniden başlamaktadır (Ulukan, 2013: 61). Chayanov, Rusya'nın Volodga bölgesinde köylü hane halkı üzerinde yaptığı çalışmalarda iki tip köylü hanesinden bahsetmiştir. Ona göre, bunlardan ilki doğal sisteme yakın tarzda üretim gerçekleştirirlerken diğeri de meta üretimine dayalı bir üretim gerçekleştirmektedirler. Doğal bir ekonomiye dayanan üretim sisteminde, ihtiyaçlar, bir ürünün yeterli olup olmadığı ölçütüne göre giderilmektedir. Yiyecekler ve içecekler bu mantık çerçevesinde üretilip temin edilmektedir. Bu nedenle bu tarzda üretim yapılan bir ailede kar ilişkisinden çok ailenin ihtiyacı olması fikri baskın konumdadır. Fakat bu aile meta-para döngüsünün bir parçası haline gelmeye başladığında üretim amaçları tamamen farklı bir karaktere bürünmektedir. Artık, bu tarz bir üretimde nitelikten çok nicelik önemli hale gelir ve her şey miktar ile ölçülmeye başlanır (Chayanov, 1991: 92-96). Bu anlamda değerlendirildiğinde bir köylü hanesinde ortaya çıkan döngüsel durum, hanenin varlığını devam ettirmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak klasik anlamda değerlendirilebilecek bu döngüsel durum kapitalist üretim süreçleriyle birlikte bozulmaktadır. Çünkü doğal olarak ve sadece ihtiyaçlar ölçeğinde gerçekleştirilen tarımsal üretim, para ve sermaye ilişkilerinin sürece dâhil olmasıyla pazara yönelik yapılmaya başlamakta ve sonuç olarak üretim tarzı doğallıktan kopmaktadır.

Marx'ın düşüncelerinden etkilenen ve pek çok konuda onunla benzer fikirlere sahip olan bir diğer düşünür ise Polanyi'dir. Bir iktisatçı olan Polanyi, *Büyük Dönüşüm* isimli eserinde tarıma ve köylülüğe ilişkin fikirlerini açıklamıştır. Polanyi, genel olarak

bakıldığında ekonominin toplum içerisindeki yeri ile ilgilenmiştir. Bu bağlamda da farklı toplumlarda ekonominin yerini açıklamaya yönelik bir teori geliştirmeye çalışmıştır. Bu teori de iki temel düşünce önemli gözükmektedir. Birincisi, onun temel insani dürtülerin hiçbiri ekonomik değildir düşüncesi, ikincisi ise, tarih boyunca tüm toplumlarda ekonomi, sosyal ilişkiler sistemi içerisine ondan ayrılmayacak bir biçimde yerleşmiştir fikridir. Bu iki düşünce Polanyi'yi ekonominin genel geçer biçimselci bir tanımını reddetmeye ve öznelci bir tanımını kabul etmeye götürmüştür. Biçimselci tanım, ekonomiyi, kıt kaynakları sınırsız istekleri karşılamak için alternatif kullanım alanları arasındaki dağıtımla ilgili bir faaliyet türü olarak görür. Öznelci tanım ise ekonomiyi insanın sosyal ve doğal çevresi ile olan ilişkisini düzenleyen bir süreç olarak ele alır. Bu çerçevede Polanyi, ekonomiyi üç kurumsal kalıp ile tanımlamaktadır: Bunlar, karşılıklılık, yeniden dağıtım ve değişimdir. Biçimselci tanım içerisinde değişim olgusuna insan davranışlarından bağımsız olarak bir evrensellik atfedilmektedir. Kişisel çıkarlarını üstün tutan insanların birbirleriyle olan ilişkilerinin kalıcı olmadığını öne süren bu yaklaşım, insanı tarih ve toplum üstü bir varlık olarak tanımlar. Adam Smith tarafından formüle edilen, takas, trampa ve değişimle uğraşan vahşi tip gibi, ekonomik faaliyetlerle ilgili tüm analizlerin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Buna karşın, karşılıklılık ve yeniden dağıtım değişimden farklılıklar arz eder. Karşılıklılık, değişim gibi bir alış-veriş ilkesini kabul eden ancak birbirlerini tanıyan ve onlarla sosyal konumları tarafından belirlenmiş ve o konumla uyumlu ilişkiler kurabilen bireyleri içermektedir. Bu ilişkiler güveni, dayanışmayı yansıtmaktadır. Tıpkı aile bireyleri arasındaki gibi, komşuluk, hemşehrilik, dini veya etnik cemaat mensupluğu türünden ilişkiler karşılıklılık ilkesince belirlenmektedir. Bu ilişkiler eşitlik ilkesine de dayanmamaktadır. Yeniden dağıtım ilkesi ise, mal ve hizmetlerin belirli bir merkezde toplanıp oradan topluluğun çeşitli noktalarına dağıtıldığı bir durumdur. Vergiler ve devlet harcamalarını yönlendiren bu ilkedir (Polanyi, 2010: 17-19). Polanyi'nin yapmış olduğu bu tanımlamalar klasik iktisat anlayışına bir meydan okuma olarak görülmektedir. Polanyi, salt anlamda bir ekonomik tanımlamanın gerçeği yansıtmayacağı düşüncesindedir. Ona göre insanın temel duygularının ve eylemlerinin

hiç biri ekonomik temelli değildir. İlkel döneme bakıldığında da bu rahatlıkla görülebilmektedir. Paranın ve piyasa ekonomisinin ortaya çıkmadığı dönemde, insanlar kâr veya başka çıkarlar elde etmek için değil yalnızca ihtiyaçlarını gidermek için üretim yapmaktaydılar. Bu anlamda da Polanyi, piyasa ekonomisinin toplumda hâkim olma durumuna eleştirel bir perspektiften yaklaşmaktadır.

Polanyi'ye göre piyasaya tarihteki tüm toplumlarda rastlamak mümkündür ancak bu durum her toplumda piyasa sisteminin olduğunu göstermez. Piyasa sistemi, ekonomik faaliyetlerin tamamının toplum kontrolünden çıkıp kendi kurallarına göre işleyen piyasalarca yönetildiği bir sistem olup bu sistem 19. yüzyıla özgüdür. Ona göre toplumsal ilişkiler ekonomik kaynaklı olmadığı için bunlardan arındırılmış bir sistem uzun süre varlığını devam ettiremez. Diğer taraftan ise, ekonomik faaliyet piyasalara bırakılması emeğin, toprağın ve paranın da meta haline gelmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak, emek, toprak ve para meta değillerdir. Emek, bir insani faaliyet türüdür ve satılmak üzere gerçekleştirilmez. Toprak ise bir insan üretimi olmayıp sadece doğanın başka bir adıdır. Para ise bir simgeden ibarettir. Ona göre, tarıma dayalı bir toplumda üretim amacıyla belirli aletlerin kullanımı bazı etkileri ve dönüşümleri ortaya çıkaracaktır. Bu makinalar pahalı oldukları için ancak büyük miktarlarda üretim yapıldığında tüccarı kâra geçirebilecektir. Dolayısıyla da tüccar bunu gerçekleştirmek için ilgili bütün üretim faktörlerini satın almaya çalışmaktadır. Ancak bir tarım toplumunda bu koşullar doğal olarak var olmadığından bilinçli olarak yaratılmaları gerekmektedir. Bu dönüşüm sürecinde geçim amacının yerini ise para kazanma amacı almaktadır. Bunun sonucunda ise piyasa ekonomisi veya sistemi hâkim bir konuma yükselmektedir (Polanyi, 2010: 20-83).

2.1.2. Modernleşmeci/Gelişmeci Yaklaşımlar

Modernleşmeci/gelişmeci yaklaşımlar genel anlamda sosyal bilimsel çalışmalarda özelde ise tarımın ve köylülüğün geçmişten günümüze nasıl şekillendiği, ne yönde bir değişim ve gelişim gösterdiği ve bu sürecin nasıl sonuçlanacağı gibi temel

problemler üzerinde bir takım fikirler üretmişlerdir. Bazı tartışmalarda modernleşme ve gelişme yaklaşımları bağımlılık teorileri veya kapitalist yaklaşımların içerisinde de değerlendirilmiş ve bunlarla ilişkili bir şekilde ele alınmıştır. Fakat modernleşme/gelişme yaklaşımlarının gerek bağımlılık ve kapitalist teorilerden bazı farklılıklar içermesi, gerekse Türkiye'deki tarım ve köylülük araştırmalarında etkili bir referans noktası oluşturması bu yaklaşımların müstakil bir biçimde ele alınmasını gerektirmektedir.

Modernleşme yaklaşımı, ABD'deki bir grup gelişme kuramcısının Marksist toplumsal gelişme modeline bir alternatif olarak öne sürdükleri ve 1960 sonrası dönemde yaygın bir biçimde kullanılan bir terimdir. Bu kuram modernleşmeyi, Talcott Parsons'ın yapısal farklılaşma olarak ele aldığı sürecin başlangıcına gönderme yaparak ele almaktadır. Bu yaklaşıma göre, modernleşme birçok yolla gerçekleştirilebilir ancak en muhtemel olanı teknoloji ve değerlerdeki değişimlerle başlatılmasıdır. Bu sürecin sonucunda ise geleneksel toplumların basit yapıları modern toplumların karmaşık yapılarına dönüşür ve değerler 1960'lar ABD'sindeki değerlerle benzerlik gösterir (Marshall, 1999: 508-509). Rostow, modernleşme teorisi olarak isimlendirilen bir gelişme teorisinin önde gelen savunucularındandır. Her ne kadar Rostow bu teorinin önemli bir ismi olsa da bu teori bir kişinin fikrinden ibaret olmayıp toplumların nasıl geliştiği konusunda ortaya atılan fikirlerin bir karışımı görünümündedir. Rostow, gelişme aşamaları fikrini ortaya atarak bu teoriye en büyük katkılardan birini yapmıştır. Ona göre, bu aşamalar, geleneksel toplum, kalkışın ön şartları, kalkış, olgunlaşma eğilimi ve yüksek kitlesel tüketim çağıdır[18] (Slattery, 2014: 310-312).

Gelişme yaklaşımı ise, toplum kuramının, kapitalist sanayileşme sürecine girmiş olan toplumlara (genellikle üçüncü dünya toplumlarına) uygulanmasıyla ortaya çıkan bir kavramdır. Bu kavram, gelişmenin sınıf ilişkileri ve köylülük ile kentli yoksullar gibi toplumsal gruplar üzerindeki etkilerin ne olduğuna yoğunlaşmaktadır. Gelişmeyle

[18] Rostow gibi Batılı yazarların modernleşme fikrine alternatif olarak geliştirilen ve modernleşme teorilerine kökten karşıt olan yaklaşım ise bağımlılık teorisidir. Bu fikri ortaya atan Frank'a göre üçüncü dünya ülkelerinin gelişememelerinin nedeni yetersizlikleri değil, Batılı ülkelerin onları bilinçli olarak azgelişmiş bırakmalarından kaynaklanmaktadır (Slattery, 2014: 153-154).

alakalı ilk sosyolojik açıklama daha az gelişmiş olan ülkelerin Batı kapitalizminin ekonomik ve toplumsal sistemini taklit etmek suretiyle sanayileşmiş olan dünyayı eninde sonunda yakalayacağı fikrine dayanan modernleşme kuramıdır. Büyük oranda yapısal-işlevselciliğin öncüllerine dayanan modernleşme kuramı, gelişmeyi gelenekten moderniteye doğru uzanan bir süreç olarak ele almaktadır (Marshall, 1999: 261-262). Batı ve ABD merkezli bir yaklaşım olan modernleşme/gelişme yaklaşımı, temel anlamda modernleşmeyi ve gelişmeyi Batı'nın tekelinde görmekte ve batı dışı toplumların zamanla değişerek yani kapitalistleşerek dönüşeceği görüşüne vurgu yapmaktadır.

Sosyolojik anlamda bakıldığında modernleşme/gelişme yaklaşımlarının kökeninin klasik sosyologlarca atıldığı görülmektedir. Durkheim, Weber ve Marx başta olmak üzere birçok sosyolog bu düşünceye katkı sunmuşlardır. Durkheim ve Weber, sanayi toplumlarının genel özelliklerini ortaya koymuş, sanayileşmenin gelecekte alacağı rol üzerinde farklı kuramlar geliştirmişlerdir. Bu açıdan da gelişme sosyolojisi üzerinde etkili olmuşlardır. Marx ise Durkheim ve Weber'den tamamen farklı bir gelişim düşüncesine sahip olsa da, Durkheim ve Weber'in düşünceleri 1950-1960'lardaki modernleşme okuluna, Marx'ın düşünceleri de 1970'lerdeki üçüncü dünya ülkelerinin durumunu ekonomik temelli açıklamaya çalışan teorilere öncülük etmiştir (Cirhinlioğlu, 1999: 27-28). Daha yakın döneme gelindiğinde ise Samir Amin, günümüzde üçüncü dünyaya ilişkin en yaygın tezin modernleşme/gelişme tezi olduğunu söylemektedir. Ona göre, bu tezler temelde modernleşme oldukça yani kapitalizm ilerledikçe demokrasi de gelişecektir mantığından hareket etmektedir. Azgelişmiş ülkelerde demokrasi yoktur çünkü bu ülkeler azgelişmiştir. Bu açıdan bakıldığında da bu ülkelerde kapitalizm geliştikçe demokraside gelişecektir. Amin'e göre bu durumun en belirgin örneği 1950'lerde ve 1960'larda Latin Amerika'da savunulan gelişme tezidir. Bu teze göre de bu azgelişmiş ülkelerde demokrasinin olmamasının nedeni orta sınıfın yokluğudur. Dolayısıyla gelişmenin sağlanması gerekmektedir. Bu gelişmenin ön şartı ise kapitalizmin bu bölgelerde yaygınlaşmasıdır (Amin, 1992: 45-46). Bu bağlamda değerlendirildiğinde modernleşme/gelişme tezlerinin temelde kapitalizmin gelişmesiyle

eşdeğer bir gelişme çizgisi öngördüğü görülmektedir. Buna göre, Batı'nın ve ABD'nin öncülüğünü yaptığı bu süreç, batı dışındaki azgelişmiş ülkelere uyarlandığı takdirde bu bölgeler de gelişmişlik düzeyine erişebileceklerdir. Bunun gerçekleşmesinin iki temel şartı ise batıya özgü değerlerin benimsenmesi ve kapitalist üretim mantığının yaygınlaşmasıdır.

Modernleşme ve gelişme yaklaşımları, kapitalist üretim mantığının veya kapitalizmin gelişiminin sanayi alanından sonra tarımsal üretimde de gerçekleşmesinin zorunluğu olduğu düşüncesindeydi. Bu yaklaşımı savunan teorisyenler, tarımsal üretime teknolojik gelişmelerin yansıtılmasının bu alanda bir gelişmeye ve modernleşmeye katkı sağlayacağına inanmaktaydılar. Bu bakımdan da tarımsal üretimde makineleşmeye hızlı bir şekilde geçilmesinin olumlu olacağını söylemekteydiler. Tarımdaki bu öngörünün gerçekleşmesi için ise batı dışında kalan azgelişmiş ülkelerde bu sürecin işletilmesi gerekmekteydi çünkü Batı toplumları bu süreçlerini tamamlamışlar, bu anlamda da gelişerek modern bir düzeye erişmişlerdi. Modernleşmeci/gelişmeci teorisyenler, Batı özelinde gerçekleşen bu değişim ve dönüşüm sürecinin aynı şekilde Batı dışındaki toplumlarda da gerçekleşeceği tezini güçlü bir biçimde savunmaktaydılar. Ancak son düzlemde değerlendirildiğinde bu tezin başta Osmanlı Devleti ve Türkiye olmak üzere birçok farklı toplumsal yapının tarımsal durumunda ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Modernleşmeci/gelişmeci yaklaşımların tarımsal anlamda doğu toplumlarını açıklamaya çalıştığı kavram Marx'da ifadesini bulmuştur. Marx'ın Asta Tipi Üretim Tarzı (ATÜT)[19] olarak ifade ettiği bu durum, uzun yıllar boyunca tarımın ve köylülüğün batı dışı toplumlarda nasıl gelişme gösterdiğini açıklamak için bir referans kaynağı oluşturmuştur. Marx, Asya toplumlarının en belirleyici özelliğini, devletin köylü üreticiler üzerinde otorite kurmasını ve köylüleri denetleyebilmesini sağlayacak olan aracı sınıfların (tüccarlar ve aristokrasi) olmaması olarak ifade etmektedir. Ona göre bu

[19] Marx, 1853 yılında Engels'e yazdığı bir mektupta, Bernier'in haklı olarak Türkiye, İran ve Hindistan'dan söz ederken, Doğu toplumlarındaki bütün olayların temelinde yatan nedeni toprakta özel mülkiyetin yokluğunda aranmalıdır demesi aslında Doğu toplumlarını çözecek gerçek bir anahtardır demektedir. Bu mektuplaşma Marx'ın ATÜT fikrinin gelişmesinde kritik bir noktayı oluşturmuştur (Divitçioğlu, 1981: 19).

eksik olma durumu Doğu toplumlarının iktisadi ve toplumsal durağanlığını açıklamaktadır. Marx'a göre kırsal toplumu meydana getiren köy toplulukları ortak çıkarları olmasına rağmen bu çıkarları sınıf çıkarları olarak tanımlayabilecek sosyo-ekonomik bağlardan yoksundurlar. Dolayısıyla da köylü topluluklar otoriter devlet yapılanması karşısında bir sınıf oluşturamamaktaydılar. Bu bağlamda Osmanlı Devletinin ATÜT yaklaşımı çerçevesinde değerlendirdiğimizde aslında Osmanlı'da merkezi hükümetin kırsal toplumla olan ilişkileri çeşitli yerel unsurlar ile köylünün çıkarını koruyacak bir tarzda yapılan müzakereler sonucunda belirlenmekteydi. Bu bağlamda da devletin toplumdan yalıtılmışlığından söz etmek mümkün gözükmemektedir. Marx'ın bu tezine bir karşıt görüş ise Anderson tarafından geliştirilmiştir. Anderson, Osmanlı'nın modernleşememesini ya da kapitalistleşme sürecinin yaşanmamasını dinsel ya da kültürel yapıların niteliği ile açıklamaktadır. Yine modernleşme ve ATÜT yaklaşımlarında, Osmanlı'nın baskıcı ve otoriter tutum sergileyerek köylünün ürettiği tüm artık ürüne el koyduğu bunun sonucunda da Osmanlı'da ticaretin gelişmediği varsayılmaktadır. Ancak Osmanlı köylüsü kendi üretme imkânı olmayan malları temin etmek ve nakit vergileri ödeyebilmek için kendi artık ürününün bir kısmını yerel pazarlarda satmak durumundaydı (İslamoğlu, 2010: 26-40). Dolayısıyla modernleşmeci/gelişmeci yaklaşımlarının Osmanlı tarımsal sistemi üzerinde geçerli olmadığı açıkça görülebilmektedir. Osmanlı'nın kendi özgü içyapısı, dini, kültürel ve sosyolojik yapısı ve merkezi yönetimin köylülüğe karşı bakışı, tarımsal sistemin uzun süreler güçlü bir biçimde devam etmesini sağlamıştır.

Modernleşmeci/gelişmeci yaklaşımlar II. Dünya Savaşı sonrasında tekrardan canlanmış ve etkinliğini devam ettirmiştir[20]. Bu süreçte, ABD ve Dünya Bankası'nın öncülüğünü yaptığı tarımda makineleşme hamlesi, özellikle azgelişmiş ülkelerin tarımsal yapıları üzerinde ciddi etkiler yaratmıştır. Bu süreçte modernleşmek için tarımda makine

[20] İkinci dünya savaşı sonrasında hakim olan paradigma, köyü ve köylülüğü azgelişmişliğin temel nedeni olarak görmekteydi. Dolayısıyla da azgelişmişlikten kurtulmanın yolu da köylülüğü dönüştürmekten yani modernleştirmekten geçmekteydi. Köylülük, gelişmenin önünde bir engel ise o halde sorunun çözümü sosyal bir kategori olarak köylülüğün tasfiyesinden geçmekteydi. Köylülük, modernleşmeci elitler tarafından dönüştürülmesi gereken bir nesne olarak görülmekteydi (Başkaya, 2016: 73).

kullanımının yaygınlaşması gerekmektedir düşüncesi tüm azgelişmiş ülkelere aktarılmaya çalışılmıştır. 1950 sonrası dönemde ABD'nin desteğiyle kredi imkânlarının artması, makineleşmenin hızlanması gibi gelişmeler tarımda modernleşmeyi sağlayacaktı. Bu görüş, azgelişmiş ülkelerdeki toprak mülkiyet düzenini ve ülkedeki geleneksel kurumların varlığını modernleşme önünde bir engel olarak görmekteydi. Bunların Batı dünyasına benzetilmesiyle bu problem ortadan kalkacaktı (Köymen, 1999: 15-16, Köymen, 1999a: 135). Modernleşmeci yaklaşıma göre, köy toplumunda gelenekselleşmiş ilişki zincirini kıran köylü, pazarda faaliyet gösteren, fiyatlardaki dalgalanmalardan etkilenen bir köylü haline gelir. Bu haliyle de modern bir toplum içerisinde faaliyet gösteren tekil bir yurttaş olma durumuna yükselir (Keyder, 1999: 165). Modernleşmeci/gelişmeci yaklaşımların savaş sonrası dönemde hızlı bir biçimde tarımsal alanlara nüfuz etmesi söz konusu olmuştur. Özellikle bu dönemde azgelişmiş ülke tarımlarına yönelik ABD merkezli yardımların yapılması hızlanmış, ilk etapta faydalı görünen bu yardımlar uzun vadede bu ülkelerin tarımsal yapılarının ve üretiminin gelişmiş ülkelere bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Özellikle bu süreçte tüm dünya genelinde tarımsal üretimde makinelerin kullanımının yaygınlaşması, kıtlık söylentileri nedeniyle daha fazla ürüne ihtiyaç var algısının yerleştirilmeye çalışılması, daha fazla toprağın ekilmesinin gerekli olduğu fikrinin yaygınlaşması azgelişmiş ülkelerdeki köylülerin ve küçük üreticilerin zor durumda kalmasına neden olmuştur. Çünkü modernleşmeci/gelişmeci yaklaşıma göre küçük üreticiler/köylüler eski tarzda bir üretim gerçekleştirmekte ve yavaş bir tarzda üretim yaptıkları için verim ve üretilen ürün sayısı az olmaktadır. Bu nedenle de, daha hızlı ürün alabilmek için hızlı bir biçimde makineleşmeye geçilmeli ve daha verimli ürünler elde etmek için de bir takım tarım ilaçları ve kimyasallar ekim sırasında kullanılmalıdır.

Modernleşmeci/gelişmeci yaklaşımlar, Türkiye tarımı üzerinde de etkili olmuşlardır. Özellikle 1950 sonrası dönemde tüm dünyada tekrardan popüler olan bu yaklaşımlar Türkiye tarımı üzerine çalışmalar yapan araştırmacıları etkilemiş ve Türkiye tarımı, tarımsal üretimi, köylülüğü ve küçük üreticiliği bu perspektiften ele alınmıştır. Örneğin Türkiye'de ilk köy çalışmalarını yapan Niyazi Berkes, Behice Boran, Mübeccel

Kıray, İbrahim Yasa, Mümtaz Turhan ve daha birçok araştırmacı modernleşmeci/gelişmeci yaklaşımların etkisi altında kalmışlardır. Türkiye tarımı üzerine araştırma yapanlarda, modernleşmeci/gelişmeci teorilerin sorun veya çözüm olarak ortaya koyduklarının Türkiye özelinde de aynı şekilde gerçekleşeceği ön kabulü etkili olmuştur. Bu ön kabule dayalı araştırma yapanların ortaya koydukları durumu Akşit şu şekilde ifade etmiştir:

> "Bu sorunsala göre 19. yüzyılda kıyı bölgelerinde ve tren yolları hatları boyunca başlayan ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra bütün diğer bölgelere giren kapitalistleşme 1960'lar ve 1970'lerde de hızlanarak sürecekti. 'Azgelişmiş' bile olsa kapitalizmin köylere girişi bazı toplumsal dönüşümleri beraberinde getirecekti. Hane tüketimi, vergi ve çok kısıtlı para ihtiyaçları için yapılan üretim yerini pazar için üretime ve meta üretimine bırakacak, yani buğday ve arpa, meyve ve sebzeler gibi hane iç tüketimi için de gerekli olan ürünlerin pazarlama oranları artacak, pamuk, tütün, şeker pancarı gibi tamamen meta olarak üretilen ürünlerin üretimine geçilecekti. Öküz ve karasabanla yapılan üretimden at ve demir pullukla yapılan üretime ve daha sonra da traktörle ve diğer modern girdilerle yapılan üretime geçilecekti. Önceleri toprak açma yoluyla büyüyen hane toprakları, toprak açmanın sınırlarına ulaştıktan sonra toprak alım satımı ve başkalarının topraklarına ekonomi-dışı baskılarla el koyma yollarıyla orta ve büyük çaplı işletmeler haline gelecekti. Tarımsal üretimin ticarileşmesi ve metalaşmasına paralel olarak modern girdi kullanımının artması ve köy-içi tüketimin giderek kentlileşmesi sonucu köylülerle köy-içi ve köy-dışı tüccarların ilişkileri artacak ve artan nakit para ve kredi ihtiyaçları borçlanma ve tefecilik ilişkileri içinde sağlanacaktı. Böylece köyde yaratılan artı değerin bir kısmı ticaret sermayesinin birikimi yoluyla tarım dışına aktarılacaktı. Diğer kısmı da köy içinde toprak, modern araç ve girdi alımlarına yatırılacak ve işletmelerin büyümelerini, modernleşmelerini ve kapitalistleşmelerini sağlayacaktı. Ticaret sermayesi yoluyla tarım dışına

> aktarılan artığın sanayiye yatırılacağı konusunda büyük kuşkularımız vardı. Ticaret sermayesinin sanayi sermayesinin hâkimiyetine girip girmeyeceğini, girecekse ne zaman gireceğini bilemiyorduk. Fakat iç ticaret hadleri tarımın aleyhine tarım dışının lehine seyredecekti….. Kapitalizm öncesi dönemde büyük toprak sahipliğinin hâkim olduğu köylerdeki ortakçı köylüler şehre göç ve ücretli işçileşme yoluyla tasfiye olacaklardı. Eşit topraklı köylerde ise açılacak topraklara ve modern tarım araçlarına farklı ulaşabilirlik dolayısıyla ve toprak açmanın sınırlarına varıldığında toprak satma, satın alma, borçlandırarak ve diğer toprağa el koyma biçimleriyle toprak sahipliği farklılaşacaktı. Büyük topraklı zengin kapitalist çiftçiler, ticarileşmiş ve orta topraklı çiftçiler, küçük topraklı köylüler ve topraksız ücretli işçiler ortaya çıkacaktı. Nüfus artışı sonucu ortaya çıkan toprak parçalanması toprak dağılımının alt dilimlerinde daha etkili olacak, fakat üst dilimlerde etkisiz kalacak ve böylece toprak az elde toplanması ve kutuplaşmasının hızlandıracak ve köylülerin topraktan kopmasını ve kente göçünü sağlayacaktı. Köylerdeki bütün bu dönüşümler köylerin kasaba, kent ve büyük kentten uzaklıklarına göre farklı ivmelerle gerçekleşecekti. Yoğun toprak reformu tartışmalarına rağmen devlet toprak reformu yapamayacaktı. Hükümet politikaları tarımsal üretimin ticarileşmesini, metalaşmasının ve araç kullanımını artırıcı yönde olacaktı. Hükümetlerin köylülüğünün farklılaşmasını ve toprak kutuplaşmasının açık olarak destekleyen politikalar geliştirmeleri beklenmeyebilirdi. Fakat ticarileşmenin, metalaşmanın ve modernleşmenin sübvansiyon, kredi dağıtımı ve destekleme alımları ile hızlandırılması tarımda kapitalizmin hâkimiyetini ve köylülüğü farklılaştırma etkilerini artıracaktı" (Akşit, 1999: 175-176).

Akşit'in bu şekilde özetlediği kırsal dönüşüm sorunsalı aslında o dönemde birçok araştırmacı tarafından desteklenmekteydi. Bu dönemde, köy araştırması yapanlar modernleşmeci/gelişmeci paradigmaların öngördüğü gibi kapitalizmin ve kapitalist üretim tarzının zamanla Türkiye köylerini etkisi altına alacağını ve köylerde ve küçük

üreticilerde bir dönüşümün gerçekleşeceğini söylemekteydiler. Bu yaklaşımı benimseyenler, bu süreçteki köylülerin ya tamamen mülksüzleşerek yok olacağını ve büyük çiftliklerde işçi olarak çalışacaklarını ya da kent merkezlerine göç ederek orada işçi olarak çalışacaklarını ön görmekteydiler. Ancak bu öngörülerin Türkiye tarımında gerçekleşmediğini yine Akşit farklı bir çalışmasında dile getirmiştir. Akşit, modernleşmeci/gelişmeci paradigmaların öngörülerinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini anlamak için Antalya'nın Gündoğdu ve Ilıca köylerinde 1966 yılında alan araştırması yapmıştır. Akşit'e göre, Gündoğdu Köyü, Yörük aşiretinin yerleştiği büyük topraklı çiftçiliğin hâkim olduğu bir yerdi. Buradaki eski aşiret reisi siyasi mekanizmaları kullanarak köydeki toprakların büyük bir kısmına sahip olmuş bir kapitalist çiftçiydi. Buradaki küçük köylüler ortakçı köylü konumuna geçerek üretim yapmaktaydılar. Ilıca Köyü ise, küçük çiftçiliğin yaygın olduğu bir köydü. Ilıca Köyü'nde ise bakkallar ticari sermayelerini kullanarak arazi satın alarak buraları kapitalist işletmelere dönüştürmüşlerdir. Akşit' göre 1966 yılında yapılan araştırmada köylerdeki bu farklılaşmanın yani ortakçı köylü, küçük çiftçi, kapitalist çiftçi, mevsimlik işçi gibi ortaya çıkan durum, toprağın az elde toplanması, toprak kutuplaşması ve kapitalist çiftliklerin artmasına mı yol açacaktı? Akşit'e göre durum öyle gözükmekteydi. Ancak Akşit, 1979 yılında yani önceki araştırmadan 13 yıl sonra bu iki köye tekrar gittiğinde 1966 yılında yapmış olduğu ön görülerin gerçekleşmediğini görmüştür. Ona göre, 1966'da kapitalist çiftçiliğin yerleşmesi kesin gözükürken, 1979'da tam aksine küçük çiftçiler artmış, ortakçı köylüler göç edeceklerine meta üreticisine dönüşmüşlerdir. Akşit'e göre, kapitalistleşme süreci modeli kalıcı ve yaygınlaşıcı bir süreç olarak gözlemlenemiyordu (Akşit, 1999: 176-177). Akşit'in de ifade ettiği gibi modernleşmeci/gelişmeci paradigmalarının öngörüleri Türkiye tarımında gerçekleşmemiştir. Bu dönemde yapılan birçok alan araştırmasında küçük üreticiliğin yok olacağı ve yerine büyük çiftliklerin gelerek köylülerin tasfiye olacağı iddiaları sadece teoride kalmıştır. Türkiye tarımında küçük üreticilik hâkim konumda olmayı sürdürmüştür. Kuşkusuz ki modernleşmeci/gelişmeci yaklaşımların tek taraflı bakış açısı (bu genellikle ekonomiktir) köy toplumu gibi eski bir tarihsel geçmişe sahip olan

yapılanmayı açıklamada yetersiz kalmaktadır. Çünkü köylerde yaşayan üreticiler sadece ekonomik gerekçelerle üretim yapmamaktadır. Küçük üreticiliğin devam etmesinde ekonomik yön olmasına karşın bunun yanında üreticinin sosyo-kültürel yapısı, toprağa bağlılığı ve kutsallık atfetmesi, dini referanslar gibi birçok değişken üretim aşamasında etkili olmaktadır.

2.1.3. Hayatta Kalma Stratejilerine Yönelik Yaklaşımlar

Tarıma ve köylülüğe ilişkin önemli tartışmalardan birisini hayatta kalma stratejileri oluşturmaktadır. Bu genel başlık altında yapılan tartışmalar çok kapsamlı olmakla birlikte temelde iki ana eksen üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu ana eksenlerden birisini 'köylülüğün tasfiyesi' veya 'köylülüğün sonu' gibi tartışmalar oluştururken bir diğerini ise tarımdaki bunca olumsuz gelişmelere rağmen nasıl oluyor da küçük üreticiler kırsal alanlarda varlıklarını devam ettirmeyi başarabiliyorlar veya kırsaldaki küçük üreticilerin hayatta kalabilmek adına oluşturdukları yöntemler nelerdir soruları oluşturmaktadır. Bu bağlamda dünyanın farklı bölgelerinde birçok araştırma yapılmakta ve küçük üreticilerin kendilerini dönüştürme ve yeni ortaya çıkan şartlara uyum sağlama becerileri araştırılmaktadır. Kuşkusuz ki bu çalışmaların geneline bakıldığında sosyolojik faktörlerin ve değişkenlerin (kültür, miras, din, kutsallık gibi) araştırmalarda pek fazla dikkate alınmadığı görülmektedir. Küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirme kabiliyetleri genel olarak ekonomik[21] faktörlere bağlı olarak ifade edilmekte ve bu bağlamda bir stratejiler bütünü ortaya konulmaktadır. Ancak bu yaklaşım tarzları

[21] Eralp, küçük üreticilerin varlıklarını nasıl devam ettirdiği sorusu bağlamında 3 faktörlü bir analiz sunmaktadır. İlk olarak, sadece ekonomik değişkenler üzerinde durularak küçük üreticilerin varlığı tam anlamıyla kavranamaz. İkinci olarak, küçük üreticiler sadece emek değil emek dışında birçok girdiyi de meta ilişkileri dışında kalan yollarla temin etmektedirler. Dolayısıyla meta ilişkileri dışında gelişen ilişkiler ağının ortaya çıkarılması önemlidir. Son olarak ise, küçük üreticiler belirli koşullar altında geniş ölçekli bir yeniden üretime geçebilirler. Bu açıdan da üreticilerin aile ve köy ilişkilerini çözümlemeden yapılacak bir analiz hatalı olacaktır (Eralp, 1988: 210).

doğru olmakla birlikte sosyolojik motifleri pek dikkate almamaları bakımından eksik kalmaktadır.

Küçük üreticililerin hayatta kalma stratejileri üzerine yapılan çalışmaların ilk kısmını köylülüğün tasfiyesi tartışmaları oluşturmaktadır. Bu tartışmalarda ise değişik savlar öne sürülmektedir. İlk sav olan ampirik yaklaşıma göre, "bu durum gerçekleşti mi ya da gerçekleşmedi mi, nerede, ne ölçüde gerçekleşti?" soruları önemlidir. İkinci sav olan analitik yaklaşıma göre, "bu durum değişik yerlerde ve derecelerde neden oldu ya da olmadı?" sorularıdır. Son olarak normatif duruma göre ise "köylülüğün sona ermesi modern ekonomik gelişim açısından iyi bir şey mi, kötü bir şey mi?" sorularıdır. Kapitalist ve/veya sosyalist modernleşmeyi savunanlara göre köylülüğün ortadan kalması acılı da olsa iyi bir şeydir. Bu görüşü birçok Marksist de savunmaktadır. Onlara göre, yeninin yaratılması için eskinin yıkılması gerekmektedir. Bu ortaya çıkan yeni durumu Harriet Friedmann dünyanın geri kalan köylülüğüne kitlesel saldırı, Philip McMichael şirketlerin hâkim olduğu gıda sistemi köylüleri mülksüzleştirmektedir, Harvey ise mülksüzleştirerek birikim olarak ifade etmişlerdir (Bernstein, 2014: 108-110). Kautsky'nin düşüncesine göre ise, tarım kesiminde kapitalist üretim ilişkileri yaygınlaştıkça homojen bir görünümde olan köylüler arasındaki farklılaşmalar artar (yani köylülerin bir bölümü büyük, bir bölümü küçük üretici ve tarım işçisi konumuna gelir), büyük ölçekli işletmelerin küçükler karşısında özellikle kullanmış oldukları teknolojiden kaynaklanan bir üstünlükleri olur ve toprak, sermaye, üretim ve gelir az sayıda işletmenin/kişinin elinde toplanmaya başlar (Köymen, 1988: 233). Dolayısıyla bu süreçlerin sonucunda ise topraklar tel elde yani büyük kapitalist çiftçilerin elinde toplanmaya başlar ve küçük üreticiler/köylüler süreç içerisinde tarımsal üretim sahasından tasfiye olurlar.

Köylülüğün ortadan kalkacağı tezi gerek sol gerekse neo-liberal çevrelerce sıklıkla savunulmuştur. Engels, küçük köylülüğün vazgeçilmez yok oluşunu öngördüğünü belirtmekteydi. 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyıl boyunca ise sosyalizmin köylülük ve tarım konusuna yaklaşımı kapitalist modernleşmeci

yaklaşımdan pek farklı değildi. Sosyalizmin inşasının köylülüğün tasfiyesinden geçtiği tezi güçlü bir biçimde savunulmaktaydı. Neo-liberal düşünce de köylülüğe karşı çıkmaktaydı. Neo-liberal bakış açısına göre, ölçeğe göre getiri ilkesi uyarınca işletmelerin büyümesi gerekliydi ve bu açıdan da küçük köylü işletmeleri verimsiz kalmaktaydı (Özkaya, 2016: 870). 19. yüzyıla egemen olan iktisat anlayışları da, kapitalizmin gelişim sürecinde kendisine yabancı olan ekonomik yapıları, üretim ilişkilerini ve tarımdaki küçük üreticiliği yok edeceğini kabul etmekteydi. Örneğin, klasik iktisadın ve özellikle Ricardo'nun tarıma ilişkin düşüncesinde toprak sahibi, kapitalist kiracı ve işçi üçlemesinde küçük üreticiye yer yoktu. Neo-klasik iktisat anlayışı da kapitalizmin gelişimiyle köylülüğün anlamlı bir ekonomik olgu olmaktan çıkacağını zımnen kabul etmekteydi. Neo-klasik iktisat anlayışında kapitalizm, piyasa ekonomisi ve rasyonel davranış ile eş anlamlıdır. Bu nedenle de buradaki genel ayrım geleneksel ekonomiler ile rasyonel ekonomiler yani kapitalist ekonomiler olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla da bu bakış açısına göre, köylülük geleneksel ekonomi kategorisine girmekte, üretim süreci geleneklere göre şekillenen köylülüğün ekonomi biliminin incelemesi dışında kalması gerekmektedir (Boratav, 1980: 73). Ancak gerek Marksist[22] yaklaşımlar, gerek neo-liberal yaklaşımlar gerekse diğer yaklaşımların köylülüğün tasfiye olacağı yönündeki öngörüleri çok kısıtlı kalmış ve dünyanın genelinde bu yaklaşımların bahsettikleri tasfiye süreçleri yaşanmamıştır. Bu teorilerin merkeze aldığı Avrupa ülkelerinde bile köylülüğün tasfiye süreçleri aynı şekilde gerçekleşmemiş ve küçük üreticiler varlıklarını devam ettirmişlerdir. Yine bu teorilerin azgelişmiş ülkeler veya çevre ülkeler olarak bahsettikleri Avrupa dışında kalan coğrafyalarda da bu süreç tasfiye biçiminde gerçekleşmemiştir. Kuşkusuz ki kapitalist

[22] Marx'a göre, İngiltere'de 15. Yüzyılın sonundan 18.yüzyılın sonuna kadar devam eden "çitleme hareketi" sonucunda köylülerin büyük bir çoğunluğu tarlalarından zorla çıkarılmıştır. Bu tarlaların bir kısmı büyük kapitalist tarım işletmelerine verilmiş, bir kısmı da tekstil sektörüne hammadde sağlamak amacıyla koyun yetiştirilen ve özel şahısların mülkünde olan mera ve otlaklara tahsis edilmiştir. Tarlalarından koparılan köylüler ise sanayi için ucuz işgücü sağlayan emekçiler sınıfını oluşturmuşlardır. Ancak Marx'ın İngiltere örneğinde anlattığı bu mülksüzleşme süreci dünyanın her yerinde aynı şekilde işlememiştir. Örneğin, Fransa ve İsviçre gibi kapitalist ülkelerde bile köylülerin topraktan kopma süreci farklı ilerlemiştir. Fransa'da burjuva devrimi toprak reformu yoluyla küçük köylülüğün temellerini güçlendirmiştir. Bu bakımdan Türkiye ile ilgili yapılacak yorumlarda bu hususun dikkate alınması gerekmektedir (Gürel, 2008: 73).

üretim süreçlerinden köylüler olumsuz etkilenmişler ve bir takım tasfiye süreçleri de gerçekleşmiştir. Ancak genel anlamda bir tasfiye sürecinden bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Köylülüğün tasfiyesi tartışmaları hayatta kalma stratejilerinin önemli bir bölümünü oluştururken diğer bir tartışma ve araştırma alanını ise küçük üreticilerin zorluklar karşısında nasıl varlıklarını devam ettirebildikleri sorusu oluşturmaktadır. Özellikle tarımda kapitalist üretim tarzının ve ilişkilerinin hızlı bir şekilde yaygınlaşmaya başlaması, küçük üreticilerin veya aile işletmelerinin her geçen gün daha zorlu şartlarda üretim yapmak durumunda kalmaları, hızlı kentleşme süreçleri, tarımsal üretimde artan maliyetler, genç nüfusun kırsal alanlarda pek fazla kalmak istememesi ve buna benzer birçok gelişme, hayatta kalma stratejileri üzerinde daha fazla yoğunlaşmayı getirmiştir. Dünyanın birçok farklı bölgesinde ve Türkiye'de kırsal alanlarda küçük üreticilerin hayatta kalmayı nasıl başarabildikleri üzerine çalışmalar yapılmıştır.

Hayatta kalma stratejileri kavramı, değişen üretim biçimleriyle birlikte birçok insanın ihtiyaçlarının karşılandığı yerli grup formları arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Aile hayatta kalma stratejileri kavramı ilk olarak 1973 yılında Duque ve Pastrana tarafından Şili'deki yoksul mahalleler üzerine yapılan araştırmada kullanılmıştır. Bu çalışmada kentteki yoksulların düzenli bir gelir elde etmemesine ve yeterli hizmetlere erişememesine rağmen nasıl hayatta kaldıkları tespit edilmeye çalışılmıştır (Redclift, 1986: 218). Sosyologlar ve antropologlar ise hayatta kalma stratejileri kavramını, hane halkının ürün yetersizliği, doğal felaketler ve dış ekonomik krizler ortaya çıktığında yoksulluğa düşme riskini en aza indirme yöntemi olarak ele almaktadırlar (FAO, 1992: 9-10). Geçmişi çok eskilere dayanmayan hayatta kalma stratejileri araştırmalarında öne çıkan olgu ise hane halkı kavramıdır. Hayatta kalma stratejileri üzerine yapılan araştırmalarda hane halkı üzerine odaklanılmakta ve zorlu şartlar ortaya çıktığında hane halkının yani bir ünite[23] olarak ailenin nasıl bir strateji

[23] Hane halkı, haneyi oluşturan üyelerin hayatta kalabilmesi ve varlıklarını devam ettirmesi için gerekli olan ekonomik faaliyetleri paylaşan ve birden fazla kişiyi kapsayan bir analiz birimi olarak ifade edilmektedir. Hane halkının amaçları ve hedefleri ile haneyi oluşturan bireylerin hedefleri ve amaçları

belirlediği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda değerlendirildiğinde hane halkı kavramının iyi analiz edilmesi önem arz etmektedir.

Hane halkı stratejileri kavramı ilk olarak Latin Amerika ve Afrika'daki çalışmalarda kayıt dışı ekonomik bir faaliyet olarak görülen kentsel yoksulların gündelik ekonomik faaliyetlerinin anlaşılmasının en az resmi ekonomik faaliyetler kadar önemli olduğunun vurgulanmasıyla kullanılmaya başlanmıştır. Kavram, öncelikle belirli toplumsal gruplara uygulanmak üzere kullanılmıştır. Bunlar, riskli ortamlarda hayatta kalabilmek için çeşitli kaynaklara ihtiyaç duyan gruplardır. Örneğin, köylülerin, küçük işletmelerin veya aile çiftliklerinde üretim yapanların bu anlamda stratejileri oldukları bilinmektedir. Bu stratejiler ise genellikle hayatta kalma ve başa çıkma kavramlarıyla ifade edilmektedir[24]. Bu kavram aynı zamanda bir dönem sosyal bilimlerde ve araştırmalarda hâkim paradigma olarak işlev gören Marksist yapısalcılığa karşı bir tepkiyi de içermektedir. Sosyal aktörlerin motivasyonunun toplumsal yeniden üretim süreçlerinde etkisi olmadığını söyleyen Marksist yaklaşıma karşın hane halkı stratejisi kavramı sosyal aktörlerin önemine vurgu yapmaktadır (Wallace, 2002: 275-276).

Hane halkı, zorluklarla başa çıkmada ve varlığını devam ettirme konusunda bir takım mekanizmalar geliştirme becerisine sahiptirler. Herhangi bir zorlukla karşılaşıldığında ilk olarak riskleri en aza indirme yönünde bir eğilim gösterirler. Bundan sonraki aşamada ortaya çıkan risk aile içerisinde kontrol altına alınır. Son olarak ise ortaya çıkan bu olumsuz durumla baş edebilmek için yeni riskler alınarak bir takım stratejiler geliştirilir. Hane halkı ilk aşamada riskleri en aza indirme noktasında tasarruf etme ve gelirlerini çeşitlendirme yoluna giderek var olan varlıklarını çoğaltma yoluna gider. Daha sonra gerek harcamalar noktasında gerekse gıda maddelerinin tüketimi konusunda sınırlamaya gidilerek riskler aile mekanizması içerisinde kontrol altına alınmaya çalışılır son aşamada ise var olan durumla baş edebilmek adına yeni stratejiler ortaya konulur. Örneğin, kira olarak daha uygun bir eve taşınılması, beslenme açısından

---

farklı olmakla birlikte, hane çatısı altındaki tüm bireyler birbirlerinin refahı için ortak bir kaygıyı paylaşmaktadırlar (Chhetri ve Maharjan, 2006: 27).

[24] Hane geçim stratejisi kavramı, geçim stratejisi, var olma stratejisi, aile uyum stratejisi, yeniden üretim stratejisi gibi kavramlarla da ifade edilmektedir (Güneş, 2014: 89-90).

daha küçük porsiyonlara geçilmesi, evdeki bazı eşyaların satışa çıkarılması gibi stratejiler hane halkının varlıklarını devam ettirebilme adına ortaya koymuş oldukları çözümlerdir (Kedir, 2015: 39). Ellis ise hane halkının belirlemiş olduğu stratejiyi kırsal alanlara uygulamış ve sosyolojik bir açıklama getirmiştir. Ellis'e göre, hane halkının zorluklar karşısında geliştirmiş olduğu stratejiler çeşitlilik göstermektedir. Ona göre, geçim, hayatı sürdürmek için gerekli olan gelirlerin yanında aynı zamanda sosyal kurumları da (akrabalık, aile içi ilişkiler, köy içerisindeki ilişkiler) kapsamaktadır. Bu anlamda geçimi salt ekonomik bir etkinlik türü olarak görmek hatalı olacaktır. Sosyal ilişkiler ve akrabalık bağları gelirleri çeşitlendirmek ve hanenin varlığını devam ettirebilmek adına önemlidir. Ona göre, kırsalda yaşayanların sürdürülebilir geçim stratejileri yaratmaları da önem arz etmektedir. Buna göre, insan sermayesi (hane halkının emeği ve yetenekleri), fiziksel sermaye (üretim yapılan çiftliğin durumu), sosyal sermaye (sosyal ağlar ve ilişkiler), ekonomik sermaye (kredi, borçlanma ve varlıklar) ve doğal sermaye(doğadaki kaynaklar) geçim stratejileri oluşturulması açısından önemli değerlerdendir (Ellis, 1998: 4-5). Dolayısıyla kırsaldaki küçük üreticilerin nasıl hayatta kalmayı başarabildiklerini anlamak için sosyolojik değişkenlere bakmak önem arz etmektedir. Küçük aile işletmelerini sadece tarımsal faaliyet yürüten ve ekonomik kaygılarla hareket eden bir birliktelik olarak görmek bu yapının yanlış analiz edilmesine neden olacaktır. Çünkü küçük üreticiler kırsal bir topluluğun içerisinde yaşamakta, bu topluluğun meydana gelmesinde önemli süreçleri oluşturan geleneklerden, inançlardan, örf ve adetlerden, sosyal ilişkilerden ve miras, toprağa bağlılık, toprağı kutsal görme gibi daha birçok süreçlerden etkilenerek tarımsal üretim gerçekleştirmektedirler. Yapılan çalışmalarda da bu faktörlerin önemli olduğu görülebilmektedir.

Sosyolojik açıklama, aile çiftliklerini üç aşamalı bir sistem olarak ele almaktadır. Bu üç aşamada aile üreticiliği varlığına devam ettirmektedir. Bu aşamalardan ilki, giriş veya kuruluş aşaması, ikincisi büyüme ve hayatta kalma aşaması ve sonuncusu ise çıkış ve yeniden yatırım aşamasıdır. Büyüme ve hayatta kalma aşamasında ise iki önemli süreç ortaya çıkmaktadır: Bunlar, emeklilik ve mülklerin kuşaklararası transferidir.

Sosyolojik açıklama, aynı zamanda çiftçilikle uğraşan kırsaldaki ailenin özelliklerinin çiftlikteki karar alma süreçlerinde ve çiftliğin ekonomik anlamda büyümesinde önemli olduğunun altını çizmektedir (Agrosynergie, 2013: 34). Beck ise kırsaldaki hanelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri açısından geliştirdikleri stratejileri dört kategoride toplamıştır. Ortak mülk kaynaklarının kullanılması (ormanlık alanlar, meralar gibi), yeme alışkanlıklarındaki değişmeler, hayvan yetiştiriciliği, yardımlaşma ağlarından yararlanma bu dört kategoriyi oluşturmaktadır (Chamwali, 2000: 10). Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi küçük aile işletmelerinin zorlu şartlar altında geliştirmiş oldukları stratejilerin başında tüketimle ilgili kısıtlamalar gelmektedir. Çiftçi ailesi, varlığını devam ettirebilmek için çözüm yolu olarak en kolay ulaşabilip müdahale edebileceği noktayı seçmektedir. Bu anlamda tüketim masraflarının kısılması ve bunların başında da gıda anlamında bir kesintiye gidilmesi sıklıkla başvurulan stratejilerin ilk sırasında yer almaktadır.

Dünyanın farklı coğrafyalarında kırsalda yaşamlarını sürdüren küçük üreticilerin veya aile işletmelerinin varlıklarını devam ettirebilmelerinin sırrı araştırılmaktadır. Çünkü genel kabulün aksine kapitalizmle birlikte kapitalist üretim biçiminin tarımsal alanlara nüfuz etmesi belirli oranlarda gerçekleşmiş ancak küçük üreticilik ortadan kalkmamış ve güçlü bir biçimde varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Gerek FAO'nun gerekse diğer uluslararası kuruluşların raporlarına bakıldığında, günümüzde halen dünya tarımında küçük üreticilerin/aile işletmelerinin çok önemli bir sayıda olduğu ve üretimin büyük bir bölümünü gerçekleştirdikleri görülebilmektedir.

Yapılan birçok araştırmada kırsalda yaşayanların sadece tarım değil buna ek olarak tarım dışından elde ettikleri gelirlerle yaşamlarını sürdürebildikleri ortaya konulmuştur. Örneğin Sahra-altı Afrika'da kırsalda yaşayanların yüzde 30-50 arasındaki bir kesim tarım dışından gelir elde ederken, Güney Afrika'da bu oran yüzde 80-90 civarında ve Güney Asya'da ise yüzde 60 civarındadır (Ellis, 1999: 3, Martin, 1996). Baker, Tanzanya kırsalındaki köylerde yapmış olduğu alan araştırmasında, araştırmaya katılan toplamda 84 haneden 57'sinin (yüzde 67.8'inin) 1-4 dönüm arazide tarımsal

üretim gerçekleştirmekte olduğunu ve yalnızca iki ailenin üretim yapabileceği bir arazisinin bulunmadığını belirtmiştir (Baker, 1995: 122). Beck, Hindistan köylülerinin hayatta kalma stratejileri üzerine yapmış olduğu çalışmasında köylülerin yoğunlukla borç alarak ve bazı varlıklarını satışa çıkararak varlıklarını devam ettirmeye çalıştığını belirtmektedir. Bunların yanında ise, yeme ve tüketim alışkanlıklarındaki değişiklikler, karşılıklı destek ağlarından faydalanma gibi stratejilerde köylülerin başvurdukları noktaları oluşturmaktadır (Beck, 1989: 23-24). Chhetri ve Maharjan'ın Nepal kırsalındaki köylülerin hayatta kalma stratejileri üzerine yaptıkları bir çalışmada, hanelerin farklı yöntemler geliştirdiği ortaya konmuştur. Buna göre, haneler ilk olarak yiyecek ve gıdaların miktarlarını azaltarak tasarruf etme yolunu tercih etmektedirler. Yine aileler, gündelik olarak ek işlerde çalışarak, el sanatları işleri yaparak, eksik kalan gıdalarını doğadan yabani bitkilerle karşılama yolunu seçerek ve yakacak olarak doğadan yapraklar ve ağaç dalları gibi orman ürünlerini toplayarak karşılaştıkları zorluklarla ve şoklarla mücadele etmeyi gerçekleştirmektedirler (Chhetri ve Maharjan, 2006: 39). Bryan, çiftçiler üzerine yapmış olduğu ve 5 yıl süren çalışmasında tarımsal üretimi etkileyen şoklarla (kuraklık veya diğer olumsuz hava koşulları) karşılaşan çiftçilerin varlıklarını devam ettirebilme ve zorluklarla başa çıkma noktasında ne gibi stratejiler geliştirdiklerini gözlemlemiştir. Buna göre, tarımsal üretimi ve dolayısıyla gelirleri azaltan şoklarla karşılaşan çiftçiler ilk etapta hayvanlarını satışa çıkarmışlardır. Daha sonraki aşamada ise gıda başta olmak üzere tüm tüketim kalemlerinde kısıtlamalara gidilmiştir. Bunun yanında aileler, başka tarlalarda çalışma, köyden göç etme, tarlalarını satma ve akrabalarından borç alma gibi yöntemleri de kullanmışlardır (Kedir, 2015: 40). Chamwali, Tanzanya kırsalındaki dört köyde yapmış olduğu çalışmasında bu köylerdeki hanelerin beka stratejilerine odaklanmıştır. Dört yüz haneyi kapsayan bu çalışmada Chamwali, hanelerin yüzde 62,5'inin yoksulluk[25] sınırının

[25] Spener Rumbewas, köy yoksulluğu üzerine yapmış olduğu çalışmada, geçim kaynağının yaşamın vazgeçilmez bir bileşeni olduğundan bahsetmektedir. Ona göre geçim sağlama, bir yaşam biçimi için gerekli olan yetenekleri, varlıkları ve faaliyetleri kapsamaktadır. Bu bağlamda Rumbewas, geçim kaynağının dört temel bileşenden meydana geldiğini söyler. Bunlar; insanlar (geçim yetenekleri ile birlikte), maddi ve manevi sahip olunan varlıklar, insanların yaptığı çalışmalar ve kazanımlar veya kayıplardır. Bu bileşenler ise birbirleriyle ilişki içerisindedir (Rumbewas, 2005: 53). Genel anlamda

altında olduğunu tespit etmiştir. Buradaki köylü üreticilerin hayatta kalma stratejilerine bakıldığında bazı köylülerin büyük çiftliklerde işçi olarak çalıştığı görülmektedir. Diğer bir taraftan beslenme alışkanlıklarını değiştirerek gıda tüketimini azaltmak, hayvanlarını satma, ek iş olarak seramik işi yapma ve el dokuması halı satma gibi stratejilerde köylülerin başvurdukları seçenekler arasında yer almaktadır. Köylüler aynı zamanda kooperatifleşmeye giderek de varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Chamwali'ye göre köylü hanelerin yoksul olmalarının temel nedeni çok küçük bir arazi üzerinde yalnızca çiftçilik yaparak geçinmeye çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu kategorideki köylülerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için gelir kaynaklarını çeşitlendirmesi kaçınılmazdır. Yine bunun yanında girdi maliyetlerinin yüksek oluşu ve buna diğer masraflarında eklenmesi köylünün bu sistemi sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesini güç hale getirmektedir (Chamwali, 2000: 1-2). Yine Meert ve arkadaşlarının yapmış olduğu çalışmaya göre, tarımsal çiftlikleri işlevsel anlamda çeşitlendirmek ve tarımsal politikalarla desteklemek ile bu çiftliklerin hayatta kalma stratejileri arasında bir bağlantı vardır. Çiftliklerin tarımsal gelirlerinin çeşitlendirilmesi bu çiftliklerin varlıklarını devam ettirebilmeleri açısından önemli bir değişkendir. Hane halkı tarafından tüketim bağlamında bir tasarrufun sağlanması, üretimdeki gelirleri arttırmak ve çeşitlendirmek, piyasada parasal olmayan (takas) yoluyla var olabilme kapasitesi gibi stratejiler geliştirmek çiftliklerin varlıklarını devam ettirebilme açısından önemlidir (Meert vd., 2005: 81-83). Dünyanın farklı yerlerinde yapılan bu çalışmalarda, küçük çiftçilerin rastlantısal olmayan tamamen sistematik bir tarzda stratejiler geliştirdikleri görülebilmektedir. Küçük üreticiler varlıklarını devam ettirebilme adına genel olarak öncelikle tüketimle ilgili kısıtlamalara gitmekte (tüketimle ilgili kısıtlamalar gıdaların azaltılması[26] başta olmak üzere, kıyafetten barınmaya kadar bir dizi önlemi

---

yoksulluk üzerine araştırma yapan Rocha'ya göre ise yoksul kesimin hayatta kalmayı başarabilmesinin iki yolu vardır. Birincisi, yoksulların becerikli olmasıdır. Yoksullar sonsuz çalışma ve az tüketebilme kapasitesine ve yeteneğine sahip olmalarıdır. İkincisi ise yoksulların elindeki maddi ve manevi kaynakların bolluğudur. Bu kaynaklar sosyal kaynaklarda olmak üzere birçok türden oluşabilmektedir. Bunlar arasında yardım ve destek sistemlerinin oluşu ve yardım ağlarının varlığı önemlidir (Rocha, 2007: 46).

[26] Köylüler hayatta kalma stratejisini tüketimi kısmak suretiyle çözebilmektedirler. Bir köylü, yaşayabilmek için alması gereken gıda miktarını en aza ve dış pazardan satın alacağı şeyleri de en temel

içermektedir) ve bir sonraki aşama olarak ise tarım dışındaki işlerde çalışmakta ve son aşama olarak sahip olunan mülkleri satışa çıkararak varlığını sürdürmektedir.

Küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirmesi üzerine Türkiye'de de birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Aydın, Eskişehir'in (Sivrihisar) Kınık ve Aydın'ın (Söke) Tuzburgazı Köyü'nde yapmış olduğu alan araştırmasında, köylülerin beka stratejileri geliştirmelerinde üç önemli faktörün olduğunu tespit etmiştir. Ona göre, yeni gelir yaratmaya yönelik stratejiler, birikimlerini harcama ve borçlanma yoluna dayalı stratejiler ve tüketimi sınırlama ve maliyeti düşürme biçimindeki stratejiler bu faktörler arasında yer almaktadır (Aydın, 2001: 22). Yine bir diğer çalışmada Özuğurlu, amaca dönük olarak belirlenmiş 10 il ve bu illere bağlı 24 köyde, küçük köylülüğün nasıl çözüldüğü değil, nasıl direndiği ve direnme kapasitesinin neleri kapsadığını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Küçük köylülüğün temel stratejisi varlığını idame stratejisidir; dayanağı da aile emeğinin özellikleri ile emeğin göreli özerk kullanım olanaklarıdır. Ona göre, tarihsel bir kategori olarak küçük köylülüğün içinde bulunduğu ekonomik sisteme adapte olmasını sağlayan iki unsurdan söz edilebilir. Bunlardan ilki toprak varlığı ve onun biricikliği (toprak sermayeleşse bile yeniden üretilemeyen bir meta olarak biriciktir) temelinde üretim alanını görece metalaşmamış alanlara kaydırabilme becerisidir. Diğeri ise, hane emeğini kullanma kapasitesidir. Yani bir beygir gibi çalışıp bir serçe kadar tüketebilme yeteneğidir (Özuğurlu, 2013: 62-84). Eralp'e göre ise, küçük işletmelerin temel üretim stratejisi, aile emeğinin üretimin her aşamasında kullanılarak sermayenin yerine ikame edilmesi ilkesine dayanmaktadır. Küçük üreticilerin önemli bir özelliği de üretim araçlarını mümkün olduğu kadar pazar dışı mekanizmalar yoluyla elde etmektir. Metalaşmamış olan üretim ilişkileri (akrabalık, komşuluk gibi) küçük üreticilerin ekonomik stratejilerinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Küçük üreticiler sadece hane emeğini değil, yüz yüze ilişkilerin hüküm sürdüğü bir toplumda daha geniş bir metalaşmamış emek kaynağını kullanabilmektedirler. Örneğin, toprak, tarımsal

---

olana indirebilir. Bunu da hem yemek açısından hem de ihtiyaçlar açısından gerekli olan tüm şeyleri kendi çiftliğinin sınırları içerisinde temin etme yoluna giderek başarabilmektedir. Bu durum ise köylülerin neden geleneksel olana sımsıkıya bağlı olduklarını ve neden yeni olandan korktuklarını açıklamak yönünde çok şey ifade etmektedir (Wolf, 2000: 37-38).

araçlar, kredi gibi girdiler metalaşmamış yollardan elde edilip bu sayede sermaye birikimi sağlanabilmektedir. Bunun sonucunda ise küçük üreticiler hem birikim yapmış olur hem de pazar mekanizmalarıyla pazar dışı mekanizmaları bir arada kullanırlar. Dolayısıyla küçük üreticilerin nasıl oluyor da birikim yapabiliyorlar sorusunun cevabını aile ve köy yapılarının detaylı analizi yapılarak verilebilir. Sonuç olarak küçük üreticilerin varlığı yalnızca işletme düzeyinde ve ekonomik kriterler baz alınarak açıklanamaz. Burada ekonomik faktörlerin dışında aile emeğinin kültürel boyutlarının da analiz edilmesine ihtiyaç vardır. Aile içerisindeki emek dağılımı, köy içi yardımlaşma gibi küçük üreticilerin önemli özelliklerini oluşturan olgular tarihsel temeli olan özelliklerdir (Eralp, 1988: 229). Eralp'e benzer bir açıklamayı Keyder'de de görmek mümkündür. Keyder'e göre, bir köylü hane halkı zaman içerisinde arazinin ve emeğin verimliliğini arttıracak metotları keşfedebilir. Bu şekilde de üretim potansiyelini değiştirebilir. Bu değişikliği gerçekleştirme gücü ise yalnızca köylü hane halkının demografik özelliklerine ya da üretmiş olduğu fazla ürüne bağlı olmayıp aynı zamanda içerisinde var olduğu toplumsal bağlamla da ilişkilidir. Dolayısıyla bir köylü hane halkı sadece ekonomik bir birimden ibaret olmayıp aynı zamanda sosyal anlamda davranışları sınırlandırılıp şekillendirilmektedir (Keyder, 1983: 54). Türkiye tarımı üzerine kapsamlı araştırmalar yapan Günaydın'a göre, beka stratejisi, Türkiye köylüsünün giderek artan zorluklar karşısında yaşamını sürdürebilmek için bulduğu yollardır. Bu stratejiler, yeni gelir yolları bulmak, birikimlerini tüketmek ve borçlanmak, tüketimi sınırlamak ve kadın emeğinin daha çok kullanılması olarak ortaya çıkabilmektedir. Türkiye'de kırsal nüfus azalmasına rağmen küçük köylülük halen Türkiye tarımında baskın bir rol oynamaktadır. Bu durumda kuşkusuz ki köylünün geliştirdiği beka stratejileri ile yeniden üretim olanaklarını arttırması etkilidir (Günaydın, 2004: 117-118). Türkiye tarımının ekonomik özellikleri üzerine çalışmalar gerçekleştiren Kazgan ise, tarımdaki küçük işletmelerin (aile üreticiliğinin) varlıklarını devam ettirebilmesini bazı kategorilerle açıklama eğilimindedir. Ona göre küçük işletmelerdeki üreticilerin kendi işinde çalışıyor olması onlara önemli bir tatmin sağlamaktadır. İkinci olarak işletme dışında iş bulamayan hane üyelerinin kendi tarlalarında yoğun olarak çalışması küçük

işletmelerin varlıklarını devam ettirmesini sağlamaktadır. Son olarak farklı mesleklerle alakalı bilgi sahibi olunmaması çiftçi ailesi üyelerinin kendi işlerinde çalışması durumunu ortaya çıkarmakta ve bu durum ise aile işletmesinin dağılmasını önlemektedir (Özkaya, 1996: 10). Dolayısıyla Türkiye tarımı üzerine yapılan birçok çalışmaya bakıldığında küçük üreticiliğin tarımsal yapıda önemli ve yerleşmiş bir yerinin olduğu görülebilmektedir.

Hayatta kalma stratejileri başlığında yapılan tartışmalara bakıldığında ilk etapta kapitalizmin yayılmasıyla birlikte köylülüğün tasfiye olacağı öngörüleri ele alınmakla birlikte bunun gerçekleşmediği aksine küçük üreticiliğin halen güçlü bir biçimde ayakta kalmayı başardığı görülmektedir. Diğer taraftan küçük üreticilerin bunu nasıl başardığı üzerine yürütülen pek çok çalışmada her ne kadar farklı coğrafyalardaki köylüler üzerine araştırmalar yapılsa da küçük üreticilerin genel olarak benzer stratejiler benimseyerek hayatta kaldıkları söylenebilecektir. Dünyanın birçok bölgesinde küçük üreticiler büyük sermaye kıskacında kaldıklarında, ürün fiyatı ve pazar anlamında sıkıntıya girdiklerinde, girdi maliyetleri ve borçlanma düzeyleri arttığında öncelikle tüketime yönelik harcamalarını kısma eğilimi içerisine girmektedirler. İlk olarak tüketime yönelik kısıtlamaya gidilmesinde ise küçük üreticinin bu alana daha hızlı ve etkili bir biçimde ulaşıp müdahale edebilmesinden kaynaklanmaktadır. Tüketim, çok yönlü bir süreci kapsamaktadır. Yeme alışkanlıklarından, barınmaya ve de kullanılan her türlü araç-gereç ve eşya üzerinde tasarrufta bulunmaya kadar her alanı kapsayan tüketim süreci köylü hane halkının en iyi bildiği ve yönetebildiği bir durumdur. Ancak bunun haricinde hane halkının kontrolü dışında gerçekleşen ve tamamen piyasa koşullarınca belirlenen bir durum da söz konusudur. Küçük üreticiler tüketimle ilgili tüm önlemleri aldıktan sonra son çare olarak kendi tasarrufları dışında gerçekleşen alanla ilgili önlemlere başvurmaktadırlar. Örneğin, üretimde girdi maliyetlerinin yükselmesi, kuraklık gibi çiftçinin kontrolünde olmayan durumlar açığa çıktığında çiftçi hanesi bu durumla başa çıkmak için önce tüketime yönelik stratejilerini oluşturmakta eğer bu yeterli olmazsa hayvanlarını veya tarlasının bir bölümünü satma, emeğinden daha fazla harcayarak ek işlerde çalışma veya borçlanma gibi stratejileri devreye sokabilmektedir.

Ortaya çıkan bu tablonun yanında kırsal alanda hayatta kalma stratejilerine yönelik farklı bir mekanizma daha işlemektedir. Sosyal sermaye olarak genelleyebileceğimiz bu durum içerisinde yardımlaşma ve dayanışma ağlarını, dinî inançları gereği bir takım davranış kalıpları geliştirilmesini, kültürel birikimi, toprağa olan saygı ve bağlılık gibi birçok süreci kapsamaktadır. Araştırmalarda genellikle pek vurgulanmayan bu süreçler, küçük üreticilerin zor şartlar altında çalışmalarına, pek çok farklı süreçle mücadele etmelerine ve zaman zaman zarar etmelerine rağmen neden tarlasını satıp kentlere göç etmediğinin ve üretime devam etmeye çalıştığının anlaşılabilmesi için çok kritik bir öneme sahiptir. Tüketime yönelik stratejilerin yanında gizli kalmış gibi görünen bu süreçler aslında küçük üreticinin ve köylünün toprağa daha derinden bağlı olduğunun göstergesidir. Örneğin sadece bu anlamda Türkiye'deki küçük üreticilerin dini veya kültürel inançları gereği üretim yaptıkları toprak için "ata toprağı", "baba yadigârı", "miras toprağı" gibi "kutsallık"" içeren tanımlamalar getirmeleri bile Türkiye köylüsünün ve küçük üreticisinin canlanmasına, toparlanmasına ve toprağa dört elden sarılarak zorlu şartlar altında bile üretim gerçekleştirmesine olanak sağlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLIDAN CUMHURİYETE TARIMSAL SİSTEMİN DÖNÜŞÜMÜ VE KÜÇÜK ÜRETİCİLİK

2.1. Osmanlı Toprak Sistemi

Anadolu topraklarında küçük bir beylik ve topluluktan büyük bir cihan İmparatorluğu'na dönüşerek 600 yıldan fazla bir zaman boyunca varlığını sürdüren, Avrupa'dan Balkanlar'a, Asya'ya ve Afrika'ya kadar uzanan topraklarda hüküm süren Osmanlı Devleti'nin temel sosyal yapısının ve ekonomisinin şekillenmesinde tarım büyük bir rol oynamıştır. Özellikle "klasik dönem" olarak adlandırılan ve 17. yy.'ın başına kadar devam eden süreçte Osmanlı Devleti'nin diğer sanayi öncesi dönemde varlığını sürdürmüş olan devletlerde olduğu gibi temel üretim faaliyetlerini tarım ve şehir zanaatları oluşturmaktaydı (Wallerstein vd., 1983: 41). Toplumsal yapı bağlamında bakıldığında ise reaya ve beraya yani köylüler ve kentliler temel sınıfsal yapıyı oluşturmaktaydı. Kuşkusuz ki bir tarım devleti görünümünde olan Osmanlı'da toplumsal yapının en önemli ayağını ise köylüler oluşturmaktaydı (Berkes, 2013: 48-49) çünkü nüfusun yüzde 70'ten fazlası tarımla uğraşmaktaydı (Genç, 2016). Dolayısıyla böylesine büyük bir nüfusu oluşturan köylüler her zaman için devlet nezdinde çok değerli görülmekte ve köylünün varlığını devam ettirebilmesi merkezi otoritenin temel hedefleri arasında yer almaktaydı.

Genel anlamda Osmanlı'nın tarımsal yapısı analiz edildiğinde bu yapı içerisindeki köylü ailelerin en temel ve en küçük tarımsal birimi oluşturduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bu çekirdek birim tüm tarımsal faaliyetleri ve politikaları şekillendirmekteydi. Merkezi otorite, köylü ailelerin tarımsal faaliyette bulundukları toprakları terk etmemeleri için büyük çaba harcamakta ve bu yönde politikalar üretmekteydi. Örneğin 16. yy' da bir köylü istediği zaman göç etme konusunda özgür değildi. Eğer köylü bir yerden başka bir yere taşınmak isterse

kendisinden çift-bozan[27] adı altında bir ceza ücreti alınmaktaydı (Faroqhi, 2006: 123). Bu örnek Osmanlı'nın, tarımsal üretimin aksamaması için almış olduğu önlemlerden sadece bir tanesini ifade etmektedir. Yine bunun dışında da birçok uygulamanın olduğu bilinmektedir. Geleneksel tarımın temelini teşkil eden köylü ailesinde evlenmiş ve çocuk sahibi olmuş erkek, emek ünitesinin başını oluşturmaktadır. Bu sistemde köylü aile ünitesi, koca, kadın ve çocuklar ile çoğu zaman evlenmemiş çocuklar ve torunlardan meydana gelmektedir. Burada erkek(koca) bu aile işletmesinin örgütleyicisi ve son söz sahibidir. Dolayısıyla da devlet vergi mükellefi olarak erkeği tanımaktadır. Bu sisteme göre, kocası ölen ailenin eğer erkek çocuğu yok ise toprak devlet tarafından bu aileden alınarak başka bir köylüye aktarılmaktadır (İnalcık, 1990: 84). Bu bağlamda da üretim hiçbir zaman kesintiye uğramamakta ve devlet tarımsal anlamda bir boşluğun oluşmasına izin vermemektedir.

Osmanlı Devleti'nde tarımsal üretim yapıldığı topraklar belirli kıstaslara göre tanzim edilmekteydi. Bu tanzimde ve tarımsal düzenin sağlanmasında ise şeri hükümlerin yanında padişahın koymuş olduğu örfi kanunlar da önemli bir rol oynamaktaydı (İnalcık, 2009: 15). Merkezi otorite, devletin devamlılığı için büyük önem arz eden toprak dağılımı üzerinde son derece hassas bir politika izlemekteydi. Osmanlı toprak sisteminin özellikleri ve bu sistemin tarihsel süreçte uğradığı değişimler göz ardı edildiği takdirde ise günümüz tarımsal sistemini anlamamız zorlaşmakta ve eksik kalmaktadır (Özensel, 2015: 66).

Osmanlı'da toprağın büyük kısmı devlete aitti ve çok az bir kısmı mülk adı altında özel kişilere ve müesseselere ayrılmıştı. Bu durumda ise köylü bu topraklarda kiracı konumunda bulunmaktaydı. Eğer köylü kiracı olduğu bu toprakları üç yıl boyunca işlemezse devlet, toprağı bu köylünün elinden almakta ve başka bir köylüye bu

[27] Osmanlı merkezi otoritesi tarımsal üretimin aksamaması ve tarımsal örgütlenmenin temelini oluşturan köylü üreticiliğinin bozulmaması için toprağın keyfi olarak işlenmemesi veya köylünün toprağı terk ederek göç etmesi hallerinde bir takım tazminatlar almaktaydı. Çift-bozan adı verilen bu vergi, Osmanlı'nın temel kurumlarından olan tımar sisteminin sağlıklı bir biçimde devam edebilmesi için uygulanan bir cezai yaptırımdır. Buna benzer bir uygulamanın Roma İmparatorluğu döneminde de bulunmaktaydı. (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Emine Erdoğan Özünlü, Osman Gümüşçü (2016). Osmanlı İmparatorluğunda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:49, Sayı:1).

toprakları işlemesi için kiralamaktaydı (Faroqhi, 2006: 125-126). Osmanlı'da devletin toprak mülkiyetine sahip olması, aynı zamanda onun siyasi iktidarının da bir göstergesiydi. Merkezi yönetim, köylülere toprağın kullanma hakkını vermekte ve üretim aşamasında ise köylüğe bir serbestlik tanımaktaydı. Yasal çerçevede belirlenmiş kurallar, köylülerin toprağını satmasına veya toprağın bölünmesine ya da herhangi bir nedenle toprağı işlemekten vazgeçmesine izin vermemekteydi. Aynı zamanda bu kurallar toprağın bazı köylülerin elinde yoğunlaşmasına izin vermeyerek toplumsal çatışmaların da önüne geçmekteydi. Buna ek olarak merkezi hükümet vergilerle artı ürünü köylünün elinden alarak bir sermaye birikiminin oluşmasını engellemekteydi (İslamoğlu, 2010: 93-98).

Tarımsal üretimin yoğun olarak yapıldığı küçük aile işletmeleri, bir çift öküz ile çekilen sabandan oluşmaktaydı. Bu durum, miri arazi sistemi ve çift-hane sistemi gibi çok önemli tarımsal yapıların şekillenmesini sağlamıştır. Eski Mezopotamya uygarlıklarından beri süregelen bir sistemi ifade eden bu durum tarımda makineleşmenin görülmeye başladığı 1950'li yıllara kadar varlığını devam ettirmiştir (İnalcık, 1990: 84).

2.1.1. Mirî Arazi Sistemi

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprakların büyük bir kısmı mirî arazilerden meydana gelmekteydi. Kısacası mülkiyeti devletin elinde olan topraklar olarak ifade edilebilecek mirî araziler, kiralama usulü ile köylülere dağıtılmakta ve böylece tarımsal üretim ve örgütlenme gerçekleştirilmekteydi. Devletin mülkiyet hakkını elinde bulundurduğu mirî araziler bütün tarım topraklarını içerisine alan bir sistem değildir. Mirî arazi, üzerinde sadece hububat ekimi yapılan, tarla olarak kullanılan ve bağ, bahçe gibi toprakların dışında kalan arazilerden oluşmaktadır. Osmanlı'da hububat ekimi (başlıca buğday-ve arpa olmak üzere) çok kritik bir öneme sahipti çünkü darlık ve açlığın yegâne sebebi hububat ekiminde yaşanan sıkıntıdan kaynaklanmaktaydı. Bu sebeple devlet tarlaların sürekli olarak işlenmesini kanunlarla garanti altına almaktaydı.

Devletin hububat ekimine bu denli önem vermesinin bir başka nedeni ise, aynı zamanda bu ekilen topraklardan vergi alması ve ordunun iaşesinin sağlanmasıydı (İnalcık, 1990: 85).e

Devlet mülkiyetine dayalı bir toprak sistemi olan mirî arazi sisteminde topraktaki paylaşım da belirli bir hiyerarşiye göre yapılmaktaydı. Buna göre topraktaki en büyük pay padişahındı ve onu sırasıyla üst düzey devlet yöneticileri takip etmekteydi. Köylü ise kiracı konumunda olup toprağı işlemekte ve topraktaki tasarruf hakkı karşılığında devlete vergi vermekteydi (Akt.Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2004: 5).

Mirî arazi sisteminde topraklar yani devlete ait olan topraklar temelde iki kategoriye ayrılmaktaydı. Bunlardan ilki *tapulu arazi* diğeri ise *mukataalı arazi* olarak ifade edilmekteydi. Tapulu arazi, devletin köylü ailelerine tapu rejimi denilen bir özel sistem içerisinde verilen topraklardan oluşmaktaydı. Bu araziler, satılamayan, hibe ve vakıf edilemeyen, ancak babadan oğula bir işletme ünitesi olarak aktarılabilen raiyyet[28] çiftlikleridir. Tapulu arazideki topraklarda köylü, devlete ve sipahiye kanunlar çerçevesinde belirlenmiş hizmetler dışında tüm tasarruf hakkına sahipti. Köylü bir çift öküz, saban ve tohumu kendisi sağlayarak üretim işini kendisi gerçekleştirip düzenlemekteydi. Dolayısıyla köylünün her anlamda özgür olması, kanunlarla köylünün emeğinin garanti altına alınması köylü ile devlet arasında bir "güven" duygusunun oluşmasını sağlayarak bu sistemin uzun yıllar devam etmesine katkı sağlamıştır. Miri mukataalı arazi ise devletin tapulu olmayan yani köylünün tasarrufu altında bulunmayan toprakların devlet tarafından kiraya verilmesi durumudur. Bu toprakları kiralayan kişiler esnaf veya asker de olabilmekteydi. Bunların dışında da yine köylüler hem şahıs olarak hem de toplu olarak bu arazileri kiralayabilmekteydiler. Bu sistem genel anlamda bir

[28] Çoğulu reaya olan raiyyet kelimesi, güdülen ve yönetilen kimseler anlamına gelmektedir. Raiyyet oğlu raiyyet olarak tanımlanan durum aynı zamanda babadan oğula aktarılan bir üretim ilişkisi ve sınıf konumlandırmasını da içermektedir (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Ertan Özensel, Türkiye'de Kırsal Yapıların Dönüşümü-Kır Sosyolojisi (1.Baskı). Konya: Çizgi Kitabevi). Raiyyet çiftliği devlet için tarım ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle raiyyet çiftliklerinin parçalanmaması ve varlıklarının sürdürülebilmesi için devlet önlemler almıştır (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Cenk Pala, Osmanlı İmparatorluğunda Tarımsal Örgütlenme, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt: 7, Sayı:21, 39-69)

iltizamdır. Kuşkusuz ki devletin bu kiralama sistemini uygulanmasının birden çok sebebi (ağır vergi yükünden kurtulmak, toprağın sadece kiracısı olarak kaybını en aza indirmek vb.) bulunmaktadır. Devletin elinde doğrudan köylü tarafından işlenmeyen birçok arazi bulunmaktaydı. Dolayısıyla köylüler çeşitli nedenlerden dolayı topraklarını terk ettiklerinde devlet bu arazilerin boş kalmaması ve devlet gelirlerinin azalmaması için bu kiralama yöntemine başvurmaktaydı (İnalcık, 1990: 85-88).

Burada Osmanlı merkezi otoritesi üretim ile tüketim arasındaki dengenin bozulmasına hiçbir zaman müsaade etmemekteydi. Çünkü bu dengenin en ufak bir şekilde bozulması durumunda ise kıtlık probleminin ortaya çıkma ihtimali yüksekti. Dolayısıyla merkezi otorite bu durum üzerinde hassasiyetle durmakta, herhangi bir olağanüstü durum yaşanmaması için müdahalelerde bulunmaktaydı (Genç, 1989: 181-182).

Mirî arazi rejiminin ayrıca köylüyü her türlü toplumsal ve doğal felaketlerden koruyan bir yanı da söz konusuydu. Herhangi bir doğal afetle karşılaşıldığında köylü yalnız bırakılmamakta, memur-asker statüsünde bulunan sahib-i arz köylüye yardım etmekle görevlendirilmekteydi. Böyle bir afet durumunda ise köylü toprağını tefeciye kaptırmaktan kurtularak kendi toprağında işçi olma durumu ortadan kaldırılmaktaydı (Aktaran: Karaboğa, 2010: 6).

2.1.2. Çift-Hane Sistemi

Osmanlı Devleti'nin temelini oluşturan toprak düzeni ve onun ifade ettiği çift hane sistemi küçük ölçekli aile işletmelerine ve onların vergilendirilmesine dayanıyordu. Bu düzen aynı zamanda da devletin mali ve askeri temelini de oluşturmaktaydı (Pamuk, 2014: 52). Osmanlı'nın Bizans ve Selçuklulardan devraldığı, kökenleri eski İran ve geç Roma dönemlerine kadar dayanan çift hane sistemi, bir çift öküz ile aile emeğinden oluşan küçük köylü işletmelerini ifade etmektedir. Bir çift öküzü olup onun işleyebileceği kadar toprağa sahip olan ve tapu rejimi kuralları çerçevesinde bu toprakta tasarrufta bulunan köylü ailesi tarımsal yapının çekirdeğini oluşturmaktaydı. Bu

çekirdek yapı aynı zamanda bir üretim ünitesi ve mali ünite sayıldığından dolayı çift resmi denilen bir vergi sistemine de bağlıydı (İnalcık, 1990: 89-91).

Çift-hane sistemi, bir haneyi geçindirecek kadar toprağın köylüler tarafınca işlenip ve toprak sahibi olan devlete kira ödenmesi şekilde işlemekte, araziler ise ortalama 60 ile 150 dönüm arasında olmaktaydı. Özellikle Anadolu'da ve Balkanlar'da işlerliğini sürdüren çift-hane sistemi, aynı zamanda askeri kurum olan tımar sisteminin de önemli bir parçasıydı. Bir yandan tımar sistemi diğer yandan ise devlet kontrolünde olan çift-hane sistemi, Osmanlı'da tarımsal üretimin örgütlenişinden üretim biçimine ve toprak kullanımına kadar birçok alanda durağan bir yapı görünümünde olmasının temel nedenleri arasındadır (İnalcık, 2009: 16-17).

Bu bağlamda değerlendirildiğinde gerek miri arazi sisteminin gerekse çift-hane sisteminin tarımsal örgütlenmede kritik bir yere sahip olduğu ve bu sistemlerin günümüz Türkiye'sindeki küçük aile işletmelerinin temelini oluşturdukları görülebilmektedir (İnalcık, 1990: 90-93).

2.1.3. Osmanlı Tarımsal Sisteminin Bel Kemiği: Küçük Üreticiler

Bir tarım toplumu olan Osmanlı Devleti'nde toplumsal ve ekonomik düzenin şekillenmesinde tarımsal faktörlerin çok önemli bir etkisi bulunmaktaydı. Genel bir ifadeyle, miri arazi sistemi ve çift hane sistemiyle belirlenen tarımsal üretimin temel birimini ise küçük aile üreticiliği/işletmesi oluşturmaktaydı. Kökenleri çok eskilere dayanan küçük aile üreticiliği/işletmesi modelini Osmanlı Devleti, altı asırdan fazla bir sürece kullanmış ve bu sistemin bozulmaması için gereken tüm önlemleri almaya çalışmıştır.

Reaya olarak adlandırılan köylü-çiftçiler, Osmanlı devlet anlayışına göre Allah'ın padişaha bir emaneti konumundaydılar (Öz, 1997: 79). Dolayısıyla da merkezi otorite köylü-çiftçiler konusunda çok hassas davranmaktaydı. Örneğin merkezi kontrolün kaybolduğu İran'da toprak ve köylü, küçük bir feodal grubun eline düşerken Osmanlı'da böyle bir durum yaşanmamıştır. Osmanlı'da her zaman devlet, toprak ve

reaya üzerindeki kontrol hakkından vazgeçmemiş ve devlet her zaman küçük köylünün koruyucusu rolünde olmuştur. Bu ideoloji sayesinde Tuna üzerindeki Sırp çiftçisi de Amasya'daki Türk köylüsü de yerel haksızlıklara karşın daima padişahın himayesini aramıştır. Sonuç olarak ise merkezi idare ile küçük köylü arasında "güven" ekseninde bir ilişki biçimi ortaya çıkmıştır (İnalcık, 1990: 90-93).

Küçük aile üreticiliği/işletmesi, kendi emek gücüyle işleyebileceği kadar toprağı kullanan ve bu topraktan elde ettiği tarımsal ürünlerin bir kısmını kendi geçimi, toprağın bakımı ve pazarda satmak için ayıran, diğerlerini ise devlete vergi vermek yoluyla kullanan basit bir modeli ifade etmektedir. Dolayısıyla bu sistemin devam edebilmesi sürekli bir şekilde büyüyen Osmanlı'nın vergi ihtiyacını karşılamakta ve askeri ihtiyaçlar bu model sayesinde tamamlanabilmekteydi. Devlet ise bu düzenin bozulmaması, buradaki köylülerin topraksız kalmaması ve buralarda büyük çiftliklerin oluşmaması için gayret sarf etmekte ve sürekli olarak yerel güçlerle mücadele etmekteydi (Genç, 1989: 176-180).

Osmanlı'daki küçük köylü üreticiler aynı zamanda elde ettikleri tarımsal ürünlerin bir bölümünü pazarlarda satmaktaydı. Bu şekilde hem nakit olarak ödemeleri gereken vergiler için para sağlamakta hem de kendi ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Osmanlı'da merkezi hükümetin üretilen iki temel ürün olan arpa ve buğday bağlamında oluşan artı ürüne ayni vergilerle el koyması bu ürünlerin pazara yönelik üretimini büyük ölçüde sınırlamaktaydı. Çeltik gibi ticari olarak üretilen ürenler ise genellikle köylü aile işletmeleri dışında büyük devlet çiftliklerinde üretilmekteydi. Merkezi yönetimin çeşitli düzenlemelerle hayata geçirdiği bu uygulamalar öncelikle köylü aile ekonomisinin bütünlüğünün korunmasına yönelikti (İslamoğlu, 2010: 251-254).

Osmanlı tarımsal sistemi ve bu sistemin en temel ve önemli parçasını oluşturan küçük köylü üreticiliğinin varlığını nasıl güçlü bir biçimde devam ettirebilmiş olması birçok disiplin tarafından araştırılmakta ve tartışılmaktadır. Osmanlı ile aynı tarihsel dönemde var olmuş diğer devletlerde küçük üreticilik zamanla kaybolmuş, buradaki köylüler topraksız kalmış ve zamanla ortaya çıkan büyük çiftliklerde işçi konumuna

gelmişlerdi. Ancak buna benzer bir durum Osmanlı'da yaşanmamıştı. Dünyanın farklı bölgelerinde ticaretin gelişmesine paralel olarak pazarın ihtiyacına yönelik büyük ölçekli tarım yapan, serfleştirilen ya da bağımlı köylüleri çalıştıran tarımsal işletmeler ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu tarımsal işletmelerin Osmanlı'da ki görünümlerini ise çiftlikler[29] oluşturmaktaydı. Ancak Osmanlı'nın büyük bir kısmına bakıldığında, küçük köylülüğün meta üreticisine dönüşmesinin pazarla alternatif bir bütünleşme tarzı olduğu ve büyük ölçekli ticari sömürünün dışlandığı görülmektedir. Yine Doğu Avrupa ve Osmanlı'daki küçük tarımsal işletmelere bakıldığında Doğu Avrupa'dakine benzer büyük plantasyonların Osmanlı'da görülmediği, bunun yerine küçük köylü işletmelerinden büyük çiftlik adı altında birimlerin var olduğu bilinmektedir. Bu birimlerde ise iş gücü bulmadaki zorluklardan dolayı sömürü ortamına rastlanılmamaktadır (Keyder, 2009: 3-8).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı'nın tarımsal üretimi ve örgütlenmesinde küçük köylülük çok önemli bir konumda bulunmakla birlikte bu güçlü konumunu uzun yıllar koruyabilmeyi de başarmıştı. Peki tüm dünyada bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı'da küçük üreticilik/işletmecilik varlığını nasıl devam ettirebilmişti?

[29] Çiftliği, toprak mülkiyetinin özel kişilerce kontrolü ve aile tarımı ölçeklerinden daha geniş, mülk sahibinin kendi yaptığı işletmecilik olarak tanımlayabiliriz (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Çağlar Keyder, Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı? (Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak), Osmanlı'da Torak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, Tarih Vakfi Yurt Yayınları). Geniş, ekilebilir tarım arazileri olan çiftlikler üzerinde birçok tartışmanın yapıldığı bilinmektedir. Çiftliklerin ortaya çıkışıyla ilgili olarak ortaya atılan iki farklı görüş bulunmaktadır. Marksist bakış açısı, eski tımar sisteminin kalıntıları arasından ortaya çıkan çiftliklerin varlığını, tarımda feodalizmden kapitalizme geçiş olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda artık, toprağın yeni sahibi şehirli kapitalistler olmakta, reaya kira ödemekle yükümlü ücretli bir işçiye dönüşmektedir. Diğer bir görüş ise Marksist teoriyle birçok noktada birleşmesinin yanında, burada vurgu yerel etkenlerin yanında daha çok uluslararası piyasalara yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Orta ve Batı Avrupa'nın pirinç, mısır, pamuk gibi ürünlere olan aşırı talebi, Osmanlı'daki büyük toprak sahiplerini bu talebi karşılama noktasında yeni tarımsal üretim biçimleri geliştirmeye ve daha yoğun ve pazara dönük üretim yapmaya yönlendirmişti. Osmanlı'daki çiftlikler düşünülenin aksine çok büyük hektarlara tekabül etmemekteydi. Yapılan birçok araştırmada çiftliklerin varsayılanın aksine büyük işletmeler olmadığını gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda bu çiftliklerde varsayılanın aksine sadece pazar için üretim yapılmamakta, buğday, arpa, darı ve meyve gibi çeşitli tüketim ürünlerine yönelik de üretim yapılmaktaydı. Yine belgelere göre buralardaki kölelik ve mevsimlik ücretli işçiliğin var olduğunu ancak bunların tek hakim emek biçimleri olmadığını, ortakçılarında bu üretim süreçlerinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Gilles Veinstein, Çiftlik Tartışması Üzerine, (Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak), Osmanlı'da Torak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, Tarih Vakfi Yurt Yayınları).

İslamoğlu'na (2010) göre, bu soruya verilen cevaplar genellikle Osmanlı'da emeğin kıtlığı ve ekilecek toprakların bol olması tarzında bir işlevselci mantık çerçevesinde verilmektedir. Bu cevaplar ve açıklamalar kuşkusuz ki bu durumu açıklamada yetersiz ve eksik kalmaktadır. Bu yaklaşım tarzı bağımsız köylülüğün süre gelmesinde etkili olan toplumdaki iktidar ilişkilerini ve merkezi hükümetin yerel güçlerle yapmış olduğu müzakere süreçlerini göz ardı etmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Osmanlı'da bağımsız köylülük müzakere ve pazarlıklar sonucunda iktidar ilişkilerinin oluşturduğu bir kurumdur. Burada önemli olan diğer bir husus ise, Osmanlı'daki bağımsız köylünün hayatta kalma stratejilerini çok iyi bilmesi ve önemli bir pazarlık gücüne sahip olmasıdır. Örneğin 16. yy.'da Anadolu'da köylü ayaklanmalarının yaygın olması köylülerin zayıf bir konumda olmadıklarının ve direnme gücüne sahip olduklarının bir göstergesidir. Diğer bir taraftan ise nüfusun arttığı dönemlerde ekilebilir toprakların azalması sonucunda köylüler yoğun emek kullanımı gerektiren faaliyetlere yönelmişler ve herhangi bir kıtlık ve açlık durumu yaşamamışlardır. Bu yeni oluşan şartlara uyum sağlayabilme başarısı ve yetisi, bağımsız köylülüğün, nüfusun arttığı dönemlerde de güçlü bir biçimde varlığını sürdürebilmesini sağlamıştır. Özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda ve 18. yy.'da nüfusun artması, pazar için üretimde yaşanan artışlar Osmanlı'da küçük köylü üreticilerin topraksızlaşmalarına ve büyük çiftliklerin ortaya çıkmasına neden olmamıştır. Bunun nedenini ise köylü küçük üreticiler ile vergiler üzerinde hak iddia edenler arasındaki iktidar ilişkilerinde aramak gerekmektedir. Pamuk (2014:128-129), ise bu durumu şöyle açıklamaktadır: Küçük ve orta ölçekli aile işletmelerinin bu denli güçlü bir biçimde varlıklarını devam ettirebilmesinin nedenleri araştırılırken öncelikle o dönemdeki devletin rolü üzerinde durmakta fayda vardır. O dönem içerisinde merkezi devlet kırsal alanlardaki denetimlerini arttırabilmek ve tarımsal artığın daha büyük bir kısmına sahip olabilmek için miri topraklar üzerindeki mülkiyet haklarını sınırlandırmaya ve ayanların denetimindeki çiftliklerin bir bölümünü müsadere etme yoluna gitmiştir. Bunlara ek olarak, merkezi hükümet ayanların güçlerini ve etki alanlarını azaltmak amacıyla ayanların vergi toplama imtiyazlarını ellerinden almak için mücadele vermeye başlamıştır. Küçük köylülüğün 19. yy. boyunca devam etmesinde

önemli bir etken de Anadolu'da kırsal alanlarda görece olarak emeğin kıtlığı ve işlenebilecek toprakların bolluğundan kaynaklanmaktadır. Bu durum ise küçük üreticinin ve köylünün büyük toprak sahipleri ve diğer baskı unsurları karşısında ayakta kalma şansını güçlendirmekteydi.

Dolayısıyla Osmanlı tarımsal örgütlenmesi ve bu örgütlenmede etkin bir rolü olan küçük üreticiliğin uzun yıllar güçlü bir biçimde varlığını sürdürebilmesinde tek bir değişken söz konusu değildir. Sadece "maddi"[30] gerekçelerle yapılan açıklamalar, bu konun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Küçük köylülüğün içerisinde bulunduğu toplumsal koşullara göre adapte olabilmesi, kendini bu anlamda yenileyebilmesi ve merkezi otorite ile arasında oluşan "güven" ilişkisi onun varlığını sürdürmesinde etkili olmuştur.

2.1.4. Tarımsal Sistemde Yaşanan Bozulmalar

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemlerinden 16. yy.'ın son çeyreğine kadar geçen sürede ekonomik, askeri, siyasi ve toplumsal örgütlenmenin temelini oluşturan tımar sistemi[31], ortaya çıkan birçok faktörün etkisiyle bozulmaya başlamıştı.

---

[30] Maddi gerekçelerle anlatılmak istenen sosyo-kültürel ve dinsel faktörlerin göz ardı edilerek salt ekonomik temelli açıklamalar getirilerek Osmanlı'daki küçük üreticiliğin/köylülüğün açıklanmaya çalışılmasıdır, Osmanlı toplumsal ve tarımsal sistemini açıklamaya çalışılırken sıklıkla başvurulan yaklaşımlardan olan Şarkiyatçılık, ATÜT, Modernleşmeci/Kalkınmacı Yaklaşımlar, Dünya Sistemi Yaklaşımı, Maltusçuluk ve daha birçok yaklaşım, Osmanlı'daki küçük üreticiliğin/köylülüğün zamanla ortadan kalkacağı ve bunun yerini büyük çiftliklerin alacağı böylelikle köylülerin bu çiftliklerde ücretli işçilere dönüşeceği iddasıyla yola çıkmaktadırlar. Ancak Osmanlı özelinde böyle bir durum söz konusu olmamıştır (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Huricihan İslamoğlu (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü (2.Baskı).İstanbul: İletişim Yayınları) ve (Recep Boztemur, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet-Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde ve Kuramsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık, OTAM Dergisi, Sayı:9,1998.).

[31] İnalcık'a göre, Tımar sistemi Osmanlı'nın sadece askeri yapılanmasının değil, aynı zamanda miri arazi sisteminin işleyişinde ve köylü-çiftçilerin statülerinin ve ödeyecekleri vergilerin belirlenmesinde çok etkili olmuş ve Osmanlı'nın klasik dönemine (1300-1600) damgasını vurmuş bir sistemdir (Ayrıntılı bilgi için bakınız; (Halil İnalcık (2011). Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi. İstanbul: İsam Yayınları. 17-118).Tımar, toprak üzerinde devlet, sipahi ve köylünün haklarının bulunduğu bir sistemi ifade etmekteydi. Tımarı elinde tutma hakkı bulunan tımarlı sipahilerin toprak üzerinde devlet tarafından verilen bazı hakları bulunmaktaydı. Tımarlı sipahiler toprağın sahibi değillerdi. Onlar sadece toprak üzerinde yaşayan

Bu faktörler ise Avrupa'da meydana gelen olaylar ve Osmanlı'nın kendi iç dinamiklerinde meydana gelen değişmeler şeklinde kabaca iki ayrım üzerinden ele alınmaktadır. 1500'lü yılların sonundan Tanzimat'a kadar geçen iki yüz kusur senede de bu sistem yavaşça çözülmeye başlayarak önemini kaybetmişti.

16. yy.'ın sonlarında Osmanlı'da görülmeye başlanan huzursuzlukların birden fazla nedeni bulunmaktaydı. Bu nedenlerden ilki bu dönemde yaşanan nüfus artışlarıdır[32]. Barkan'a göre bu dönemde köylerin yüzde 40, kentlerin ise yüzde 80 oranında bir nüfus artışı yaşadığı bilinmektedir. Huzursuzlukların bir diğer nedeni ise tımar sisteminin bozulmasıydı. Çünkü bu sistem devletin sadece ekonomik düzenini belirlemiyor aynı zamanda askeri ve politik sistemi de düzenliyordu (İnalcık, 2003: 52-54). Faroqhi (2006, 563-564) ise 16. yy.'ın son yıllarında Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu durumu şöyle ifade etmekteydi: Bu zaman dilimi ekonomik, siyasi ve demografik alanlarda birtakım sıkıntıların baş gösterdiği bir dönemi işaret ediyordu. Kanuni dönemine karşılık gelen bu zaman diliminde akçenin gümüş oranında ciddi bir devalüasyon yaşandı. Bu durum ise ücretlerinin bu akçelerle ödeneceğini öğrenen yeniçerilerin ayaklanmasına neden oldu. Yine bu dönemde ordunun temelini oluşturan tımarlı sipahiler özellikle ateşli silahların yaygın kullanılmaya başlanmasıyla beraber önemini yitirmeye başlamıştı. Dolayısıyla bu dönem tarımsal örgütlenme de ilk çatlakların oluşmaya başladığını bizlere ifade etmektedir.

16. yy.' da başlayan, 17. ve 18. yüzyıllarda da devam eden mali bunalım ve savaş teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ateşli silahlara sahip olan merkezi orduların önemini arttırmış, bu durum ise tımar düzeninin çözülmesine yol açmıştı. Bunlara ek olarak imparatorluğun genişleme döneminin sona ermesi, ganimetlerde yaşanan azalmalar ve

---

köylüden belirli miktarda devlet geliri toplayabilirlerdi. Sipahilere verilen tımarlar hem toprağı hem de üzerindeki köylüleri kapsamaktaydı (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Halil İnalcık(2003).Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600). (Çeviren: Ruşen Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 113-115.)

[32] 16.yüzyıl için elimizde net bilgiler bulunmasa da Anadolu'da bu dönem boyunca hızlı bir nüfus artışı olduğu tahmin edilmektedir. Bu dönemde 5-6 milyondan 8-9 milyona çıkan bir nüfus söz konusudur. Bu nüfusun ise yüzde 90'a yakını kırsal alanlarda yaşamaktadır. Yine bu dönemde Anadolu'da tarımsal üretim yapılan toprakların büyük bölümünde hane emeğine dayanan küçük ve orta ölçekli aile işletmeleri hâkimdi (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Şevket Pamuk (2013). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914.(8.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. 37-40.).

17. ve 18. yüzyıllarda uzun süren ve yenilgiyle sonlanan savaşlar mali bunalıma bir süreklilik kazandırmıştı. Bu durumdan kurtulmaya çalışan merkezi devlet ise ilk olarak vergilerde[33] bir artışa gitmişti. Vergiler hem artmış hem de sık sık toplanmaya başlanmıştı. Devlet, vergileri tımar sistemi üzerinden toplamak yerine doğrudan merkezi hazinede toplama düşüncesini benimsemiş ve böylece iltizam sistemine geçişin ilk aşamaları başlamıştı (Pamuk, 2013: 147-148).

17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı'da klasik yapı gerilemeye ve dağılmaya başlamıştı. İlk olarak vergi toplama işi açık arttırma yoluyla mültezimlere bırakıldı. Bu kişiler ise gittikleri bölgelerde halkı soymaya başladılar. Enflasyondaki artış ise sipahilerin aylıklarının erimesine yol açmıştı. Böylece toprağa zorla el koyma, yolsuzluklar ve daha birçok kanun dışı olay Anadolu'da yaşanmaya başlamıştı. Tüm bu yaşanan olumsuz gelişmelerin neticesinde ise Anadolu'da köylü ayaklanması olarak bilinen Celali İsyanları baş gösterdi (Geray, 2011: 72). 18. yy.'da merkezi otoritenin iyice zayıflaması ve tımar sisteminde yaşanan sıkıntılar sonucunda ise "iltizam sistemi"[34] iyice yaygınlık kazanmıştı. Ancak yaşanan tüm bu olumsuz gelişmeler karşısında Osmanlı'nın tarımsal örgütlenmesinin temelini oluşturan küçük üreticilik/köylülük varlığını devam ettirmeyi başarabilmişti. Kuşkusuz ki bu başarıda merkezi otoritenin istekli olmasının büyük etkisi bulunmaktadır. Çünkü Osmanlı merkezi otoritesi hiçbir zaman köylünün statüsünü korumaktan vazgeçmedi (Pamuk, 2013: 123-124, Keyder, 2009: 13).

---

[33] 17. ve 18. Yüzyıllarda merkezi devletin gücünün azalmasına paralel olarak vergi gelirlerinde de ciddi düşüşlerin yaşandığı görülmektedir. Yapılan yeni bir çalışmada, bu dönemde Avrupa'da kişi başına en az vergi toplayan iki ülkenin Osmanlı ve Polonya olduğuna vurgu yapılmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Şevket Pamuk (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi (3.Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 58).

[34] İltizam sistemi genel bir tanımlamayla "devlet gelirlerini veya boş tımar ve has gelirlerini açık artırma ile özel kişilere satmaktan ibarettir". İltizam sisteminin uygulayıcısı ise mültezimlerdir. Mültezimlere gerektiği takdirde devlet kuvvetleri vergileri toplama konusunda yardım edebilirlerdi. Osmanlı devleti bu uygulamadan hoşnut olmamakla birlikte bu yöntemi olabildiğince az uygulamaya çalışır ve kanunsuzlukları önlerdi. Ancak zamanla iltizamın uygulama alanı genişledi. Bunun ise başlıca sebepleri arasında tımar sisteminin bozulması ve savaş zamanında hazır paraya olan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Halil İnalcık (2009). Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1 (2.Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.320-323.).

19. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı'da tarımsal, toplumsal ve ekonomik dönüşüm anlamında dört gelişme dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki, 1808 yılında ayanlar ile imzalanan ve onların elini daha çok kuvvetlendirerek varlıklarının resmi olarak tanınmasını sağlayan Sened-i İttifak'ın imzalanması, bir diğer gelişme 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla ortaya çıkan yeni durum, üçüncü gelişme 1858 yılında kabul edilen ve böylece toprakta özel mülkiyetin yerleşmesini sağlayan Arazi Kanunnamesi'nin çıkarılması ve son olarak ise pazar için yapılan üretimin yaygınlaşmasıdır. 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak ile ayanların taşrada gücü doruk noktasına ulaşmıştı. Ayanlar birçok yerde merkezi devletten bağımsız hareket ediyor ve vergilerin büyük bir kısmına da el koyuyordu. Tüm bu süreçler neticesinde 1820'de 2. Mahmud ayanların bu güçlerini ellerinden almak amacıyla bir takım girişimlerde bulundu. Ayanın elindeki en büyük güç olan vergi toplama yetkisi başka kişilere verilmeye başlandı (Pamuk, 2014: 90).

1839 yılında Tanzimat'la başlayan süreçte ise toprak ve tarımsal işleyiş konusunda bir takım değişikliklere gidilmiştir. Ancak her ne kadar bazı değişiklikler yapılsa da bu düzenlemeler bozulan toprak sistemini tam anlamıyla düzeltmeye yetmemiştir (Sencer, 1962: 162-165). Yine bu dönemde vergilerin mültezimler yerine devlet görevlileri tarafından toplanılmasına karar verilmiş ancak bu karar uygulamada çok başarılı olamayınca 1841 yılında tekrar mültezim uygulamasına geçilmiştir. Bu süreçte çıkarılan bir tebliğ ile toprağın miras yoluyla babadan oğula geçmesi uygulaması kaldırılarak kız çocuklarında mirastan pay alabilmelerinin önü açılmıştır. Böylece toprakta parçalanma daha da hızlanmış ve tarımsal gelirlerde düşüşler yaşanmıştır (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2004: 13).

1858'de yürürlüğe giren Arazi Kanunnamesi ile toprakta özel mülkiyetin yolu açılmış, köyün topraklarının bir veya birkaç kişinin eline geçmesine karşı çıkılmış ve en önemlisi de geçimlik üretim yapan küçük köylü üreticinin korunması amaçlanmıştır (Sencer, 1962: 164-165). Arazi Kanunnamesi ile iskân politikaları çerçevesinde şahıslara tapusuyla birlikte büyük toprak parçaları verilmeye başlanmıştır. Ancak her ne kadar

büyük toprak sahiplerinin sayısı arttıysa da hiçbir zaman Avrupa ya da diğer yerlerde olduğu gibi bu güçler etkili olamadılar ve küçük köylülük mülkiyeti halen güçlü bir biçimde Osmanlı'da varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Arıcanlı, 2009: 136-137).

19. yüzyılda ortaya çıkan bir başka önemli gelişme ise tarımda pazar için üretimin yaygınlaşmaya başlamasıydı. Tarımda pazar için üretimin yaygınlaşması Osmanlı toplumsal düzeni açısından çok şey ifade etmekteydi. Yaşanan bu değişimin ise kuşkusuz ki birden çok nedeni bulunmaktaydı. Öncelikle bu dönemde Anadolu'dan Avrupa'ya tütün, incir, zeytinyağı gibi ürünlerin ihracatında büyük artışlar yaşandı. Yine, bu dönemde Anadolu'nun ve kentlerin nüfuslarında artış yaşandı. Bu süreçte özellikle demiryolları, üretilen tarımsal malların kent merkezlerine ve limanlara ulaşmasını sağladı. Ayrıca, sanayi devriminden sonra tüm dünyada olduğu gibi Anadolu'da da tarımsal mallar ile mamul mallar arasındaki göreli fiyatlar tarım lehine sonuçlandı (Pamuk, 2014: 127). Bu gelişmeler ise büyük işletmelerin ortaya çıkmasıyla değil, daha çok küçük köylünün bu duruma uyum sağlamasıyla sonuçlandı. Bu süreçte devletin artan emek ihtiyacını karşılamak amacıyla göçebe toplulukları iskân etmesi, Balkanlar'dan ve Kırım'dan gelen muhacirlerin köylü haneleri olarak istihdam edilmeleri köylülüğün ortaya çıkmasını sağladı (Arıcanlı, 2009: 139-141).

Tüm bu gelişmelerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı'daki tarım ve toprak sistemi tüm toplumsal ve ekonomik hayatı şekillendirmekte, bu sistemin bel kemiğini oluşturan küçük köylü üreticiler ise yaşanan tüm zorluklara rağmen merkezi otoritenin küçük üreticiden yana tavır almasıyla varlığını uzun yıllar devam ettirmiş ve halen de devam ettirmektedir. Toprak sisteminde bozulmaların başladığı 16. yy.'ın ikinci yarısından Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen yaklaşık 350 yıllık zaman diliminde ortaya çıkan tablo küçük köylülüğün aleyhine olmasına karşın Özellikle Avrupa'da yaygın bir biçimde görülen büyük çiftlikler ve buralarda küçük üreticilerin işçi durumuna gelmesi Osmanlı'da nadiren görülen bir durumdu. Kuşkusuz ki bu durumu sadece ekonomik göstergelerle açıklamaya çalışmak eksik kalacaktır. Osmanlı'nın kendine has sosyolojik zemini, merkezi otoritenin uyguladığı siyaset ve kültürel ve

dinsel motifler köylü ile toprak arasında farklı bir bağın oluşmasını sağlayarak, köylünün toprağını zor şartlar altında da olsa terk etmemesi durumunu ortaya çıkarmıştır.

2.2. Cumhuriyet'in İlk Döneminde Tarımsal Yapılanma (1923-1950)

Osmanlı Devleti'nin son dönemini ve cumhuriyet rejiminin ilanını kapsayan 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın[35] ilk çeyreği, bugün içerisinde yaşadığımız coğrafya açısından son derece kritik bir zaman dilimini ifade etmektedir. Bu süreçte, bütün dünya toplumları üzerinde önemli etkiler bırakan I. Dünya Savaşı yaşanmış, bu savaşın hemen akabinde Kurtuluş Savaşı cereyan etmiş ve son tahlilde de çok uzun yıllar dünya siyasi, askeri ve ekonomi işleyişine etki etmiş olan cihan imparatorluğu Osmanlı yıkılmış yerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Yeni rejimin kurulmasının akabinde ise 1929 yılında dünya ekonomik buhranı ve 1939-1945 yılların arasında da II. Dünya Savaşı yaşanmıştır. Yarım asırlık bir zaman diliminde gerçekleşen bu makro olaylar kuşkusuz ki sosyolojik, ekonomik ve siyasi anlamda toplumun yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bu süreçlerden en çok etkilenenlerin başında ise toplumun büyük çoğunluğunun kırsalda yaşadığı, ekonomik[36] anlamda temel üretim birimini oluşturan tarım sektörü gelmekteydi.

1912 yılından itibaren uzun süren savaşlar döneminde günümüz Türkiye'si sınırları içerisindeki nüfusta ciddi azalmalar görülmüştü. Örneğin, 1914 yılında 16. 5

[35] 20. yüzyılın ilk yarısında iki dünya savaşı ve bir büyük ekonomik kriz atlatan Türkiye on yıldan fazla bir süre ise savaş durumundaydı. Yaşanan tüm olumsuzluklara ve siyasi istikrarsızlıklara rağmen 20.yüzyılın ilk yarısında tarımda önemli mesafeler katedilmiştir. (Zafer Toprak, Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950, Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000). (Derleyen: Şevket Pamuk, Zafer Toprak) , İstanbul: Yurt Yayınları, 1988, 34).

[36] 20.yy'ın başlarında Osmanlı ekonomisine bakıldığında tarımsal üretime dayanan, dünya pazarlarıyla bütünleşmiş ve yabancı sermayeye açılmış bir yapı görünümündeydi. Günümüz Türkiye'sinin sınırları içerisinde kalan bölgede, ihracatın içinde tarımsal ürünlerin payının yüzde 90'ı aşması bu tespiti güçlü bir biçimde kanıtlamaktadır.(Ayrıntılı bilgi için bakınız; Şevket Pamuk (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi (3.Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 158.)

milyon olan nüfus 1924 yılında 13 milyona kadar gerilemişti (Pamuk, 2014: 176). Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasının ardından ise tarımsal ve ticari anlamda bir değişim söz konusu olmuştur. Savaştan sonra Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi sonucunda çok sayıda Müslüman Anadolu topraklarına yerleştirilmiş ve giden Rumlardan kalan toprakları işlemeye başlamışlardır. Tüm yaşanan bu gelişmeler tarımsal ürünlerin ticaretinde bir takım olumsuzluklar yaratmışsa da pazara dönük üretim devam etmiş ve yerli Müslüman tüccarlar gayrimüslim tüccar sınıfının yerini alarak aksayan ticari bağlantıları yeniden kurmuşlardır (Kayam, 1997: 9-11). Gerek savaşlar gerekse mübadele nedeniyle azalan nüfus tarımsal üretimi ve örgütlenmeyi az da olsa etkilemiş ancak kısa toparlanma süreci sonunda küçük köylü üreticiliğinin egemen olduğu sistem işlemeye devam etmiştir.

1913 yılından elde edilen veriler incelendiğinde bu dönemde küçük ve orta büyüklükteki aile işletmelerinin toplamın yüzde 87'sini oluşturduğu görülmektedir (Geray, 2011: 25). Bu veriden de anlaşılacağı gibi cumhuriyet rejiminin ilanına yaklaşık on yıla kala ve I. Dünya Savaşı arifesinde toprakların büyük çoğunluğunu aile işletmeleri işlemekteydi.

20. yüzyılın başından I. Dünya Savaşı başlayana kadar geçen süre içerisinde yaşanan gelişmelere bakıldığında tarımsal üretimin büyük bölümünün küçük üreticiler tarafından yapıldığı, çok yaygın olmasa da pazar için üretimlerin yapıldığı, nüfusun büyük bir kesiminin köylerde yaşadığı görülmektedir.

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ekonomisi birçok açıdan sıkıntı çekmekteydi. Savaş koşullarının en ağır biçimde etkilediği alanların başında ise tarım gelmekteydi. Ordunun savaş dönemindeki özel gereksinimleri nedeniyle üretimde ciddi sıkıntılar yaşanmaya başladı. 1915'te bir milyona yakın Ermeni'nin göçe zorlanması ve üretici oldukları topraklardan ayrılması, hastalıklar sonucunda yaşanan ölümler, Rusya'nın Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bölümünü işgal etmesi tarımsal üretimin çökmesine neden oldu. Tüm bunlara ek olarak tarımsal üretimde kullanılan çift hayvanlarının ordunun ihtiyaçları nedeniyle başka faaliyetlerde kullanılması ciddi sıkıntılara yol açtı.

Örneğin, 1918 yılında yük hayvanlarının sayısında yüzde 50 oranında bir azalma yaşandı. Yine tarımsal üretim anlamında bakıldığında ise, 1913-1914 yıllarıyla kıyas edildiğinde 1916 yılında buğday üretiminde yüzde 30 bir düşüş görülmekteydi (Pamuk, 2014: 166-167).

Tablo 1: Hayvan Sayıları (Bin Baş) 1909-1927

	Yıllar			
Hayvan Türü	**1909**	**1913**	**1914**	**1927**
At	*855*	*895*	*626*	*491*
Katır	*132*	*105*	*80*	*44*
Eşek	*1252*	*1182*	*932*	*1096*
Deve	*167*	*144*	*96*	*74*
Sığır	*6141*	*6186*	*5029*	*6934*
Manda	*763*	*863*	*582*	*795*
Koyun	*16925*	*16079*	*14888*	*10166*
Kıl keçi	*9605*	*12011*	*9696*	*6853*
Tiftik keçi	*3843*	*2018*	*2777*	*2572*
Domuz	*67*	*37*	*37*	-
Toplam	*39750*	*39520*	*34743*	*29025*

Kaynak: (Güran, 1997: 10).

Yukarıdaki tablo incelendiğinde de gerek yük hayvanı sayılarının gerekse koyun, keçi gibi hayvansal gıda temini için yetiştirilen hayvanların sayısında I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında ciddi düşüşlerin olduğu görülmektedir. Savaş sonrasında ortaya çıkan bu tablo ise tarımsal üretimin aksamasına neden olmuştur.

Bunların dışında 20. yüzyıl içerisinde Osmanlı'nın sanayileşmemiş olduğu yönünde tartışmalarda söz konusudur. Bilindiği üzere Avrupa'da etkili olan feodalizm, coğrafi keşifler ve sömürgecilik faaliyetleri sonucunda yeterli miktarda sermayenin oluşmasını sağlamıştı. Buna karşın Osmanlı üretim sistemi sermayenin oluşabilmesi için

uygun ekonomik koşulları içermemekteydi. Ancak unutulmamalıdır ki Osmanlı üretim sistemi kendine özgü özellikleri olan ve kendi koşulları içerisinde değerlendirilmesi gereken bir yapılanmadır. Bu bağlamda da feodalizme göre daha geri bir sistem olarak düşünmek hatalı olacaktır (Özensel, 2015: 83).

1920'li yıllara gelindiğinde ortakçılıkla işletilen büyük mülklerin ve ücretli işçi kullanan az sayıda kapitalist çiftliğin yanında tarımsal üretimin geneline küçük köylü işletmelerin hâkim olduğu bilinmektedir. 1930'ların sonlarına doğru yapılan bir çalışmada görülmüştür ki, 1.1 milyon işletmenin yüzde 99.7'si 50 dönümden, yüzde 88.7'si ise 100 dönümden az bir toprağa sahipti. Yine bu çalışmaya göre 500 dönümden az toprağa sahip olan haneler işlenebilir alanın yüzde 86.3'ünü oluşturmaktaydı. Bu dönemde yapılan başka bir araştırma ise, aile işletmelerinin maksimum büyüklüklerinin Ege'de 3000, Güney'de ise 2.300 dönümden oluştuğunu göstermektedir. Bu veriler bizlere büyük tarımsal işletmelerin kıyı bölgelerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Yine büyük tarımsal işletmelerin varlığı ulaşım olanaklarıyla anlamlı bir ilişki içerisinde gözükmekteydi. Aynı zamanda bu işletmeler pazara yönelik üretim yapan ticarileşmiş bölgelerde daha sık görülmekteydi (Keyder, 1993: 18).

Dolayısıyla Osmanlı'dan Türkiye'ye devredilen mirasa bakacak olursak, bu mirasın iki noktada toplandığı görülmektedir. İlk olarak büyük çoğunluğu küçük aile işletmelerine dayanan tarımsal yapılar ve dış ticarete açılmış bir tarımsal görünümden bahsetmek mümkündür. İkinci olarak ise, güçlü bir merkezi devletin siyasi bağımsızlığını kaybetmemiş olması Osmanlı'nın bıraktığı mirasın özgül boyutlarını teşkil etmektedir (Pamuk, 2014: 159).

2.2.1. İzmir İktisat Kongresinin Yapılması

Cumhuriyetin ilan edilmesinin hemen sonrasında Türkiye'nin tarımsal üretimi ve geleceği açısından en önemli kararların alındığı toplantı İzmir İktisat Kongresi olmuştur. 17 Şubat 1923'te Atatürk'ün talimatıyla toplanan kongre 4 Mart 1923'te sona ermiştir.

Atatürk 1 Mart 1922 yılında henüz kongre yapılmadan meclis açılışında yapmış olduğu konuşmasında tarımsal durum ve köylülükle ilgili şunları söylemekteydi:

> "[…] Efendiler, Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üreticisi olan köylüdür. O halde herkesten çok bolluk, mutluluk ve varlığa hak kazanan ve buna layık olan köylüdür. Bundan dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ekonomik politikası bu önemli amacının sağlanmasına yöneliktir. […] Efendiler, Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki çalışmasını çağın ekonomik tedbirleri ile en yüksek düzeye çıkarmalıyız. Köylünün işlerinin sonucu ve çalışmasının semeresini kendi yararına en yüksek düzeye çıkarmak ekonomik politikamızın ana prensibidir. Bundan dolayı bir yandan çiftçinin çalışmasını artıracak ve verimli kılacak bilgi, araç ve fenni aletlerin tamamlanması ve sağlanmasına ve diğer yandan onun bu çalışmasının sonucundan en fazla yararlanmasını sağlayacak ekonomik tedbirlerin alınması için çalışmak gereklidir. Şimdiye kadar yolun olmaması, modern taşıma araçlarının bulunmaması, değişim usullerinin çiftçi aleyhine olması ve hükümet kanunlarının çiftçiyi korumaması gibi engellerin kaldırılması gereklidir […]" (TBMM, 1922: 2).

İzmir'de Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında işçi, çiftçi, sanayici ve tüccarlardan oluşan 1135 delegenin katıldığı toplantıda (Yücel, 2014: 6) tarımsal anlamda var olan sıkıntıların giderilebilmesi ve bozulan tarımsal örgütlenmenin tekrar yapılandırılması maksadıyla görüşmeler yapılmıştır. Kongrede büyük toprak sahipleri aşar vergisinin kaldırılmasını, tarımsal anlamda eğitimlerin verilmesini, tarıma yönelik kredilerin arttırılmasını, tarımda makineleşmenin sağlanmasını istemekteydiler. Çiftçilerin temsilcileri ise tarımsal eğitim üzerinde durmuşlardı. Temsilciler, köy okullarının uygulamalı olmasını, çocuklara iş başında çiftçiliğin öğretilmesini, eğitimli

kişilerin köylerde yerleşmelerinin sağlanmasını talep etmekteydiler. Kongrede ayrıca tarımın köylü üretimi olduğuna dikkat çekilerek, ticaret için üretim yapılmadığını dolayısıyla da tarımsal üretimde düzenlemenin zorunlu olduğu ifade edilmiş bu bağlamda da üretimde kooperatifleşmeye gidilmesi gerekildiği söylenmiştir. (Geray, 2011: 29-30).

Yukarıda ifade edilenlerin dışında ise tarım kesimine yönelik olarak İzmir İktisat Kongresi'nde şu kararlar alınmıştır:

- Aşar vergisi kaldırılması,
- Tütünün ekiminin ve ticaretinin serbest hale getirilmesi,
- Tarımsal kredilerde düzenlemelerin yapılması,
- Orman köyleri ile ilgili çalışmaların yapılması,
- Hayvancılıkla ilgili olarak hayvan hastalıklarıyla ilgili çalışmaların yapılması,
- Tarımda makineleşmeyle ilgili bir standartlaşmaya gidilmesi,
- Tarımla ilgili derslerin okul müfredatlarına konulması,
- Yükseköğrenim öğrencilerinin belli süre ve aralıklarla köylere gönderilmesi (İnan, 1989: 55-65).

2.2.2. Aşar Vergisinin Kaldırılması

Cumhuriyet döneminde kırsal kesime yönelik uygulanan politikaların ilki 1924 yılında aşar[37] vergisinin kaldırılmasıdır. Aşar vergisi, devlet namına mültezimler

[37] Aşar vergisi, tarımsal üretimle uğraşanlardan mal karşılığında alınan bir vergiydi. Aşarın toplanması iltizam sisteminde mültezimler aracılığıyla yapılmaktaydı. Mültezimler devlet ile vergi ödeyenler arasında aracılık yapan, vergiyi toplayan ve bu işten para kazanan kimselerdi. 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda aşar 1925 yılında yürürlükten kaldırıldı. Aşarın kaldırılmasının nedenlerinden birisi ise iltizam usulüyle toplanan bu verginin çiftçi üzerinde aşırı bir yük oluşturmasından kaynaklanıyordu (Ayrıntılı bilgi için bakınız; İzzettin Önder (1988). Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası, Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000). (Derleyen: Şevket Pamuk, Zafer Toprak), İstanbul: Yurt Yayınları, 118-119).

tarafından toplanılmakta ve tarımsal üretimin yüzde 10'una tekabül etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin topladığı önemli vergiler arasında olan aşar, devletin en önemli gelir kalemlerinin başında gelmekteydi. Aşarın kaldırılması aynı zamanda vergi gelirlerini tarım kesiminden toplayan devlet anlayışının da terk edilmesi anlamını taşımaktaydı. 1930'lu yıllardan itibaren devlet gelirlerinin büyük bir kısmı kent ekonomisinden sağlanmaya başlandı. Aşarın kaldırılmasındaki temel gerekçe, tarımsal üretimin büyük bir çoğunluğunu oluşturan ve yükünü çeken küçük üreticilere destek olmak, onların vergi yükünü azaltarak üretimi arttırmaktı. Bu gelişmeler sonucunda ise 1920'li ve 1930'lu yıllarda tarımsal alanlarda bir toparlanma süreci yaşandı. Bu nedenle aşarın ve iltizamın kaldırılması kırsalda küçük aile işletmelerinin güçlenerek varlıklarını sürdürmelerine yol açtı (Pamuk, 2014: 176-177).

Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde (1923-1929) belirlenen siyasetin tarımsal üretim üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Köylünün köyünde toprağının başında üretim yapmasını isteyen cumhuriyet rejimi bunu başarmış ve ilerleyen süreçte üretimin önündeki en büyük engel olan aşar vergisini kaldırmıştır. Dolayısıyla da bu süreçte tarımda yıllık yüzde 10'un üstünde bir büyüme ivmesi yakalanmıştır (Günaydın, 2006: 13).

Tablo 2: GSYİH İçindeki Sektör Payları (%) (Sabit Fiyatlarla)

Yıllar	**Tarım**	**Sanayi**	**Hizmet**
1923	42,7	10,4	46,9
1924	47,4	8,5	44,1
1925	44,4	8,9	46,9
1926	49,6	8,6	41,8
1927	39,3	11,8	48,9

Kaynak: (Topuz, 2007: 382).

Yukarıdaki tablo incelendiğinde aşarın kaldırılmasının tarım sektörü üzerindeki olumlu etkisi net bir biçimde görülmektedir. 1923-1925 arasındaki durum

aşarın kaldırılmasından sonra değişmekte ve tarım lehine bir toparlanmanın yaşandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Sektörel Büyüme Hızları ve GSYM Deflatör (1924-1927)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1924	27,2	-7,1	8,4
1925	5,6	17,9	19,7
1926	31,8	14,8	5,7
1927	-30,9	19,4	2,2

Kaynak: (Kalkınma Bakanlığı, 2015: 11).

Yine aynı dönemlerdeki sektörel büyüme verilerini içeren Tablo-3'e göre ise 1924-25 arasında tarımdaki büyüme hızında ciddi bir düşüş yaşandığı ancak aşar vergisinin kaldırılmasının sonrasında 1926 yılında tarım sektöründe büyümenin ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak gerek Tablo-2 gerekse Tablo-3'teki 1927 yıllarına bakıldığında tarımsal anlamda verilerde ciddi düşüşlerin yaşandığı görülmektedir. Bu durum ise, aşar vergisinin kaldırılmasından sonra ortaya çıkan vergi kaybı nedeniyle hükümetin bu açığı tamamlayabilmek için tarım sektörüne ek vergiler koymasından kaynaklandığı söylenebilir. Sonuç olarak aşar vergisinin kaldırılması tarım sektörüne bir canlanma sağlasa da maalesef bu durum uzun süre devam etmemiştir.

2.2.3. Ekonomik Buhran ve Savaş Dönemi

Osmanlı Devleti'nin son dönemini ve cumhuriyet rejiminin ilk yıllarını kapsayan zaman diliminde tüm dünya devletlerini etkileyen I. Dünya Savaşı, dünya ekonomik buhranı ve II. Dünya Savaşı gibi hadiseler cereyan etmişti. Büyük çaplı olayların yaşandığı bu dönemin ortaya çıkarmış olduğu yeni düzen, bugün içerisinde yaşadığımız bölgeyi de derinden etkilemiştir. Savaş sırasında binlerce insanın yaşamını yitirmesi, nüfus sorunları, ekonomik problemler ve ortaya çıkan krizler bu dönemin ilk akla gelen etkilerindendir. Tüm bunlara ek olarak ise özellikle tarımsal üretim ve küçük üreticilik

bağlamında değerlendirildiğinde bu dönem büyük sıkıntıların yaşanmasına neden olmuş, savaşlarda çok fazla insanın kaybedilmesi emek kıtlığını doğurmuş ve toprakların çoğu uzun dönem ekilememiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk dört yıla baktığımızda ise tarımsal gelişme bağlamında iki önemli sürecin yaşandığı görülmektedir. Bu gelişmelerden ilki 2000 civarında traktörün ithal edilmesidir. Tarımda makinelerin kullanılmasıyla birlikte eskiden kullanılmayan araziler tarıma elverişli hale getirilmekte ve ticari çiftçiliğin yaygınlaşması başlamaktaydı. Bu süreç ise kuşkusuz ki büyük çiftçinin elinde daha fazla miktarda toprağın yoğunlaşmasına yol açmıştı. Diğer bir gelişme ise bu süreçte yaşanan kitlesel nüfus hareketliliğidir. Cumhuriyetin ilk dört yılında bir milyona yakın Hıristiyan Yunanistan'a göç etmişti. Ege kıyılarında yoğunlaşan bu Rum nüfus üzüm, incir, tütün gibi ticari ürünler yetiştirmekteydi. Dolayısıyla bu nüfusun göç etmesi bu bölgedeki Müslüman çiftçilerin işletmelerini büyütmeleri sonucunu doğurdu. Yunanistan'dan gelen Müslüman nüfusa ise iç kısımlarda ve Marmara Denizi kenarında küçük işletmeler verilmişti (Birtek ve Keyder, 1975: 450).

I. Dünya Savaşı sonrasında oluşan temel dengesizliklerin aşılamaması sonucunda dünya ekonomisi 1929 yılında ciddi bir bunalıma girdi. Bu dönemde özellikle tarım fiyatlarındaki aşırı düşüş nedeniyle Türkiye gibi ekonomisi tarıma dayanan ülkeler bu krizden ciddi bir biçimde etkilendi. Bu dönemde Türkiye'de buğday[38] fiyatı 1927[39] yılında kilo başına 12 Kuruş'tan 1932 yılında 3 Kuruş'a kadar

[38] Ekonomisinin temeli tarıma dayanan Türkiye'de tahıl kritik öneme sahiptir. Tahıl üretiminde ise buğdayın ayrıcalıklı konumu söz konusudur. Buğday, sahip olduğu bu önemi nedeniyle de sürekli olarak devletin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Bu bağlamda da 29 Mayıs 1934 yılında Buğdayı Koruma Kanunu çıkarılmış ve hükümet her türlü olumsuz gidişat karşısında buğday üretimini koruma altına almayı amaçlamıştır. (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Refii Şükrü Süvla (1943). Dünya'da ve Türkiye'de Buğday Meselesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:4, Sayı:1, 17-20, Gülten Ö. Kazgan (1952). Hububat Politikamız ve Milli Ekonomimiz Üzerindeki Tesirleri, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:14, Sayı: 1-4, 162).

[39] 1927 yılındaki verilere göre nüfusun yüzde 82'ye yakını tarımla uğraşmaktaydı. O dönemde her ne kadar toprak kıtlığından söz edilemese de üretilen buğdayın ülkenin ihtiyacını karşılamadığı görülmekteydi. Bu durumun başlıca nedenleri arasında ise; eski usul tarımsal üretimin yapılması ve ulaşım ağlarının yetersiz olması gelmekteydi (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Ömer Celal Sarc (1970). 50 Yıllık Cumhuriyet Döneminde Ekonomik ve Sosyal Bünyedeki Başlıca Değişmeler, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:30 Sayı: 1-4, 6-7).

geriledi. Buğdayın dışında diğer tahıl ürünlerinde ve fındık, pamuk gibi ihraç ürünlerinin fiyatında da yüzde 50'ye varan düşüşler görüldü[40] (Pamuk, 2014: 186). Yaşanan bu süreç sonucunda ise hükümet, korumacılığa ve devlet desteğiyle özel sektöre dayanan bir sanayileşmeye ağırlık vermeye başladı. Böyle olunca tarımsal ürünlerin fiyatları iyice düşmüş ve tarım kesimi ciddi sorunlarla karşılaşmış, özellikle geçimlik üretim yapan küçük üreticiler tefecilere ve büyük toprak sahiplerine borçlarını ödeyemedikleri için topraklarını elden çıkarmak zorunda kalarak kendi topraklarında kiracı konumuna gelmişlerdir (Pamuk, 1988: 91-92).

Bu gelişmelerin ardından ise 1930'lu yıllara gelindiğinde Türkiye tarımı için bir "çöküntü dönemi" olarak bahsetmek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde yaşanan en önemli gelişme, dünya piyasalarındaki fiyat istikrarsızlıklarına bağlı olarak gerek tütün, üzüm, incir pamuk, fındık gibi ihraç ürünlerinin gerekse hububat ürünlerinin fiyatlarının hızlı bir şekilde düşmesidir. Bu süreçte ise hükümetler sanayileşmeye ve korumacılığa ağırlık vermişler ancak pek de başarılı olamamışlardır. Bunlara ilave olarak hava koşullarının da kötüye gitmesi tarımsal kesim için sıkıntılı bir tablo ortaya çıkarmıştır. Özellikle de geçimlik üretim yapan küçük üreticiler bu gelişmelerden daha fazla etkilenmişlerdir. Küçük üreticiler tefecilere ve büyük toprak sahiplerine olan borçlarını ödeyememişler, bunun neticesinde ise topraklarını elden çıkarmak zorunda kalmışlardır. Büyük oranda kendi geçimi için üretim yapan küçük üreticiler bu zor durum karşısında geçimlerini sağlamak için kentlerde geçici olarak işçilik yapmaya başlamışlardır. Ortaya çıkan bu olumsuz tablo II. Dünya Savaşı öncesinde bir nebzede olsa düzelmeye başlamıştır. 1936 yılında bitkisel üretimde yaşanan sıçrama istatistiklere şu şekilde yansımıştır: 1938-1939 yılları arasındaki genel bitkisel üretim seviyesi, 1928-1929 ve 1932-1933'deki seviyenin yüzde 63 üzerine çıkmıştır. Yine bir başka veriye göre bu

[40] Tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki ani düşüşlerden sonra hükümet, zor durumda kalan çiftçileri koruyabilmek amacıyla bir dizi önlemler almaya çalışmıştır. Bu çerçevede Buğday Koruma Kanunu çıkarılmış ve Ziraat Bankası'na belirlenen yerlerde 5.5 kuruştan buğday satın alma yetkisi verilmiştir. İlerleyen dönemde ise diğer hububatlarında koruma kapsamına alınmasıyla birlikte bu yetki 1938 yılında Toprak Mahsülleri Ofisi'ne devredilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Fahri Yavuz (2000). Türkiye'de Tarım Politikası, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 31. Özel Sayı, 11).

dönemde buğday üretimi yaklaşık yüzde 80, hububat üretimi ise yüzde 70 oranında artmıştır (Özensel, 2015: 84-86).

Yaklaşık 40 yıllık bir zaman dilimi içerisinde birinci dünya savaşının ve dünya ekonomik buhranının etkilerini derinden hisseden Türkiye, sosyal, ekonomik ve siyasal anlamda zor bir dönemden geçmiş, tarımsal anlamda her ne kadar toparlanmaya çalışsa da ikinci dünya savaşının patlak vermesiyle birlikte bu toparlanma süreci de sekteye uğramış, ülke olarak savaşa fiilen dâhil olunmamış olmasına rağmen 1939-1945 yılları arasında tekrardan sıkıntılı bir dönem başlamıştır.

Türkiye II. Dünya Savaşı'nda tarafsız bir konumda bulunsa da bu durumun yine de bir takım olumsuz etkileri görülmekteydi. Savaş boyunca askeri harcamalarda yaşanan artış ve ithalatın azalması ekonomiyi olumsuz anlamda etkilemişti. Tarımsal anlamda değerlendirildiğinde ise, 18 milyonluk nüfusun 1 milyonun ordudan oluşması, erkeklerin büyük bölümünün silahaltına alınması ve daha birçok neden emek anlamında bir daralmaya yol açtı. Ayrıca savaş döneminde devletin tarımsal üretimin büyük bölümüne piyasanın altında kalan fiyatlarla el koyması ve tarım kesimine ağır vergi yükleri getirmesi ortaya çıkan durumu iyice çıkmaza soktu (Pamuk, 2014: 202-203). Bu gelişmeler sonucunda ise ekilen alanlarda ve ürün verimlerinde düşüşler gözlemlendi. Bu yıllarda tek parti rejimleri (Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri) ordunun ve kentlerin iaşesini sağlayabilmek için piyasaya yoğun bir biçimde müdahalede bulunmuşlardır[41]. Bu süreçte sıkı polisiye önlemler alınarak üretim kontrol edilmeye çalışılmıştır. Bu dönem her ne kadar zorlu geçse de ülkede yaygın bir kıtlık ve açlık görülmemiştir. Ancak tarımsal üretimde yaşanan büyük sıkıntılar kırsal alandaki ve kentlerdeki düşük gelirli kesimler üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır (Pamuk, 1988: 95-97).

[41] Savaş yılları döneminde Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin uyguladıkları politikaların yasal dayanağını 18 Ocak 1940'da TBMM tarafından kabul edilen Milli Koruma Kanunu oluşturmaktaydı. Bu kanun hükümete ekonomiye yaygın bir şekilde müdahale etme yetkisi veriyordu (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Şevket Pamuk (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi (3.Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 100).

II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan olumsuz tablo milli gelire de yansımıştı. Bu dönemde milli gelirde ciddi bir düşüşün yaşandığı görülebilmektedir. Örneğin, 1940 yılında 33.684 milyon TL olan milli gelir, savaşın sona erdiği 1945 yılında yüzde 33'lük bir düşüşle 23.128 milyon TL olmuştur. Yine bu dönemde tarımın GSMH içindeki payı 1940'da yüzde 38.7'den 1945 yılında yüzde 38.4'e gerilemiştir (İTO, 1989: 27).

Bu dönem, tarımsal üretim ve politikalar açısından son derece sert geçişlerin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu süreçte, her geçen gün artan savaş masrafları çiftçi ve tüccar kesimi üzerindeki yükü ağırlaştırmıştır. Sadece savunma masraflarının bütçe içerisindeki payı yüzde 50'nin üzerinde seyretmiştir. Bu olumsuzlukların yanında olumlu gelişmelerde yaşanmıştır. Savaş yıllarında uygulanan tarımsal politikalar sayesinde ordunun ve kentlerin iaşesi sağlanmıştır. Türkiye'nin ekonomisi savaş öncesine göre daha iyi bir konuma gelmiştir. Örneğin savaştan önce Merkez Bankası'nın kasasında 26 ton altın varken 1945 yılı sonunda bu rakam 209.5 tona ulaşmıştır (Şener, 2004: 91).

2.2.4. Tarımsal Anlamda Kurumsal Düzenlemelerin Gerçekleştirilmesi

Osmanlı'nın son dönemindeki tarımsal yapıların ve işleyişin cumhuriyet dönemiyle birlikte varlıklarını devam ettirdikleri bilinmektedir. Osmanlı'dan kalan bu miras cumhuriyet rejimi tarafından gerçekleştirilen düzenlemelerle birlikte daha farklı bir şekle bürünmüştür. Bu dönem içerisinde yaşanan birçok uluslararası boyutlu olay, cumhuriyet hükümetlerinin tarım ve köylülük konularında istedikleri başarıyı yakalayamamalarında etkili olmuştur. Ancak her ne olursa olsun Osmanlı'nın son döneminden 1950'li yıllara yani çok partili siyasi sisteme geçilene kadar geçen sürede, tarıma yönelik yapılan kurumsal düzenlemeler oldukça fazladır.

Cumhuriyet döneminde tarıma ve köylüye yönelik uygulamalardan en önemlisini 18 Mart 1924 yılında çıkarılan Köy Kanun'u oluşturmaktadır. Bu kanuna göre köy toplulukları tüzel kişiliğe kavuşturulmuş ve yerinden yönetim birimi konumuna

getirilmiştir (Geray, 2011: 27). Buna göre, nüfusu 2.000'den az olan yerlere köy, nüfusu 2.000 ile 20.000 arasında olanlara kasaba ve nüfusu 20.000'den çok olan yerlere ise şehir denilecekti (Köy Kanunu, 1924: madde 1). 97 maddeden ve on bölümden oluşan bu kanun, köylünün sağlık, eğitim, ulaşım, tarım ve günlük yaşamını düzenleyen birçok düzenlemeyi kapsamaktaydı. Tarım alanında, askerde olan ya da tarlasını sürmeye gücü olmayanların tarlalarını imece usulüyle işlemek ve yine aynı yöntemle sele ve böceklere karşı önlemler almak gibi hükümler yer alırken, sulama için ortaklaşa arklar yapmak, köylünün birleşerek köye pulluk, orak gibi tarımsal aletler alması, köylünün yararlanabilmesi amacıyla banka kredileri alınması gibi çabalar ise köylünün isteğine bırakılmaktaydı (Çetin, 1995: 34-35).

1930'lu yıllara gelindiğinde tarımda eğitim ve kurumsallaşma çalışmalarına hız verildiği görülmektedir. Bu bağlamda, 1935 yılında Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerinin kurulması, 1937 yılında Zirai Kombinaların kurulması, 1938 yılında ise Devlet Ziraat İşletmesi'nin kuruluşu gerçekleştirilmiştir (Günaydın, 2006: 13). 1938 yılında Tarım Bakanlığı tarafından Ankara'da "Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi" düzenlenmiştir. Bu kongrede, tarımla ilgili teknik konuların yanında köylerin sosyal ve ekonomik sorunları da konuşulmuştur. Ayrıca bu kongrede köylerin toplumsal ve ekonomik yapıları dikkate alınarak köy kalkınması hakkında bir rapor hazırlanmıştır (Kaya vd., 2015: 90-91; Geray, 2011: 36). Bu olumlu gelişmeler neticesinde ise tarımsal üretim rakamlarında bir iyileşme yaşanmıştır. Örneğin 1933 yılında tahıl üretiminde ekim alanı yüzde 9 genişlemiş ve üretim yüzde 63 civarında artmıştır. Tarımın milli gelirdeki payı yüzde 42'ye yükselirken ihracattaki payı ise yüzde 85'e yükselmiştir (Dernek, 2006: 3).

1940 yıllara bakıldığında bu dönemde eğitim alanında önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Günümüzde hala tartışma konusu olan Köy Enstitüleri'nin kuruluş dönemi de bu zamana rastlamaktadır. 1935'li yıllarda ön çalışmaları yapılan bu enstitüler 1940 yılında resmiyet kazanmış ve 1954 yılında da yine birçok tartışma sonucunda kapatılmıştır.

Tablo 4: 1935 Yılı Toplam Nüfus ve Oranlar

Yıl	Toplam Nüfus	Belde ve Köy Nüfusu	Belde-Köy Nüfus Oranı
1935	16.158.018,00	12.355.376,00	76%

Kaynak: (TÜİK 1923-2009 Göstergeleri, 2010: 10)

Tablo 5: 1935 Yılı 15 Yaş ve Üzeri Okuryazarlık Durumu

Yıl	Toplam Nüfus (15+)	Okuma Yazma Bilen	Okuma Yazma Bilmeyen	Okuma Yazma Bilmeyenlerin Oranı
1935	9.494.857,00	1.775.690,00	7.719.167,00	81%

Kaynak: (TÜİK 1923-2009 Göstergeleri, 2010: 17)

Yukarıdaki iki tablo incelendiğinde 1935 yılında nüfusun büyük bir bölümünün köylerde yaşadığı ve yine 15 yaş ve üzerindeki yetişkin nüfus içerisinde okuma-yazma bilmeyenlerin sayısının fazla olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu verilerden de anlaşılacağı gibi bu dönemde bir "köy kalkınma hareketi" başlatılması zorunlu görülmektedir.

Bu gerekçelerle ilk olarak 1937-1938 yılında İzmir ve Eskişehir'de iki köy öğretmen okulu kurulmuştur (Altunya, 2009: 22). Köy öğretmen okullarında başarılı sonuçlar alınması ise bu girişimlerin daha büyük çapta yapılması düşüncesini ortaya çıkarmıştır. bu kapsamda Köy Enstitüleri'nin açılmasına yönelik yasa tasarısı TBMM'ye sunulmuş, Celal Bayar, Adnan Menderes gibi vekillerin itirazlarına rağmen 17 Nisan 1940 yılında kabul edilmiştir (Aysal, 2005: 275). Yasanın kabul edilmesinin ardından ise köy okullarında görev alacak öğretmenleri yetiştirmek amacıyla kent ve kasaba merkezlerinden uzakta ve geniş arazisi bulunan yerlerde enstitüler kurulmaya başlanmıştır. Bu çerçevede ülke, tarımsal koşullara göre üç veya dört ili kapsayan 21 bölgeye ayrılmış ve her bölgeye bir köy enstitüsü kurulması planlanmıştır. Kurulacak enstitülerin kent merkezine uzakta olması ve tren istasyonuna yakın olmasının kararlaştırılmasının ardından ise ilki İzmir'de sonuncusu Van'da olmak üzere toplam 21

köy enstitüsü kurulmuştur (Anık, 2006: 292). Köy enstitülerinde verilecek olan eğitimin yüzde 50'si kültür dersleri, yüzde 25'i ziraat dersleri ve uygulamaları, yüzde 25'i ise teknik derslerden oluşmaktaydı. Enstitülerde ülke ihtiyaçlarına göre hazırlanan bir ders programı uygulanmaya çalışılmakta, teorik derslerle uygulamalı dersler bir bütün içerisinde verilmekteydi (Taşkaya ve Akbaşlı, 2008: 18). Enstitülerin temeli işe ve üretime dayanmaktaydı. Bu bağlamda çamaşır, bulaşık ve temizliğin yanında üretim işlerini de öğrenciler yapmaktaydı. Her okul bir işletme birimi olarak düşünülmekte ve kırsal kesime özgü olan üretim için deneme tarlaları, tohum yetiştirme çalışmaları, arıcılık, tavukçuluk, dokumacılık gibi birçok işle uğraşılmakta ve her okulda bir kooperatif kurularak işletilmesi istenmekteydi (Demircan, 1997: 241-242). Çok boyutlu bir eğitimin verildiği Köy Enstitülerinin kuruluşundan kapatılmasına kadar geçen 8 yıllık sürede 17 bin öğretmen yetiştirilerek köylere yollanmış ve köy okullarında okuyan öğrenci sayısı üç kat artmıştır (Kartal, 2008: 35).

Birçok açıdan önemli faaliyetlerin yürütüldüğü ve özellikle kırsal alanın eğitim seviyesinin yükseltilmesinde büyük pay sahibi olan Köy Enstitüleri aynı zamanda tarımdan hayvancılığa, sanattan ve edebiyata, teknik konulardan gündelik yaşama dair pek çok alanda kırsal nüfusun bilgisinin arttırılmasına katkı sağlamıştır.

Tüm bu gelişmeler ışığında ise 1946 yılında çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte köy enstitülerinin eğitim yapısında ciddi değişiklikler yapılmaya başlandı. Örneğin bu dönemde enstitünün bünyesinde bulunan teknik araçlar alınmaya başlandı ve okullara tarımsal maddelerin verilmesi askıya alındı (Kapluhan, 2012: 188). Buna benzer birçok olumsuz olayın yaşanmasının ardından ise Demokrat Parti'nin iktidarında 1954 yılında Köy Enstitüleri'nin tamamen kaldırılması kararlaştırılmıştır.

Tek parti döneminde uygulamaya konan ve üzerinde çok fazla tartışmanın[42] yapıldığı bir başka gelişme ise 1945 yılında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma

[42] Çiftçiyi topraklandırma kanununun hangi gerekçelerle çıkarıldığı, bu kanunun çıkarılmasının gerekli olup olmadığı, sonuçları itibariyle ne gibi gelişmeleri ortaya çıkardığı tarzındaki sorular ve cevaplarına ulaşabilmek için, bu konuda çok boyutlu bir tartışma için (Ayrıntılı bilgi için bakınız; M. Asım

Kanunu'dur. Avcıoğlu'na göre toprak sorunu aslında 1934 yılından beri süregelen bir durumdu. Bu dönemde (1933-1834) aslında bir tasarı oluşturulmuş ve buna göre çiftlik ağalarının elinde olan hazine arazileri alınıp hazineye aktarılacak ve buradan da topraksız köylülere dağıtılacaktı. Ancak bu tasarı çeşitle itirazlar sonucunda yürürlüğe konulamamıştı. Yine buna benzer birçok adım atılmış olmasına ve liderlerce savunulup hükümet programlarına alınmasına rağmen yasa 8 yıl aradan sonra çıkarılabilecekti (Avcıoğlu, 1996: 489-491). Yasaya göre, geniş düzlüklerin bulunduğu bölgelerde 5000 dönümden, düzlüklerin az bulunduğu bölgelerde ise 2000 dönümden fazla olan araziler kamulaştırılacaktı. Arazisi bulunmayan, arazisi tarım yapmak için yeterli olmayan veya tarımsal üretim ile uğraşmak isteyenlere aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayabilecek kadar toprak verilecekti. Yine yasaya göre topraklar 4 bölüme ayrılmıştı. Bunlar Küçük Arazi (30 dönümü geçmeyen), Çiftçi Ocağı Arazisi (30 dönümden az 500 dönümden fazla olmayan), Orta Arazi (5000 dönümü geçmeyen), Büyük Arazi (5000 dönümden fazla) olarak belirlenmişti (İnce, 2006: 65). Sonuç olarak bakıldığında, bu kanun çerçevesinde 1947-1972 yılları arasında, büyük bölümü ise 1950 yılında olmak üzere toplamda 22 milyon dönümden fazla bir arazi topraksız ya da az toprağı bulunan ailelere dağıtılmıştır. Dağıtılmış olan bu topraklar ise Türkiye'de hali hazırda ekilen toprakların yüzde 8'ine tekabül etmektedir. Ancak dağıtılan bu 2 milyon dönümden fazla araziden yalnızca 54 bin dönümü şahıslardan kamulaştırılan arazilerden, geri kalan araziler ise hazine adına kayıtlı topraklardan oluşmaktadır. Dolayısıyla bu bakımdan da Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun özel şahısların elinde bulunan arazileri kamulaştıramadığı ve istenilen sonuçlara ulaşılamadığı görülmektedir (Keyder ve Pamuk, 1985: 54).

Karaömerlioğlu (1998). Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi, Birikim Dergisi, Sayı: 107, 31).

2.3. Çok Partili Dönem ve Değişen Tarımsal Politikalar (1950-1980)

Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişiminde ve şekillenmesinde çok kritik bir öneme sahip olan çok partili hayata geçiş süreci, sonuçları ve etkileri bakımından günümüzde hala konuşulup tartışılmaktadır. Tek parti iktidarının yoğun eleştiriler alması, bu tartışmalar yaşanırken Demokrat Parti'nin kurulması ve akabinde ezici bir üstünlükle iktidara gelmesi, DP'nin kısa vadede önemli reformlar gerçekleştirmesi ve 1960 yılına gelindiğinde Türkiye'nin ilk askeri darbeyi yaşaması 1945-1960 yıllarını kapsayan bu dönemin önemini göstermektedir. Özellikle büyük bir halk desteğiyle iktidara gelen DP'nin lideri ve Başbakan Adnan Menderes ve arkadaşlarının idam edilmesi, toplumsal hafızadaki yerini canlı bir şekilde korumaktadır.

Kuşkusuz ki çok partili hayata geçiş süreci bir takım gelişmelerin ve sıkıntıların yaşanmasının sonrasında ortaya çıkan bir durumu ifade etmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada faşist rejimlerin etkinliğini kaybetmesi ve ABD öncülüğünde bir demokrasi ortamının yaratılmasının sonucunda 1945 yılında ABD'de Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurulması vesilesiyle savaşı kazanan ülkeler bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Bu toplantıya katılan Türk heyeti ise, çok kısa bir süre içerisinde Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçileceği yönünde açıklamalar yapmıştır (Günal, 2012: 164-166). Bunların yanı sıra tek parti rejimi yılları boyunca biriken birçok sorun, II. Dünya Savaşı sonrası oluşan ekonomik sıkıntılar, köylünün üzerinde ağırlaşan yükler halk üzerinde büyük bir hoşnutsuzluk yaratmaya başlamıştı. Ayrıca 1950'li yıllarda nüfusun yüzde 80'ninin köylerde yaşıyor olduğu bir toplumsal düzlemde CHP'ye laikliğinden dolayı büyük bir tepki duyan gelenekçi-dindar kitlenin varlığı da söz konusuydu (Özgüden, 2014: 383).

7 Ocak 1946 yılında kurulan DP, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Celal Bayar ve Fuad Köprülü öncülüğünde siyasi yaşamına başlamış (Sevinç, 2014: 124) dördü muhalefette, onu iktidarda olmak üzere yaklaşık 15 yıl boyunca Türkiye siyasetinde önemli bir konumu temsil etmiştir (Eroğul, 2013: 1). DP'yi kuran bu dört ismin 1945

yılında CHP grubuna verdikleri ve Dörtlü Takrir olarak bilinen önergede parti içerisinde özgür bir tartışma ortamının yaratılması istenmekteydi. Burada dikkat çeken diğer bir ayrıntı ise önergenin mecliste Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yasa tasarısı görüşmeleri esnasında verilmiş olmasıydı (Akşin, 1998: 89). Bu önergenin toprak reformu görüşmeleri sırasında verilmiş olması yeni kurulan bu siyasi hareketin sınıfsal karakterinin anlaşılması açısından da son derece önemlidir. Bu gelişmeler neticesinde 1950 yılında yapılan seçimlerde DP, oyların yüzde 53'ünü alarak iktidara gelmiştir (Sevinç, 2014: 125). DP'nin iktidara gelmesi, köylülerin, küçük esnafın, serbest meslekle uğraşanların ve bir kısım okumuşların oylarına dayanmaktaydı. Bu durum aynı zamanda 27 yıl devam eden tek parti rejimine karşın halkın bir tepkisini de ifade etmekteydi (Karpat, 2015: 170-171).

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra hızlı bir biçimde birçok alanda yenilikler yapmaya başladı. Sosyal, kültürel, ekonomik birçok alanda yapılan iyileştirmelerden kuşkusuz ki en dikkat çekenini tarımsal düzenlemeler oluşturmaktaydı (Karpat, 2015a: 497). Öncelikle altyapı yatırımlarına hız veren DP hükümeti barajlar, okullar ve karayollarının yapımına hız vermiştir. Tarımda hızlı bir makineleşme sürecine girilmiş ve bunun neticesinde 1948 yılında 1.750 olan traktör sayısı 1954 yılında 44.000'e yükselmiştir. Sulanabilen tarım arazileri ise 11 bin hektardan 170 bin hektara çıkarılmış, buğday, arpa, üzüm, şekerpancarı gibi ihracat edilen tarım ürünlerinde yüzde 400'lere varan üretim artışları gerçekleştirilmiştir. 1950-1953 yılları arasında ihracat 263 milyon dolardan 396 milyon dolara yükselmiştir (Günal, 2012: 169). İlk olarak devletin elinde bulunan arazileri ekime açan hükümet tarım alanlarını genişletmiş ve gizli işsiz durumunda olan nüfusu bu yeni açılan ekim alanlarında istihdam etmiştir. İkinci olarak tarım kesiminde ciddi bir makineleşmeye gidilmiş, kısa bir zaman diliminde ülkedeki traktör sayısı 10 kat artmış ve aynı zamanda diğer tarım aletleri de ithal edilerek köylülere dağıtılmıştır. Üçüncü olarak tarımsal ürünlerin nakli ve depolanması gibi sorunlar çözüme kavuşturulmuştur. Dördüncü olarak ise Ziraat Bankası aracılığıyla tarım kesiminin kredi ihtiyacı karşılanmıştır. Son olarak tarımsal ürünlerin fiyatları arttırılarak köylere daha büyük miktarda nakit girişi sağlanmıştır. Bu gelişmelere ek

olarak da iklimsel koşulların iyi seyretmesi ve Kore Savaşının uzun sürmesi nedeniyle dünya genelinde tahıl talebinin artması da bu iyi gidişatı etkilemiş ve tarımdaki büyümeyi perçinlemiştir (Eroğul, 2013: 132).

DP'nin ilk dönemlerini (1946-1953) ele alan ve bu döneme vurgu yapan çalışmalara bakıldığında tarımsal anlamdaki ortaya çıkan süreçlerin olumlu anlamda değerlendirildiği görülmektedir. Bu anlamda, tarımsal üretimdeki durgunluğun ortadan kaldırması bakımından dış destekli yardımların alınması ve makineleşme süreçlerinin hızlanması, tarımsal üretim yapanlara yönelik kredi desteklemelerinin arttırılması, ekilebilir alanların arttırılması sonucunda tarımsal üretimdeki verimliliğin artması ve daha farklı birçok olumlu gelişmenin yaşanması 1950'li yıllardaki tarımsal görünümü tamamen pozitife çevirmiş ve bu anlamda da bir canlanmanın yaşanmasını sağlamıştır (Atılgan, 2014: 335; Boratav, 1987: 94-95; Keyder, Yenal, 2013: 106-113; Keyder, 1985: 101-103; Ahmad, 2009: 140-141; Keyder, 1988: 163-164). Dolayısıyla o dönemde ve günümüzde yapılan tüm tartışmalara rağmen DP döneminde tarım başta olmak üzere birçok alanda yapılan yatırımların ve sağlanan ilerlemelerin Türkiye tarihinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde 1950'li yılların sosyolojik anlamda bir kırılma ve sıçrama dönemine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Kısa bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşen radikal değişimler toplumsal değişim bağlamında da bu dönemin kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir.

2.3.1. Tarımda Yeni Bir Dönemin Başlangıcı: Marshall Yardımı ve Makineleşme

1950'li yıllar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de birçok alanda önemli gelişmelerin ve değişimlerin yaşandığı bir dönemi oluşturmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında birçok dünya ülkesinde yaşanan ekonomik krizler ve siyasi istikrarsızlıklar yeni bir düzene doğru geçileceğinin sinyalini vermiştir. Ortaya çıkmakta olan bu yenidünya düzeninin şekillenmesinde ise etkili olan devletler ABD ve Sovyetler

Birliği olmuştur. Özellikle bu dönemde Sovyetler Birliği'nin komünizm eksenli bir politika izleyerek Avrupa ülkelerinde etkili olma çabası ABD'nin bu duruma karşıt stratejiler izlemesine yol açmıştır. ABD, savaşlar neticesinde büyük kayıplar veren ve ekonomik anlamda dar boğazda olan Avrupa ülkelerine Marshall Planı[43] olarak isimlendirilen bir ekonomik destekleme hamlesi gerçekleştirmiştir. Türkiye ilk aşamada bu plan kapsamında yer almasa da daha sonradan ABD hükümetine yapılan başvurular sonucunda ekonomik desteklemelerden yararlanmaya başlamıştır.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde ise "Marshall Planı" özellikle tarımsal makineleşme sürecine yapmış olduğu katkılar nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. 1950'li yıllara gelinene kadar Türk tarımında hayvan ve insan gücüne dayalı, çağdaş ara girdi kullanmayan bir ilkel tarım teknolojisi hâkimdi. Yalnızca az sayıdaki büyük işletmelerde modern teknolojik aletler kullanılmaktaydı. Bu dönemde nüfusun yüzde 80'inin kırda yaşaması, "Büyük Bunalımın" gerçekleşmesi sonucunda tarımsal fiyatlarda gerilemenin yaşanması ve II. Dünya Savaşı nedeniyle hayvan ve insan gücünde yaşanan sıkıntılardan dolayı tarımda hızlı bir teknolojik değişmenin yaşanması mümkün olmamıştı (Kazgan, 2003: 371). 1950'li yıllarda ortaya çıkan teknolojik gelişmeler hem mekanik hem de biyolojik anlamdaki yenilikleri kapsamaktaydı. Bu süreçte mekanizasyon anlamında tarımsal aletlerin kullanımında büyük artışlar görülmekte aynı zamanda da tohum ve gübre kullanımı gibi biyolojik faktörlerde iyileşmeler yaşanmaktaydı (Makal, 2001: 110).

[43] Marshall Planı olarak adlandırılan bu destek programını ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından 5 Haziran 1947 yılında Harvard Üniversitesi'ndeki bir konferansta yapmış olduğu konuşma sırasında ilan etti. Marshall'a göre bu paket tamamen ekonomik toparlanma amacıyla hazırlanmakta ve herhangi bir askeri yardımı içermemekteydi. Ayrıca tüm Avrupa ülkeleri bu destekleme kapsamına alınmakta, bu desteklemeye karşı çıkacak olan ülkeler ve siyasi partiler ABD'nin direnişiyle karşılaşacaktı. (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Çağrı Erhan (1996). Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 51, Sayı: 1, 278-279).

Tablo 6: Türkiye'de Tarımda Kullanılan Makinelerin Sayısı

(1948-1952-1954)

Tarım Makineleri	Yıllar		
	1948	**1952**	**1954**
Traktör	1,756	31,415	37,740
Pulluk	1,472	30,766	38,000
Diskli Tırmık	680	9,623	14,097
Kültivatör	401	4,028	5,075
Tahıl Matkap	162	4,406	6,870
Pamuk Ekim Makinesi	2,570	13,909	…
Orak Makinesi	14,384	21,122	19,782
Tahıl Bağlayıcısı	335	911	1,650
Biçerdöver	268	3,222	4,705
Harman Dövme Makinesi	430	959	1,220
Çim Biçme Makinesi	612	1,553	3,159
Römork	140	12,982	18,088
Arazi Taşıtı	…	650	957
Kamyon	…	1,178	1,300

(Kaynak: Aktan, 1957: 276).

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "Marshall Yardımları" sonucunda Türkiye'de tarımsal üretimde kullanılan mekanik gereçlerde ortaya çıkan değişim açıkça görülmektedir. Marshall Yardımı öncesinde çok sınırlı kalan tarımsal aletlerin sayısında yardımlar sonrasında ciddi artışlar yaşanmıştır. Özellikle tarımsal üretimin temelini oluşturan traktör, pulluk, biçerdöver gibi aletlerin sayılarındaki artış dikkati çekmektedir. Yine kamyon, römork gibi tarımsal ürünlerin taşınmasında ve pazara ulaştırılmasında önemli olan araçların sayılarındaki artış ise hem karayolu ağlarının genişlediğini hem de üretilen ürünlerin daha kısa sürede istenilen bölgelere ulaştırılabildiğini göstermektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde kuşkusuz ki tarımdaki bu mekanizasyon sürecinin bir devrim niteliğinde olduğu görülebilmektedir.

Tarımsal üretimde mekanik gereçlerin kullanılmaya başlanması daha önceden coğrafi şartlar nedeniyle ulaşılamadığı için ekilemeyen ya da emek azlığı nedeniyle işlenemeyen arazilerin ekilerek üretim yapılabilir hale gelmesini sağlamıştır.

İlk olarak 1948 yılında başlayan Türk tarımdaki mekanizasyon süreci, öncelikle Çukurova ve Ege bölgesinde görece daha büyük olan ve ticari üretim yapan çiftliklerde uygulanmaya başlandı (Aktan, 1957: 276). Bu bölgelerdeki tarımsal faaliyet diğer bölgelere göre daha büyük alanlarda yapılmakta olduğundan insan veya hayvan gücü kullanılarak kısıtlı alanlar işlenebilmekteydi. Örneğin o dönemde bir çift öküz ile 5-10 hektar arasındaki bir alan ekilebilirken, bir traktör ile 75 hektara kadar olan alanda ekim yapılabilmekteydi (Pamuk, 2014: 228).

Tablo 7: 1945-1960 Yılları Arasında İşlenen Arazi

	İşlenen Saha (1000 ha)		
Yıllar	**Ekim**	**Nadas**	**Toplam**
1945	8.044	4.620	12.664
1946	8.413	4.680	13.093
1947	8.902	4.673	13.575
1948	9.477	4.423	13.900
1949	8.990	4.274	12.264
1950	9.868	4.674	14.542
1951	10.600	4.672	15.272
1952	11.775	5.586	17.361
1953	13.021	5.791	18.812
1954	13.208	6.408	19.616
1955	14.205	6.793	20.998
1956	14.556	7.897	22.453
1957	14.392	7.769	22.161
1958	14.764	8.001	22.765
1959	15.020	7.920	22.940
1960	15.305	7.959	23.264

(Kaynak: Özer, 2014: 71).

Yukarıdaki tabloya bakıldığında tarımda makineleşmenin etkili olmaya başlamasıyla birlikte tarımsal üretim yapılan arazi alanlarında genişlemeler yaşandığı çok net bir biçimde görülmektedir. 1945 yılında tarımsal araçların çok az sayıda olduğu bir dönemde ekilen arazi 8.044.000 hektar iken tarımsal aletlerin etkin bir biçimde kullanılmaya başlanmasıyla 1960 yılına gelindiğinde ekilebilen arazi genişliği neredeyse iki katına çıkarak 15.305.000 hektara ulaşmıştır.

Tablo 8: Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi (1000 ton)

Ürünler	**1950**	**1960**
Hububat (Toplam)	7.772	15.215
Buğday	3.872	8.450
Arpa	2.047	3.700
Çavdar	443	700
Yulaf	316	530
Mısır	637	1.090
Pirinç	51	110
Diğerleri (Toplamı)	406	635
Bakliyat	365	640
Başlıca Sınai Bitkiler		
Pamuk	118	176
Tütün	93	139
Şeker Pancarı	855	4.385
Patates	605	1.400
Yağlı Tohumlar (Toplam)	341	552
Yaş ve Kuru Meyveler Toplam	1.998	3.570
Zeytin	265	428
Narenciye Toplam (Bin Adet)	320.833	2.283.038

(Kaynak: Özer, 2014: 72).

Yine tarımda makineleşmenin bir sonucu olarak değerlendirilebilecek olan yukarıdaki tabloya göre, tarımsal üretimde mekanizasyon süreçlerinin etkili olmaya başladığı 1950'li yıllardan sonraki on yıl içerisinde ürünlerden elde edilen verimlerde ciddi miktarda artışların yaşandığı görülebilmektedir. Özellikle hububat ürünlerinden elde edilen verimde on yıl içerisinde toplamda iki kattan daha fazla artış olması ve şeker pancarında neredeyse beş katlık bir artışın olması dikkat çekicidir.

Tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde 1950'li yılların Türkiye'de önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olduğu anlaşılmaktadır. Marshall Yardımlarının neticesinde tarımda yaşanan makineleşme hareketi durağan olan tarımsal görünümü tersine çevirerek önemli mesafelerin kat edilmesine olanak sağlamıştır. İlk etapta tarımsal makineler büyük çiftliklerde ve bazı bölgelerde kullanılsa da zamanla bu durum değişmiş ve Türkiye'nin birçok bölgesinde başta traktör olmak üzere diğer tarım aletleri etkin bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Bu duruma ek olarak DP'nin alt yapı yatırımlarına hız vermesi özellikle ulaşım ağlarının genişlemesini sağlamış böylelikle tarımsal ürünlerin daha kısa sürelerde diğer bölgelere ve pazarlara ulaşma imkânı sağlanmıştır. Böylelikle tarımda pazar ilişkileri daha güçlü bir hal almaya başlamış, kapitalist tarzda bir üretim biçimi yaygınlık kazanmıştır.

2.3.2. Kırdan Kente Göç

Sosyolojik anlamda çok önemli bir olgu olan göç, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Diğer bir ifadeyle insanlık tarihini aynı zamanda bir göçler tarihi olarak görmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Kuşkusuz ki bu denli köklü bir geçmişe sahip olan bu olgunun anlaşılabilmesi de kendi içerisinde bir takım güçlükleri barındırmaktadır. Birçok farklı boyuttan oluşan göç olgusunun tek ve üzerinde karar kılınmış bir tanımının olmaması da bu durumun doğruluğunu güçlendirmektedir. Basit bir ifadeyle, insanların bir yerden başka bir yere yapmış oldukları hareketliliği ifade eden göç, nedenleri, sonuçları ve etkileri bakımından çok kompleks bir durumu ifade etmektedir. Daha geniş bir tanımlamaya göre ise "göç (az veya çok) bireylerin ya da

grupların sembolik veya siyasal sınırların ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketini içerir" (Marshall, 1999: 685).

Göç çalışmalarında genel anlamda literatüre bakıldığında tartışmaların iki noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan ilki insanların neden göç ettikleri sorusu üzerinde yapılırken bir diğeri ise insanların göç ettiklerinde ne kadar uzağa gittikleri sorusu üzerinde şekillenmektedir. Bu tartışmalar ise genel bir adlandırmayla "itme-çekme" formülasyonu bağlamında değerlendirilmektedir (Mabogunje, 1970: 1-2). Kırsal göç bağlamında itici ve çekici etkenler değerlendirildiğinde, yoksulluk, gelir düşüklüğü, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersiz oluşu itici faktörler, istihdam ve yüksek gelir fırsatı, eğitim, sağlık ve diğer alanlardaki hizmetlerin yeterli oluşu çekici faktörler arasında gösterilmektedir (Karpat, 2003: 45).

Dünya geneline bakıldığında özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemin göçler açısından önemli olduğu bilinmektedir[44]. Bu dönemde dünyanın birçok farklı bölgesinde Türkiye'de olduğu gibi benzer göç hadiselerinin yaşandığı görülmektedir. Örneğin bu dönemde Asya, Afrika ve Güney Amerika'da köyden kentlere doğru göçler başlamış ve bu durum "kentlerin köyleşmesi" kavramıyla ifade edilir hale gelmiştir. Birleşmiş Milletler verilerine göre, dünya genelinde azgelişmiş alanlardaki kentsel nüfus 1940 yılında 220 milyonken 1960'lı yıllarda 490 milyona yükselmiştir. Bu artışın nedeni ise kırsal göçlerden kaynaklanmaktadır. Dünyadaki toplam nüfus içindeki kentsel nüfus oranlarına bakıldığında, 1940'larda yüzde 25 olan kent nüfusunun 1960'da yüzde 33'e

[44] Göç literatüründe her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem önemli olsa da aslında daha geriye gidildiğinde Sanayi Devrimi sonrasında oluşan durum neticesinde de özellikle Avrupa ve Amerika'da kırsal nüfusun azalmasıyla birlikte kent nüfusunun önemli ölçüde arttığı bilinmektedir. Örneğin, 1890'larda Amerikan nüfusunun üçte biri kentlerde yaşamaktaydı. Yine benzer bir durum batı ülkelerinde de söz konusuydu. Londra ve Paris'in nüfusu 1850-1890 arasında iki kattan fazla artış göstermişti. Berlin'in nüfusu ise 4 kat artmıştı. (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Max Weber (2012). Şehir Modern Kentin Oluşumu, (Çev: Musa Ceylan), İstanbul: Yarın Yayınları, 13.). Yine bu döneme ait başka bir veriye göre, İngiltere kırsalındaki nüfusun 1850'lerde toplam nüfus içerisindeki oranı yüzde 50'ye düşmüş, bu oran 1998 yılında yüzde 11'e gerilemiştir. Tarımdaki işgücünün payı Amerika'da 1851 yılında yüzde 21'den 1911'de yüzde 7'ye ve 1995 yılında ise yüzde 2'ye gerilemiştir (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Robert E. Lucas, Jr, (2004). Life Earnings and Rural-Urban Migration, Journal of Political Economy, Vol. 112, No. S1, 29-30).

ve 1980'li yıllarda da yüzde 41'e çıktığı görülmektedir (Karpat, 2003: 9-35). Bu verilerden de anlaşılacağı gibi tüm dünya genelinde II. Dünya Savaşı sonrası dönem kırdan kente göçlerin başlaması anlamında önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'ye bakıldığında dünyadaki diğer bölgelere benzer göç hadiselerinin yaşandığı görülmektedir. 1945-1950 yıllarına bakıldığında çok kısa bir zaman diliminde önemli hadiselerin gerçekleştiği görülebilmektedir. Bu dönemde tek parti iktidarının ortadan kalması ve DP'nin kurulması süreci neticesinde çok partili hayata geçilmesi, II. Dünya Savaşının sona ermesi, Marshall Yardımlarının yapılmaya başlanması gibi daha birçok farklı alanda sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmenin yaşanması toplumsal yapıda bir takım değişmelerin meydana gelmesine neden olmuştur. Toplumun büyük bir kesiminin kırsal alanlarda yaşıyor olması da bu değişimlerden etkilen kesimin önemli ölçüde köylülerden oluştuğunu göstermektedir.

Türkiye'de 1950'lerden sonra başlayan kırdan kente göç hareketliliğinde, Türkiye'nin dünya sistemi ile entegre oluşunun hızlanması, tarımdaki makineleşme ve modernleşme durumunun ortaya çıkması, toprak rejimindeki geleneksel durumun ortadan kalkması, topraksızlaşma ya da toprağın belirli kişilerin elinde toplanması durumunun yaşanması ve ulaşım imkânlarındaki iyileşmeler etkili olmuştur (İçduygu, Ünalan 1998: 43). Akşit'e göre ise Türkiye'de köyden dışarıya doğru yaşanan göçler, köye modern teknolojinin girmesiyle birlikte ekilebilecek olan toprakların son sınırına ulaşması, toprağın parçalanma tehlikesinin ortaya çıkması ayrıca kentlerde iş ve hizmet imkânlarının daha iyi olduğu anlaşıldığında gerçekleşmeye başlamıştır (Akşit, 1998: 27).

Tablo 9: Kır ve Kent Nüfusunun Dağılımı (1927-2000)

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Kent Nüfusu	Yüzde	Kır Nüfusu	Yüzde
1927	13.648.270	3.305.879	24,22	10.342.391	75,78
1935	16.158.018	3.802.642	23,53	12.355.376	76,47
1940	17.820.950	4.346.249	24,39	13.474.701	75,61
1945	18.790.174	4.687.102	24,94	14.103.072	75,06
1950	20.947.188	5.244.337	25,04	15.702.851	74,96
1955	24.064.763	6.927.343	28,79	17.137.420	71,21
1960	27.754.820	8.859.731	31,92	18.895.089	68,08
1965	31.391.421	10.805.817	34,42	20.585.604	65,58
1970	35.605.176	13.691.101	38,45	21.914.075	61,55
1975	40.347.719	16.869.068	41,81	23.478.651	58,19
1980	44.736.957	19.645.007	43,91	25.091.950	56,09
1985	50.664.458	26.865.757	53,03	23.798.701	46,97
1990	56.473.035	33.326.351	59,01	23.146.684	40,99
2000	67.803.927	44.006.274	64,90	23.797.653	35,10

Kaynak: (TÜİK, 2010: 8-10).

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 1950'li yıllara kadarki süreçte gerek toplam nüfus artışında gerekse kır-kent nüfus oranlarında keskin bir artış veya düşüşün olmadığı ancak 1950 sonrası dönemde toplam nüfus artışının yanında kent nüfusunda da ciddi artışların meydana geldiği görülmektedir. Burada dikkati çeken diğer bir husus, 1950'li yıllara kadarki dönemde toplam nüfus artışının az olmasıdır. Toplam nüfusun artışındaki bu azlığın nedenleri arasında ise bu yılların savaştan sonraki döneme rastlaması, ölüm oranlarının yüksek doğum oranlarının ise az olması, sağlık ve ulaşım hizmetlerinin yetersiz olması gibi faktörler etkili olmuştur. 1950 sonrası dönemde ise toplam nüfusun yüksek oranda artmasında ise yine sağlık ve ulaşım hizmetlerinde yaşanan iyileşme, hastalıklarla mücadelede yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanması ve kentlere ulaşabilme imkânlarının artması etkili olmuştur.

Türkiye'de 1950 sonrası dönemde hız kazanan kırdan kente göç hareketliliğinde ülkenin toplam nüfusunun artması ve tarımda makineleşmenin başlaması iki bağımsız değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu göç hareketliliğini sadece tarımda makineleşmenin yaşanması sonucu kırsal alanlarda emek fazlalığının ortaya çıkmasıyla açıklamaya çalışmak hatalı olacaktır. Kuşkusuz ki tarımda makineleşme süreci kırsal alanlarda bir takım değişmelerin yaşanmasına neden olmuş ve göç durumunu ortaya çıkarmıştır ancak eğer tarımda makineleşmenin yaşanması göçün belirleyici faktörü olsaydı bugün tarımda makineleşmenin daha yoğun yaşanması sonucu kırdan kentlere daha çok göç edilmesi gerekirdi. Bu bakımdan niceliksel değişimlere dayanan bir açıklama yerine kırdaki sosyal yapının analiz edilmesi sonucunda yapılacak açıklamalar daha doğru olacaktır (Tekeli, 2015: 68-69).

2.3.3. İki darbe arasında (1960-80) tarımsal gelişmelere bir bakış

Türkiye'nin siyasi tarihine bakıldığında çok partili hayata geçiş süreci ve bunun akabinde DP'nin yüksek bir oy oranıyla iktidara gelmesi önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktaydı. DP'nin iktidara gelir gelmez gerçekleştirdiği reformlar ve atılımlar daha önce hiçbir dönemde rastlanılmamış bir durumdu. Siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda yapılan düzenlemeler Türkiye'nin belli aşamalar kat ederek ileri bir noktaya taşınmasını sağlamıştı. Bu bağlamda önemli işlere imza atmayı başaran hükümet 10 yıllık iktidarının sonunda yine daha önce Türkiye siyasetinin hiç tanışmadığı bir metot olan askeri darbeyle iktidardan indirildi.

27 Mayıs 1960 yılında gerçekleşen darbe, Türkiye'nin Batılı standartlara uygun olarak gerçekleştirilen ilk demokratik seçimlerini kazanan sivil iktidarına yönelik yapılmıştı. Darbenin sonunda DP tasfiye edilmiş, Başbakan Adnan Menderes ve iki arkadaşı idam edilmiş ve demokratik yaşam kesintiye uğratılmıştı (SDE, 2010: 3). Kuşkusuz ki darbe bir gecede gerçekleşmemiş, darbenin hazırlıkları çok önce başlamış ve 1950'li yıllarda ordunun içerisinde çeşitli cuntalar kurulmuştu. 1960 yılı içerisinde yaşanan birçok olay ise darbecilerin harekete geçmesine neden olmuş ve bir baskı

rejiminin kurulmaya çalışıldığı iddiasıyla darbeye gerekçe gösterilmiştir(Aydın ve Taşkın: 2014, 61). 1960 darbesine katılan ve destekleyen subaylar DP'yi Kemalist ilkelere ihanet etmekle suçlamaktaydılar. Onlara göre DP vahşi bir sermaye birikimine izin vererek bir sınıf partisi haline bürünmüştü (Keyder, 1998: 61). Yalnızca 1960 darbesiyle yetinmeyen askeri cunta, 12 Mart 1971 yılında da bir muhtıra vererek siyasete müdahalede bulunmuş ve yine bu tarihten 9 yıl sonra 12 Eylül 1980'de bir darbe yaparak ülkenin demokratikleşme sürecinde en büyük zararı vermiştir.

1960-1980 yılları arasında iki darbe ve bir askeri muhtıra deneyimi geçiren Türkiye, bu süreçleri sancılı bir biçimde geçirmiş, ekonomik ve sosyal anlamda birçok sıkıntılar ortaya çıkmış ve ülke her anlamda geriye doğru bir gidiş sürecinin içerisine girmiştir. Bu bağlamda Türkiye tarımına bakıldığında bu süreç içerisinde önemli gelişmelerin ortaya çıktığı ve tarımın ayrı bir yapıya büründüğü görülebilmektedir.

1960'lı yıllara bakıldığında askeri yönetimin iş başına gelir gelmez yaptığı ilk çalışmanın Devlet Planlama Teşkilatı'nı kurmak olduğu görülmektedir. DPT'nin kurulması planlı bir kalkınma dönemine geçildiğinin de bir göstergesi durumundaydı. Bu bağlamda da 1960 ve 1970'li yıllarda iç pazarın korunması ve ithal ikamesi yoluyla bir sanayileşme hamlesi gerçekleştirilmesi hedeflenmişti (Owen ve Pamuk, 2002: 150). 1950-1960 yılları arasında ülke gelişmesine yön verebilmek amacıyla, herhangi bir planlama çalışması yapılmamıştı. 1960'dan sonra, kamu sektörü için zorunlu, özel sektör için yol gösterici konumunda olan beş yıllık kalkınma planları hazırlanmaya başlandı. Tarım sektörü de dâhil olmak üzere tüm sektörleri kapsayan bu kalkınma planlarının ilki 1963 yılında uygulanmaya başlandı (Dinler, 2008: 214). Türkiye'nin ihracatında tarım en önemli kalemi oluşturmaktaydı. Nitekim 1957 yılında ihracatın yüzde 93'ü, 1970 yılında ise yüzde 70'i tarımsal ürünlerden meydana gelmekteydi. Özellikle Planlı döneme geçilmesiyle birlikte ihracatta tarımın oranı düşmeye başlamış gibi gözükse de ihracatta payı artan sanayi ürünlerinin tarımsal kökenli ürünler olduğunu unutmamak gerekir (Oyan, 2004: 50).

1960'lı yıllarda uygulanmaya başlanan beş yıllık kalkınma planları tarımda bir hareketliliğin yaşanmasını sağlamıştı. Her ne kadar bu planlarda sanayiye yönelik teşvikler ve fırsatlar öncelikli olsa da tarım sektörü her zaman birincil alanlardan ve konulardan birisini oluşturmaktaydı. Tarımın bu denli önemli bir konumda bulunmasında ise kuşkusuz ki birçok faktör etkili olmaktaydı. Türkiye, 1960'larda halen bir tarım toplumu görünümündeydi. Gerek nüfusun büyük bir bölümünün kırsal alanlarda yaşaması[45], gerek nüfusun büyük çoğunluğunun tarımsal üretimle uğraşması ya da tarımla ilgili işlerde çalışması, gerekse tarihsel ve sosyolojik hafıza ve zihniyet açısından "köylü" bir bilince sahip olunuşu Türkiye'nin halen güçlü bir biçimde kırsal bir toplum görünümünde olduğunu göstermekteydi.

1960'larda ilk kez kalkınma planlarının yapılmasına ek olarak yine bu dönemde tarımsal bakımdan daha önce görülmemiş olan bir kooperatifleşme sürecine girildiği görülmektedir. Bu dönemde gerek kooperatif sayılarında gerekse kooperatife üye olanların sayılarında ciddi artışlar yaşanmaktadır. Örneğin, Köy Kalkınma Kooperatifi adı altındaki kuruluşların sayısı 1964'de 13 iken bu sayı 1973 yılında 3641'e ulaşmıştır. Buna benzer artışlar toprak-su kooperatiflerinde ve orman ve balık ürünleriyle ilgili olan kooperatiflerin sayılarında da yaşanmaktaydı (Geray, 1974: 34). Tarım alanında kooperatifleşmenin yaygınlaşması özellikle küçük üreticinin varlığını devam ettirebilmesi ve ürünlerini pazarlayabilmesi açısından kritik bir önem sahiptir. Kooperatifler sayesinde küçük üretici ürünlerini piyasa koşullarından en az etkilenecek bir biçimde pazarlayabilmekte ve tarımdaki aracı unsurların ürünler üzerinde kurguladıkları fiyat artışlarına karşı daha korunur bir hale gelmekteydiler.

1950'li yılların sonunda ekim alanları doğal sınırlarına ulaştığından 1960'lı yıllar yaygın tarım teknolojisinden yoğun tarım teknolojisinin kullanılmaya başlandığı dönemin başlangıcını oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu dönem ABD Uluslararası Kalkınma Örgütü tarafından tarımda "Yeşil Devrim" olarak adlandırılan bir dönemin

[45] 1970 yılında Türkiye'deki nüfusun yüzde 66.5'inin köysel mekanlarda, %33.5'inin ise kentlerde yaşadığı bilinmektedir. Yine bu dönemde nüfusun yüzde 64.2'sinin tarımla uğraştığı görülmektedir(Ayrıntılı bilgi için bakınız; Cevat Geray (1974). Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar, TODAİE Yayınları, Ankara,).

başladığının ilan edildiği bir zaman dilimidir. Artık bu dönemde yüksek verimli tohumlar ve ileri teknoloji kullanılarak yüksek miktarlarda verim artışı sağlanacak ve böylece toprak azlığından kaynaklanan eşitsizlikler ortadan kalkacaktır (Köymen, 2008: 140-14; Köymen, 1999: 20). Bu dönemde daha ileri makine teknolojilerinin kullanılması, daha çok kimyasal gübre ve ilaçların kullanılması ve sulu tarım yapılan alanların arttırılması sonucunda tarım kesimindeki verimlilik artışı daha önce hiç görülmediği biçimde yüzde 65 oranında artmıştı. Bu artışta hükümetin tarımsal girdilere dönük yapmış olduğu desteklemeler de etkili olmuştu (Owen ve Pamuk, 2002: 155-156). Bu gelişmeler sonrasında örneğin bu dönemde buğdayda üretim artışı yüzde 50 civarında gerçekleşmiş ve ekili alanlarda da yüzde 58 dolaylarında bir genişleme meydana gelmiştir (Oyan, 2004: 47-48).

1961-1980 yılları arasında iktidara gelen farklı siyasi düşüncedeki hükümetler tarım girdilerine sübvansiyon sağlama yoluna gitmişlerdi. Bu durum seçim öncesi dönemlerde daha belirginleşiyor ve köylülerin gelirlerinin artmasına katkı sağlıyordu. Örneğin 1977 yılında köylülere sağlanan desteğin büyüklüğü, o yıldaki tarımsal üretim değerinin yüzde 22'sine eşitti. Bunların yanı sıra kimyasal tarım ilaçları, tohum, gübre, traktör ve yakıt gibi girdilere de yüksek oranlarda sübvansiyon sağlanmaktaydı. Bu gelişmeler sonucunda ise 1971 yılı hariç tarım ticaret hadleri sürekli yükselmekteydi (Keyder, 2014: 194). Bu bilgiler çerçevesinde değerlendirildiğinde birçok alanda hükümetin sağlamış olduğu desteklemeler neticesinde tarımsal üretim ve verimlilikte artışlar gözlenmekle birlikte hiçbir dönemde gerek siyasiler nezdinde gerekse ekonomik planlamalar içerisinde tarımın ikinci plana atılmadığı anlaşılabilmektedir.

1950'li yıllarda Türkiye'de yoğun bir biçimde görülen ve iç göç olarak adlandırılan köyden kente göç hareketliliği tarımsal yapıda bazı değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştu. 1970'li yıllara gelindiğinde ise göç hareketliliğinin daha farklı bir alana kayarak dış göçler biçiminde ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle bu dönemde Almanya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesine yapılan göçler hem Türkiye'nin toplumsal yapısında hem de tarımsal yapıda bir dizi dönüşümlerin ortaya

çıkmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin, 1962'de 13 bin olan yurtdışı göçler, 1970'de 480 bine ve 1974 yılında da 800 bine ulaşmıştı. Bu durum sonucunda ise daha fazla köylünün şehirlerde iş bulmasıyla şehirleşme hızında artış yaşandı (Keyder, 2014: 223).

Türkiye tarımında 1960 sonrasında ortaya çıkmaya başlayan yeni görünüm o dönemde kırsal araştırmalar yapan birçok akademisyen tarafından da dikkatle takip edilmekteydi. Bu dönemdeki literatür incelendiğinde kırsal araştırmalarda ciddi artışların yaşandığı çok net bir biçimde görülebilmektedir. Örneğin Bahattin Akşit, Behice Boran, Mübeccel Kıray, Niyazi Berkes ve daha birçok araştırmacının yapmış olduğu çalışmalar günümüzde halen ilgiyle incelenmektedir.

Bu döneme bakıldığında, köylerden göç edenler topraksız ya da yoksul olduklarından dolayı göç etmemişlerdi. Ortalama bir göçmenin şehre geldiğinde köyünde ya kiraya verdiği ya da ailesine bir şeyler karşılığında bıraktığı bir toprağı vardı. Bu göçmenler hiçbir şekilde köyle irtibatlarını koparmadılar. Tatillerde köye gittiler, erzaklarını köyden getirdiler ya da kiraya verdiği toprağından paylar aldılar (Keyder, 2014: 195). Bu nedenle, 1970'li yıllarda kente gelen göçmenlerin kırsal kesimle ekonomik bağlarını koparmadığı, hatta tarımı zorunluluk halinde başvurulacak bir dayanak olarak gördükleri bilinmektedir (Boratav, 2005: 132). Kuşkusuz ki Türkiye tarımında yaşanan bu süreçlerin diğer ülkelerden farklılaşması durumu ve insanların köylerinden ve topraklarından her ne olursa olsun 'kopmama' isteği bu topluma özgü biricikliği ifade etmektedir. Bu biricik olma durumunun arka planın da ise miras algısından toprağın kutsal sayılmasına, insanların doğup büyüdükleri mekânlarla olan duygusal ilişkilerinden ekonomik getirilere değin uzanan geniş bir sosyo-kültürel zenginlik ve çeşitlilik söz konusudur.

1960'lı yıllarda ortaya çıkmaya başlayan kırsaldaki dönüşüm süreçleri sonucunda küçük üreticinin ve küçük aile işletmelerinin bu durum karşısında varlıklarını nasıl devam ettirdikleri ve geliştirmiş oldukları stratejiler de kritik bir öneme sahip

gözükmektedir. Aşağıda verilen iki tabloya bakıldığında üç farklı dönemde yapılan tarım sayımlarında küçük üreticilikle ilgili bir durum tespiti yapılabilmektedir.

Tablo 10: 1963, 1970 ve 1980 Tarım Sayımlarında İşletmelerin İşletme Büyüklüğüne Göre Dağılımı

İşletme Büyüklüğü (dekar)	**1963**	**1963**	**1970**	**1970**	**1980**	**1980**
	İşletme Sayısı	**%**	**İşletme Sayısı**	**%**	**İşletme Sayısı**	**%**
1--50	2.132.288	68,8	2.216.243	75,1	2.267.021	62,1
51--100	561.732	18,1	452.000	14,7	738.376	20,2
101--200	291.693	9,4	220.000	7,1	421.523	11,6
201--500	99.785	3,2	78.492	2,6	194.551	5,3
501--1000	11.029	0,4	12.810	0,4	26.407	0,7
1001+	4.323	0,1	2.310	0,1	3.032	0,1
Toplam	**3.100.850**	**100.0**	**3.082.986**	**100.0**	**3.650.910**	**100.0**

Kaynak: (Akşit, 1987: 23).

Tablo-10 incelendiğinde 1963 yılında 1-50 hektar arasında toprağı olan aile işletmelerinin oranının yüzde 68.8 olduğu ve bu oranın 1970'li yıllara gelindiğinde yüzde 75 civarına yükseldiği görülmektedir. Diğer taraftan işletme büyüklüğü 500 dönümden fazla olan tarımsal işletmelerin sayılarında önemli değişikliklerin olmadığı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde 1-100 dönüm arasında büyüklüğe sahip işletmelerin oranının yüzde 90'lara yaklaştığı görülmekte ve bu durum Türkiye tarımında küçük işletmelerin varlığının halen güçlü bir biçimde devam ettiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Tablo 11: 1963, 1970 ve 1980 Tarım Sayımlarında İşletme Büyüklüğüne Göre Toprak Dağılımı

İşletme Büyüklüğü	**1963**	**1963**	**1970**	**1970**	**1980**	**1980**
(Dekar)	**Tarım alanı**	**%**	**Tarım alanı**	**%**	**Tarım Alanı**	**%**
1--50	40.793.860	24,4	41.311.080	29,6	45.555.886	20,0
51--100	39.953.170	23,9	32.328.750	23,1	48.392.133	21,2
101--200	39.730.730	23,7	30.428.580	21,8	54.244.977	23,8
201--500	28.421.270	17,0	19.911.590	14,3	52.086.884	22,9
501--1000	7.551.580	4,5	8.039.370	5,8	17.858.013	7,9
1001+	10.892.740	6,5	7.566.140	5,4	9.502.396	4,2
Toplam	**167.343.350**	**100.0**	**139.585.520**	**100.0**	**227.640.289**	**100.0**

Kaynak: (Akşit, 1987: 23).

Tablo-11 ise bizlere işletme büyüklüklerine göre işlenen arazi miktarlarını göstermektedir. Bu tabloya göre yine tarım alanlarının yarısından fazlasının 1-100 dekar arasında büyüklüğe sahip işletmeler tarafından işlendiği anlaşılmaktadır. Ancak diğer taraftan 500-1000 dekar arasında büyüklüğe sahip işletmelerin işlediği tarım alanlarının oranında artış olduğu da göze çarpmaktadır. Bu durum, Türkiye tarımında başlangıç düzeyinde de olsa kapitalist süreçlerin etkin olmaya başladığını ifade etmektedir. Yukarıdaki iki tabloyu birlikte düşündüğümüzde Türkiye'deki tarımsal alanların büyük oranda aile işletmeleri tarafından ekilip-biçildiği ve tarımda küçük üreticiliğin yerleşik bir konumda olduğu ve 1963-1980 yılları arasında küçük işletmelerinin sayısında azalmanın aksine bir artışın olduğu net bir biçimde görülmektedir. Öte yandan ise 500-1000 dekar arasında büyüklüğe sahip işletmelerin sayılarında ve işledikleri toprak miktarlarında artışlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu durum kısmi de olsa tarımsal alanlara kapitalizmin girdiğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir.

2.4. Neo-Liberal Dönem ve Tarım Politikaların Uluslararasılaşması

Tarihsel süreç içerisinde pek çok zaman önemli kırılma dönemleri yaşayan Türkiye'deki tarımsal yapılanma, bu periyotların her birisinde farklı bir değişim ve dönüşüm süreçlerinden geçmiştir. Osmanlı döneminden başlayan ve cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren de devam eden bu süreç 1980'li yıllarda farklı bir boyuta taşınmıştır. Türkiye tarımı üzerine çalışmalar yapan birçok araştırmacı tarımdaki değişim ve dönüşümü anlayabilmek için benzer dönemselleştirmeler yapmakta ve bu süreçler içerisinde meydana gelen gelişmeleri incelemektedirler. Tarımsal anlamda özellikle 1945 sonrasında yaşanmaya başlayan değişim süreci Türkiye'nin çok partili bir siyasi düzeleme geçmesiyle beraber daha da hızlanmış ve 1950 sonrasında tarımda makineleşmenin başlaması ve tarımsal anlamda desteklemelerin artmasıyla bu durum iyice perçinleşmişti. 1950'li yıllardan 1980'lere kadar genel anlamda iyi bir durumda olan Türkiye'deki tarım ve köylüler bu tarihten sonra neo-liberal[46] politikaların tüm dünya genelinde etkili olmaya başlamasıyla birlikte sıkıntılı bir sürecin içerisine girmişlerdir.

1980'li yıllardan itibaren tüm dünyada etkili olmaya başlayan neo-liberalizm, insanların refahını arttırmanın en ideal yolunun girişimci özgürlüklerin en yüksek düzeye çıkarılması olduğunu ileri süren ve bu özgürlükleri bireysel özgürlük, özel mülkiyet hakkı, serbest piyasa ve ticaretle karakterize ederek kurumsal bir çerçeve çizen ekonomi-politik uygulamaların bir teorisidir (Harvey, 2007: 22). Diğer bir ifadeyle neo-liberalizm, ekonomik alanda devletin etkinliğinin ve müdahaleciliğinin azalmasını ve serbest piyasa koşullarının ekonomiye hâkim olmasını savunan bir ideolojidir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde neo-liberalizmin temel çıkış noktasının serbest rekabete

[46] Burada liberalizm tartışmalarına ve tanımlamalarına girilmeden sadece neo-liberalizm üzerinde durulmakta ve neo-liberal politikaların daha çok tarım üzerinde etkisi ve bağlamı konusunda değerlendirmeler yapılmaktadır. Liberalizmden neo-liberalizme dönüşüm süreci piyasa merkezli bir toplum, siyaset, hukuk anlayışının yaklaşık 400 yıl sonra ne hale dönüştüğüyle ilgili sorunun yanıtlanması ile anlaşılabilir… Bu bağlamda liberalizm-neo-liberalizm tartışmaları ve neo-liberalizmin tüm boyutlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız; (Alev Özkazanç (2005). Türkiye'nin Neo-liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce, (Editör: Murat Yılmaz), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 634-657).

dayandığı görülmektedir. Neo-liberal görüşe göre, insanlar, şirketler, ülkeler ve bölgeler arasında rekabetin teşvik edilmesi, kaynakların yeniden dağılımını sağlayacak ve bu sayede de en yüksek verimliliğe ulaşılacaktır. Bu görüşe göre devlet kalkınmanın önünde bir engeldir çünkü devlet üretkenlikten uzaktır ve kaynakları israf etmektedir. Dolayısıyla da devletin görevi, sadece düzenleyici konumda olarak serbest piyasa koşullarını sağlamaktır (Öztürk, 2014: 18-19).

Neo-liberal düşüncelerin kök salmasında ve etkili olmasında sanayileşmiş ülkelerin yanı sıra IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlerin büyük bir rolü bulunmaktadır. ABD merkezli bu kuruluşların özellikle azgelişmiş ve çevre ülkelerin ekonomilerine IMF aracılığıyla müdahale etmesine ek olarak 1980 yılında Dünya Bankası'nın yapısal uyum politikaları çerçevesinde bu ülkelerde özelleştirmeler ve dış ticaretin serbest hale gelmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Bu kuruluşlara 1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün de eklenmesiyle neo-liberal politikaların etkinliği daha da artmaya başlamıştır (Şenses, 2004: 3). Tüm bu gelişmeler sonucunda özellikle gelişmekte olan ülkeler hızlı bir değişim sürecine girmiş ve bu politikaların etkisi altında kalmışlardır. Neo-liberal politikaların etkili olduğu alanların başında ise tarım sektörü gelmektedir. 1980'lerde nüfusunun büyük bir çoğunluğu kırsalda yaşayan ve tarım sektörüyle ilgili işlerle uğraşan Türkiye için neo-liberal politikaların benimsenmesi önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktadır.

2.4.1. 24 Ocak Kararları ve Tarımdaki Değişim

Türkiye'nin neo-liberal politikaları benimsemesinin en sembolik örneklerinden birisini 24 Ocak kararları oluşturmaktadır. 1980'de yürürlüğe giren bu kararlar birçok alanda önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. 24 Ocak kararlarının en çok etkilediği alanların başında ise tarım sektörü gelmektedir. 1950-1980 arasında iyi bir görünüme sahip olan Türkiye tarımı, 1980 sonrası süreçte tarımsal alanların daha çok dış müdahaleye maruz kaldığı bir yapıya bürünmüştür.

IMF ve Dünya Bankası'nın baskısıyla alınan 24 Ocak kararları, tarımın uluslararası müdahalelere açılması anlamda atılan ilk adım olması bakımından önemlidir. Bu dönemde Türkiye'de ithal ikameci politikalardan vazgeçilerek serbest piyasa koşulları kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra uluslararası sermayenin ve kuruluşların baskılarıyla hükümetler tarımsal politikalarda birçok değişiklik yaparak bu sürece katkıda bulunmuşlardır. Örneğin, çıkarılan şeker ve tütün yasası, tarımsal desteklemelerin yerine doğrudan gelir desteğine geçilmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi, tohumculuk, organik tarım, tarım sigortası yasaları ve daha birçok düzenlemeyle artık tarımsal üretim her anlamda büyük şirketlerin tekeline geçmeye başlamıştır (Aysu, 2009: 226-235). 24 Ocak kararlarının yürürlüğe girmesiyle birlikte devletin tarım sektörüne karşı olan koruyucu ve destekleyici tavrı değişmiş, tarım ürünlerinde piyasa koşullarına bağlı kalınacak yönde politikalar geliştirilmiştir. Bu bağlamda dış ticaret korumacılığı azaltılmış, girdi sübvansiyonlarının tamamına yakını kaldırılmış, ürün fiyat desteği neredeyse sonlandırılmıştır. Bunlara ek olarak tarım piyasasını düzenleyen kuruluşların özelleştirme çalışmalarının başlaması ve tohum piyasasının dış sermayeye açılması tarımda ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kazgan, 1999: 33).

24 Ocak kararları kapsamında yürürlüğe sokulan yapısal uyum politikaları özellikle IMF, Dünya Bankası ve DTÖ gibi uluslararası kuruluşların baskıları sonucunda uygulanmaya başlamıştır. Bu kuruluşların Türkiye'nin de içerisinde olduğu birçok gelişmekte olan ülkeye yönelik hazırlamış oldukları politikalar neticesinde birçok ulus ötesi şirket bu ülkelerin özellikle tarım alanlarına müdahale etme imkânı bulmuşlardır.

1980 sonrasında yaşanan tarımda uluslararasılaşma sonucunda devletin piyasaları düzenlemedeki rolünün azalması gıdanın üretim, tüketim ve dağıtımında bir katmanlaşmayı ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde ihracata dayalı bir kalkınma politikasının benimsenmesi tarım sektöründe de yeniden bir yapılanma sürecinin başlamasına neden olmuştur. 1980'li yıllarda dünya genelinde hububat fiyatlarındaki keskin düşüşle birlikte Türkiye'nin dış borçlarını ödemede zorluklar yaşaması tarıma yönelik uygulanan sübvansiyon politikalarının da maliyetini yükseltmişti. Bunlara ek

olarak IMF ve Dünya Bankası'nın öncülüğünde başlatılan yapısal uyum politikaları da bu süreci daha da karmaşık bir hale getirmişti. Sonuç olarak ise bu dönemde iktidara gelen hükümetler tarımda sübvansiyon uygulamalarında kısıtlamalara gitmiş ve tarım kredi faizlerini yükseltmiştir. Örneğin bu dönemde Türkiye'nin tarım sektöründe uyguladığı sübvansiyonların seviyesi diğer OECD ülkelerine kıyasla çok düşük bir seviyede kalmıştır. OECD tarafından geliştirilen ve çiftçilere yönelik tüm desteklemelerin(fiyat desteği, girdi desteği, krediler vb.) değerini ölçmek için kullanılan üretici sübvansiyonu eşdeğerleri (PSE) ölçeğine göre Türkiye'nin 1979'da yüzde 28 olan PSE değeri 1980'li yılların başlarında eksilere düşmüştür (Yenal, 2001: 33-39). Bu bağlamda değerlendirildiğinde 1980 sonrasındaki iktidarların tarıma yönelik ilgilerinin azaldığı ve uluslararası kuruluşların baskısıyla sanayileşme temelli bir kalkınma modeli benimsedikleri açıkça görülebilmektedir.

24 Ocak kararları ile ilgili genel anlamda 2 farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre, bu kararların alınması Türkiye'nin dünyaya açılması noktasında önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Diğer görüşe göre ise Türkiye'yi tek taraflı olarak yabancı sermayeye açan, tarım ve diğer alanlarda ulusal hedeflerden sapmasına neden olan bir programdır. 24 Ocak kararları henüz alınmadan önce Türkiye'nin 4. Kalkınma Planında (1979-1983) ekonominin dış dünya ile bütünleşmesi fikri kabul görmüştü. Buna göre ekonomik kaynakların büyük bir bölümü sanayi, hizmetler ve kamu alt yapısına aktarılacak böylece tarımın yerine sanayi temelli bir kalkınma stratejisi geliştirilecekti (Öztürk vd. 2008: 15-16). IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığıyla devletin ekonomi alanından çekilmesi yönünde azgelişmiş ülke ekonomilerine baskı yapması sonucunda bu ülkelerin ekonomisi uluslararası sermayenin rahatça hareket edebileceği bir alan haline gelmiştir. Bu çerçevede de tarımda sübvansiyonların kaldırılması, çiftçiye direkt veya dolaylı olarak verilen yardımların azaltılarak tamamen kaldırılması Türkiye tarımındaki üreticileri ve özellikle de aile emeğine dayanan küçük işletmelerin zarar görmesine neden olmuştur (Aydın, 2001: 13; Öztürk vd. 2014: 338). Bu gelişmelerden her ne kadar küçük üreticiler olumsuz etkilenseler de Türkiye tarımına özgü süreçler ve köylülerin hayatta kalma stratejilerine

sahip olmaları bu dönemde küçük üreticiliğin tasfiyesi gibi bir durumu ortaya çıkarmamıştır.

1980 sonrası döneme bakıldığında temel olarak, tarımsal üretimin emek yoğun üretimden sermaye yoğun bir üretime kaydığı görülmektedir. Kamusal desteklerin de çeşitli nedenlerle azaldığı bu dönemde, ticaretin serbestleşmesiyle birlikte tarımsal üretim veya genel anlamda tarım, uluslararası güçlerin hegemonyası altına girmiştir. Böyle bir ortamda küçük meta üretici ise, emeğini yoğunlaştırıp süresini uzatarak aynı zamanda da yaşam kalitesinden ödün vererek yani emeğini değersizleştirerek tüm bu olup bitene karşın direnç göstermeye çalışmıştır. Sonuç olarak ise, zengin köylülerin toprak üzerindeki hâkimiyeti artarken, orta köylülük marjinalleşmiş ve küçük köylülük zayıflayarak daha güçlü mülksüzleşme eğilimine girmişlerdir. Fakat tüm bu olumsuz gidişata rağmen, metalaşmamış kırsal aile emeğinin halen önemini yitirmemiş olması, küçük meta üreticisinin bu emeğe dayalı varlığını sürmesini sağlamıştır (Ecevit vd. 2009: 49-52).

Tablo 12: Tarım İşletmelerinin Ölçeği (1980-1991)

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	**1980**		**1991**	
	İşletme	**Alan**	**İşletme**	**Alan**
0-19	28,06	3,85	34,91	5,63
20-49	32,50	15,69	32,13	16,49
50-99	21,07	21,42	17,98	19,94
100-199	11,99	23,98	9,66	20,99
200-499	5,46	22,73	4,38	19,82
500+	0,79	12,34	0,93	17,13
	100,00	100,00	100,00	100,00
Milyon Adet	3,43		4,09	

Kaynak: (Özkaya vd. 2002: 43).

Yukarıdaki tabloya bakıldığında 50 dekardan daha küçük olan işletmelerin sayılarında ve işledikleri toprak miktarlarında artışlar yaşanırken, 100-500 dekar arasındaki işletmelerin sayılarında ve işledikleri toprak miktarlarında düşüşler görülmektedir. Yine 500 dekardan büyük olan işletmelerin sayısında az da olsa bir

artışın yaşandığı göze çarpmaktadır. 1980 sonrasında ortaya çıkan neo-liberal politikaların etkisiyle uluslararası sermayenin müdahalesine açılan Türkiye tarımında halen küçük işletmelerin güçlü bir biçimde varlıklarını sürdürdükleri görülebilmektedir.

2.4.2. Tarımsal Desteklerin/Kredilerin Azalması ve Özelleştirmeler

1980'li yıllarda dış piyasalara açılan Türkiye tarımı, IMF, DTÖ, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların hükümetlere yaptığı baskılar sonucunda tarım ürünlerine yönelik uygulanan destekleme metotlarında ya değişikliğe gitmiş ya da desteklemelerden tamamen vazgeçmiştir. Bu döneme kadar genel anlamda iyi durumda olan Türkiye tarımı ve tarımsal üreticiler, uluslararası politikalara eklemlenme sürecinde desteklemelerde ortaya çıkan yeni durum nedeniyle sıkıntılı bir döneme girmişlerdir.

1980 sonrası dönemde daha önceki dönemlerde görülen yoğun tarım uygulamalarının yavaşladığı görülmektedir. Bu dönemde bir taraftan ürün verimliliğini arttırıcı olarak kullanılan kimyasal gübreler ve ilaçların kullanımı azalırken bir taraftan da hektar veriminde yaşanan artış duraklamaya girmiştir. 1979 yılında 7.7 milyon ton olan kimyasal gübre kullanımı 1980'li yıllarda ortalama 8 milyon ton civarında kalmış, yine aynı dönemlerde ilaç kullanımıysa 82 bin tondan 40 bin tona düşmüştür. Tarımdaki desteklemelerin azaltılması sonucunda ise üreticiler dış pazarlar karşısında savunmasız bir hale gelirken diğer taraftan da tarım ürünlerinin ihracatında azalmalar görülmeye başlanmıştır. Örneğin 1976'da 1.13 milyar dolar, 1982'de ise 2.31 milyar dolar olan ihracat, 1987 yılında 1.41 milyar dolara düşmüştür (Kazgan, 1999: 34-36). Yine bu döneme bakıldığında 1980'de desteklenen ürün sayısı 24'den 1985'de 18'e, ve 1990 yılında 10'a düşürülmüştür. 5 Nisan kararlarından sonra ise bu sayı 3'e düşmüştür. Yine 1994 yılından sonra tarım birlikleri tarafından destekleme alımlarına son verilmiş sadece KİT'ler aracılığıyla alım yapılmaya başlanmıştır (Öztürk, 2014: 80-81). 1984 yılına gelindiğinde ise gıda ürünlerinin ithalatındaki vergi ve harçların önemli miktarda düşürülmesi Türkiye'de bazı tarım sektörlerini ciddi bir biçimde etkilemiştir. Bu

durumdan etkilenen sadece tarım sektörü olmamış aynı zamanda hayvancılıkta etkileniştir. Örneğin 1980'de canlı hayvan ithalatı 6 milyon dolarken, 1990' lı yıllarda ortalama 150 milyon dolara yükselmiştir (Keyder ve Yenal, 2013: 113-123).

Tarımsal ürünlerde desteklemelerin azaltılması veya bazı durumlarda tamamen kaldırılması kuşkusuz ki küçük üreticileri daha fazla derinden etkilemiştir. Aile emeğine dayanan bu işletmeler yaşanan gelişmeler karşısında güçlükle ayakta kalabilmişlerdir. Bu dönemde küçük işletmelerin yine tarımdaki hâkimiyetleri devam etmiş olsa da köylülerin yeni oluşan şartlara göre bir dönüşüm sürecine girdikleri ve bu etkileri en aza indirmeyi başardıkları söylenebilir. Örneğin 1980 sonrası dönemde tarımın uluslararası piyasaya açılması, tarımsal desteklemelerin kaldırılması, ithalatın artması ve yeni oluşan fiyatlar karşısında savunmasız kalan küçük işletmelerin tarım dışı sektörlerde çalışarak veya şehir merkezlerinde ya da yurtdışında çalışan yakınlarından aldıkları maddi destek sayesinde topraklarından kopmadıkları ve sağlamış oldukları ek gelirler sayesinde üretimlerine devam ettikleri söylenebilir.

Tarımda neo-liberal politikaların etkili olmasıyla birlikte birçoğu Cumhuriyet'in ilk yıllarında küçük üreticiyi desteklemek ve tarımsal alandan koparmamak için kurulan bankalar ve kredi kooperatifleri bu dönemde asıl işlevlerinden uzaklaşmaya başlamışlardır.

1980 sonrası süreçte Merkez Bankası ve Ziraat Bankasının kaynaklarında daralma yaşanmış, Toprak Mahsülleri Ofisi ve TEKEL dışında MB'nin doğrudan kredi uygulamasına son verilmiştir. Yine bunlara ek olarak Tarım Kredi Kooperatifleri de zamanla uygulamalarında özel sektörün hâkim olmasını sağlayacak çalışmalarla küçük üreticiyi destekleyen yapısından uzaklaşmıştır (Kendir, 2009: 288-290). Türkiye 1980'li yıllarda Dünya Bankası'nın desteğiyle aldığı 60 krediden 10'u tarım sektörüyle ilgiliyken 1990'lı yıllarda imzalanan 33 anlaşmanın 5'i tarımla ilgiliydi. 2000 ve 2001 yıllarında yürürlüğe giren 7 anlaşmanın ise yalnızca 1'i tarım sektörünü kapsamaktaydı (Güler, 2002: 66-67). Örneğin 1985 yılında imzalanan anlaşmadan sonra alınan 300

Milyon Dolar kredinin yüzde 95'i ithalat, gerisi ise tarım yöntemini geliştirmek gerekçesiyle verilmiştir (Özkaya vd. 2002: 14).

Tarımda neo-liberal politikaların etkili olmaya başladığı 1980 sonrası dönemde ortaya çıkan başka bir gelişme ise özelleştirmeler konusunda yaşanmıştır. Bu dönemde uluslararası kuruluşların baskıları sonucunda tarımdaki desteklemelerden vazgeçilmesine ek olarak bu döneme kadar desteklemelerin planlandığı KİT'lerin özelleştirme yolu ile devredilme süreci zaten zor durumda olan üreticilerin köşeye sıkışmalarına neden olmuştur.

Özelleştirmeler kapsamında ABD merkezli Morgan Guaranty şirketinin yapmış olduğu çalışmalar doğrultusunda Türkiye'de ki KİT'lerin özelleştirilme süreci başlamıştır. Bu rapor sonucunda özelleştirmelerin üç aşamada gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Buna göre birinci derecede öncelikli olan KİT'ler, YEMSAN, TURBAN, TİGEM, THY gibi kuruluşlar, ikinci derecede öncelikli olan SÜMERBANK, ÇAY-KUR, TÜGSAŞ, SEKA, Türkiye Şeker Fabrikaları gibi kuruluşlar, üçüncü derecede öncelikli olan TMO, TZDK, DMO gibi kuruluşların özelleştirilmesi uygun görülmüştür (Suiçmez, 2002: 84).

Tablo 13: Türkiye'deki Bazı Tarımsal Kurum Özelleştirmeleri

Şirket Adı	Satış Tarihi	Satış Bedeli ($)
SEK	1993-1998	69.619.759
YEM SANAYİ	1993-1995	21.416.710
EBK	1995-2000	49.693.324
KÖYTEKS	1995-1998	3.731.332
ORÜS	1996-2000	32.301.635
TZDAŞ	1998-2000	15.783.896
TÜGSAŞ	1999	2.204.238

Kaynak: (Günaydın, 2002: 264).

Yukarıdaki tabloya bakıldığında 1990 sonrası dönemde birçok tarımsal KİT'in özelleştirme kapsamında satıldığı açıkça görülebilmektedir. Kuşkusuz ki birçoğu

Cumhuriyet döneminde kurulan ve pek çok alanda tarımsal üreticiye destek sağlayan bu kurumların çok kısa bir zaman dilimi içerisinde özelleştirilmesi tarımsal yapının bozulmasına neden olmuştur. Uzun yıllar boyunca üreticilerin benimsediği ve zor durumda kaldıklarında başvurdukları bu kurumlar süreç içerisinde yapısal değişimleri gerçekleştiremedikleri için hantallaşarak katı bir bürokratik yapıya bürünmüşler ve son dönemlerde de zarar eder hale gelmişlerdir. Bu kurumlarda bir yenilenmenin yapılamamış olması buralardaki tasfiye sürecini hızlandırmıştır.

2.4.3. Uluslararası Anlaşmaların Tarıma Etkisi

1980 sonrası dönemde neo-liberal politikaların etkisi altına giren Türkiye tarımı, daha önce hiçbir dönemde karşılaşmadığı sorunlarla yüz yüze gelmiştir. Bu dönemde Türkiye tarımına bakıldığında, 1950 sonrası dönemde hız kazanan ve bundan sonraki dönemlerde de devam eden kırdan kente doğru yaşanan göçlerin sürdüğü bu nedenle de kırsal nüfusta önemli oranda azalmaların yaşandığı görülmektedir. Yine buna ek olarak tarımsal desteklemelerde azalmaların olması, neo-liberal politikalar bağlamında devletin tarımsal alandan uzaklaşması, tarımdaki ithalatın artması ve daha birçok olumsuz durumun ortaya çıkması tarımsal üreticinin dış piyasalar karşısında savunmasız bir durumda kalmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler ışığında 1990'lı yıllara gelindiğinde ise dış kaynaklı faktörlerin ve uluslararası kuruluşların çeşitli anlaşmalarla tarımsal alanlara daha çok müdahale etme şansı yakaladığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin AB ile sürdürmekte olduğu müzakere süreci dikkate alındığında, AB tarafından alınan kararların bağlayıcılığı kaçınılmazdır. AB'nin ABD ile ortaklaşa yürütmekte olduğu çalışmalar neticesinde ise tarım sektörünü yakından ilgilendiren birçok önemli karara imza atılmış ve Türkiye tarımı da bu gelişmelerden büyük oranda etkilenmiştir.

Avrupa ortak bir tarım politikası oluşturma çabasına birlik kurulmadan çok daha önceleri başlamıştır. 1950'li yıllardan sonra başlayan çalışmalar Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üye ülkelerinin temsilcileriyle Paul-Henry Spaak başkanlığında

gerçekleştirilen toplantı sonucunda bir rapor hazırlanmıştır. "Spaak Raporu" olarak isimlendirilen bu raporda, tarımın içerisinde yer almadığı ortak bir birliğin kurulamayacağının altı çizilmiştir. Bu rapora göre ortak bir tarım birliğinin oluşturulabilmesi için ulusal tarım politikalarından vazgeçilmesi, gümrük vergileri, ihracat sübvansiyonları gibi uygulamaların kaldırılması gibi çalışmaların yapılması gerekmektedir. Spaak raporunun hazırlanmasının ardından ise 1968 yılında tarımdaki yapısal sorunların çözülebilmesi için "Mansholt Planı" devreye sokulmuştur. Bu plana göre topluluktaki 10 milyon çiftçinin 2 milyonunun tasfiye edilmesi kararlaştırılmıştır (Aysu, 2006: 21-24). AB üye ülkeleri oluşturmaya çalıştıkları Ortak Tarım Politikası (OTP) sayesinde gıda yetersizliğinin önlenmesi ve tarım fiyatlarındaki dalgalanmalardan tarımsal nüfusun çok fazla etkilenmemesi amaçlanmaktaydı (Acar ve Bulut, 2010: 4).

Tarımsal anlamda imzalanan önemli anlaşmalardan bir diğerini ise 1947'de imzalanıp 1948 yılında yürürlüğe giren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) oluşturmaktadır. Uluslararası ticarette serbestleşmeyi ön plana çıkaran GATT, uluslararası ticareti düzenleme rolünü 1990'lı yıllara kadar korumuştur. Dış ticarette serbestleşmeyi ön plana çıkararak sınırlardaki tüm korumacı politikalara karşı çıkan GATT çerçevesinde birçok müzakere görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Bu müzakerelerden en önemlisini ise 1986 yılında başlayın 1994 yılında sona eren gerçekleştirilen Uruguay Turu (UT) oluşturmaktadır (Aysu, 2008: 22-28). Yaklaşık sekiz yıl süren görüşmelerin temel konusunu tarım oluşturmaktaydı. Bu kapsamda tarımdaki müdahaleciliğin azaltılması, dünya piyasalarında yaşanan karmaşanın düzeltilmesi ve tarım ticaretine yeni bir ivmenin kazandırılması yönünde görüşler bildirilmiştir. Uruguay görüşmeleri sonucunda 1994 yılında imzalanan DTÖ Tarım Antlaşması ise tarımda devlet müdahalesinin azaltılarak tarımda üretimin ve ticaretin piyasa tarafından yapılmasını savunmaktaydı (Şahinöz, 2014: 418-422).

1992 yılına gelindiğinde ise uygulamaya konulan MacSharry Reformları çerçevesinde hububat müdahale fiyatlarında yüzde 35, sığır eti müdahale fiyatlarında ise yüzde 15 indirim gerçekleştirilmiştir. Ayrıca üretimi fazla olan ürünlerin üretiminden

vazgeçilmesi, tarım ve çevre uyumu programlarının geliştirilmesi ve ürün çeşitliliğine destek verilmesi bu reformlar çerçevesinde gündeme gelmiştir (Kilit, 2012: 2).

AB ülkelerinin oluşturmaya çalıştığı OTP çerçevesinde gerçekleştirilen birçok çalışma, sadece üye ülkeleri değil müzakere sürecindeki ülkeleri de yakından ilgilendirmektedir. AB ile üyelik müzakereleri çok eskiye dayanan Türkiye'de bu ülkeler arasında yer almaktadır. Günümüzde halen sıcak bir tartışma alanını oluşturan AB ile ilişkilerin Türkiye tarımına olumlu/olumsuz etkileri meselesi üzerinde bir netlik söz konusu olmasa da AB'nin dayatmış olduğu tarım politikalarının özellikle küçük üreticiler üzerinde olumsuz etkiler yarattığı bilinmektedir[47].

1996 yılında yürürlüğe giren AB Gümrük Birliği (GB) Anlaşması sonucunda işlenmiş tarım ürünleri kapsama alınarak temel olarak tarım ürünleri kapsam dışında bırakılmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin rekabet üstünlüğü olan salça, meyve suyu gibi sektörler kapsam dışarısında tutulmuştur (Günaydın, 2014: 523). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye'nin AB ülkelerinden 2000 yılında 114.6 milyon dolarlık işlenmiş tarım ürünü alırken bu rakam 2005 yılında 243.9 milyon dolara yükselmiştir. Bu durum Türkiye'nin GB anlaşmasından çok fazla yararlanamadığını göstermektedir çünkü AB, tahıl, süt ve şekerden işlenmiş tarım ürünlerini kapsam dâhilini almış ancak Türkiye'nin avantajlı olduğu alanlar kapsama alınmamıştır (Günaydın, 2010: 54). Türkiye uyum politikaları çerçevesinde destekleme alım politikası ağırlıklı uygulamalardan belli ölçüde vazgeçmiştir. Buna ek olarak Türkiye DTÖ anlaşması sonrasında tarım ürünlerine yönelik fiyat desteklemeleri yerine doğrudan gelir desteği (DGD) ödemelerine başlamıştır (Eraktan, 2006: 61).

[47] AB ülkeleri Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir noktada bulunmaktadır. Türkiye, ithalatının ve ihracatının yarıya yakınını bu ülkelere yapmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde AB, OTP Türkiye tarımının geleceği açısından önemli gözükmektedir. Ancak OTP değerlendirildiğinde gelir ve fiyat artışlarından büyük ölçekli işletmelerin daha çok faydalandığı ve OTP' nin temel amaçlarından sapma olarak büyük ve küçük ölçekli işletmeler arasında büyük farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Ürünlere göre farklı desteklemeler yapıldığından farklı ürün yetiştiriciler ve bölgeler arasında farklılıklar meydana gelmiştir (Ertuğrul, 2002: 190).

Türkiye UT anlaşmasını kabul etmek ve anlaşmaya uygun olarak yasal düzenlemeleri gerçekleştirmekle, ihracat sübvansiyonları, pazara giriş ve iç desteklemeler konusunda tarımsal yapısı ve üreticisi için risk oluşturabilecek yükümlülüklerin altına girmiştir. Bu bağlamda Türkiye yükümlülükler dâhilinde olmasa da IMF'nin baskıları sonucunda tarımsal iç desteklemeleri önemli ölçüde azaltmıştır. Yine genel gümrük indirimi 10 yılda gerçekleştirilmek üzere yüzde 40 olarak belirlendi. Tarımsal sübvansiyonların bütçesi de 6 yıl içerisinde yüzde 36 oranında azaltıldı (Aysu, 2008: 110-111).

Tüm bu gelişmeler ışığında değerlendirildiğinde Türkiye tarımının uluslararası politikalardan ve anlaşmalardan önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Özellikle küçük üreticilik bağlamında düşünüldüğünde uluslararası politikaların köylü üzerinde etkilerinin anlaşılabilmesi açısından kapsamlı ve derinlemesine çalışmalar yapılmadığı bilinmektedir. Ancak bir diğer taraftan Türkiye tarımının uluslararası sermayeye açılması, organik tarımdan uzaklaşılması, küçük üreticinin pazar koşullarına daha bağımlı hale gelmesi gibi süreçlerin bu politikalar sonucunda gerçekleştiği açıkça görülmektedir.

2.5. 2000'li Yıllarda Türkiye'de Tarımın Görünümü ve Ak Parti Dönemi

Dünya geneline bakıldığında 2000'li yıllarda özellikle tarımsal alanda önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. IMF, DTÖ, DB gibi uluslararası kuruluşların önderliğinde oluşturulan tarımsal politikalar başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere birçok ülkenin tarımsal yapılanmalarında önemli etkiler yaratmıştır. Bu dönemde tarımsal anlamda iki kutuplu (AB-ABD) bir sistemin çok belirgin olmaya başladığı görülmektedir. Kuşkusuz ki böylesine güçlü merkezlerin etkisinde oluşan tarımsal politikalardan Türkiye gibi tarım nüfusunun yüksek olduğu ve köklü bir tarımsal geçmişe sahip bir ülkede birçok açıdan etkilenmiştir. Türkiye'nin 2000'lerin başında IMF, DTÖ ve DB başta olmak üzere birçok uluslararası kuruluşun tarımsal politikalarını

benimsediği görülmektedir. Bu kabulde ise Türkiye'nin AB ile üyelik müzakereleri içerisinde bulunmasının önemli etkileri bulunmaktadır. AB'nin tam üyelik için önkoşul olarak ileri sürdüğü birçok farklı konudan en önemlisini ise tarım oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye'nin AB'nin etkisiyle IMF, DTÖ ve DB'nin oluşturduğu politikaları istemeyerek de olsa kabul ettiği görülmektedir. Bu politikaların başında ise DB ile 2001 yılında imzalanan Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP[48]) gelmektedir. 2002 yılında yapılan seçimlerde Ak Parti'nin tek parti olarak iktidara gelmesi ve 14 yıldır (2016 yılı itibariyle) iktidarını devam ettirmesi ise Türkiye'nin birçok açıdan ve alanda önemli değişimler yaşamasına neden olmuştur. Bu alanların başında ise tarım gelmektedir.

2.5.1. Uluslararası Kuruluşların Politikalarının Tarıma Etkisi

2000'li yıllarda uluslararası kuruluşların tarıma olan ilgisinin üst seviyelere çıktığı ortaya konulan politikalar ekseninde değerlendirildiğinde açıkça görülmektedir. Bu dönemde AB ve ABD'nin IMF, DTÖ ve DB gibi kuruluşları aracı kılarak birçok ülkeye baskılar yaptıkları ve bu ülkelerin tarımsal yapılarını değiştirmeye amaçladıkları bilinmektedir. Bu süreçte Türkiye'nin IMF ile bir niyet mektubu imzalaması ve DB'nin desteğiyle ortaya çıkan TRUP'un hayata geçirilmesi çalışmaları Türkiye tarımında kritik bir dönüm noktası oluşturmuştur.

21. yüzyılın başlarında Türkiye'nin tarımsal politikaların temeli, DB ve IMF gibi uluslararası kuruluşların öncülüğünde şekillenmeye başlamış ve bu kuruluşlarla yapılan anlaşmalar değişen siyasi iktidarlara rağmen hemen hemen eksiksiz olarak uygulanmıştır. Kuşkusuz ki bu anlaşmalar gereğince yürürlüğe konulan uygulamalar, gelişmiş ülkeler için olumlu katkılar yapmış fakat gelişmekte olan ülkelerde tarımsal anlamda sıkıntıların daha da artmasına neden olmuştur. Örneğin IMF ile 1999 yılında imzalanan Stand-By anlaşmasına bakıldığında IMF'nin, mevcut desteklemelerden vazgeçerek doğrudan gelir desteklemesine geçilmesi, Ziraat Bankasının sübvansiyonlu

[48] Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) bazı kaynaklarda The Agricultural Reform Implementation Project (ARIP) olarak da kullanılmaktadır.

tarım kredi desteklerinden vazgeçmesi, tütün ve şeker yasalarının çıkarılması, TEKEL, ÇAYKUR gibi işletmelerin özelleştirilmesi gibi birçok isteğinin olduğu görülmektedir (Günaydın, 2009: 175-178).

2000 yılına gelindiğinde Stand-By anlaşması bağlamında dördü IMF'ye biri DB' ye olmak üzere beş niyet mektubu hazırlanmış ve bu niyet mektupları çerçevesinde on yıllık bir dönemin tarım politikaları belirlenmiştir. Bu dönemdeki önemli gelişmelerden bir diğeri ise öngörülen Tarım Reformu Uygulama Projesi'nin (TRUP) tamamen DB gözetiminde uygulanmasının planlanmasıdır. Bunlara ek tarımsal desteklemelerde Doğrudan Gelir Desteği'ne (DGD) geçilmesinin istenmesi tarımsal yapıda köklü değişikliklerin yaşanacağına işaret etmekteydi. TRUP'un uygulanmasına çok hızlı bir biçimde geçilmiş ve bu kapsamda ilk olarak tahıllarda dış ticaret koruması düşürülmeye başlanmıştır. Yine bu dönemde şeker ve tütün yasaları çıkartılarak uluslararası şirketlerin taleplerini karşılayacak tarzda düzenlemeler yapılmıştır (Oyan, 2015: 116-118). DB'nin başlatmış olduğu TRUP'un uygulanmaya başlaması, bu süreç içerisinde devletin tarım sektörü üzerindeki politikalarında ciddi değişikliklerin yaşanması sonucunu doğurmuştur. Örneğin, ekonomideki yeniden yapılanmayla birlikte neoliberal politikaların ağırlık kazanması ve bu nedenle kamu harcamalarının azaltılması, gıda piyasasını liberal hale getirmek için yapılan reformlar, yine TRUP'un bir sonucu olarak fiyat girdi ve sübvansiyonların geri çekilip doğrudan desteklerin getirilmesi, tarımsal teşvik kredilerinin kaldırılması, KİT'lerin özelleştirilmesi, tarım kooperatiflerine verilen finans desteğinin sonlandırılması gibi gelişmeler küçük köylüyü piyasa karşısında yalnız bırakarak mücadele şansını ciddi bir oranda azaltmıştır (Keyder ve Yenal, 2013: 55-62). Ancak bu politikaları Türkiye'ye dayatanların kendilerinin tamamen farklı politikalar izledikleri ve gelişmiş ülkelerin aynı zamanda tarımsal anlamda da dünyadaki en gelişmiş ülkeler oldukları bilinmektedir. Örneğin bu ülkeler, tarımsal desteklemelere ve tarımsal ürünlerin ihracatına önemli teşvikler sağlarlarken, diğer ülkelere serbest piyasa düzenini bozduğu gerekçesiyle tarımsal desteklemelerden vazgeçmeleri noktasında zorlamalar yapmaktadırlar (Şengül ve Sarıbal, 2015: 140-149).

DB'nin öncülüğünde hazırlanan TRUP'un amacı tarım sektöründe piyasa koşullarının hâkim olmasını sağlamaktı. Bunun içinde taban fiyat uygulamasından ve mazot, gübre, tohum gibi girdi desteklerinden vazgeçmek gerekmekteydi. Çiftçiye yönelik bu desteklemelerin kaldırılmasından sonra ise DGD adında bir desteklemenin yapılması planlanmıştır. DGD, ekilen alana göre bir ücretin hesaplanması sonucunda çiftçiye doğrudan bir gelir desteğinin aktarılmasını öngörmekteydi. Bu şekilde çiftçiler üretim tercihlerinde özgür olacaklardı (Keyder ve Yenal, 2013: 198-200). TRUP ile birlikte DGD'ye geçilmesi, fiyat ve girdi desteklerinin zamanla kaldırılması ve tarımdaki devlet işletmelerinin özelleştirilmesiyle tarımda devlet müdahalesinin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda fiyat, gübre, kredi gibi desteklemelerden vazgeçilerek DGD çerçevesinde tüm desteklemelerin yapılması, üretim fazlasının olduğu alanlardan alternatif üretim alanlarına geçilmesi ve Tarım Satış Kooperatifleri'nin yeniden yapılandırılması gündeme alınmıştır. TRUP kapsamında DB'den 2001 yılı itibariyle 600 milyon dolarlık bir kredi desteği alınmıştır (Abay vd., 2005: 68). DGD ilk olarak 2000 yılında pilot olarak seçilen Ankara, Antalya, Adıyaman ve Trabzon illerinde uygulamaya başlanmıştır. 2001 yılında itibaren ise tüm ülke genelinde uygulamaya başlanılması hedeflenmiş ve bu kapsamda da Çiftçi Kayıt Sistemi'nin (ÇKS) oluşturulmasına çalışılmıştır. Üretim yapılan alan üzerinden ödemelerin yapılacağı bir sistem olan DGD'de ödeme yapılacak üst sınır 200 dekar olarak belirlenmiştir. 2002 yılında ise bu alan 500 dekar olarak belirlenmiş ve bu kapsamda ödemeler gerçekleştirilmiştir (Narin, 2011: 12-13).

Tablo 14: Uygulanan Doğrudan Gelir Desteği

Yıllar	Arazi Büyüklüğü	Yapılan Ödeme (YTL)
2000	**İlk yıl pilot uygulama yapılmıştır. Alt sınırı 500 m²-199 dekar**	**5 ABD Doları**
2001	0-200 dekar	10
2002	=1-200 dekar	13,5
2003	100 m²-500 dekar	16
2004	100 m²-500 dekar	16
2005	>1-500 dekar	10
2006	>1-500 dekar	10
2007	>1-500 dekar	7

Kaynak: (Narin, 2011: 13).

Yukarıdaki tablo incelendiğinde yıllara göre DGD kapsamında yapılan ödemelerin dekar-fiyat endeksi görülmektedir. Buna göre 2004 yılından itibaren DGD ödemelerinde kısıtlamaya gidildiği ve 2007 yılında ise bu süreç içerisinde en düşük fiyat olarak 7 YTL'ye kadar düştüğü anlaşılmaktadır. DGD ödemelerine ise 2008 itibariyle son verilmiştir.

DGD sistemine bakıldığında hiçbir ülkede uygulanmadığı bir biçimde Türkiye'de uygulanmak istediği görülmektedir. Örneğin AB'de toplam desteklemelerde DGD yüzde 30 bir paya sahipken, ABD'de yüzde 10'luk bir pay oluşturmaktadır. Türkiye'de ise şimdiye kadar uygulanan çok çeşitli desteklemelerin yerini sadece DGD'ye bırakarak bir politika yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan başarısızlık durumu 2004 yılında hazırlanan DB raporunda da açıkça ifade edilmiştir. Bu rapora göre, DGD programının eski desteklerden mahrum kalan çiftçilerin net gelir kaybının 2002'de yüzde 40, 2004'te yüzde 50'sini karşılayabildiğini göstermektedir. Yine başka bir veriye bakılacak olduğunda, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu raporda DGD ödemelerinin yüzde 51'i, toplam çiftçilerin yüzde 17'sini oluşturan 100 dekardan büyük arazi sahiplerine yapıldığı ifade

edilmektedir (Oyan, 2015: 122-123). Bunlara ek olarak DGD sisteme daha birçok alanda problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu problemler ise şu şekilde sıralanabilir:

∗ Girdi desteği (mazot, gübre gibi) sonucunda kaynağın tarımda kalması sağlanırken, DGD sisteminde yapılan ödemelerin tarıma geri dönüş oranı her geçen gün azalmaktadır.

∗ Üretimden bağımsız bir sistem olan DGD ile Türkiye'nin en çok ihtiyaç duyduğu şeylerden birisi olan üretimin planlanması sürecini tamamlamak imkânsız gözükmektedir.

∗ DGD sisteminde toprağı işleyen değil toprak mülkiyetini elinde bulunduran kimselere ödeme yapılmaktadır. Bu kapsamda düşünüldüğünde kentlerde yaşayan ve tarımla ilgisi olmayan toprak sahiplerinin desteklerden yararlanması durumu ortaya çıkmaktadır.

∗ DGD sisteminde ilk yıllarda 200 dekar daha sonra ise 500 dekar olarak belirlenen destekleme alan sınırı neticesinde büyük toprak sahipleri arazilerini 500'er dekarlık birimlere ayırmakta ve bu sayede ödemelerden geniş ölçüde yararlanmaktadırlar. Buna karşılık küçük üreticiler ise birçok nedenden dolayı bu sisteme kayıtlarını dahi yaptıramamışlardır (Günaydın, 2006: 22).

Tüm bu gelişmeler çerçevesinde değerlendirildiğinde Türkiye'de 2000'li yılların başlarında özellikle uluslararası kuruluşların zorlamaları ekseninde bir tarımsal politika oluşturulduğu ve TRUP çerçevesinde destekleme sisteminin tamamen değiştirilerek DGD'ye geçilmesinin başta küçük üreticiler olmak üzere tüm tarım sistemi üzerinde olumsuz etkiler yarattığı açıkça görülmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin özellikle koalisyon hükümetlerinin yönetiminde bir ülke olduğu ve sürdürülebilir politikalardan uzak bir yaklaşımın benimsendiği herkes tarafından bilinmektedir. Yine bu dönemde Türkiye'nin ciddi bir ekonomik kriz yaşaması da tarım sektörü üzerinde ciddi yıkımlara neden olmuştur. Bu sıkıntılı süreçte o dönemdeki koalisyonlar ise uluslararası politikaları mecbur kalarak kabul etmişlerdir.

2.5.2. Ak Parti Dönemi ve Değişen Tarımsal Politikalar

Türkiye'nin tarihsel sürecine bakıldığında önemli kırılma noktalarının olduğu ve bu dönemlerde de önemli değişimlerin meydana geldiği görülebilmektedir. Örneğin, Osmanlı'nın ardından Cumhuriyetin ilan edilmesi, çok partili hayata geçiş süreci, birçok kez darbe ve darbe teşebbüslerinin yaşanması ve sancılı geçen seçimler Türkiye'nin sosyal, siyasal ve ekonomik hayatında ciddi etkiler yaratmışlardır. Türkiye'nin yaşamış olduğu bu dönemsel değişimlerden en önemlilerinden birisini ise kuşkusuz ki 2002[49] yılında iktidara gelen ve 13 yıl boyunca iktidarda kalmayı (2015 yılı itibariyle) başaran Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) gerçekleştirmiştir.

AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılından bir yıl geriye gidildiğinde IMF'nin baskılarıyla alınan ekonomik kararların toplumun geniş kesimlerinde büyük bir hoşnutsuzluk yarattığı anlaşılmaktadır. Bu süreçte iktidarı paylaşan koalisyon hükümeti ise halktan destek alabilecek bir durumda değildir (Buğra ve Savaşkan, 2015: 102. "Her şey Türkiye için" sloganıyla 2002 seçimlerine giren AK Parti yurtseverliği vurguladığı kadar, Kopenhag Kriterleri'ne uymayı ve dünyaya açılmayı da temel politika olarak benimsemiştir[50]. Yine ekonomiyi tüm kurumlarıyla kökleştirmek isteyen AK Parti, devletin görevinin ekonomiyi düzenlemekle sınırlı kalması gerektiğini savunmuştur (Karpat, 2015: 246).

---

[49] AK Parti kurulduğu yıldan beri birçok kez seçimlere katılmış ve bu seçimlerde diğer siyasi partilere oy açısından büyük üstünlükler sağlamıştır. 2002 Genel Seçimlerinde yüzde 34.6, 2002 Yerel Seçimlerinde yüzde 40.2, 2007 Genel Seçimlerinde yüzde 46.6, 2009 Yerel Seçimlerinde yüzde 38.6, 2011 Genel Seçimlerinde yüzde 49.8, 2014 Yerel Seçimlerinde yüzde 45.5 ve 2015 Genel Seçimlerinde (1 Kasım) ise yüzde 49.5 oranında oy almıştır. (AK Parti, 2015), Erişim Tarihi: 04.09.2016

[50] AK Parti 2002 seçimlerini kazanarak Türk siyasetinde baskın bir güç haline gelmesiyle Türkiye-AB ilişkileri tamamen farklı bir boyuta taşınmıştır. Hükümet göreve gelir gelmez AB reformlarını hızlı bir biçimde uygulamaya başlamıştır. AK Partinin güçlü bir İslamcı kökü olmasına rağmen hükümet daha ılımlı politikalar izlemeyi tercih etmiş ve kendisini AB'nin aktif bir destekçisi olarak tanıtmıştır (Detaylı bilgi için: Ziya Öniş (2006). Globalization and Party Transformation: Turkey's Justice and Development Party in Perspective, In Globalizing Politics, Party Politics in Emerging Democracies, edited by Peter Burnell, Routledge, London, 15).

Genel anlamda bakıldığında iyi bir ekonomik performans sergileyen AK Parti, 2001 krizinde neredeyse yüzde 6 oranında küçülen ekonomiyi 2002-2007 aralığında tekrar büyüme trendine sokmuştur. 2008 yılında küresel krizin nedeniyle ortaya çıkan ekonomik gerilemenin ardından ise 2010'da tekrardan bir büyüme başlamış ancak 2012 yılında birçok ülkede olduğu gibi bir düşüş yaşanmıştır. Örneğin bu dönemde Hindistan, Kore, Brezilya, Çin, Rusya gibi ülkeler Türkiye'ye benzer bir şekilde ekonomik anlamda bir gerilemenin içerisine girmişlerdir (Buğra ve Savaşkan, 2015: 111). AK Partinin sürekli olarak halk desteğini alması kuşkusuz ki öncelikle ekonomik anlamda iyileşmelerin yaşanması, demokrasinin kökleşmesi ve insanların kendilerini daha özgür ve rahat hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde Türk halkı ilk kez özünden ve kültüründen emin olarak dünyaya açılmış ve ülkenin geleceğine kendi iradesi ile yön verebileceğinin farkına varmıştır. Bu ilerlemelerin tümü ise AK Parti'nin demokrasiyi ve ekonomiyi ileriye taşıyacak politikalar benimsemesinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Örneğin AK Parti iktidara gelir gelmez ekonomik alanda reform çalışmalarına hız vermiş ve bunun sonucunda 2001'de 51.5 milyar TL olan hazine gelirleri 2007 yılında dört katına çıkmıştır. Yine 2001'de yüzde 68.5 civarında olan enflasyon 2007 yılında yüzde 8.4'e gerileyerek tek haneli rakamlara ulaşmıştır (Karpat, 2015: 256-257, Öniş, 2013: 139). Türkiye'nin AK Parti döneminde ekonomik anlamda değerlendirildiğinde güçlü bir duruma geldiği net bir biçimde görülmektedir. Örneğin bu dönemde Türkiye Hindistan gibi yükselen ekonomilere göre daha avantajlı bir konumda bulunurken 2010 yılı itibariyle ekonomik büyümesi Brezilya, Rusya gibi ülkeleri geride bırakarak Çin'in büyümü seviyesine çok yaklaşmıştır (Öniş, 2013: 150).

AK Parti'nin uzun yıllar iktidarda kalmasının kuşkusuz ki birçok nedeni vardır. AK Parti öncelikli olarak ekonomi ve demokrasi alanında reformlar yapmış ve alışılagelmiş hükümetlerin dışında bir politik yol izlemeyi tercih etmiştir. Buna ek olarak AK Parti'nin muhafazakâr bir yanının da olması Türkiye'nin sosyolojik yapısıyla büyük oranda uyumlu bir bütün oluşturmuştur. Tüm bu süreçler sonucunda ise AK Parti büyük bir halk desteğiyle iktidarını devam ettirmeyi başarabilmiştir. AK Parti 2002 yılında iktidara geldiğinde Türkiye birçok açıdan sıkıntılı günlerden geçmekteydi. Bu dönemde

özellikle ekonomik anlamda yaşanan olumsuzluklar halkın büyük bir bölümünü etkilemiştir. 2000'li yılların başında Türkiye nüfusunun yüzde 35.1'lik bölümü belde ve köylerde yaşamaktaydı. Her ne kadar kentsel nüfus fazla olsa da yüzde 35'lik bir kesimin kırsal alanlarda yaşıyor olması partilerin politikalarında tarımın ve köylünün önemli bir konumda yer almasında etkili olmuştur. Buna ek olarak Türkiye'nin tarihsel arka planı düşünüldüğünde "köylü" bir özellik taşıması ve sosyolojik olarak bunun yansımalarının halen güçlü olması da tarımı ve köylüyü ikinci konuma düşmekten alıkoymuştur. Böyle bir sosyolojik bilgiyle iktidara gelen AK Parti'de tarıma büyük önem vermiş, her ne kadar bazı yönlerden eksik ve hatalı politikalar oluşturulmuşsa da 2002-2015 döneminde genel anlamda başarılı bir tarımsal politika izlendiği gerek verilerden gerekse AK Parti'nin kırsaldan aldığı desteklerden çok rahat bir biçimde okunabilmektedir.

AK Parti'nin iktidarda olduğu 2002-2015 dönemindeki tarımsal destekleri gösteren aşağıdaki tablo incelendiğinde bu dönem boyunca birçok alanda gerçekleştirilen tarımsal desteklemelerde önemli artışların olduğu açıkça görülmektedir. Örneğin alan bazlı tarımsal desteklemeler 2002 yılında 1.558 milyon TL'den 2015 yılında 2.605.1 milyon TL'ye ulaşarak yüzde 67 oranında bir artış gerçekleştirmiştir. Yine diğer destekleme kalemlerine bakıldığında ciddi artışların olduğu anlaşılmaktadır. Tabloda dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise 2009 yılındaki küresel anlamda bir gıda krizinin ortaya çıkması ve bunun yanında kuraklığın getirmiş olduğu olumsuzlukların tarımsal desteklemelere olan etkisidir. 2009 yılında gerek alan bazlı desteklemelerde gerekse toplam destek tutarlarında bir azalmanın olduğu ancak 2010 yılı itibariyle tarımsal desteklemelerde tekrardan bir artışın yaşandığı görülmektedir.

Tablo 15: Destekleme Ödemeleri (Milyon TL)

Destek Konusu	**2002**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
Alan Bazlı Tarımsal Destekler	1.558,0	2.661,3	2.461,9	1.953,1	1.078,6	1.858,7	1.996,3	2.157,9	2.189,1	2.406,4	2.605,1
Yem Bitkileri Desteği	35,6	564,2	686,9	303.3	230,7	252,9	292,8	293,5	311,4	334,4	338,4
Fark Ödemesi Destekleri	186,1	1.290,1	1.782,2	1.646,5	2.002,1	2.071,5	2.503,4	2.378,7	2.641,0	2.481,4	2.726,9
Telafi Edici Ödeme Kapsam. Destek.	41,5	59,9	61,5	63,2	69,5	76,7	82,2	98,8	111,7	120,8	139,4
Diğer Tarımsal Amaçlı Destekler		38,3	92,7	97,0	99,9	112,7	120,7	165,0	149,4	176,7	277,2
Genel Toplam	1.821,2	4.387,0	4.802,9	4.435,9	3.538,2	4.351,2	4.959,7	5.093,9	5.402,6	5.519,7	6.087,0

Kaynak: (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, BÜGEM, 2016a.).

Kırsal alandaki nüfusun özellikle 1950 sonrası dönemde hızla kentlere doğru göç etmesi ve TRUP döneminde bu sayının giderek artması AK Partinin bir politika değişimine gitmesine neden olmuştur. Özellikle 2005 sonrasında AK Parti tüm uluslararası kuruluşların baskılarına rağmen piyasa köktenciliğinden vazgeçerek hem fiyat desteği primleri hem de girdi fiyat desteklerini yeniden uygulamaya koymuştur. Örneğin OECD'nin verilerine göre Türkiye'de 1986-1988 arasında çiftçinin eline geçen fiyatlar dünya fiyatlarının yüzde 21 üzerinde iken 2007-2009 döneminde bu oran yüzde 38'e yükselmiştir. Bu dönemde OECD ortalaması ise yüzde 28'den yüzde 13'e düşmüştür. ABD ve AB ülkeleri son dönemde kendi çiftçilerine verilen destekleri azaltırlarken Türkiye son 6-7 yılda tarım politikasında bu ülkelere zıt bir şekilde ilerleme göstermektedir. Bu politikaların sonucu olarak ise 2007 sonrasında tarımda istihdam

yeniden artmaya başlayarak kentten köye doğru bir göç yaşanmaya başlamıştır[51]. Ülkedeki siyasi durum, kentlerin göreli olarak pahalanması ve tarım dışında iş bulmanın zorluğu ve en önemlisi olarak da tarımsal anlamda politika beklentisinin olumlu yönde olması kırsalın cazibesini son dönemde arttırmıştır. Ak Parti dönemindeki tarım politikaları değerlendirildiğinde hükümetin giderek daha detaylı, daha kontrollü ve mikro ölçekte daha etkin olabilen bir çizgide hareket ettiği görülmektedir. Bunun nedeni ise tarımın giderek önem kazanan bir duruma gelmesinden kaynaklanmaktadır. Tarım lehine gelişen politikalar eski dönemde uygulanan popülist politikalardan çok farklı bir izlenim vermektedir (Keyder ve Yenal, 2013: 209-215).

Tablo 16: Kırsalda Nüfus, İşgücü ve Tarım İstihdamı (000)

Yıllar	15 yaş üstü nüfus	İşgücü	Toplam İstihdam	Tarım istihdamı	İşgücüne katılım (%)
2004	13.871	7.545	7.131	4.999	54,6
2005	14.220	7.408	6.940	4.457	52,1
2006	14.387	7.360	6.905	4.277	51,2
2007	14.719	7.479	6.973	4.269	50,8
2008	15.075	7.742	7.184	4.369	51,4
2009	15.849	8.163	7.438	4.651	52,7
2010	15.965	8.536	7.915	4.981	53,5
2011	16.620	9.131	8.603	5.360	54,9

Kaynak: (Keyder ve Yenal, 2013: 211).

Yukarıdaki tabloya bakıldığında tarımdaki istihdamın ve işgücünün 2007 sonrası dönemde artışa geçtiği görülmektedir. 2004-2007 arasında küçük bir azalmanın yaşandığı tarım istihdamı 2011 yılında bu zaman diliminde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Kuşkusuz ki dünya genelinde tarımsal nüfusta azalmalar ve kente göçler

[51] Keyder ve Yenal'ın görüşüne benzer bir açıklamayı Buluş'da yapmaktadır. Ona göre, özellikle 2008 yılının Mayıs ayından sonra Türkiye'nin IMF ile ilişkisini bitirmesi, tarım ve hayvancılığa yönelik destekleri arttırmasıyla birlikte son zamanlarda tarımda çalışan sayısında bir artış yaşandığı ve köye doğru göçlerin başladığı görülmektedir (Buluş, 2015: 242).

artarken Türkiye, AK Parti'nin uyguladığı başarılı tarım politikaları neticesinde bu durumu tersine çevirmeyi başarmıştır. Bu gelişmelerin yanında AK Parti döneminde birçok tarımsal yenilik ve proje hayata geçirilmiş, tarım alanında gerekli yasal düzenlemeler yapılmış ve Türkiye'nin kırsal yapısına uygun politikalar üretilmeye çalışılmıştır.

2.5.2.1. Tarımda Yasal Düzenlemelerin Gerçekleşmesi

AK Parti iktidara geldiğinde öncelikli olarak ilgilendiği konu ekonomideki problemleri ortadan kaldırmak olmuştur. 2002 yılından itibaren ekonomide yapılan reform çalışmalarının bir alt başlığını ise tarım oluşturmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde AK Parti ilk olarak tarımsal anlamda gerekli olan yasal düzenlemeleri gerçekleştirerek bu alanda uygulayacağı politikalarında sinyallerini vermiştir. AK Parti iktidarı boyunca tarımda yapısal sorunları ortadan kaldıracak çok sayıda ve farklı alanları kapsayan düzenlemeler yapılmıştır.

Örneğin AK Parti döneminde tarımla ilişkili olarak Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından 2008-2012 Tarım Vizyonu, 2006-2010 Stratejik Eylem Planı, 2010-2014 Stratejik Plan ve 2013-2017 Stratejik Plan gibi birçok plan çalışması yapılmıştır. Son hazırlanan stratejik plan çerçevesinde ise sürdürülebilir bir tarım, güvenli gıdaya erişim, kırsal alandaki yaşam kalitesini arttırmak gibi hedefler belirlenmiştir. 2023 hedefleri doğrultusunda tarımda kendine yetebilen ve dünyada bu alanda söz sahibi olabilecek bir konuma gelme gibi amaçlar belirlenmiştir (Sayın vd, 2015: 18). Bunların yanında Tarım Kanunu'nun oluşturulması, Tarım Sigortaları ile ilgili düzenlemelerin yapılmasına ek olarak tohumculuktan organik gıdaya, iyi tarım uygulamalarından arazi düzenlemelerine kadar çeşitli alanlarda düzenlemeler yapılarak yeni bir politika benimsenmiştir.

AK Parti döneminde tarımsal anlamda gerçekleştirilen en önemli düzenlemelerden birisi 2005 yılında kabul edilen Tarım Sigortaları Kanunu'dur. Bu kanuna göre bitkiler, bitkisel ürünler ve seralar, tarımsal yapılar, tarım alet ve makineleri ile çiftlik hayvanları için kuraklık, dolu, don, sel, taban suyu baskını, fırtına, hortum,

deprem, heyelan, yangın, kaza ve zararlılar ile hayvan hastalıklarının neden olacağı zararlar ve/veya tarım sektörü bakımından önemli görülecek diğer riskler karşısında çiftçinin korunması ve zararının karşılanması amaçlanmaktadır (Resmi Gazete, 2005). Tarım Sigortası kapsamında 2005-2015 yıllarında 5.9 milyon adet sigorta poliçesi düzenlenmiş, bu kapsamda sigortalı üreticiden toplanan 1.7 milyar TL prim karşılığında 2.3 milyar TL'nin üzerinde hasar ödemesi yapılmıştır (TARSİM, 2015, 5). Dolayısıyla üreticinin kontrolü dâhilinde olmayan durumların ortaya çıkması durumunda bu sigorta ödemeleri sayesinde çiftçinin zararları karşılanmakta ve tarımsal üretimin sürekliliği sağlanabilmektedir. Bir diğer taraftan tarım sigortası sayesinde üretici kendini daha güvenli hissetmekte ve üretim süreçlerine adaptasyon konusunda daha çok motive olabilmektedir.

2005 yılı içerisinde yapılan bir diğer düzenleme ise toprak kullanımı ve planlanması konusunda olmuştur. 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'nun kabul edilmesiyle toprağın korunması, geliştirilmesi, tarım arazilerinin sınıflandırılması, asgari tarımsal arazi ve yeter gelirli tarımsal arazi büyüklüklerinin belirlenmesi ve bölünmelerinin önlenmesi, tarımsal arazi ve yeter gelirli tarımsal arazilerin çevre öncelikli sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak planlı kullanımını sağlayacak gerekli düzenlemelerin yapılması planlanmıştır. Yine bu kanuna göre arazi kullanım planlarının hazırlanması, koruma ve geliştirme sürecinde toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutlarının katılımcı yöntemlerle değerlendirilmesi, amaç dışı ve yanlış kullanımların önlenmesi, korumayı sağlayacak yöntemlerin oluşturulması amaçlanmıştır (Resmi Gazete, 2014). Tarımsal üretimin verimli ve sürdürülebilir bir biçimde yapılabilmesi için önem arz eden 29 maddeden oluşan bu düzenlemenin yapılması sonucunda tarım arazilerinin varlığı korunmuş, miras yoluyla bölünen ve tarım yapılması zorlaşan arazilerin bütünlüğü sağlanmış ve erozyon sonucunda yaşanan toprak kayıplarının önlenmesi noktasında önemli adımlar atılmıştır.

2006 yılına gelindiğinde ise yeni bir tarım kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunun amacı maddi gerekçelerle destek harcamalarında bir kısıtlamaya gitmek değil aksine

tarımı ve kırsal nüfusu istenilen bir şekilde yönlendirebilmektir. Buna ek olarak kanunda, birçok yeni amaçtan ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesinden bahsedilmektedir. Bu kapsamda da örneğin TRUP ile vaat edilen DGD sadece iki yıl daha devam edecek ve 2008 yılında tamamen kaldırılacaktır. Diğer taraftan bakıldığında DGD'nin toplam desteklemeler içerisindeki payının 2008 yılına kadar yüzde 3 seviyelerine kadar gerilediği zaten bilinmektedir. Örneğin kanunda yer alan fark ödemesi adı altında üretime bağlı destekleme modeli tekrardan geri gelmekte ayrıca politika araçları çeşitlenmekte ve yönetime mikro düzeyde karar alma yetkisi verilmektedir (Keyder ve Yenal, 2013: 203-204). Tarım Kanunu, tarımsal üretimin iç ve dış taleplere uygun bir biçimde yapılması, doğal kaynakların korunması, gıda güvenliğinin arttırılması, üretici örgütlerinin geliştirilmesi, kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi suretiyle tarım sektöründeki refah düzeyinin arttırılması gibi amaçları kapsamaktadır. Bunların dışında tarımsal faaliyetlerde bilgi ve teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması, tarımsal üretimin tarım-sanayi işbirliği çerçevesinde yürütülmesi, kırsal hayatın sosyo-ekonomik açıdan geliştirilmesi gibi hedeflerde bu kanun içerisinde yer almaktadır (Resmi Gazete, 2006). Ortaya çıkarılan bu kanun neticesinde Türkiye tarımı için bir yol haritasının belirlenmesi konusunda önemli bir adım atılmıştır. Tarımsal anlamda önemli bir ülke olan Türkiye'de bu döneme kadar tarımı düzenleyecek bir yasal düzenlemenin yapılmamış olması da ayrıca üzerinde tartışılması gereken bir konudur.

2006 yılında yaşanan diğer önemli bir gelişme ise Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın (2007-2013) hazırlanmasıdır. Bu plan çerçevesinde tarımla ilgili yeni hedefler belirlenmiştir. Plana göre, rekabetçi bir tarımsal yapının oluşturulması sürecinde verimliliğin artırılması amaçlanırken, hububat üretiminde sertifikalı tohum kullanım oranının Plan dönemi sonunda 2005 yılına göre iki katına çıkması hedeflenmiştir. Yine biyo-güvenlik ve genetiği değiştirilmiş organizmalar konusundaki risklerin en aza indirilmesi için tarım, çevre ve teknoloji politikalarının bütünleştirilmiş bir anlayışla değerlendirilmesi öngörülmektedir. Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda gıda güvenliği vurgusu yapılırken, üretimin talebe uygun olarak yönlendirilmesini sağlayacak

destekleme politikalarının oluşturulacağı söylenmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2006: 30-33). Bu gelişmelerin dışında AK Parti iktidarında tohumculuk, organik tarım, tarımsal desteklemeler ve destekleyici kuruluşlar, tarımsal krediler, kırsal kalkınma gibi daha birçok farklı konuda yasal ve kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

2013 yılına gelindiğinde ise Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) hazırlanmıştır. Bu planda tarım öncelikli ve stratejik konular arasında yer almıştır. Planda Türkiye'nin 2013 yılı Küresel Gıda Güvenliği Endeksi'nde, 105 ülke arasında 36'ncı sırada yer aldığı ifade edilmiştir. 2013 bütçesinde tarıma ayrılan payın yüzde 88 oranında arttırılarak 9 milyar TL'ye yükseldiği belirtilmiştir. Planda katma değeri yüksek ürünlerin geliştirilmesine, gen kaynaklarının korunmasına, ıslah çalışmalarına, nano-teknoloji ve biyo-teknolojiye yönelik araştırmalara öncelik verileceği, tarım ve gıda odaklı teknoparkların geliştirilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. Tarımda sulama yöntemlerinin geliştirilmesi ve düzenlenmesi konusunda planlamalar yapılmış ve bu anlamda bilinçli bir sulama sisteminin oluşturulabilmesi hedeflenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 98-102).

2.5.2.2. Tarımsal Desteklemeler ve Krediler

Türkiye tarımı incelendiğinde tarımsal desteklemeler ve krediler konusunda sürekli bir tartışmanın olduğu ve bu konuda ortak bir politikanın benimsenemediği çok açık bir biçimde görülmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde iyice bozulan tarımsal yapılanma cumhuriyet dönemine bu haliyle aktarılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla birlikte bir takım düzenlemeler yapılmış ve bozulan tarımsal düzen toparlanmaya çalışılmıştır. 1950'lerde ise tarımsal mekanizasyonun gerçekleşmesi, siyasi anlamda olumlu gelişmelerin yaşanması tarımsal düzende iyileşmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Ancak yine bu dönemde de sürdürülebilir bir tarımsal destekleme politikası oluşturulamamıştır. 2000'lere doğru gelindiğinde ise AB'nin politikaları çerçevesinde bir takım düzenlemeler yapılmış, Türkiye tarımının alışık olduğu destekleme modellerinden vazgeçilerek yeni destekleme modelleri uygulanmaya çalışılmıştır.

Yapılan bu çalışmalar kısmen faydalı olsa da genel anlamda bakıldığında tarım sektörünü ve üreticiyi tatmin etmekten uzak kalmıştır. Yine bu dönemlerde Türkiye'nin koalisyon hükümetlerince yönetilmesi de ekonomik istikrarsızlığı beraberinde getirmiş, bu durum tarımsal krediler konusunda olumsuz bir etki meydana getirmiştir. Bu gelişmeler ışığında 2002 yılında iktidara gelen ve 13 yıllık süreçte (2015 yılı itibariyle) bu iktidarını sürdürmeyi başaran AK Parti hükümetleri tarım konusunda önemli desteklemeleri gündeme getirmiş, tarımsal kredilerin sağlanması konusunda da ciddi gelişmeler kaydetmiştir.

2002 seçimlerinden sonra iktidara gelen AK Parti hükümeti destek fiyatları gibi önemli bir konunun gündemden düşmesinden memnun olmamış ve 2004 seçimleri öncesinde destek alımlarını tekrar gündeme getirmiştir. 2005 yılına gelindiğinde ise fiyat desteklerinin birçoğu tekrar geri gelmiş, mazot ve gübre fiyatlarında girdi sübvansiyonu sayesinde fiyatlar düşmüş ve köylünün bazı borçlarıyla birikmiş faizleri silinmiştir. TRUP'un kabul edilmesiyle vazgeçileceği öngörülen birçok uygulama tekrardan geri gelmiş, bu çerçevede de 2002-2005 yılları arasında tarımsal anlamda toplam destek tahmini ilk kez 1980 sonlarındaki düzeye çıkarak GSMH'nin yüzde 4.4'üne yükselmiştir (Keyder ve Yenal, 2013: 203). Örneğin aşağıdaki tabloya bakıldığında 2003-2012 arasında birçok farklı alanda tarımsal desteklemelerin durumu görülebilmektedir. Buna göre özellikle fark ödemelerinin (prim desteği) artan oranlarda devam ettiği, bunun yanında tarımsal üretimde önemli bir girdi kalemi olan mazot desteğinin de (2006 hariç) sürekli olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Tabloda dikkati çeken diğer bir husus ise AK Parti döneminde alışılagelmiş tarımsal desteklemelere ek olarak kırsal kalkınmaya yönelik desteklemelerin başladığı, yine daha önceki dönemlerde görülmeyen tarım sigortaları kapsamında üreticilerin zararlarının karşılanmasına yönelik ödemelerin yapıldığı görülmektedir.

Tablo 17: Tarımsal Destek Ödemelerinin Bileşimi (%)

Tüm Tarımsal Desteklemeler	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**
Toplam Alan Bazlı Tarım Destekleri	83,1	80,4	63,5	55,9	44,4	34,2	24,1	34,5	28,8	29,1
Doğrudan Gelir Desteği (DGD)	72,0	68,9	45,1	55,9	29,5	19,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Mazot Desteği	11,1	11,5	11,1	0,0	8,6	8,5	10,4	8,8	7,4	7,9
Gübre Desteği	0,0	0,0	7,3	0,0	6,2	6,1	13,3	10,7	8,9	9,4
Fark Ödemesi (Prim Destekleri)	9,6	10,8	24,2	27,2	32,3	31,8	44,6	35,3	35,9	31,3
Hayvancılık Destek Hizmetleri	3,8	6,8	9,3	13,9	13,3	18,9	20,2	19,9	24,8	29,1
Kırsal Kalkınma Destekleri	0,0	0,0	0,0	0,0	1,4	1,9	5,5	5,2	3,6	3,2
Tarım Sigorta Destekleri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,8	1,4	1,4	3,4	3,5
Telafi Edici Ödemeler	1,1	0,0	1,5	1,4	1,4	1,4	1,6	1,4	1,2	1,3
Kuraklık Desteği	0,0	0,0	0,0	0,0	4,8	9,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP)	2,0	1,0	0,8	0,3	0,5	0,7	0,3	0,0	0,0	0,0
Diğer Tarımsal Amaçlı Destekler	0,1	1,0	0,8	1,2	1,1	1,0	2,3	2,3	2,2	2,5
Toplam Tarımsal Destekler	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: (Şengül ve Sarıbal, 2015: 156).

AK Parti döneminde tarımsal desteklemelerin olumlu yönde bir seyir izlediğine dair farklı bir bilgi ise OECD raporlarından okunabilmektedir. 2002 yılında Türkiye'deki tarımsal desteklemelerin OECD ortalamasına göre bir hayli düşük seviyede bulunduğu bilinmektedir. Ancak AK Parti iktidarından sonra ilk olarak 2004 yılında Türkiye'deki tarımsal desteklemeler OECD ortalamasının üzerine çıkmış ve 2014 sonu itibariyle de Türkiye bu konumunu korumayı başarmıştır. Yine Türkiye, Üretici Destek Tahmini (PSE) verilerine göre 1995-1997 yıllarında 757 milyon TL civarında bir tarımsal destekleme gerçekleştirirken bu rakam 2013'de 28.964, 2014 yılında ise 31.138 milyon TL'ye yükselmiştir (Oecd, 2016: 125).

AK Parti döneminde tarımsal desteklemelerden birisini de organik tarım ve iyi tarım uygulamaları desteklemeleri oluşturmaktadır. 2004 yılında AK Parti Organik Tarım Kanunu'nu meclisten geçirerek bu alanda üretimin ve desteklemelerin başlamasına imkân sağlanmıştır. Organik üretimin kanun ile güvence altına alınması bu

alandaki önemli bir boşluğu doldurmuş ve organik olarak güvenli gıdaya erişilebilmenin önü açılmıştır. Bu kapsamda 2015 yılında organik üretim için 89 Milyon TL destekleme ödemesi yapılmıştır. Yine 2010 yılı içerisinde İyi Tarım Uygulamaları Yönetmeliği çıkarılarak çevreye, insana ve hayvana zarar vermeyen bir tarımsal üretimin gerçekleştirilebilmesi için bir yol haritası çizilmiştir. Aşağıdaki iki tablo birlikte değerlendirildiğinde organik tarım ve iyi tarım uygulamaları kapsamında gerek yasal düzenlemelerin yapılması gerekse bu alanda desteklemelerin arttırılması hem daha çok çiftçinin bu alanda üretim yapabilmesinin önünü açmış hem de üretim miktarlarında ciddi artışlar yaşanmıştır.

Tablo 18: Organik Tarım Üretim Veriler (Geçiş Süreci Dâhil)

Yıllar	Ürün Sayısı	Çiftçi Sayısı	Yetiştiricilik Yapılan Alan (ha)	Doğal Toplama Alanı (ha)	Toplam Üretim Alanı (ha)	Üretim Miktarı (ton)
2002	150	12.428	57.365	32.462	89.827	310.125
2003	179	14.798	73.368	40.253	113.621	323.981
2004	174	12.751	108.598	100.975	209.573	377.616
2005	205	14.401	93.134	110.677	203.811	421.934
2006	203	14.256	100.275	92.514	192.789	458.095
2007	201	16.276	124.263	50.020	174.283	568.128
2008	247	14.926	109.387	57.496	166.883	530.224
2009	212	35.565	325.831	175.810	501.641	983.715
2010	216	4.297	382.782	126.251	509.033	1.343.737
2011	225	42.460	442.581	172.037	614.618	1.659.543
2012	204	54.635	523.627	179.282	702.909	1.750.127
2013	213	60.797	461.395	307.619	769.014	1.620.387
2014	208	71.472	491.977	350.239	842.216	1.642.235

Kaynak: (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, BÜGEM, 2016a).

Tablo 19: İyi Tarım Uygulamaları Üretim Verileri

Yıllar	İl Sayısı	Üretici Sayısı	Üretim Alanı (da)	Üretim Miktarı (ton)
2007	18	651	53.607	149.693
2008	19	822	60.231	
2009	42	6.020	1.702.804	
2010	49	4.540	781.740	
2011	49	3.042	499.632	1.717.221
2012	47	3.676	837.171	1.538.556
2013	56	8.170	985.099	1.599.636
2014	53	21.332	2.147.705	4.151.661
2015	61	39.740	3.443.955	6.246.144

Kaynak: (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, BÜGEM, 2016a).

Yukarıdaki iki tabloya (Tablo 18-19) bakıldığında Ak Parti döneminde organik gıda ve iyi tarım uygulamalarına yönelik yapılan iyileştirme politikalarının verilere olumlu olarak yansıdığı görülmektedir. Yıllar itibariyle gerek organik üretim gerekse iyi tarım uygulaması yapan üreticilerin artarak çoğaldığı görülebilmektedir. Çiftçilerin bu desteklemelere olan ilgisinin bir sonucu olarak ise üretim miktarlarında ciddi artışların yaşandığı görülmektedir.

2008 yılına gelindiğinde ise TRUP'un ve DGD uygulamasının tamamen sona erdiği ilan edilerek girdi sübvansiyonu ve ürün bazlı desteklemelere geri dönülen bir politika benimsenmiştir. Bu kapsamda yağ tohumları, pirinç, pamuk, tahıl, baklagiller ve çay üreticilerine fark ödemesi veya fiyat desteği verilmesi kararlaştırılmıştır. Örneğin, nohut, mercimek, fasulye gibi bakliyat ürünlerinde 2008'de kiloda 10 kuruş olmak üzere bir desteklemeye gidilmiştir. Yine 2005 yılından itibaren ise mazot ve gübre desteği sağlanmış ve bu destek 2005-2011 arasında dönüm başına 2.40 TL'den 3.75'e, gübrede ise 1.60'tan 4.75 TL'ye yükseltilmiştir. Yine başka bir ürün olan mısırda da girdi fiyat destekleri mazot ve gübrede 2005-2011 arasında yüzde 56 ve yüzde 196 oranlarında

arttırılmış ve mısırda korumacılık politikasına gidilerek gümrük vergi oranları 2005'de yüzde 100, 2011 yılında ise yüzde 130 oranında arttırılmıştır. Pirinç üretiminde ise dünya piyasalarındaki fiyatlar Türkiye'deki pirinç üreticilerinin prim almasına rağmen yüksek olduğundan DTÖ'ye yüzde 45 oranında gümrük vergisi uygulanacağı duyurulmuştur. 2007-2009 arasında tarımsal üreticilere verilen desteğin yüzde 87'si üretim hacmi bağlantılı, yalnızca yüzde 3'ü (DGD'nin öngördüğü gibi) üretimden bağımsız verilmiştir. Aynı dönemde AB ülkeleri ise yüzde 30 üretim hacmi bağlantılı ve yüzde 37 DGD kapsamında destekleme yoluna gitmiştir (Keyder ve Yenal, 2013: 205). Ortaya çıkan bu olumlu tablo sonucunda ise tarımsal üretimde artış sağlanmış ve Türkiye desteklemeler neticesinde tarımsal ihracatını önemli oranda arttırmıştır.

2010 yılında AK Parti hükümeti tarımsal desteklemeler konusunda önemli bir politika değişikliğine giderek Havza Temelli Destekleme Modeline geçilmesini sağlamıştır. 2010 yılında çıkarılan Tarım Havzaları Yönetmeliği çerçevesinde tarımsal üretimin uygun ekolojilerde geliştirilmesi için belirlenen tarım havzalarında tarımsal faaliyetlerin entegre bir şekilde yürütülmesi, desteklenmesi, örgütlenmesi, ihtisaslaşması ve tarım envanterinin hazırlanması maksadıyla böyle bir değişikliğe gidildiği belirtilmiştir (Resmi Gazete, 2010). "Havza Modeli" kapsamında iklim, topoğrafya ve toprak verileri dikkate alınarak önce 190 tarım havzası belirlenmiştir. Ürün desenleri, havzaların yönetilebilir ve benzer ekolojiye sahip olması kriterleri dikkate alınarak 190 havza birleştirilerek 30 temel havza oluşturulmuştur. Havzalar, ekolojik olarak benzer özellikleri olan, ülkenin idari yapılanmasına uygun, yönetilebilir büyüklükte ve tarım ürünlerinin en uygun yetiştirilmesi dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu kapsamda ise ilk olarak 24 farklı üründen oluşan bir üretim deseni belirlenmiştir. Örneğin, arpa, ayçiçeği, mısır, pamuk bu ürünlerden bazılarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu model, hangi ürün hangi havzada daha verimli bir şekilde üretiliyorsa orada destekleme yapılması mantığına dayanmaktadır. Yine bu model kapsamında çitçinin kullanacağı mazotun yarısının devlet tarafından karşılanacak olması üreticiye önemli bir destek sağlayacaktır. Dolayısıyla havza modeli iyi ve sürdürülebilir bir biçimde uygulandığında özellikle hububat, bakliyat ve yağlı tohum üreticileri açısından önemli avantajlar sağlayacaktır

(Yıldırım, 2016a; Yıldırım, 2016b). Böyle bir politikanın belirlenmesi kuşkusuz ki Türkiye tarımının en büyük problemlerinin başında gelen bilinçsiz yapılan üretimin ve verimlilik kaybının önüne geçecektir. Bu sayede üreticiler kendi bölgelerinde hangi ürünlere destek veriliyorsa o ürünleri yetiştirecek, bu sayede zaman, emek ve verimlilikte yaşanan kayıplar ortadan kalkacak, üretici üretim süreci boyunca doğru bir planlama yapabilecektir.

Tüm bu destekleme politikalarından anlaşılacağı gibi AK Parti döneminde tarımsal desteklemelerin büyüklüğünde önemli artışlar yaşanmış ve sürekli güncellenen bu politikaların sonucunda desteklemelerin daha geniş bir tabana yayılması sağlanmıştır. Bu gelişmelerin neticesinde ise birçok farklı tarım ürününün üretiminde önemli artışlar yaşanmıştır. Desteklemeler bağlamında değerlendirildiğinde AK Parti döneminde gerek DGD uygulamasından zamanla vazgeçilmesi gerekse havza modeline geçilmesi devletin tarım üretimini azaltmayı, tarım sektörünü ekonomik olarak güçsüzleştirmeyi yani özetle tarımı tasfiye etmeyi amaçladığı tezini çürütmektedir (Gürel, 2013: 65). Aşağıdaki tablo incelendiğinde(tablo-20) bitkisel üretimde 2015 yılında 2002 yılına göre önemli miktarlarda artışların yaşandığı görülebilmektedir. Örneğin 2002'de sadece 25 tonluk bir üretimin gerçekleştirildiği aspirde 2015 yılında 70 bin tonluk bir üretime ulaşılmıştır. Yine muz, nar gibi meyvelerin üretiminde de belirgin artışlar dikkati çekmektedir

Tablo 20: Ürünler Bazında Bitkisel Üretim

	2002	**2014**	**2015**
Ürünler	**(Ton)**	**(Ton)**	**(Ton)**
Buğday	19.500.000	19.000.000	22.600.000
Mısır (Dane)	2.100.000	5.950.000	6.400.000
Çeltik	360.000	830.000	920.000
Ayçiçeği	850.000	1.637.900	1.680.700
Aspir	25	62.000	70.000
Kanola	1.500	110.000	120.000
Turunçgiller	2.493.000	3.783.517	3.975.873
Şeftali	455.000	608.513	642.727
Kayısı	315.000	270.000	680.000
Kiraz	210.000	445.556	535.600
Nar	60.000	397.335	445.750
Muz	95.000	251.994	270.500
Antep Fıstığı	35.000	80.000	144.000
Domates	9.450.000	11.850.000	12.615.000

Kaynak: (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2016b: 45).

2011 yılında yayınlanan OECD raporuna göre Türkiye'de tarım sektörüne ayrılan bütçenin yalnızca yüzde 5'i genel ihtiyaçları (yol, elektrik, su gibi) karşılamak için ayrılırken yüzde 95'i üreticilerin bireysel hesaplarına aktarılmaktadır. Bu oran OECD ülkeleri arasında ise yüzde 68 düzeyindedir. Yine OECD raporuna göre Türkiye'nin 1990'lı yıllarda toplam destek tahmini yüzde 4-5 arasında iken bu oran 2001 yılında yüzde 3'e düşmüş ancak 2009 yılında GSMH'nin yüzde 4'üne yükselmiştir. Tüm bu dönemler boyunca OECD ülkeleri arasında toplam destek tahmini yüzde 1 civarında seyretmektedir. 2007-2009 ortalamasında ise Türkiye OECD ülkeleri

arasında toplam destek tahmini bakımından en yüksek yardımı vermektedir (Keyder ve Yenal, 2013: 206-207).

AK Parti döneminde tarımsal desteklemeler konusundaki en önemli gelişmelerden bir diğeri ise çiftçilere verilen tarımsal krediler konusunda yaşanmıştır. Bu bağlamda hayvancılık, sulama, sertifikalı tohum, fide ve fidan üretimi, çok yıllık yem bitkileri üretimi yatırımları, damızlık kanatlı yetiştiriciliği, su ürünleri yetiştiriciliği ile tarımsal amaçlı kooperatiflerin yatırımlarında faizsiz finansman dönemi başlatılarak kredi faizleri sıfırlanmıştır. 2002 yılında Ziraat Bankası'nda yüzde 59, Tarım Kredi Kooperatifleri'nde ise yüzde 69 seviyesinde olan kredi faiz oranları sıfir ila yüzde 8,25 aralığına düşürülmüştür (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2016: 37). AK Parti iktidarı öncesinde tarımsal kredilerdeki faiz oranlarının yüksek olması ve özel bankaların bu alanda destekleme yapmaması üreticiler üzerinde ciddi bir baskı oluşturmaktaydı. Devletin bu alanda yeterli desteği sağlamaması özellikle küçük üreticileri zor durumda bırakmakta ve tefeci-çiftçi ilişkisi içerisine girilmesine neden olmaktaydı. Aşağıdaki iki tabloya bakıldığında (Tablo 21-22) tarımsal krediler konusunda yaşanan durum çok net bir biçimde görülebilmektedir. AK Parti öncesinde tarımsal kredilerin hemen hemen tamamının devlet bankaları tarafından verildiği ancak 2002 yılıyla birlikte yapılan düzenlemeler sonucunda özel bankalarında tarımsal krediler konusunda atağa geçtiği görülmekte ve zamanla kamu bankalarının yanında özel bankalarında bu konuda çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır. Bir diğer tabloya bakıldığında da 2002 yılına gelindiğinde tarımsal kredi desteğinin neredeyse yok denecek kadar az olduğu ancak zaman içerisinde bu desteklemelerin artarak 2015 yılı itibariyle 28.5 Milyar TL düzeylerine ulaştığı görülmektedir (Tablo-22).

Tablo 21: Kaynaklarına Göre Tarımsal Krediler (%)

Yıllar	**Kamu bankaları**	**Özel bankalar**
2000	99,6	0,4
2002	53,8	46,2
2005	77,5	22,5
2008	65,3	34,7
2010	74,3	25,7

Kaynak: (Şengül ve Sarıbal, 2015: 145).

Tablo 22: Tarımsal Kredi Kullanımı 2002-2015

Yıllar	**Tarımsal Kredi Kullanımı** (Ziraat Bankası+Tarım Kredi Koop.) (Milyar TL)
2002	0,530
2012	11
2013	17
2014	22,8
2015	28,5

Kaynak: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2016c: 9).

Tüm bu desteklemeler ve çalışmalar neticesinde ise Türkiye tarımı AK Parti döneminde önemli bir sıçrama noktası yakalamış, tarımsal ihracatta ve dünya ile rekabet etme noktasında ileri seviyelere ulaşılmıştır. AK Parti döneminde tarım politikaları konusunda hükümetin giderek daha detaylı, daha kontrollü ve mikro ölçekte daha etkin olabilen bir çizgide hareket ettiği görülmektedir. Bunun nedeni ise tarımın giderek önem kazanan bir duruma gelmesinden kaynaklanmaktadır. Tarım lehine gelişen politikalar eski dönemde uygulanan popülist politikalardan çok farklı bir izlenim vermektedir (Keyder ve Yenal, 2013: 215). Bu önemli sonuçların getirisi ise aşağıdaki tabloda(tablo-23) çok net bir biçimde görülmektedir. Bu tabloya bakıldığında Türkiye'nin 5 farklı kategoride ve 23 farklı üründe(bu ürünler geniş bir yelpazeyi oluşturmakta ve içerisinde sebze, meyve, hububat gibi birçok farklı tarımsal ürün bulunmaktadır) dünya üretiminde

lider konumunda olduğu görülmektedir. Türkiye'de tarım sektörünün halen bir takım problemleri olmasına karşın genel itibariyle düşünülüp değerlendirildiğinde AK Parti döneminde bir toparlanma yaşadığı açıktır. Bu dönemde tarımdaki desteklemeler ve teşvikler dünyadaki birçok ülkeye nazaran üst düzeylerde seyretmiştir. Olumlu seyreden gelişmeler ise Türkiye'nin tarımsal ihracatına da yansımıştır. Türkiye 2002 yılında 4 Milyar TL dolaylarında bir tarımsal ürün ihraç ederken bu rakam 2015'e gelindiğinde yüzde 12 civarında bir artış göstererek 16.8 Milyar TL seviyesine ulaşmıştır (Tablo 24).

Tablo 23: Türkiye'nin Dünyada Lider Olduğu Ürünler (2013)

Sıralama	Ürünler (ton)	Dünya Üretimi (ton)	Türkiye Üretimi (ton)	Üretimdeki Payımız (%)
1	**Fındık**	858.697	549.000	64
	Kiraz	2.294.455	491.325	21,5
	İncir	1.117.452	298.914	26,7
	Kayısı	4.111.076	780.000	19
	Ayva	596.532	139.311	23
2	**Vişne**	1.348.628	179.752	13
	Kestane	2.009.487	60.019	3
	Kavun	29.462.541	1.699.550	5,8
	Karpuz	109.278.714	3.887.324	3,6
	Hıyar	71.365.573	1.754.613	2,5
3	**Nohut**	13.305.743	506.000	3,8
	Antep Fıstığı	916.921	88.600	9,7
	Biber	31.171.567	2.159.348	6,9
	Elma	80.822.520	3.128.450	3,9
4	**Ceviz**	3.458.046	212.140	6
	Zeytin	20.396.699	1.676.000	8,2
	Domates	163.963.770	11.820.000	7,2
	Fasulye (Taze)	21.366.699	632.301	3
	Ispanak	21.231.898	220.274	1,0

	Mercimek	5.303.278	417.000	7,9
	Haşhaş (Tohum)	76.372	19.244	25
5	**Çay (Kuru)**	4.818.000	225.000	4,7
	Patlıcan	49.418.212	826.941	1,7

Kaynak: (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, BÜGEM, 2016a).

Tablo 24: Tarımsal İhracat Rakamları (Milyar Dolar)

Yıllar	**Tarımsal İhracat (Milyar Dolar)**
2002	3.752
2011	14.427
2012	15.251
2013	16.977
2014	17.995
2015	16.799

Kaynak: (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2016c: 21).

3. KÜRESELLEŞME, ÇOKULUSLU GIDA ŞİRKETLERİNİN TARIMA MÜDAHALESİ VE YENİ TARIM DÜZENİ

Tarım ve gıda insanlık tarihi boyunca her zaman en vazgeçilmez gereksinimlerden birisini teşkil etmiştir. Geriye dönüp bakıldığında tarihin her döneminde tarımsal üretimin insan ilişkilerini belirlediği kadar devletlerarası ilişkilerde de önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Günümüzde de tıpkı geçmişte olduğu kadar tarım en kritik ve önemli konulardan birisini oluşturmaktadır. İçerisinde yaşadığımız dünyanın küresel bir forma dönüşmesiyle birlikte ise tarım ve gıda konusunda eski dönemlerde konuşulmayan konuların konuşulup tartışıldığı bir düzlem meydana gelmiştir. Örneğin, organik gıda ve üretim, sağlıklı beslenme, güvenli beslenme, genetiği değiştirilmiş organizma (GDO), fast-food, paketlenmiş ve hazır besinler, süpermarketler ve daha birçok yeni tartışma konusu gerek medyada gerekse günlük hayatta çok konuşulur hale gelmiştir. Gıdanın arka planında ise tarımın bu denli çok tartışmalı bir konu haline gelmesi özellikle çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) tarıma olan ilgilerinin artmasıyla yakından ilişkili gözükmektedir. Son yarım asırlık döneme bakıldığında dünya genelinde ÇUŞ'ların tarıma müdahalelerinin arttığı ve tarımsal üretim ilişkilerinde bir dönüşümün meydana geldiği bilinen bir gerçektir. Bunlara ek olarak dünyanın giderek daha küçük bir hal alması, iletişim ve ulaşım imkânlarında olağanüstü hızlara ulaşılması ve küreselleşmenin diğer boyutlarını oluşturan ekonomik ve siyasi gelişmelerde hesaba katıldığında yeni bir tarım düzeninin ortaya çıktığı net bir biçimde görülmektedir.

3.1. Küreselleşme Olgusu

Sosyal bilimlerde özellikle de sosyolojide önemli çalışma alanlardan birisini oluşturan küreselleşme kavramı özellikle son dönemde daha popüler bir yapıya bürünmüştür. Küreselleşme olgusunun bu denli tartışılır olması ve aynı zamanda küreselleşmenin siyasi, tarihi, ekonomik birçok boyutunun bulunması bu kavramın hem tanımlanmasını hem de anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Küreselleşme insanların,

nesnelerin, mekanların ve bilginin çok yönlü akışkanlığını ve bu süreçte ortaya çıkan durumu ifade eden bir kavramdır. Küresel çağda katılıklar ve sınırlılıklar ortadan kalkarak akışkan birer hal almaktadırlar.

Küreselleşmenin ortaya çıkışı ise birçok farklı boyutta tartışılmaktadır. Örneğin Therborn küreselleşmenin ortaya çıkışıyla ilgili 6 dalgadan söz etmektedir. Bunlar;

1- Dördüncü yüzyıldan altıncı yüzyıla kadar geçen zaman, dinlerin küreselleşmesine tanıklık edilen dönem.

2- On beşinci yüzyıl sonlarında Avrupa sömürge hareketlerinin ortaya çıktığı dönem.

3- On sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın başlarında Avrupa ülkeleri arasında yaşanan savaşlar dönemi

4- On dokuzuncu yüzyılın ortasından 1918 yılına kadar geçen süre, Avrupa emperyalizminin doruk noktasına ulaşıldığı dönem.

5- II. Dünya Savaşı sonrası dönem.

6- Soğuk savaş sonrası dönem.

Bu çerçeveden yola çıkıldığında küreselleşmenin günümüze ait bir kavram olmadığı, tarihin birçok döneminde belirli aralıklarla küreselleşmenin yaşandığı söylenmektedir. Buna benzer bir açıklamayı Robertson on beşinci yüzyıldan başlatarak yapmaktadır (Ritzer, 2011: 57-58).

Küreselleşme olgusunun ne zaman ortaya çıktığıyla ilgili bir kesinlik bulunmasa da sosyal bilimciler ve tarihçiler bu konuda bazı önermelerde bulunmuşlardır. Örneğin bazı ekonomistler küreselleşmenin ortaya çıktığı zaman aralığını daha kısa tutarken, tarihçiler bu zaman dilimini daha geniş tutma eğiliminde olmuşlardır. Bu tartışmaların yanında bazıları Marksizm üzerindeki ideolojik tartışmaların veya Avrupa-merkezciliği üzerindeki kültür savaşlarının bir başlangıç

noktası oluşturabileceğini söylemişlerdir. Her ne kadar birçok tartışma yapılsa da küreselleşmenin başlangıcıyla ilgili olarak üç tarihi olaya yapılan vurgu genel kabul görmektedir. Bunlardan ilki 11.yüzyılda veya daha erken bir dönemde Asya'nın entegrasyon süreci, ikincisi 16. yüzyılda Batı denizciliğinde yaşanan ilerlemeler ve son olarak da 19. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmiş olmasıdır (Northrup, 2009: 198).

Küreselleşme kavramının kompleks bir yapıya sahip olması bazı teorisyenler tarafından küreselleşmenin metaforik kullanımlarını da ortaya çıkarmıştır. Örneğin Marshall McLuhan 'küresel köyümüzün problemlerine ve sosyal hayata derinlemesine tepki vermeye başlayınca gericiler oluyoruz' (McLuhan, 1994: 34) diyerek ilk kez küresel köy kavramını kullanmış ve bu küreselleşme olgusunun anlaşılabilmesi noktasında çok sık başvurulan bir metafor halini almıştır. Yine buna benzer şekilde küresel çağ, küresel dünya gibi metaforlar da sık sık kullanılır hale gelmiştir.

Küreselleşmenin tarihsel gelişimine bakıldığında aslında Avrasya ve Afrika'nın M.Ö 500'den başlayıp M.S 1500'e kadar geçen sürede bir küreselleşme sisteminin varlığından söz edilmektedir. İpek yolları, teknoloji transferlerinin yaşanması ve dinlerin hızla bir biçimde yayılması eski dönem küreselleşmenin varlığına işaret etmektedir. Bu dönemde ortaya çıkan küreselleşmenin mantığı günümüzdeki kapitalist modernite haline gelen küreselleşmeyle oldukça farklıdır. Eski dünyadaki küreselleşmenin Çin, Hindistan ve Orta Doğu olmak üzere üç merkezi bulunmakta ve bu bölgelerde dünya nüfusunun yüzde 80'ni yaşamaktaydı. Bu dönemdeki küresel dünyada bölgeler arasında büyük düzeylerde gelişim farklılıkları bulunmamakta dolayısıyla da bir kutuplaşma yaşanmamaktaydı. Küreselleşmenin modern formu ise sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan bir süreçtir (Amin, 2000: 598-600). Dolayısıyla küreselleşmenin yalnızca günümüze ait ve bugünü açıklayan bir kavram olmadığı açıkça görülmektedir. Bugünkü kavramsallaştırmalarla ifade edemesek de tarihin farklı dönemlerinde ticarette, insanlar ve mekânlar arasında en az bugünkü ölçüde bir akışkanlığın var olduğu bir gerçektir.

Küreselleşme kavramı küresel etkileşim sonucunda yaşanan olağanüstü gelişmeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Genel itibariyle bakıldığında birçok analiz küreselleşme olgusunu ekonomik faktörlerle açıklama eğilimindedir. Çünkü bu dönemde paranın ve eşyanın serbest akışı büyük önem kazanmıştır. Bu ekonomik açıklamaların yanı sıra küreselleşmenin önemli bir parçası olan ve onu tarihsel olarak şekillendiren siyasi gelişmelerde küreselleşmenin anlaşılabilmesi açısından önemli bir unsurdur. Siyaset, küreselleşmenin ekonomik boyutunu da belirleyen bir süreçtir çünkü ticaretin gelişmesi, engellenmesi veya uluslararası bir boyuta taşınması siyasi süreçlerin neticesinde gerçekleşmektedir. Küreselleşmenin ekonomik olmayan bir diğer boyutunu ise kültürel ve sosyal süreçler oluşturmaktadır. Peter Berger'e göre modern küresel kültürün 4 boyutu bulunmaktadır. Ona göre küresel bir iş kültürü, küresel akademik kültür, popüler seküler bir kültür ve popüler dini kültür bu dört boyutu oluşturmaktadır (Northrup, 2009: 197). Görüldüğü gibi küreselleşme olgusu net bir tanımı yapılamayan, çok karmaşık süreçleri bünyesinde barındıran bir kavram olmasının yanında aynı zamanda tarihin tüm dönemlerinde –bugünkü anlamıyla ve mahiyetiyle olmasa da- varlığından söz edilebilecek bir kavramdır.

3.2. Küreselleşen Dünyada Tarım ve Gıda

Günümüz dünyasında küreselleşmenin etkileri ve izleri daha net bir biçimde görülebilmektedir. İletişim, ulaşım ve teknoloji alanındaki ilerlemeler ve gelişmeler başta olmak üzere her alanda olağanüstü hızda değişimler meydana gelmekte ve bu değişimler birçok alanda farklı etkiler yaratmaktadır. Ekonomik, siyasi, toplumsal yapıları hızlı bir biçimde değiştirip dönüştürme gücüne sahip olan küreselleşme çatısı altında değerlendirilebilecek birçok faktör (internet, sosyal medya, ulaşım imkânları, ekonomik serbestlik, neo-liberal politikalar v.s) bulunmakta ve bu faktörlerin birbirleriyle ilişkili çok kompleks yapıları bulunmaktadır. Özellikle savaş sonrası dönemden sonra ivme kazanan küreselleşme süreci, dünya tarihi boyuncu her zaman kritik bir öneme sahip olan ve günümüz dünyasında da bu önemini aynı, hatta daha fazla bir ağırlıkla sürdüren tarım ve gıda üzerinde de etkili olmaya başlamıştır. Bu dönemle

birlikte tarihte daha önce görülmemiş bir biçimde tarım ve gıda süreçlerinin dönüşüme uğradığı görülmektedir. Tarımda endüstriyel üretimin de başladığı bu dönemde, kimyasal girdiler tarımsal üretimde yaygın olarak kullanılmaya başlanmış, genetik biliminin ilerlemesiyle birçok tarım ürününün genetiği değiştirilmiş, tarımsal üretimde uluslararası şirketlerin etkinliği artmış, hazır gıdalar ve süpermarketler ortaya çıkmış, köylülük ve küçük üreticilik yapısal anlamda dönüşmeye başlamıştır.

Küreselleşme süreci aslında bir bakıma derinleşen bir metalaşma sürecini de ifade etmektedir. Kapitalizmin tüm dünya genelinde hızlı bir biçimde yayılması piyasa mantığının ve pratiğinin tüm alanlara nüfuz etmesinde önemli bir rolü üstlenmektedir. Devletlerin neo-liberalleştiği bir dönemi ifade eden bu süreç sonunda, artık pazarın daha önce hiç olmadığı kadar derinleşip, yerleştiği görülmektedir. Bu süreç sonunda gelinen noktada ise köylünün ürettiği ürünü tüketme şansının kalmadığı, dolayısıyla bir şekilde piyasa koşullarını takip etmesi gerektiği sonucu gün yüzüne çıkmaktadır. Metalaşmanın her geçen gün derinleşmesi ve yaygınlık kazanması meta fetişizmi denilen olgunun hâkimiyetini daha da güçlendirmekte ve bu durum sonuç olarak Marx'ın ifade ettiği kavramsallaştırmayla metabolik yarılmayı (metabolic rift) ortaya çıkarmaktadır. Metabolik yarılma, bir yandan tarımın özünden yani biyolojisinden, diğer yandan da insanların doğadan kopmasını ifade eden bir kavramdır. Bu kavramı biraz daha açmak gerekirse eğer, tarımsal üretimin tam anlamıyla topraktan, güneşten ve sudan bağımsız yapılamıyor olması, insanların belli bir oranda doğal besinlere ihtiyaç duyması ve beslenme faaliyetlerinin güçlü kültürel normların etkisi altında olması, buna karşılık sermayenin tarımsal üretimle ilgili doğal süreçlere kimyasal girdiler (kimyasallar, suni gübre, v.s) yoluyla, tüketim anlamında da ikamecilik yoluyla (yapay tatlandırıcılar, katılaştırıcılar, v.s) müdahalede bulunması son tahlilde doğal olana bağımlılığı azaltmaya yönelik çalışmaları ifade etmektedir. Bütün bunların arkasında da tarımsal üretimle ilgili doğal süreçlerden meydana gelebilecek riskleri azaltarak verimliliği arttırmak ve standardizasyonu sağlamak gibi sebepler sunulmaktadır. Tüm bu süreçlerden sonra ise artık tarımın sanayileşmesi, çeşitli kimyasalların tarımsal

faaliyetlerde kullanımının yaygınlaşması, tarımın biyolojik temellerinden ayrılması gibi süreçler metabolik yarılmayı ortaya çıkarmaktadır.

Metabolik yarılma kuşkusuz sadece maddi süreçlerle değil aynı zamanda kültürel süreçlerle de yakından ilgili gözükmektedir. Bu durum ise iki tür bilgi kaybını gün yüzüne çıkarmaktadır. Birinci tür bilgi kaybı, rekabetçi baskılar ve verimliliği en üst seviyeye çıkarmak için tarımsal üretimde yoğun endüstriyel tarım metotlarının kullanılmaya başlanmasıyla nesilden nesile aktarılan, her yöreye uygun tohumlardan nasıl yararlanılacağı, bitkilerin nasıl korunacağı ve daha birçok üretim pratiklerine ilişkin bilginin işlerliğini kaybetmesi ve unutulup yok olması durumunu ifade etmektedir. Buna ek olarak endüstriyel üretimin artmasıyla ortaya çıkacak olan göç hareketleri de bu tarz bilgilerin yeniden üretilip aktarılmasını imkânsız hale getirmektedir. İkinci tür bilgi kaybı ise yerel düzeydeki üretimle ilgili pratikleri aşan, bilginin niteliğiyle ilgili bir dönüşümü anlatmaktadır. Özellikle son dönemde yaşanan hızlı sanayileşme, kentleşme, metalaşma süreçleri yaşamların da hızlı bir biçimde dönüşmesine neden olmuştur. Bu süreç hazır gıda tüketiminin artması, süper marketleşmenin yaygınlaşması gibi daha birçok maddi değişikliği ortaya çıkarırken aynı zamanda yiyeceklere ilişkin temizlik, tazelik, görünüm kriterleri, yeni kaygılar ve korkularla birlikte yeni sağlık anlayışının ortaya çıkması gibi daha sembolik ve kültürel süreçleri de oluşturmaya başlamaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, markette alışveriş yaparken tüm ürünlerin paketlendiği bir ortamda ürünlere dokunma, koklama, tatma duyuları kullanılmadan sadece görüp okuyarak ulaşılabilmesi, üreticiyle doğrudan bir iletişimin mümkün olmadığı, buradaki tek yetkilinin ürünü o hale getiren markanın olması ve daha birçok soyut şey metabolik yarılmanın derinleşmesiyle çok yakından ilgilidir (Keyder ve Yenal, 2013: 21-27). Dolayısıyla küreselleşen dünyada tarımın giderek özünden ve doğal sürecinden koparak bambaşka bir boyuta ve biçime ulaştığı net olarak görülebilmektedir. Bu süreçte tarım ve gıdadaki endüstrileşme hamlesi aşırı miktarlarda üretimin yapılmasına neden olmuş, ulaşım imkânlarının gelişmesi ise bu ürünleri hızlı bir biçimde dünya pazarlarına sokmuştur.

Tarım ve gıda alanında çalışan sosyal bilimciler küreselleşmeyi araştırmalarının merkezine yerleştirmişlerdir. Tarımsal ürünlere bakıldığında örneğin şeker 400 yıl muz ise 100 yıldan beri küresel çapta dolaşıma giren ürünlerden olsalar da birçok gıda ikinci dünya savaşına kadar sınırla bir sayıda dolaşıma girmiştir. Ancak 1960'lı yıllardan sonra ise üretim ve tüketim zincirleri gelişmeye başlamış ve böylece birçok tarımsal ürün küresel çapta dolaşıma girmiştir. Tarımdaki küreselleşme süreci üç alanda (sermaye-toprak-emek) meydana gelen değişimlerde gözlemlenebilmektedir. Sermaye en kolay biçimde küresel bir hal almıştır. Emek ise nüfus hareketlilikleri ve işçilerin istihdamı gibi konularla küreselleşmiştir. Son olarak topraktaki küreselleşme ise büyük şirketlerin tarım arazilerini satın alması veya kiralaması yoluyla gerçekleştirilmektedir (Friedland, 2004: 5). Tarım, uluslararası ekonomik ilişkilerde üzerinde uzlaşması zor olan alanlardan birisini oluşturmaktadır. Çünkü bu konuda ulusal düzenlemelerle ulus ötesi örgütler arasında büyük bir boşluk bulunmaktadır. Savaş sonrası dönemde gıda politikalarının üstü kapalı bir biçimde oluşturulması ve net olmayan kurallara göre şekillendirilmesi gıda rejimindeki güç ilişkilerini yeniden belirlemiştir. Bu yeni sistem ise ithalatı kontrol ederken aynı zamanda da tarımsal üretim için gerekli olan ulusal programlara destek vermiştir. Bu programlar ise başta ABD olmak üzere tarımsal üretimde bir fazlanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan tarımsal fazlalık dünya ekonomisinin merkezini tarıma çevirmiş ve böylece tarım çok uluslu bir sektöre dönüşmüştür (Friedman, 1993: 31).

Özellikle savaş sonrası dönemde ABD[52] merkezli bir tarımsal üretim patlamasının yaşandığı görülebilmektedir. Tarımsal üretimde makinaların yoğun bir biçimde

[52] Küreselleşmenin dönüştürdüğü alanlardan birisi de tarımsal üretimdir. Bu dönemde küresel tarım işletmelerinin ve fabrika çiftçiliğinin ortaya çıkması yeni tarımsal üretim ilişkilerini oluşturmaktadır. Bu süreçte dünyanın güney bölgelerinde bulunan ülkeler(diğer ifadeyle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler) kendi geleneksel ürünlerini daha az üretip tüketmektedirler. Bunun yerine daha ucuz endüstriyel gıdaları kuzey ülkelerinden ithal etmektedirler. Bu ithal besinler geleneksel besinlerin yerini almakla kalmayıp aynı zamanda yerel çiftçileri de işlerinden etmektedir. ABD'nin oluşturduğu bu model yalnızca güney ülkelerinde değil dünyanın birçok yerinde kırsal alanlarda dönüşüme neden olmaktadır. Bu dönüşümün ilk boyutu beslenme alışkanlıklarımızın değişerek küresel bir beslenme tarzının ortaya çıkmasıdır. İkinci boyutu ise yine ABD merkezli bir süreç olan süpermarket devrimidir. Süpermarketler

kullanılmaya başlanmasına ek olarak bir takım kimyasallar, gübre ve tohumlarında kullanılması ABD'de yoğun bir ürün artığına neden olmuştur. Dünyanın geri kalanına göre ABD'nin tarım ve gıdada ileri teknolojileri kullanması, ilerleyen dönemlerde bu ülkeyi tarıma yön verecek pozisyona ulaştırmıştır. Örneğin birçok tohum, gübre, kimyasallar ile perakende şirketlerinin ABD merkezli olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Küreselleşmeyle birlikte tarımın dönüşüme uğraması yeni tarım ve gıda rejimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Uluslararası gıda düzeni kavramını ortaya atan Friedmann'a göre gıda düzeni, devletlerin istikrarlı ve birbirlerini tamamlayan politikaları, bu politikalar sonucu oluşan fiyatlar, üretimde belirli bir uzmanlaşmanın ortaya çıkması sonucu oluşan ticaret ve tüketim kalıpları gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bu anlamda Friedmann iki düzeyde bir gıda düzeninden bahsetmektedir. Bunlardan ilki 1870-1914, ikincisi ise 1947-1973 yılları arasını kapsamaktadır. Birinci düzen ekstensif, ikinci düzen ise intensif sermaye birikiminin oluşumuna katkıda bulunmuştur. İkinci düzende yani 1947 sonrası dönemde Amerika ve Avrupa'da kitlesel ve dayanıklı gıda maddelerinin kullanımında artış yaşanırken aynı zamanda üçüncü dünya ülkelerinde de gıdanın metalaşması hız kazanmıştır. Örneğin bu dönemde ABD'de bir süpermarkette ortalama 500 farklı gıda ürünü bulunurken 1970'lere gelindiğinde bu sayı 10 binin üzerine çıkmıştır (Yenal ve Yenal, 1993: 93-95). İlk gıda rejimi olarak ifade edilen 19. yüzyıldan I. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde tarımsal ticaret liberal bir eğilim gösterse de II. Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar uzanan dönemi ifade eden ikinci gıda rejiminde tarımsal ticaret ulusal pazarlara yönelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ülkeler tarımsal anlamda kendi kendilerine yeterlilik ilkesi çerçevesinde hareket etmişler dolayısıyla da üreticilerine olağanüstü tarımsal desteklemelerde bulunmuşlardır. Bu dönemde dünya tarım piyasasına hâkim olan ABD taraflı bir politika izlemiş, kendi üreticilerine her türlü

---

gıda sürecini merkezileştirmiş ve üreticiler üzerinde bir kontrol mekanizması oluşturmuştur (Ritzer, 2011: 430).

tarımsal desteği verirlerken diğer taraftan dünyanın her yerinde tarımsal anlamda ticaretin serbest hale gelmesini savunmuştur (Otero vd, 2013: 265-266).

Dünyada gıda rejimlerinin ortaya çıkışı iki dönemde sınırlandırılmakla birlikte bu rejimlerin nasıl ortaya çıktığı sorusu önem kazanmaktadır. Bernstein'a göre, dünya tarihinde gıda rejiminin ortaya çıkması dört aşamada gerçekleşmiştir. İlk olarak 1870'lerde gıda rejiminde büyük bir dönüşüm yaşanmasıyla gıda hammaddeleri büyük miktarlarda üretilmeye başlanmış ve bu ürünler dünya pazarlarına açılmıştır. İkinci olarak ise uluslararası gıda hammaddelerinin ticareti 19. yüzyılın sonundan itibaren aynı zamanda dünyadaki en büyük tahıl ve et üreticisi ülkelere (ABD, Kanada gibi) doğru kaymaya başlamıştır. Üçüncü aşamada Asya ve Avrupa'nın pre-kapitalist tarım sınıfı toplumunda hâkim olan köylülükten yoksun ticarileşmiş aile çiftlikleri bu yeni dönemde küresel gıda üretiminin merkezi haline gelmiştir. Dördüncü ve son aşamada ise ilk gıda rejiminde ortaya çıkan ve ikinci gıda rejimi sürecinde kristalleşen dünya gıda pazarının çoklu dinamikleri ve belirlenimleri, geleneksel kurumsal formları ve sınıf yapısını aşan bir yapıya bürünmüştür (Bernstein, 2016: 613). Özellikle 1970 sonrası dönemde küreselleşmenin etkisiyle dünyada bir gıda egemenliğinin oluşması söz konusu olmuştur. Bu dönemde tarımda teknik anlamda yaşanan değişiklikler (örneğin kimyasal kullanımının artması gibi), tarımsal girdilerde oluşan birikimler ve çok uluslu şirketlerin güçlü lobi çalışmaları içerisinde olması tarım ve gıdanın dünyada yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Tarımsal alanın sanayiye açılmasıyla birlikte mekanizasyon ve üretim artmış, gıda fiyatları düşmüş ve dünyanın yarısı şehirlere göç etmiştir. Ucuz gıda ise gıda egemenliğinin temel noktasını oluşturmaya başlamıştır (Bernstein, 2013: 4-7).

Dünyada bir gıda egemenliğinin oluşmasında küreselleşmenin ne denli etkili olduğu çok net bir biçimde görülebilmektedir. Bu süreçte ABD'nin merkezi konumda olması ve uluslararası piyasalara müdahalelerde bulunması sonucunda ise tek merkezli ve tek kutuplu bir tarım düzenine doğru bir kayma söz konusu olmuştur. Tek merkezli bir tarım düzeninde hâkim konumda olan ABD'ye zamanla Avrupa ülkeleri dâhil olmuş

ve daha yakın döneme gelindiğinde ABD'nin hâkim konumu değişmeye başlamıştır. Bu anlamda düşünüldüğünde ABD ve Avrupa'nın tarımsal sistemlerinde meydana gelen değişim ve dönüşümleri okuyabilmek daha anlamlı gözükmektedir.

ABD'de tarımın kapitalist bir nitelik kazanmaya başlaması endüstriyel sermayenin sanayi öncesi tarımsal üretim süreçlerini yeniden yapılandırmasıyla beraber ortaya çıkan bir süreç olmuştur. Bu süreçte ise dönüştürmecilik ve ikamecilik önemli bir faktör olmuştur. Emek sıkıntısı çeken Amerika'da dönüştürmeciliğin ilk örnekleri tarımda mekanizasyonun ortaya çıkmasıyla başlarken Avrupa'da ise kimya endüstrisi tarafından üretilen kimyasal gübrelerin tarımda kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. İkamecilik bağlamında bakıldığında ise bunun ilk örneklerini Amerika'da 1940'lı yıllarda soya fasulyesi ununun hayvan yemi olarak kullanılmaya başlanması ve kullanılagelen yemlik tahılın yerini alması gösterilebilmektedir. 20. yüzyılın başlarında ABD'de tarımda mekanizasyonun hızlı bir biçimde artması sonucunda büyük arazilerde tahıl ekimine başlanmıştır. 1920'lere gelindiğinde ise bu büyük tahıl üretimi aşırı bir birikime neden olmuştur. Bu artan ürününün nasıl değerlendirilebileceği konusunda ise tahılın ete dönüştürülmesi sonucu elde edilen yeni bir gıda çeşidinin yaratılması çözüm olarak uygulanmıştır. Sonuç olarak ise hem yağ hem de protein olarak zengin bir undan elde edilen soya fasulyesinin ekimi yaygınlaşmaya başlamıştır. Endüstriyel bir sürecin sonunda imal edilen bu soya fasulyesi ise hayvancılıkta tahılın yerini alarak yem olarak kullanılmaya başlanmıştır. Buna ek olarak genetik alanında yaşanan gelişmeler ABD'de tahıl üretimini büyük miktarlara ulaştırmış, böylece Amerikan tahılı devlet politikaları aracılığıyla yurtdışındaki pazarlara sokularak eritilmeye çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı bitiminde ABD'nin elindeki çok büyük miktarlarda bulunan tahıl birikimi azgelişmiş ülkelere yardım çerçevesinde kanalize edilmeye başlanmıştır. İlk olarak Avrupa ülkelerine Marshall yardımı çerçevesinde verilen tahıl ürünleri zamanla bu ülkelerin gıda üretimi konusunda kendi kendilerine yeterli duruma gelmesiyle yeni bir

pazar ihtiyacı ortaya çıkmıştır[53]. Azgelişmiş ülkelere doğru yönelen ABD, zamanla bu ülkelerin tahıl ithalatına bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. İkinci gıda rejimi olarak adlandırılan bu düzen Avrupa'nın tahıl üretiminde ABD'ye rakip olmaya başladığı 1960'lara kadar devam etmiş ve 1973 yılında bu alanda Amerika'nın hegemonyası tamamen çökmüştür. 1960'lı yıllara gelindiğinde hem ABD hem de Avrupa ülkeleri tarımsal anlamda büyük oranlarda destekleme yoluna gitmişlerdir. Bu dönemde tarımsal mekanizasyondan, gübrelere, yem sanayinden, hayvancılığa ve kredilere kadar birçok alanda devlet desteklemeleri yapılmıştır. Tüm bu desteklemeler sonucunda ise ABD ve Avrupa merkezli tarım sektörü uluslararasılaşmaya başlamıştır. Bu desteklemelerde dikkat çeken bir nokta ise şudur: ABD ve Avrupa ülkelerinde desteklemeler büyük çoğunlukla daha çok üretim yapılan ve gelir elde edilen büyük işletmelere verilmiştir. Örneğin ABD'deki en büyük işletmeler (bunlar ülkedeki tarım işletmelerinin yüzde 5'ini oluşturmaktadır) 1981 yılında tarımsal üretimin yüzde 49'unu gerçekleştirmişlerdir. Yine ABD'de tarımsal nüfus 1950-1972 aralığında yarı yarıya azalmıştır. Avrupa'ya bakıldığında ise buradaki tarım işletmelerinin sayısı 1957'den bu yana yüzde 50'den fazla oranda azalmıştır. Tarımdaki bu süreçler sonucunda yaşanan yoğunlaşma ise tarım-sanayi sektörleri arasında ortaklıkların ve işbirliklerinin artmasına neden olmuştur. Örneğin, et sektöründe yem üreticileri, paketleme şirketleri, hayvan üreticileri ve bu alanda mekanizasyon gerçekleştiren şirketler arasında büyük oranlarda entegrasyon olmuştur. Yine tarımsal üretimde de tohum firmaları, petro-kimya şirketleri

[53] 1870-1929 yılları arasında Avrupa'nın buğday ithalatı altı kat artmıştır. Avrupa ülkelerinden gelen bu talep artışı ABD, Kanada, Arjantin gibi ülkelerin bu alanda uzmanlaşmasını sağlamıştır. Bu ülkelerde bu dönem boyunca nüfus iki kat artarken buğday ürerimi üç kat artmıştır. Bu durum savaş öncesi döneme kadar bu ülkelerin hâkimiyetinde bir pazarın oluşmasını sağlarken, aynı zamanda Rusya, Romanya, Hindistan gibi daha önceden önemli miktarlarda ihracat gerçekleştiren ülkelerin ikinci plana itilmesine neden olmuştur. Bu sürecin ise sınıfsal yapılar ve siyaset üzerinde önemli sonuçları olmuştur. Örneğin bu dönemde Avrupa'da temel gıda fiyatlarındaki düşüş işçi sınıfının gelişimini kolaylaştırmıştır. Buğday ihraç eden ülkelerde ise tarımsal üretimle ilgilenen bağımsız bir üretici sınıfının oluşmasını sağlamıştır (Friedman, 1982: 257).

ve gıda üretimi ile farmakoloji dallarında faaliyet gösteren çok uluslu şirketler arasında entegrasyon görülmektedir (Yenal ve Yenal, 1993: 96-99).

İlk dönemlerde ABD öncülüğünde ilerleyen tarım ve gıda piyasası Avrupa ülkelerinin de bu sürece dâhil olmasıyla boyut değiştirmiştir. ABD merkezli dönemde üretilen birçok tarımsal ürün ilk olarak Avrupa pazarına sunulmakta dolayısıyla bu ülkeler tarımsal anlamda ABD'ye karşı bağımlı hale gelmekteydi. Ancak Avrupa ülkelerinin de tarım ve gıda piyasasında söz sahibi olmaya başlaması bu piyasanın yeni pazarlara yönelmesine neden olmuştur. Bu pazarların başında ise gelişmekte olan ülkeler ve Afrika bölgesi ülkeleri yer almaktadır. Günümüze bakıldığında ise yine bu piyasaların ABD ve Avrupa ülkeleri merkezli çok uluslu şirketler tarafından yönetildikleri görülmektedir. Tarım ve gıda düzeninde bu ulus ötesi şirketlerin hâkim olması, tarımsal üretimde[54] aşırı miktarlarda kimyasalların kullanılması aynı zamanda üretilen besinlerin de tüketimini tartışmalı bir sorunsala dönüştürmüştür.

Küreselleşen dünyada tarımın ve gıdanın hızlı bir biçimde endüstrileşme sürecine girmesi popüler olarak ve sonuçları itibariyle daha çok "sağlık" açısından değerlendirilmekte ve tartışılmaktadır. Bu konuya dikkati çeken Dizdar bu durumu şöyle ifade etmektedir: II. Dünya Savaşı sonrası döneme bakıldığında kalp hastalıkları, diyabet, kanser ve daha birçok hastalık oranlarında ciddi artışların ortaya çıkması dikkat çekicidir. Bu hastalıklar ise daha çok gelişmiş ülkelerin kentlerinde görülmekte ancak bu artış kentleşmeyle ilgili olmayıp gıdanın endüstrileşmesiyle ilişkili bir durumdur. Nüfus artışı daha çok gıdanın üretilmesine neden olmakta, gıdanın tedariki marketlere doğru kaymakta bu durum da ticari kaygıları ön plana çıkararak gıdalarda uzun raf ömrüne sahip ürünlerin çoğalmasına neden olmaktadır. Endüstriyel olarak üretilen gıdayı geleneksel olandan ayıran şey gıdaların raf ömürleri ve ambalajlarıdır. Uzun raf

[54] Birçok kişi tarımsal üretimin savaş sonrası dönemde tarım-gıda kompleksine dönüştüğünü düşünmektedir. Ortaya çıkan bu tarımsal gıda endüstrisinin temel özelliği ise uzun ömürlü gıdaları yaygınlaştırması olmuştur. Bu endüstri, yöresel ve bozulan besinleri bozulmayan ve uzun süre sağlam kalabilen besinlere dönüştürmüştür (Yenal, 1999: 22).

ömrünün elde edilebilmesi içinse gıdalardaki besleyici unsurların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Çünkü gıdanın bozulabilmesi içerisindeki besleyici unsurlarla paralel gelişen bir süreçtir. Paketlenen her ürün mikroplardan arındırılır ve böylelikle raf ömrü uzamış olur. Gıda endüstrisinin tarımda hâkimiyeti ele geçirmesi ise birçok farklı yolla sağlanmaktadır. Örneğin, ürünlerin üzerlerine son tüketim tarihlerinin konulması hem ürünlerin güvenilir olduğu izlenimi vermekte hem de ürünün bir sonraki satışı da garanti altına alınmış olunmaktadır. Diğer taraftan gıda endüstrisi tarafından üretilen ürünler marketler aracılığıyla pazarlanarak haftanın her günü müşteriye ulaşabilme imkânına sahipken, yerel üreticiler ancak haftanın belirli günlerinde kurulan semt pazarlarında ürünlerini satışa çıkarabilmektedirler. Yine gıda endüstrisi tüm imkânlarını kullanarak(reklam, bilimsel çalışmalar vs.) paketlenmiş ürünlerin güvenilir ve hijyenik olduğu imajını yaratmaktadırlar (Dizdar, 2014: 19-21). Dolayısıyla tarım ve gıdadaki endüstrileşme süreci, tarımsal üretimin doğal ortamından çıkarılıp birçok farklı kimyasal girdilerle yapay ortamlarda üretilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ürünlerin sanayi ortamında koruyucular ile paketlenmesi onların doğal tatlarını ortadan kaldırmakla birlikte birçok açıdan besin değerlerini yok etmektedir.

3.3. Tarımda Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) Ortaya Çıkışı ve Süpermarketleşme

Dünyada tarımın gelişim çizgisine bakıldığında birçok dönem boyunca farklı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı görülmektedir. İnsanlar avcı-toplayıcı bir yapıdan zamanla yerleşik hayata geçmişler ve basit tarımsal üretimi gerçekleştirmişlerdir. Tarımsal anlamda yaşanan bu kırılma noktası aynı zamanda insanlık tarihini de büyük ölçüde belirlemiştir. Aradan geçen bin yıllar boyunca -ki ta ki 19. yüzyıla gelene kadar- tarımsal anlamdaki bu geleneksel üretim biçimi çok fazla değişikliğe uğramamıştır. Ancak 19. yüzyılla birlikte sanayi ve teknoloji anlamında bir sıçramanın başlaması tarımında bu gelişmelerden etkilenmesine yol açmıştır. Bu dönemde bazı tarımsal makinaların kullanılmaya başlanması, kıtalar arasında ulaşım imkânlarının artması,

bilimsel gelişmelere paralel bazı kimyasalların tarımsal üretimde kullanılması ve üretimde büyük oranlarda artı ürün elde edilmeye başlanması geleneksel tarım sisteminde değişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bin yıllar boyunca neredeyse aynı kalan kadim tarımsal sistem, bu gelişmeler sonrasında 50-100 yıllık bir zaman diliminde olağanüstü bir yapıya bürünmüştür. Kuşkusuz ki bu ilk değişim ve dönüşüm bununla sınırlı kalmamış, tarımsal üretimde zaman içerisinde yoğun bir makineleşme başlamış, birçok tohumun genetiğiyle oynanmış, aşırı bir kimyasal girdi kullanımına gidilmiş ve yavaş yavaş tarım doğal süreçlerinden koparılmaya başlanmıştır. Tarımdaki bu büyük değişimin başlaması sonucunda ise birçok dev şirket ortaya çıkmış ve bu ÇUŞ'lar tarım piyasasını yönlendirmeye başlamışlardır. Tarımın ve gıdanın insanın vazgeçilmezi olduğunun bilincinde olan bu kapitalist şirketler günümüzde birçok ülkenin ekonomisinden büyük bir seviyeye ulaşmışlar ve halen güçlü bir biçimde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu şirketler aynı zamanda uluslararası örgütleri (DTÖ, IMF, DB v.s) de kendi politikaları ekseninde yönlendirmekte ve bu sayede de az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin tarım düzenlerine müdahalelerde bulunmaktadırlar.

3.3.1 Dünya Tarımında ÇUŞ'lar ve Süpermarketler

Kapitalist üretim tarzının tarihsel süreç içerisindeki değişen mantığına bakacak olunursa; 15. yüzyılda ticari kapitalizm olarak başladığı, 18 ve 19. yüzyılda post-endüstriyel kapitalizme doğru bir değişimin olduğu, 20. yüzyıl içerisinde emperyalizme doğru kaydığı ve son yirmi yılda da küresel finans sermayesinin tekelinde yürütülen bir sistem olduğu anlaşılmaktadır[55]. Son dönemde küresel finans sermayesinin tarıma olan

[55] Günümüzdeki küresel gıda ekonomisi, yüz yıllık değil, bin yıllık dönem boyunca gerçekleşen bir dizi devrimci değişim sonucunda meydana gelmiştir. Şuan da ise bu değişimler on yıllık zaman aralığına sıkışmıştır. Bin yıllık dönem, 12 bin yıl önce yerleşik tarım toplumların temelini oluşturmuştur. Bin yıllık dönem boyunca gerçekleşen değişimler sonuçları itibariyle derin etkiler yaratmıştır. Asya halklarının büyük bölümü, Kuzey Afrika'nın ve Avrupa'nın ekim yapılan alanları ile sahra altı Afrika'nın ve Amerika'nın nüfusu az olan bölgeleri tarımsal üretimin gerçekleştirildiği bölgeleri oluşturmakta ve bu üretimin büyük çoğunluğunu ise köylüler gerçekleştirmekteydi. 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise bu bölgelerde yapılan tarımsal üretim 770 milyonluk dünya nüfusunu beslemekteydi. Yüzyıllık döneme bakıldığında, 1750'lerden sonra sanayileşmenin başlaması tarımsal üretimde de bir dönüşümün

ilgisinde bir artışın olduğu gözlenmektedir. Bu sermayenin tarımla olan ilişkisini farklı yollardan devam ettirmeye ve bu şekilde tarıma nüfuz etmeye çalıştığı görülmektedir. Bu sürece bakıldığında ilk olarak küresel sermayenin tarımla ilgili üretim yapan şirketleri satın aldığı görülmektedir. İkinci olarak bu şirketler dolardaki dalgalanmalardan faydalanarak ulusal ekonomilere dâhil olmaya başlamış ve ulusal şirketleri satın almışlardır. Üçüncü olarak, DTÖ, IMF Dünya Bankası gibi kurumların politikaları bu şirketlerin ulusal hükümetlere baskı yapmalarını kolaylaştırmış ve bu şirketler ülkelerin ulusal tarım piyasasında uluslararası kurumlarında desteğiyle daha güçlü yer almaya başlamıştır. Dördüncü olarak, tarımsal üretimde tüm ülkeler endüstriyel ürünlere bağımlı kılındığından ve bu ürünleri almak zorunlu olduğundan, banka kredileri sayesinde ülkeler ve üreticiler bu şirketlere bağımlı kılınmışlardır. Son olarak ise, hükümetler geleneksel tarım politikalarından vazgeçerek ve de piyasalardaki serbestleşme, vergilerdeki indirimler gibi nedenlerle de bu şirketler artık daha geniş bir alanda hâkimiyetlerini kurmaya başlamıştır. Bugün ise dünyada otuz büyük şirketin tüm tarım piyasasını kontrol ettiği bir anı yaşamaktayız. Artık bu şirketlerin tarımsal üretimin her aşamasında tohumdan, gübreye, sulamadan tarımsal makinelere, ürünlerin fiyatının belirlenmesinden pazarlanmasına ve sunulmasına kadar tüm süreçlerde etkin ve hâkim olduklarını görebilmekteyiz. Örneğin tahıl ve süt ürünleri gibi standardize olmuş ürünlerin denetimi dünyada birkaç şirketin elinde bulunmaktadır. Bu şirketler tüm tarımsal girdi zincirine hâkim konumda bulunmaktadırlar. Bu tablo, sermayenin nasıl merkezileştiğini bizlere göstermektedir. Artık bu şirketler tarımsal alandaki tüm bilimsel çalışmalara da hâkim olmuşlardır. Belli bir standardı yani endüstriyel tarım, en güvenilir ve uygun olan olarak tanıtılmakta, geleneksel üretim ve ekolojik tarım bu sürecin dışına

---

gerçekleşmesine neden olmuş ve çiftçiliği dönüştürmüştür. 1750'de 770 milyon olan dünya nüfusu 1950'de 2.5 milyara yükselmiştir. On yıllık döneme bakıldığında dünya nüfusu 2000'lerde 6 milyara ulaşmıştır. 2008 yılında ise dünyada ilk kez kentli nüfus ile kırsal nüfus eşitlenmiştir. Tüm bu gelişmelere bakıldığında (bin yıllık, yüzyıllık ve on yıllık) 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünya nüfusunun artması ve tarımsal üretimde artışların meydana gelmesi önemli bir gelişme olarak gözükmektedir. Bu artışların yanında öbür taraftan da küresel gelirde, yaşam standartlarında büyük eşitsizlikler bulunmaktadır. Tarımsal üretim dünyadaki nüfusu besleyebilecekken birçok insan açlıkla yüz yüze bulunmaktadır (Bernstein, 2014: 10-11).

itilmektedir. Diğer bir taraftan bu şirketler tüm dünyada gıda ve hayvanların kayıt altına alınması ve standardize edilmesi gibi tehlikeli bir süreci başlatmışlardır. Bu süreç de gıda bir metaya dönüştürülmüş, hemen tüketilmesi gereken bir nesne halini almıştır. Bu olup bitenin, yerel beslenme düzenleri ve kültür üzerinde yapacağı tahribat ise kuşkusuz daha büyük olacaktır. Bu süreç artık köylü tarımını yok etmekte, her yerde makinaların ve ilaçların kullanılması sonucunda köylüler topraklarını ve mekânlarını terk etmektedirler (Stadile, 2009: 99-103).

Aşağıdaki tabloya (Tablo-25) bakıldığında dünyadaki en büyük tarım ve gıda üretimi yapan şirketleri görülmektedir. ABD ve Avrupa merkezli olan bu ÇUŞ'ların dünyadaki tüm piyasaya hemen hemen hâkim oldukları bilinmektedir. Bu şirketlerin yaptıkları satışlara bakıldığında da ne denli büyük bir ekonomik güce sahip oldukları rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Bu ekonomik güçlerinin yanında uluslararası örgütleri de arkalarına alan şirketler, etki alanlarına daha da genişletmektedirler.

Tablo 25: Dünyanın En Büyük Gıda Üretim Şirketleri (2009)

Şirketler (Merkezleri)	**Gıda-İçecek Satışları (Milyon $)**	**Toplam Satışları (Milyon $)**	**İlk 10'daki Pazar Payları (%)**
Nestle (İsviçre)	91,560	98,735	23,6
PepsiCo(ABD)	43,232	43,232	11,2
Kraft (ABD)	40,386	40,386	10,4
ABInBev (Belçika)	36,758	36,758	9,5
ADM (ABD)	32,241	69,207	8,3
Coca-Cola (ABD)	30,990	30,990	8,0
Mars Inc. (ABD)	30,000	30,000	7,7
Unilever (Hollanda)	29,180	55,310	7,5
Tyson Foods (ABD)	26,704	26,704	6,9
Cargili (ABD)	26,500	116,579	6,8
En büyük 10 şirket toplamı	387,551	547,901	100,0

Kaynak: (Oral, 2015: 165).

Tarım ve gıda piyasasına hâkim olan ÇUŞ'ların genel yapısı analiz edildiğinde bu şirketlerin tek bir alanda faaliyet göstermedikleri görülmektedir. Tarımsal üretimin her aşamasına hâkim olmak isteyen bu dev şirketler bu sayede özellikle küçük üreticileri kendilerine bağımlı hale getirmekte ve bunun neticesinde de küçük üreticiler ya zamanla topraktan kopmakta ya da tarımda çalışan bir işçi haline gelmektedirler. Bu bağlamda değerlendirildiğinde tohumdan, gübreye, kullanılan kimyasallardan marketlere kadar birçok alanda bu şirketlerin egemenlikleri bulunmaktadır.

Küresel şirketlerin tarım üzerinde yapmış olduğu en büyük yıkımların başında tohum gelmektedir. Tarih boyunca üçüncü dünya ülkelerindeki çiftçiler tarım ürünlerini zenginleştirmiş ve bugün bizleri besleyen gıda çeşitliliğini ortaya çıkarmışlardır. Çiftçilerin bunu başarmalarında ise tohumlarına sahip çıkmaları ve onları korumaları büyük önem arz etmektedir. Çiftçi bir tohumu saklayarak sadece gıdayı güvenli hale getirmemekte aynı zamanda tohumla birlikte kültürü ve tarihide saklamaktadır. Çiftçiler tohumları birbirleriyle değiş-tokuş yaparak bilginin, kültürün de aktarılmasını ve yayılmasını sağlamışlardır. Bu esnada çiftçiler ileride yetiştirmek istedikleri ürünler hakkında da diğer çiftçilerden bilgiler almakta ve onların söyledikleri yöntemlerle ürünlerini yetiştirmektedirler. Ancak günümüzde DTÖ vasıtasıyla fikri mülkiyet hakkı çerçevesinde büyük şirketlere tohum bilgisini gasp etme ve bunu tekelleştirme imkânı tanınmaktadır[56]. Örneğin ABD'li bir şirket olan RiceTec, Basmati pirinci üzerinde hak iddia etmektedir. Yine Doğu Asya'da evrimleşmiş olan soya fasulyesi Monsanto'nun sahibi olduğu Calgene şirketi tarafından patentlenmiştir. Bu şirket Hint kökenli bir bitki olan Hardal üzerinde de çeşitli patent hakları elde etmiştir. Böylece yüzyıllardan beri var olagelen çiftçilerin birikimleri büyük şirketler tarafından gasp edilmektedir. Günümüzde on büyük şirket ticari tohum pazarının yüzde 32'sini, genetiği değiştirilmiş tohum

[56] Tarım tarihçileri, tarımın keşfedildiği neolitik çağdan beri uygarlıkların giyinmek ve beslenmek için 10 bin çeşit bitki türüne ihtiyaç duyduklarını söylemektedirler. Oysa tarımın büyük sermaye gruplarının eline geçmesiyle birlikte günümüzde tarım 50 kadar türle yapılır bir hale gelmiştir. Artık dünyanın her yerinde aynı tohum, aynı kimyasallar büyük şirketlerin çalışanları tarafından söylendiği gibi toprağa atılmakta ve bu şekilde tek tip bir üretim yapılmaktadır. Bu işleyiş öncelikle büyük şirketler tarafından planlanmakta ve daha sonra DB, IMF, FAO gibi örgütler tarafından devletlere dayatılmaktadır (Başkaya, 2016: 88).

piyasasının da tamamını ellerinde tutmaktadırlar. Bu şirketler aynı zamanda tarım kimyasalları pazarına da hâkimdirler. Küresel tahıl pazarına beş büyük şirket hâkimdir. Bunlardan en büyüğü olan Cargill 1998 yılında ikinci büyük şirket olan Continental'i satın alarak bu alanda tekelleşmiştir. Tekellerin bu alandaki hâkimiyetlerine uluslararası kuruluşlarında destekleri eklendiğinde ABD ve Avrupa ülkelerinden üçüncü dünyaya muazzam bir gıda ihracatı ortaya çıkmaktadır. Örneğin NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) sonrasında 1992 yılında Meksika'da tüketilen ithal gıda oranı yüzde 20'lerden 1996 yılına gelindiğinde yüzde 43'lere çıkmış, NAFTA'dan 18 ay sonra 2.2 Milyon Meksikalı işsiz kalmıştır. Buna benzer tablolar Filipinler'de şeker, Hindistan'da kauçuk, Kenya'da mısır gibi ürünlerde de görülmüştür (Shiva, 2006: 16-17).

Tablo 26: Dünyanın En Büyük Tohum Şirketleri (2009)

Şirketler (Merkezleri)	**Satışları (Milyon $)**	**Pazar Payları (%)**
Monsanto (ABD)	7,297	27
DuPont (ABD)	4,641	17
Syngenta (İsviçre)	2,564	9
Groupe Limagrain (Fransa)	1,252	5
Land Q'Lakes/Winfield Solutions (ABD)	1,1	4
KWS AG (Almanya)	997	4
Bayer CropScience (Almanya)	700	3
Dow AgroScience (Almanya)	635	2
Sakate (Japonya)	491	2
DLF-Trifolium A/S (Danimarka)	385	1
En büyük 10 şirket toplamı	20,062	73
Küresel ticari tohum pazarı	27,400	100

Kaynak: (Oral, 2015: 162).

Tablo-26'ya bakıldığında dünya tohum piyasasına hâkim olan ÇUŞ'lar görülmektedir. Bu listede başı çeken ise birçok alanda olduğu gibi ABD'li Monsanto[57] şirketidir. Bu şirket dünya tohum pazarının yüzde 27'lik en büyük kısmına egemen konumda bulunmaktadır. Yine listedeki diğer ülkelere bakıldığında ABD ve Avrupa merkezli şirketlerin ağırlıkta oldukları görülebilmektedir. Bu 10 ÇUŞ, dünya tohum piyasasının yüzde 77'sini ellerinde tutmaktadırlar.

Tohum piyasasında ortaya çıkan bu tekelleşme düzeni kuşkusuz ki geleneksel üretim biçimlerini ortadan kaldırmakta, tarımsal üretimde bir tek tipleşmenin ortaya çıkmasına neden olmakta ayrıca endüstriyel ortamlarda üretilen bu tohumlar çeşitli yasal

[57] 1901 yılında ABD'de kurulan bu şirket tarımsal üretimin her aşamasına dahil olmaktadır. Dünya genelinde 66 ülkede 20 binden fazla çalışanıyla faaliyet gösteren şirket 1997 yılından itibaren de Türkiye pazarına girmiştir. Şirket 2013 yılı itibariyle 20 milyar doları aşkın bir varlığa sahip bulunmaktadır (Wikipedia, 2016). 2016 yılında Alman Bayer firması (bu firma daha çok sağlık alanındaki faaliyetleriyle biliniyor) 66 milyar dolarlık bir ödemeyle Monsanto şirketini satın almıştır. Dolayısıyla iki büyük şirketin birleşmesi tarımsal üretim ve kimyasallar konusundaki tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir.

düzenlemelerle zorunlu olarak çiftçilere kullandırılmaktadır. Tohumdaki bu tekelleşmeye paralel olarak tarım ilaçları ve kimyasalların kullanımda da benzer bir tablo söz konusudur. Dünya tohum piyasasına hâkim olan şirketlerden 5 tanesi aynı zamanda tarım ilaçları üretiminde de dünyadaki 10 büyük şirket arasında yer almaktadır (Tablo-27). Dolayısıyla tarımsal üretimin temelini oluşturan tohumun, bu tablolar değerlendirildiğinde tamamen farklı bir boyuta evirildiği görülebilmektedir. Tohum piyasasına hâkim olan şirketlerin aynı zamanda da tarım ilaçlarını üretiyor olması da tarımsal üretimde ve tohumlarda kimyasalların ne denli fazla olduğunu kanıtlar bir durumdur.

Tablo 27: Dünyanın En Büyük Tarım İlaçları Şirketleri (2009)

Şirketler (Merkezleri)	**Satışları (Milyon $**	**Pazar Payları (%)**
Syngenta (İsviçre)	8,491	19
Bayer CropScience (Almanya)	7,544	17
BASF (Almanya)	5,007	11
Monsanto (ABD)	4,427	10
Dow AgroSciences (ABD)	3,902	9
DuPont (ABD)	2,403	5
Sumitomo Chemical (Japonya)	2,374	5
Nufarm (Avustralya)	2,082	5
Makhteshim-Agan Industries (İsrail)	2,042	5
Arysta LifeScience (Japonya)	1,196	3
En büyük 10 şirket toplamı	39,468	89
Dünya agro-kimya pazarı	44,000	100

Kaynak: (Oral, 2015: 163).

Yukarıdaki veriler ve bilgilerden de anlaşılacağı gibi dünyadaki tarım ve gıda piyasasına bakıldığında ABD ve Avrupa merkezli ÇUŞ'ların bu piyasaya egemen oldukları açıkça görülmektedir. Bu egemenlik yalnızca maddi koşulları (tohum, kimyasallar, gübre vb.) içermemekte aynı zamanda da kültürel süreçleri de

kapsamaktadır. Bu kültürel süreçler, insanlık tarihi kadar eski olan bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bin yıllardır süregelen tarımsal birikim ve aktarım endüstrileşme ve ÇUŞ'ların politikaları neticesinde çok kısa bir zaman diliminde yok olmaya yüz tutmuştur[58]. Bu süreç ise giderek hızlanmakta, köylüler ve çiftçiler üzerinde baskılar artmakta ve geleneksel tarımın sahipleri olan bu topluluk yavaşça topraktan koparılmaktadır. Bu gelişmeler yaşanırken günümüzdeki tarım ve gıda düzeninde ürünlerin paketlenmesi, ulaşılabilirliği ve tüketimi ayrı bir tartışma alanını oluşturmuştur. 20. yüzyılla birlikte dünya genelinde kentleşmenin hızlanması, insanların büyük kentlerde toplanması, iş yaşamında ortaya çıkan değişimler yeme alışkanlıklarında da bir değişimin meydana gelmesine neden olmuştur. Kentlerde hayatın çok hızlı yaşanması bireylerin yemek yemek için ayırdıkları zamanın kısalmasına neden olmuş, bunun sonucunda da hazır yemeklerin veya fast-food tarzı beslenmenin yaygınlaşması söz konusu olmuştur. Bunun yanında geleneksel pazarların yerini büyük marketler almaya başlamış ve binlerce farklı türde ürün bu raflarda yerini almıştır. Dolayısıyla tıpkı tohum ve kimyasallar pazarında ortaya çıkan tekelleşme durumu bu kez üretilen bu ürünlerin dağıtımı ve pazarlanması konusunda ortaya çıkmıştır.

Günümüzde bir süpermarkette 4.000-12.000 arasında ürün bulunmaktadır. Bir tüketici herhangi bir süpermarkete girdiğinde dünyanın birçok farklı yerinde üretilmiş ürünleri aynı raflarda bulabilmektedir. Bir ürünün üretildiği tarladan raflara gelme süreci birçok sosyal ve ekonomik ilişkiler sonucunda olmaktadır. Bu dönemde endüstriyel tarım sonucunda elde edilen hazır ve paketlenmiş gıdalara olan talebin arttığı görülebilmektedir. Zamanla yarışılan bu dönemde yemek kültürleri de değişmiş, artık beslenmeye ayrılan süre azalmış dolayısıyla da fast-food ürünlerine olan talep artmıştır (Bor, 2015: 82-83).

[58] Şuan küresel gıda pazarı Monsanto ve Cargill gibi şirketler tarafından kontrol edilmektedir. Özellikle tohum konusunda tekelleşen bu çok uluslu şirketler köylüler üzerinde kendi üretimleri olan tohumların kullanılması yönünde baskılar yapmaktadırlar. Üreticilerin bu GDO'lu tohumları kullanmaya mecbur kalmalarının bir sonucu ise dünya ölçeğinde bitki çeşitliliğinin yüzde 75 oranında azalmasıdır (Morvaridi, 2012: 252-253).

Aşağıdaki tabloya (Tablo-28) bakıldığında dünya genelinde tarım ve gıda ürünlerinin üretiminde ve dağıtımındaki en büyük şirketler görülmektedir. Bu şirketler günümüzdeki süpermarketlerin raflarında yer alan ürünlerin hemen hemen hepsini üretip dağıtımını yapmaktadırlar. Yine ABD ve Avrupa merkezli oldukları görülen bu ÇUŞ'lar çok büyük bir ekonomik sermayeye ve güce sahiptirler. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu dünyadaki birçok ülkede faaliyet gösteren bu ÇUŞ'lar aynı zamanda girdikleri ülkelerin pazarlarına daha etkin bir şekilde nüfuz edebilmek için yerel şirketlerle ortaklıklar kurmakta veya satın almalar gerçekleştirmektedirler.

Tablo 28: Dünyanın En Büyük Gıda Perakende Şirketleri (2009)

Şirketler (Merkezleri)	**Satışları (Milyon $)**	**İlk 10'daki Pazar Payları (%)**
Walmart (ABD)	191,711	25,5
Carrefour (Fransa)	104,29	13,9
Schwarz Group (Almanya)	65,012	8,6
Tesco (İngiltere)	63,288	8,4
Aldi(Almanya)	62,268	8,3
Kroger (US)	61,772	8,2
AEON (Japonya)	52,874	7,0
Edeka (Almanya)	51,625	6,9
Rewe Group (Almanya)	51,435	6,8
Ahold (İngiltere)	48,553	6,4
En büyük 10 şirket toplamı	752,829	100,0

Kaynak: (Oral, 2015: 165).

Dünya genelinde hızlı bir şekilde artış göstermekte olan süpermarketleşme sürecini Reardon üç aşamada açıklamaktadır. Ona göre, 1990'dan sonra gelişmekte olan ülkelerde geleneksel pazarların varlığına rağmen bir süpermarketleşme devrimi ortaya çıkmıştır. İlk olarak Latin Amerika ve Orta Avrupa ülkelerinde etkili olmaya başlayan bu eğilim daha sonra Asya ülkelerine sıçramış ve son aşamada ise Hindistan ve Rusya gibi ülkelerde başlamıştır. İkinci aşamada ise dünya geneline yayılmaya başlayan bu

eğilim daha sonra büyük şehirlerden küçük şehirlere, üst sınıflardan alt sınıflara, işlenmiş ürünlerden taze ürünlere ve yerel zincirlerden çokuluslu bir birlikteliğe doğru yoğunlaşma göstermiştir. Son aşamada ise başlangıçta toptan olarak tedarik edilen ürünler zamanla kooperatiflerden, çiftçilerden elde edilmeye başlanmış ve böylece bu süreç daha mikro ölçeğe indirgenmiştir (Reardon, 2011: 14-15). Görüldüğü gibi 1950 sonrasında ortaya çıkmaya başlayan ve 1990'larda zirve noktalarına ulaşan süpermarketlerin sayıları günümüzde her geçen gün artmaktadır. Özellikle kentsel yaşamın artmasına paralel bir gelişim gösteren bu süreç tarım ve gıda zincirinin en kritik halkalarından birisini oluşturmaktadır.

3.3.2. Türkiye Tarımına ÇUŞ'ların Girişi ve Süpermarketleşme Durumu

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönem tarımda ciddi değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu süreçte makineleşmenin hızlanması ve hemen ardından suni gübrelerin ve ilaçların kullanılmaya başlanmasıyla birlikte artık o eski doğayla uyumlu ve insan sağlığına zarar vermeden yapılan üretimin yerini, tüm bu suni girdilerin kullanıldığı endüstriyel üretim almıştır. Endüstriyel üretim olarak adlandırılan bu yeni tarımsal üretim modeli, makine, suni gübre, kimyasal ilaçlar, suya duyarlı hibrit tohum, fosil yakıtlar, genetiğiyle oynanmış tohum ve antibiyotikler gibi üretim girdilerine sahiptir. Endüstriyel tarıma ait bu üretim girdileri ise uluslararası sermayeye ait şirketler tarafından üretilip pazarlanmaktadır. Bu ulus ötesi şirketler, aslında doğayla uyumlu olmayan ve insan sağlığı için bir risk oluşturan endüstriyel üretim modelini ve bu modelden elde edilen ürünleri, "modern tarım" veya "modern tarım ürünleri" başlığı altında sunarak bu modeli şirin kılmaya çalışmaktadır. 1970'li yıllara kadar bu çok uluslu şirketler tarımsal alandaki faaliyetlerini daha çok bu eksende, yani endüstriyel tarım için üretim girdilerini oluşturarak ve pazarlayarak sürdürdüler ancak 1980 sonrasında neo-liberal politikaların etkisiyle bu uluslararası sermayeli şirketler tarıma daha çok müdahale etmeye başladı. Bu dönemde özellikle ABD ve AB merkezli büyük şirketler, çiftçiyi yok ederek yerine tarımsal şirketleri getirebilecekleri politikaları benimsemeye başladılar. Böylelikle bu şirketler, üretimden pazarlamaya değin tarımsal

üretimin her aşamasına egemen olmayı amaçladılar. Kuşkusuz ki böyle bir egemenlik kurmanın da belirli aşamalardan geçmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu bağlamda büyük sermayeli bu şirketler IMF, DTÖ, DB gibi uluslararası kuruluşların aracılığıyla hükümetlere baskı yaparak tarımsal politikalarını değiştirmeye zorladı. Özellikle gelişmekte olan ve üçüncü dünya ülkelerine uygulanan bu baskılar şuan için işe yaramış görünmektedir (Aysu, 2009: 223-225).

Türkiye'de tarımsal üretimin temeli olan tohum sektöründe ÇUŞ'ların varlığından söz etmek mümkündür. Türkiye'nin tarım geçmişine bakıldığında birçok dönemde tohuma ilişkin yasal düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Son düzenlemelerle birlikte ise tohumculuk alanında kamu denetimine tabi olmakla birlikte özel kuruluşların bu alanda faaliyet göstermelerine izin verilmiştir. Aşağıdaki tabloya bakıldığında (Tablo-29) Türkiye pazarında etkin olan tohum şirketleri görülmektedir. Buna göre dünya piyasasına hâkim olan Monsanto, Bayer, Syngenta gibi ÇUŞ'ların Türkiye'de de tohum sektöründe egemen konuma yerleştikleri anlaşılmaktadır. Özellikle tarımsal üretimde önemli besin maddelerini oluşturan ayçiçeği, mısır, şekerpancarı gibi ürünlerdeki bu tekelleşme durumu Türkiye'nin tarımsal geleceği açısından sorgulanması ve incelenmesi gereken bir konuyu oluşturmaktadır.

Tablo 29: Tohumlukta Çokuluslu Şirketlerin Payları (2010)

Tohumluk Türü	Şirket	Tedariki (ton)	Toplam Tedarik (ton)	Şirket Payı (%)	Toplam (%)
Sebze (Üretim)	**Fito**	870	2500	34,8	34,8
Mısır	**Pioneer**	7145		20,1	58,8
	Monsanto	4708		13,3	
	KWS	4013		11,3	
	Syngenta	2998		8,5	
	Fito	1991	35468	5,6	
Ayçiçeği	**Syngenta**	8369		62,7	91,5
	Limagrain	2018		15,1	

	Pioneer	1828	13346	13,7	
Şekerpancarı	**KWS**	1252		33,5	50,7
	Beta	421		11,3	
	Syngenta	223	3737	6,0	
Pamuk	**Bayer**	5698		36,4	43,2
	Pioneer	1069	15652	6,8	

Kaynak: (Oral, 2015: 172).

Türkiye özelinde tarım ve gıda da ortaya çıkan ÇUŞ'lar ve bu alanda ortaya çıkan ürünlerin pazarlandığı süpermarketler incelendiğinde ABD ve Avrupa merkezli birçok küresel şirket ve perakende zincirinin faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Günümüz Türkiye'sinde süpermarketlerin raflarına bakıldığında dünyanın birçok farklı yerinde üretilmiş binlerce çeşit ambalajlı ürünlerin var olduğu görülebilmektedir. Her ne kadar dünyadaki örnekleriyle karşılaştığında Türkiye pazarında ÇUŞ'lar ve süpermarketlerin ortaya çıkışı daha geç bir döneme rastlasa da arada oluşan bu niceliksel ve zamansal farkın şuanda çok azaldığı açıktır. Kuşkusuz ki Türkiye'nin tarım ve gıda alanındaki bu gelişmelere daha geç tanıklık etmesi onun sosyo-ekonomik yapısıyla yakından ilgilidir. Türkiye'nin görece daha geç kentleşme sürecine dâhil olması, sanayileşme hızının ve gelişiminin yavaş olması, kırsal nüfusundaki azalmanın daha küçük oranlarda gerçekleşmesi, kültürel ve geleneksel anlamda pazar ve bakkal anlayışının daha güçlü olması ve buna benzer daha birçok faktör Türkiye pazarında ÇUŞ'ların ve süpermarketlerin egemenliğini daha geç döneme taşıyan nedenler arasında gösterilebilecektir. Bunlara ek olarak Türkiye'nin büyük bir Müslüman nüfusa sahip olması yabancı menşeili ürünlere karşı dini hassasiyetlerle çerçevelenmiş bir davranış kalıbıyla hareket edilmesine neden olmuştur. Örneğin büyük marketlerde alkol satılması, henüz Türkiye pazarında tanınmayan markaların ürünlerine karşı içerisinde domuz yağı kullanılmış olabileceği düşüncesi, daha güncel tartışmalarda helal kesim yapılıp yapılmadığı gibi birçok soru bu ürünlerin ve markaların tercihinde insanları engelleyen unsurlardan bazılarını oluşturmuştur. Dolayısıyla bunun gibi birçok değişkenle örülmüş olan Türkiye pazarı ÇUŞ'lar için görece zor bir alanı oluşturmuştur. O nedenle de

bakıldığında Türkiye pazarına girmeye başlayan ÇUŞ'ların yerel markalarla ortaklıklar kurduğu veya bu yerel markaları satın alarak (ancak isim değişikliği yapmadan) pazar paylarını arttırmaya çalıştıkları görülmektedir.

Uluslararası gıda sermayesinin Türkiye pazarına girişi 1950'li yıllara uzansa da faaliyet alanlarının belirli ürünlerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu dönemde Unilever nebati yağ üretimine, Coca Cola ise gazlı meşrubat üretimine başlamıştır. Bunların yanında ise Ciba-Geigy, Bayer, Sandoz ve Pfizer gibi uluslararası şirketlerinde gübre ve tarım ilaçları üretiminde faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Tüm bunlara rağmen Türkiye'deki yabancı şirketlerin payı 1980'li yıllara gelinene kadar önemsiz seviyelerdeydi. Bu dönemde Orta ve Güney Amerika ülkelerine bakıldığında durumun daha farklı olduğu görülebilmektedir. Örneğin Brezilya, Meksika, Venezüela başta olmak üzere Latin Amerika ülkelerinin çoğundaki yabancı sermaye yatırımları Türkiye'ye kıyasla çok yüksek seviyelerde bulunmaktaydı. Cargill, Kraft, Carnation gibi bazı Amerikalı şirketler 1930'larda bu ülkelerde yatırımlar yapmaya başlamışlar ve bu durum 1960'lı yıllarda zirveye ulaşmıştır. 1960-1975 arasında Amerikan merkezli gıda şirketlerinin çevre ülkelere yapmış oldukları yatırımların beşte dördü Latin Amerika ülkelerine yönelik olmuştur. Türkiye'de Nestle ve Unilever'in faaliyetlere başlaması 1950'li yıllara kadar uzanmaktadır. Unilever nebati yağ alanında Nestle ise uzun bir zaman bebek maması, çikolata gibi ürünlerin üretiminde faaliyet göstermişlerdir. Unilever 1953 yılında İş Bankası ile sermaye ortaklığına girerek iki margarin markasıyla (Vita, Sana) üretime başlamıştır. O dönemde alternatifsiz olan bu ürünler tereyağın fiyatından ucuz tutularak ve etkili reklam çalışmaları sayesinde geniş bir tüketici kütlesine ulaşmıştır. 1980'lere gelindiğinde ise Unilever piyasadaki ürünlerini çeşitlendirerek diyet ürün olarak tanımlayabileceğimiz yağ oranları azaltılmış ve sağlıklı yeme eğilimlerine cevap verebilecek ürünlere yönelmiş bunların yanında dondurmadan çaya kadar ürün yelpazesini genişletmiştir. Son yirmi yılda ise Unilever Komili ve Aymar gibi yerel firmaları satın alarak bu şirketlerin var olan dağıtım şebekesine ve müşteri kitlesine kolaylıkla ulaşmıştır. Nestle ise Unilever'e göre daha sınırlı bir ürün çeşidiyle piyasada olduğundan 1990'lara kadar önemli bir konuma ulaşamamıştır. 2000

yılına gelindiğinde Nestle Mis Süt'ün tamamını satın alarak önemli bir sıçrama yakalamıştır (Yenal, 2001: 37-49).

Aşağıdaki tabloya bakıldığında (Tablo-30) Türkiye pazarında faaliyet yürüten ÇUŞ'lar görülmektedir. Tablo incelendiğinde iki olgu dikkati çekmektedir. Öncelikle anlaşılacağı gibi dünya genelinde faaliyetlerini sürdüren şirketlerin ve markaların hemen hemen tamamının Türkiye pazarına girmiş olduğu görülmektedir. Diğer taraftan ise bu markaların yerel şirketlerle ortaklıklar kurdukları[59] ve böylece pazar alanlarını genişlettikleri anlaşılmaktadır. Diğer yandan süpermarketleşme durumuna bakıldığında da Migros, Metro gibi şirketlerinde dâhil olduğu bu pazarın yüzde 60'ının ÇUŞ'lar tarafından yönetildiği dolayısıyla kültürel motifimizde önemli yere sahip olan bakkal, kasap, manav gibi yerel ve geleneksel oluşumların giderek önemini kaybettiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 30: Türkiye Gıda Piyasasındaki Çokuluslu Şirketler ve Markalar

Üretim Konusu	**Şirketler,Markalar ve Tahmini Pazar Payları**	**%**
Süt ve sür ürünleri	Danone-Tikveşli	10
Makarna	Barilla/Filiz	30
Dondurma	Unilever (Algida)	70
Bebek maması	Numil/Danone (Aptamil,Bebelac),Hero Baby (Ülker)	90
Cips	Frito-Lay (Ruffles,Doritos), Kraft (Cipso,Patos), P&G (Pringles)	90
Hazır çorba	Unilever (Knor), Nestle (Maggi)	70
Kase margarin	Unilever (Sana,Becel)	50
Ayçiçek yağı	Savola Group (Yudum)	15

[59] Türkiye'de faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin başında Unilever gelmektedir. Bu şirket ilk olarak bitkisel yağlar alanında üretim yapmış daha sonra ise temizlik ürünleri alanında da faaliyet göstermeye başlamıştır. 1986 yılında Unilever Lipton markasıyla Türkiye'de çay sektörüne girmiştir. Lipton, iç piyasadan aldığı yaş çayları işleyerek Kenya, Endonezya ve Seylan'dan getirdiği çaylarla harmanlayarak piyasaya sürmektedir. Yine bu alanda Alman şirketi Teekanne ile Kütaş Tarım ortaklığında kurulan şirket 2001'de çay üretimine başlamıştır. 2006 yılında Doğadan firması bu ortaklığı satın almış 2007 yılında ise Coca-Cola Doğadan Gıda'yı satın alarak Çaykur'un rakipleri arasında yer almıştır (Oral, 2015: 187).

Çikolata	Nestle ,Kraft (Milka),Unilever (Algida)	30
Şekerleme	Cadbury (Kent),Haribo	70
Nişasta bazlı şeker	Cargill,Amylum,Cargill/Ülker (Pendik Nişasta)	80
Sakız	Cadbury (Falım,First),Perfetti Van Melle (Vivident)	90
Çay	Unilever (Lipton)	15
Hazır kahve	Nestle ,(Nescafe),Kraft (Jacobs)	80
Ambalajlı su	Erikli/Nestle,Danone (Hayat),Damla (Coca-Cola)	25
Meyve suyu	Coca-cola (Cappy)	25
Kolalı içeçek	Coca-cola,Pepsi	85
Rakı	Texas Pacific Group/Mey	70
Organize perakende	Migros, CarrefourSa, Metro Group,Tesco-Kipa	60

Kaynak: (Oral, 2015: 197).

Tablo-31'e bakıldığında ise Türkiye'deki süpermarket zincirlerinin ciroları ve bazı satın alımlarına ilişkin bilgiler verilmektedir. Bu tabloya göre BİM gerek ciro açısından gerekse mağaza sayısı açısından bu alanda ilk sırayı almaktadır. Diğer taraftan bu alanda büyük satın almaların ve ortaklıklarında gerçekleştiği görülebilmektedir. Örneğin Fransız Carrefour'un Sabancı ile ortaklık kurarak Türkiye pazarına girdiği, yine Alman Tesco'nun Kipa'yı satın alarak bu alanda faaliyetlerine başladığı anlaşılmaktadır. Tabloda yer alan 6 şirketin yıllık yaklaşık 25 Milyar TL'ye ulaşan bir pazar paylarının olduğu görülmektedir.

Tablo 31: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Başlıca Perakende Şirketleri

Marka	Mağaza Sayısı	Ciro (MilyarTL)	Şirketler Hakkında Bazı Bilgiler
BİM	3303	8.2	1995 yılında kurulmuş ve 2011 yılında Fas pazarına giriş yapmıştır.
MİGROS	717	5.75	1954 yılında kurulmuş ve 2005 yılında Tansaş'ı satın almıştır. Çoğunluk hissesi BC Partners tarafından 2008 yılında devralınmıştır
ÜLKER	1379	2.8	2011 yılında ŞOK'u Migros'tan satın alarak pazara giriş yapmıştır
CARREFOUR	245	2.5	Sabancı grubu ile ortaklık yaparak Türkiye pazarına girmiş ve 2000 yılında GİMA'yı satın almıştır.
METRO	26	3.85	Alman merkezli olan bu firma 1990'dan beri Türkiye pazarındadır.
TESCO	143	1.89	2003 yılında Kipa'yı satın alarak Türkiye pazarına girmiştir.

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2012: 27).

Türkiye'de tarım ve gıdanın uluslararası bir görünüm kazanmasının en önemli göstergelerinden birisini ise fast-food tarzı beslenme alışkanlıklarının yerleşmesi ve hazır yemek sektörünün gelişmesi oluşturmaktadır. Türkiye'nin ani ve dengesiz bir kentleşme sürecine girmesi, hızlı göç hareketlerinin yaşanması, köylerden kopuşun (bu kopuş sadece yer değiştirme anlamında değil aynı zamanda kültürel ve zihinsel anlamda da yaşanmaktadır) yaşanması ve diğer birçok gelişme insanların hazır ve çabuk yemeklere olan talebini arttırmıştır. Böyle bir sektörün ortaya çıkması kuşkusuz ki sağlık problemleri başta olmak üzere birçok alanda olumsuzlukların yaşanmasına neden olmaktadır. Aşağıdaki tabloya bakıldığında (Tablo-32) Türkiye'de özellikle ABD merkezli bu yemek zincirlerinin etkili olduğu görülebilmektedir. Bu tarz restoranların sayısı her geçen gün artmakla birlikte bu durum aynı zamanda kadim yemek kültürü üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

Tablo 32: Başlıca Fast-Food (Hızlı Beslenme) Restoranları (2007)

Restoran	Milliyeti	Restoran Sayısı	Satış (Milyon $)
Burger King	İngiltere	193	300
McDonald's	ABD	104	125
Sultanahmet Köftecisi	Türkiye	72	70
Pizza Hut	ABD	32	42
Dominos Pizza	ABD	93	40
Kentucky FC	ABD	36	40
PizzaPizza	Türkiye	112	15

Kaynak: (Oral, 2015: 193).

3.4. Yeni Tarım Düzeninin Ortaya Çıkışı ve Küçük Üreticilik

İçerisinde yaşadığımız bu yüzyıl tarımsal anlamda birçok önemli değişimin yaşandığı bir dönemi kapsamaktadır. 'Yeni Tarım Düzeni' olarak kavramsallaştırılabilecek olan bu dönemde tarımsal üretimin temelini oluşturan ve bin yıllardır süregelen birçok şey değişikliğe uğramıştır. Örneğin, üretim mekanizmalarından kullanılan tohumlara, doğal üretimden endüstri tarzı üretime kadar birçok alanda dönüşümler yaşanmaktadır. Kuşkusuz ki bu değişimlerden etkilenenlerin başında tarımsal üretimi gerçekleştiren köylüler ya da küçük üreticiler gelmektedirler. Tarımın ilk ortaya çıkışından günümüzdeki yeni düzenin oluşumuna kadar geçen süre de tarımsal üretimin en vazgeçilmez öğesi köylüler ve küçük üreticiler olmuştur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde tarımsal sistemler ne ölçüde değişirse değişsin küçük köylü üreticiliği varlığını devam ettirecek gibi görünmektedir.

Küreselleşen ve metalaşmanın giderek arttığı içerisinde yaşadığımız dünyada köylülerin hayatta kalma konusunda ısrarcı olmaları ise sosyal bilimcileri şaşırtmaktadır. Köylülüğün tasfiyesi düşüncesi köylüler hariç herkes (kapitalistler, entelektüeller ve kalkınma plancıları) tarafından ilan edilmiştir. Tarihsel olarak bakıldığında kapitalist dünya sisteminin sınır bölgeleriyle veya temas bölgeleriyle birlikte oluştuğu ve geliştiği

görülmektedir. Bu temasların varlığı dünyanın homojen bir hale gelmesine neden olurken aynı zamanda da yeni sınırların ortaya çıkmasıyla bir heterojenliğe geçişi sağlamıştır. Bu nedenle tarih boyunca kırsal bölgelerde yaşayan köylüler coğrafi anlamda dağınık bir profil çizmişlerdir. Ancak bu topluluklar çağdaş dünya sistemiyle etkileşim haline geçmeye başlayınca bu yakınlaşma sadece coğrafi anlamda kalmayıp, sınıfsal gelişme, etno-kültürel değişim, pazar mücadeleleri gibi alanlarda da köylü toplulukların değişim yaşadığı görülmüştür (Vanhaute, 2012: 1-5). Aslında bakıldığında tarıma ilişkin en önemli sorunların başında köylülüğün tasfiyesi ve köylülüğün çözülme süreci gelmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle birlikte tüm dünyada çok uluslu şirketlerin -ki bunlar genellikle gıda, ilaç, enerji, perakendecilik gibi alanlarda faaliyet göstermektedirler- hızlı bir şekilde yükselmeye başlaması tarımsal üretim ilişkilerinde ve klasik anlamdaki köylülük üzerinde önemli değişmelerin yaşanmasına neden olmuştur (Keyder ve Yenal, 2013: 27-28). Yüzyılı aşkın bir süredir devam eden köylü sorunu tartışmaların 2 ana eksende toplandığı görülmektedir. İlk görüş kaybolma tezi üzerine yoğunlaşmakta ve kapitalizmin kaçınılmaz olarak genişlemesinin köylülüğü ortadan kaldıracağını ileri sürmektedir. Lenin ve Kautsky'nin desteklediği bu görüşe göre köylüler zamanla kapitalist çiftçilere, ücretli emekçilere dönüşebileceklerdir. Diğer görüş ise kalıcılık tezini savunmaktadır. Chayanov'un desteklediği bu görüşe göre ise köylülük veya köylü üretim tarzı kapitalizm içerisinde ayrı bir gelişme mantığı göstermekte dolayısıyla da yeni bir biçime dönüşerek varlığını devam ettirmektedir (Vanhaute, 2012: 6). Her ne kadar içerisinde yaşadığımız bu küresel dünyadaki yeni tarım düzeninde küçük köylülüğün ortadan kalkacağı yönünde ağırlıklı bir görüş var ise de genel anlamda değerlendirildiğinde bu durumun pek geçerli olmadığı net bir biçimde görülmektedir. Kuşkusuz ki küçük üreticilik ve köylülük bir takım problemlerle[60] karşı

[60] Neo-liberal politikaların hâkim olduğu dönemde köylü üzerinde baskıların daha da arttığı bilinmektedir. Bu dönemde köylü adeta çiftçileşemeyen ve azgelişmişliğe işaret eden bir grup olarak görülmüştür. Bu dönemde ulusötesi şirketlerin hâkimiyet alanının genişlemesi Orta Asya ülkelerinde köylülüğün tasfiye sürecini hızlandırdığı bilinmektedir. Yine aynı şekilde Afrika ve Latin Amerika'da şeker kamışı üreten köylüler büyük plantasyonlarda çalışan köle durumuna gelmişlerdir. Bu küresel ortamda artık çiftçiler ya köylerini terk etmeye başlamışlar ya da marjinalleşerek büyük bir gelir kaybı yaşamışlardır (Ünal, 2009: 277-278).

karşıyadır ancak bu durum köylülüğün ortadan kalkacağı tezini desteklemekten uzak kalmaktadır[61].

1960'lı yıllarda dünyada bir gıda krizinin ortaya çıkacağı korkusunun yayılması 1990'lı yıllara gelindiğinde dünya nüfusunun gıda üretimini aşacağı ve bu şekilde de milyonlarca insanın aç kalacağı düşüncesine evirilmiştir. Böyle bir durumdan kurtulmanın çaresi ise hibrit tohumlar ve kimyasallar kullanılarak büyük miktarlarda tahıl üretmek ve tarımda endüstrileşmek olarak belirlenmiştir. Böyle bir sürecin sonunda zenginleşen ülkeler ise azgelişmiş ve yoksul ülkelere bu ucuz tahıl ürünlerini satmaya başlamış ancak bunun bir ön koşulu olarak bu azgelişmiş ülkeler kendi sınırları içerisindeki küçük üreticileri desteklemekten vazgeçecekler ve vatandaşlarını bu ülkelerden ucuz ithal tahıl almaya teşvik edeceklerdi. Böyle bir durum sonucunda ise tüm dünyada küçük üreticilik büyük yaralar almıştır[62] (Locke, 2015). Tarım hızla gelişen dünyada önemli alanlardan birisini oluşturmaktadır. 2050 yılını gelindiğinde dünya nüfusunun 9.1 milyara ulaşması ve tarımsal ürün talebinin iki katına çıkması beklenmektedir. Bu artan talebe yanıt vermek ve ürün kalitesini ve çeşitliliğini arttırabilmek ise çok zor gözükmektedir. İlk olarak bakıldığında tarıma elverişli olan arazilerin birkaç ülkede yoğunlaştığı ve buralara erişimin güç olduğu bilinmektedir. İkinci olarak son 40 yıl içerisinde pirinç, mısır, buğday ve soya fasulyesi gibi temel ürünlerin verimlerinde ve üretim alanlarında bir azalmanın yaşandığı bilinmektedir. Son olarak ise iklimsel değişimler, su kıtlığının yaşanması ve kırsal nüfusun giderek yaşlanarak topraktan kopması gibi nedenlerden ötürü tarımsal işletmeler risk altında bulunmaktadır (Carnemark, 2013: 1-3). Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen dünya

[61] 500 yıllık kapitalizm, 300 yıllık sanayileşme ve 30 yıllık neo-liberal dönem doyunca kendi kendini besleyebilen aile üreticiliği 21. Yüzyılda da en önemli geçim tarzı olmayı sürdürmektedir. Dünya gıda üretiminin büyük bir kısmı ÇUŞ'ların ve süpermarketlerin kontrolü dışındaki küçük aile işletmelerinin hâkimiyeti altında yapılmaktadır. Güney'deki milyonlarca küçük çiftçi gezegenin kırsal ve kentsel nüfusunu beslemek için gerekli olan temel gıdaları çoğunu üretmektedirler (Vanhaute, 2012: 7).

[62] Dünya geneline bakıldığında üç milyar çiftçi köylü tarımıyla uğraşmaktadır. Bu çiftçilerin sahip oldukları tarlaları ise iki gurupta toplamak mümkündür. İlk grup belirli düzeyde gübreye, ilaca, tohuma ve makineye ulaşabilen çiftçilerdir. Bu köylüler 10.000-50.000 kg arasında bir tahıl üretkenliğine sahiptirler. Diğerleri ise tüm bu süreçlerden yoksun bırakılmış olan grup olup, bunların üretkenliği ise çiftçi başına 1.000 kg civarındadır (Amin, 2009:90).

geneline bakıldığında küçük aile üreticiliğinin[63] hala güçlü bir biçimde varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

1950 sonrası dönemde tarımda küresel bir iş bölümünün ortaya çıkması ihracat odaklı bir politikanın belirlenmesine neden olmuştur. Bu süreçten itibaren ekonomik krizlerin yaşanması, yapısal uyum programlarının uygulanması gibi gelişmelerin ortaya çıkması tarımsal alt yapıyı zayıflatmıştır. Tüm bu olanlara rağmen ise aile çiftliklerinde üretim yapan çiftçiler küresel tarım piyasasına yıllık yaklaşık 2.2 trilyon dolarlık önemli bir katkı sağlamaktadırlar. Küçük ölçekli tarım yapılan aile çiftliklerinin önemi birçok araştırma ve rapor sonucunda da gösterilmiştir. Örneğin, FAO'nun birçok raporunda küçük ölçekli tarımın bazı durumlarda büyük ölçekli tarımdan verimlilik açısından daha iyi bir performans gösterebileceği vurgulanmıştır. Yine bu rapora bakıldığında küçük ölçekli tarımın verimlilik dışında biyolojik çeşitliliğe yaptığı katkılar ve yerel ekonomiler için daha faydalı olması yönünde de vurguların yapıldığı görülebilmektedir (Graeub vd, 2016:2-3). Bu olumlu durum ise istatistiklere de yansımaktadır.

Dünya genelinde bölgeler arası farklılıklar olmasına karşın 570 milyon tarımsal çiftlik olduğu tahmin edilmektedir. Bu çiftliklerin ise yaklaşık 500 milyonu yani yüzde 90'ından fazlası ise 2 hektardan az bir büyüklüğe sahip olan küçük aile işletmelerinden oluşmaktadır (Unctad, 2014: 1; Lowder vd, 2014: 1). Aşağıdaki iki tablo (Tablo 33-34)[64] dünya genelindeki çiftliklerin bölgelere ve alanlara göre dağılımını göstermektedir. Bu tablolardan çok net bir biçimde dünya genelinde küçük aile çiftliklerinin oransal fazlalığı görülebilmektedir. Tablolara bakıldığında Çin ve Hindistan'ın tarımsal alan bakımından dünyadaki çiftliklerin yaklaşık yüzde 60'ına sahip oldukları dikkati çekmektedir. Diğer taraftan tarımsal işletmelerin alan bakımından sınıflandırmasına bakıldığında ise dünya genelinde küçük ölçekli aile işletmelerinin yoğunlukta oldukları görülmektedir. Bu

[63] Aile çiftlikleri ve küçük tarımsal işletmeler üzerine yapılan bir araştırmada bu tür çiftlikleri tanımlamak üzere 36 farklı tanımlamanın yapıldığı belirlenmiştir. Yine bu araştırmaya göre aile emeğinin kullanılması ve bu çiftliklerin aile tarafından yönetilmesi gibi özelliklerin bu tanımlamaların ortak noktasını oluşturduğu saptanmıştır (Lowder vd, 2016: 25).

[64] Tablo-34 570 milyon çiftliğin 161 ülkedeki dağılımı dikkate alınarak hesaplanmıştır. Tablo-35 ise 460 milyon çiftliğin 111 ülkedeki dağılımı esas alınarak hesaplanmıştır.

verilerden de anlaşılacağı gibi dünya genelinde aile emeğine dayanan tarımsal üretimin tüm zorluklarına rağmen devam ettiği, küresel ölçekli ÇUŞ'ların tarımsal ürerimdeki payının düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 33: Çiftliklerin Dünya Genelinde Dağılımı

Bölge veya Ülke Grupları	**Yüzdelik Oranlar (%)**
Doğu Asya ve Pasifik (Çin Hariç)- 14 Ülke	9
Sahraaltı Afrika-41 Ülke	9
Avrupa ve Orta Asya-14 Ülke	7
Güney Asya(Hindistan Hariç)- 6 Ülke	6
Latin Amerika ve Karayipler- 26 Ülke	4
Yüksek Gelirli Ülkeler- 46 Ülke	4
Orta Doğu ve Kuzey Afrika- 12 Ülke	3
Hindistan	24
Çin	35

Kaynak: (Lowder vd, 2014: 5)

Tablo 34: Çiftliklerin Dünya Çapındaki Dağılımı (Alan Büyüklüğüne Göre)

Alan Büyüklükleri(ha)	**Yüzdelik Dilim (%)**
1 Hektardan Az	72
1-2 Hektar	12
2-5 Hektar	10
5-10 Hektar	3
10-20 Hektar	1
20 Hektardan Fazla	2

Kaynak: (Lowder vd, 2014: 12)

Dünya genelinde 3 milyarı aşkın kırsal nüfusun üçte ikisi 2 hektardan da daha az bir arazide üretim gerçekleştirmektedir. Bu küçük üreticiler birçok sorunla karşılaşsalar da halen dünya nüfusunun önemli bir bölümü için üretim faaliyetinde bulunmaktadırlar.

Bu çiftliklerde ağırlıklı olarak aile emeği kullanılmaktadır. Örneğin Çin'deki çiftçilerin yaklaşık yüzde 98'i 2 hektardan küçük arazilerde üretim gerçekleştirmekte ve Çin tek başına neredeyse dünyadaki küçük çiftliklerin yarısını oluşturmaktadır. Hindistan'da ise küçük çiftliklerin oranı yüzde 80'lerde iken bu oran Etiyopya ve Mısır'da yüzde 90'lar seviyelerindedir. Yine 2 hektardan az toprağı işleyen aile emeğine dayanan çiftliklerin oranı Meksika'da yüzde 50'ler civarındayken Brezilya'da bu oran yüzde 20 seviyelerindedir (Rapsomanikis, 2016: 1). Tarımsal üretimde böylesine önemli bir konumda bulunan küçük aile işletmeleri dünyanın tarımsal geleceğinin de en büyük koruyucusu konumundadır. Küçük aile çiftçiliğinin öneminin farkına varan ve bu farkındalığı tüm dünya kamuoyuyla paylaşan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 2014 yılını Uluslararası Aile Çiftçiliği Yılı ilan etmiştir.

Dünya tarımında önemli bir yere sahip olan küçük aile üreticiliği Türkiye özelinde de tarımın kilit noktasını oluşturmaktadır. Günümüz Türkiye'sinin Osmanlı Devleti'nden devraldığı tarımsal yapıda küçük üreticiler merkezi otorite tarafından korunmakta ve çeşitli desteklemelerle varlığının devam etmesi sağlanmaktaydı. Osmanlı'nın son döneminde bu durum biraz farklılaşsa da küçük üreticiliğin hâkim olduğu aile emeğine dayanan tarımsal üretim cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. 1950 sonrası dönemde tüm dünyada tarımsal sistemlerde yaşanan dönüşümlerinden Türkiye tarımı ve küçük üreticiler de etkilenmişlerdir. Özellikle 1980 sonrası dönemde tarımda mekanizasyonun hızlanması, tarımsal üretimin endüstrileşmeye başlaması, tohum ve gübrede çeşitli kimyasalların kullanılması ve buna ek olarak ÇUŞ'ların uluslararası örgütler aracılığıyla gelişmekte olan veya azgelişmiş ülkelere yapmış olduğu baskılardan kuşkusuz ki ilk olarak küçük üreticileri etkilemiştir. Türkiye'deki küçük aile işletmelerinin dünyadaki diğer ülkelere göre görece daha az etkilendiği bu süreç sonucunda küçük aile işletmeleri halen varlığını devam ettirseler de birçok olumsuz durumla karşı karşıya kalmışlardır[65].

[65] Türkiye örneğinde küçük köylülüğün güçlü bir şekilde varlığını devam ettirdiğine bir kanıt pancar tarımı yapan çiftçilerdir. Çünkü Türkiye'de pancar tarımı yapan toplam hane sayısının %51 den fazlasının

Türkiye'nin arazi yapısı tarımsal bir bakışla incelendiğinde topraklarının yüzde 34.1'inin işlemeli tarım ve uzun ömürlü bitkilerin yetiştirilebilmesi bakımından elverişli olduğu görülmektedir. Diğer taraftan ise toprakların yüzde 13.9'luk kısmı iyi nitelikli mera ve orman arazilerinden, yüzde 46'sı ise bozuk ve iyi olmayan mera ve orman arazilerinden, yüzde 5.8'lik kısmında hiçbir şekilde tarımsal faaliyet gerçekleştirilememekte ve yüzde 0.2'lik bölümü ise işlenemeyen düz arazilerden oluşmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 5-6). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye'nin sahip olduğu arazinin yüzde 50'sinden fazla bir kısmında tarımsal üretim gerçekleştirilememektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin tarımsal üretim yapılan arazi özelliklerine bakıldığında aşağıdaki tablo ile karşılaşılmaktadır.

Tablo 35: Tarım İşletmelerinin Büyüklükleri ve İşlenilen Arazi Miktarı

İşletme Büyüklüğü(dekar)	**İşletme Sayısı**	**%**	**Arazi(dekar)**	**%**
-5	178.006	5.89	481.987	0.26
5-9	290.461	9.61	1.952.471	1.06
10-19	539.816	17.86	7.378.022	4.00
20-49	950.840	31.46	29.531.619	16.02
50-99	560.049	18.53	38.127.032	20.68
100-199	327.363	10.83	43.884.395	23.81
200-499	153.685	5.09	42.075.497	22.82
500-999	17.429	0.58	11.218.554	6.09
1000-2499	4.199	0.14	5.476.930	2.97
2500-4999	222	0.01	695.541	0.38
5000+	57	0.00	3.526.175	1.91
Toplam	3.022.127	100.00	184.348.223	100.00

Kaynak: (TÜİK, 2001).

1 ile 5 dekar arasında bir toprak da pancar tarımı yaptığı görülmektedir. %29 ise 5 ile 10 dekar arazide, %15 ise 10 ila 20 dekar arazide pancar tarımı yapmaktadır (Ünal, 2009: 279-280).

Yukarıdaki tabloda Türkiye'deki tarımsal işletmelerin büyüklükleri ve bu işletmelerde işlenilen arazi miktarı gösterilmektedir. TÜİK'in 2001 yılı sayımlarında ortaya çıkan bu tablodan ilk etapta Türkiye'deki tarımsal üretimde küçük üreticiliğin baskın olduğu görülebilmektedir. Tablodan anlaşılacağı gibi Türkiye'deki tarımsal işletmelerin yüzde 60'ından fazlasının 50 dönümden az bir arazide tarımsal üretim gerçekleştirdiği görülmektedir. Yine diğer önemli bir nokta ise Türkiye tarımı üzerine yapılan tartışmalarda tarımın büyük çiftliklerde yapıldığı, büyük üreticiliğin hâkim olduğu ve küçük üreticiliğin tasfiye olduğu iddiaları bu tablo dikkatlice incelendiğinde anlamsız kalmaktadır. Örneğin 200 dönüm ile 5000 dönüm arasında tarımsal üretim yapan işletmelerinin oranının yüzde 6 civarında oldukları görünmektedir. Dünya verileriyle karşılaştırıldığında da Türkiye'deki tarımsal üretimde hâkim olan küçük üreticiliğin benzer özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Örneğin dünyada 2 hektar(2 hektar 20 dekar veya dönüme denk gelmektedir) ve daha az bir alanda üretim yapan işletmelerin ağırlıkta olduğu bilinmektedir. Tabloya bakıldığında Türkiye'de 20 dönüm altında tarımsal üretim yapan işletme sayısının yaklaşık 1 milyon olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'deki bu durum AB ülkeleri ile kıyaslandığında ise aşağıdaki sonuç ortaya çıkmaktadır.

Tablo 36: Türkiye'de (2001 İtibariyle) ve AB Ülkelerinde (2013 İtibariyle) Tarım İşletmelerinin Büyüklükleri

İşletme Büyüklüğü(da)	**AB Ülkeler (15)**	**Üye AB Ülkeler (10)**	**Aday AB Ülkeleri (25)**	**Türkiye**
-50	48	37	45	64.8
51-200	27	51	32	29.1
201-500	13	9	12	5.0
501-1000	7	2	6	0.1
1001+	5	2	4	-

Kaynak: (Babagiray, 2006: 21).

Yukarıdaki tabloda Türkiye'nin tarımsal işletmelerinin büyüklüklerinin AB üyesi ülkeler, AB aday ülkeler ve AB ülkeleri bağlamında 3 kıyaslaması yapılmıştır. Buna

göre Türkiye tüm bu kategorilerde (50 dekardan az olan) küçük aile üreticiliğinin en yoğunlukta olduğu ülke konumundadır. Yine diğer taraftan büyük arazide üretim yapan çiftlikler bazında değerlendirildiğinde de Türkiye'nin 200 dekar ve üzerinde bir arazide üretim yapılan işletme büyüklüğünün yüzde 5 civarında olduğu ancak bu oranın AB ülkelerinde ortalama yüzde 10 civarında seyrettiği görülebilmektedir. Dolayısıyla küçük üreticiliğin Türkiye tarımında halen güçlü bir yerinin olduğu bu verilerden yola çıkılarak söylenebilecektir.

Dünya tarımının yarıya yakını küçük köylü üretimine dayalı bir sistemden meydana gelmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde köylü temelli tarımsal üretim dünyadaki en büyük işveren konumundadır. Türkiye'de 6 milyondan fazla bir nüfus yani toplam nüfusun yüzde 20'sinden fazla bir bölümü tarımda istihdam edilmektedir. Yine Türkiye'deki tarımsal işletmelerin iş gücü kullanımına bakıldığında da aile iş gücü oranının yüzde 83'ün üzerinde olduğu görülmektedir Türkiye'de tarımsal işletmelerin yüzde 95'inden fazlası küçük aile işletmelerinden oluşmaktadır. Böylesine bir temel yapı taşını oluşturan aile işletmelerinin veya çiftliklerinin devamının sağlanmasının gerek ulusal gerekse uluslararası bakımdan ekonomik, sosyolojik ve çevresel açıdan birçok faydası bulunmaktadır. Bunun sağlanabilmesi tarımın geleceğinin garanti altına alınması açısından son derece önemlidir. Ayrıca küçük aile işletmelerinin desteklenmesi, yerel tarımsal kültürün ve biyolojik çeşitliliğin korunması, güvenilir gıdaya ulaşılabilmesi, tüm insanların kendi besin ihtiyacını karşılayacak kadar üretim yapabilmesi, tarımsal istihdamın ve kırda yaşayan nüfusun devamlılığın sağlanması gibi birçok farklı alanda olumlu gelişmelerin yaşanmasına katkı sağlayacaktır (Kan, 2016: 29-30).

Türkiye tarımına ilişkin farklı bir tartışma ise köylülüğün tasfiyesi ve giderek tarımsız bir topluma doğru gidildiği gibi konularda yapılmaktadır. Türkiye tarımına bakıldığında tarımsızlaşma tezi birçok farklı görüş tarafından dile getirilmektedir. Bu görüşlerin ortak noktası ise Türkiye tarımının 2000'li yıllarla birlikte neo-liberal politikalara teslim edildiği, dışa bağımlılığın arttığı, köylülüğün ortadan kalktığı gibi düşünceler etrafında şekillenmektedir. Toplam tarım üretiminde mutlak ve büyük oranda

bir azalmanın gerçekleştiğini ortaya koymadan Türkiye tarımının çöktüğünü ileri sürmek mümkün değildir. Bu durum olsa olsa tarımın yavaş geliştiğine işaret eder. Örneğin tarımın GSYİH'deki payı 1978 yılında yüzde 23.8, 2000'de yüzde 11.9 ve 2010'da yüzde 9.1'e düşmüştür. Ancak tarımın oldukça gelişmiş olduğu ABD'de ise bu pay yüzde 2'nin altında seyretmektedir. Dolayısıyla tarımın milli gelir içerisindeki payının düşmesi tarımsızlaşma tezinin bir kanıtı olarak gösterilemez. Yine bir başka tabloya bakıldığında da benzer durum karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, 2009-2011 yılları arasında dünyanın en büyük hububat üreticileri olan (sırasıyla) AB ülkeleri, Çin, Hindistan, ABD ve Rusya'nın ardından 7.sırada yer almaktadır. Yine toplam üretim miktarı bakımından değerlendirildiğinde de Türkiye 2010 yılında 15 üründe dünya birincisi, 11 üründe dünya ikincisi ve 16 üründe de dünya üçüncüsüdür. Tarımsızlaşma tezini ortaya atanların savundukları bir başka durum ise Türkiye'nin tarım ürünleri dış ticaretinde ciddi açık verdiği iddiasıdır. Türkiye'nin Gümrük Birliği anlaşması gereğince bazı ürünlerde bazı ürünlerde vergilendirmeye gidilirken bazı ürünler kapsam dışarısında bırakılmıştır. Neticede ise 2001-2010 döneminde Türkiye bir göstergeye göre dört yıl dış ticaret fazlası ve altı yıl dış ticaret açığı vermiş, diğer bir göstergeye göre ise altı yıl dış ticaret fazlası ve 4 yıl dış ticaret açığı vermiştir (Gürel, 2013: 66-70). Dolayısıyla gerek tarımsızlaşma gerekse köylülüğün ve küçük üreticiliğin bittiği yönündeki tartışmalar gerçeği yansıtmamaktadır. Kuşkusuz ki dünya genelinde olduğu gibi Türkiye tarımında da çeşitli problemler söz konusudur. Ancak bu problemlerin varlığı tarımsal üretimde halen önemli bir mekanizmayı oluşturan küçük aile işletmelerinin son bulacağı yönünde bir düşüncenin doğruluğunu kanıtlamaz. Bu bakımdan değerlendirildiğinde günümüz dünyasında ABD ve Avrupa ülkeleri küçük üreticilere desteklerini her geçen gün arttırmaktadırlar. Türkiye'de son dönemde bu konuda ciddi ve önemli adımlar atmıştır. Türkiye'nin tarımsal geleceğini güvence altına alabilmesi için de bu konuda daha etkili adımlar atması gerekmektedir. Özellikle güvenilir gıdaya ulaşma, doğal üretilmiş ürünlerin kullanılması, çevreye uygun tarımın yapılması ve daha birçok özellik küçük aile çiftçiliği bünyesinde bin yıllardır zaten bulunmaktadır. Dolayısıyla bu yapının korunması hem uzun yıllardır oluşmuş olan tarımsal kültürün korunup geleceğe

aktarılması hem de tarımsal üretimin özü itibariyle yapılabilmesi açısından son derece önemlidir.

3.5. Toplumsal Hareketlerin Bir Türü Olarak Köylü Hareketlerinin Ortaya Çıkışı

Dünyanın hızla küreselleştiği günümüzde sosyolojinin ilgi alanına giren konuların ve olguların sayısı da aynı hızda artmaktadır. Yaşanan bu hızlı değişim ve dönüşüm süreci ise kuşkusuz ki toplumsal yapıları ve ilişkileri de dönüştürmektedir. İçerisinde yaşamış olduğumuz bu çağda teknoloji ve iletişim alanında hızlı ilerlemelerin yaşanması, internet kullanımının yaygınlaşması, bireylerin eğitim düzeylerinin yükselmesi ve daha birçok gelişme kültürler arasındaki ilişkileri arttırmakta ve farklı kültürlerin birbirlerinden haberdar olmasını kolaylaştırmaktadır. Bu geçişkenlik aynı zamanda farklı toplumsal grupların da çeşitli örgütler, sivil toplum kuruluşları veya sanal ortamlarda bir araya gelip toplanmalarına ve bu toplanmaya ön ayak olan konulardaki hassasiyetlerini paylaşmalarına imkân tanımakta ve bu birlikteliklerin kabaca bir ifadeyle kolektif bir harekete dönüşmesi ise toplumsal/sosyal hareket olarak ifade edilmektedir.

Toplumsal hareket kavramı birçok düşünür tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Alain Touraine (2016: 39) toplumsal hareketi, birbirleriyle hâkimiyet ilişkisi ve çatışma zemininde karşı karşıya gelen, aynı kültürel yönelime sahip olan ve bu kültürün ürettiği aktivitelerin kontrolü için mücadele eden aktörlerin hareketi olarak tanımlanmaktadır. Yine bir farklı tanımlamada Melucci toplumsal hareketi dayanışmaya dayalı, çatışmacı özelliği olan ve içinde bulunduğu sistemin sınırlarını zorlayan kolektif bir eylem biçimi olarak ifade etmektedir (Melucci, 1985: 795). İki tanımlamadan da anlaşılacağı gibi toplumsal hareketlerin çatışmacı özelliği ve kolektif bir birlikteliği ifade etmesi önem arz etmektedir.

Toplumsal hareket kavramını ilk kez Alman sosyolog Lorenz Von Stein siyasi mücadele bağlamlı olarak kullanmıştır. Başlangıçta kavram işçi sınıfının öz bilinciyle birlikte iktidarı elde edeceği yönündeki bir anlamı ifade etmekteydi. Bu tanımlama aynı

zamanda Marx ve Engels tarafından Komünist Manifesto'da da benimsenmiştir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren ise toplumsal hareketler kadınları ve hak talebinde bulunan diğer kesimleri de kapsayacak biçimde genişlemiştir. Binlerce yıldır dünyanın farklı yerlerinde birçok halk ayaklanmaları yaşanmışsa da çeşitli çıkar gruplarından oluşan geniş kapsamlı örgütlerin geliştirdiği toplumsal hareketler 18. yüzyılın sonlarına doğru Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da ortaya çıkmıştır. Bazı sosyologlar Batı dünyası özelinde toplumsal hareketleri Fransız Devrimi'ne dayandırsalar da modern anlamda toplumsal hareketlerin başlangıcı 19. yüzyılın ikinci yarısına uzanmaktadır (Yaylacı, 2014: 35-38).

Toplumsal hareket kavramının 1970'li yılların sonuna doğru Amerikalılar üzerinde etkili olmasıyla birlikte birçoğu Avrupalı uzman bu hareketlerin geniş bir perspektifle değerlendirilmesi konusunda tepki vermişlerdir. Çoğu kuramcı, bu dönemde artık endüstri sonrası bir dönemin ortaya çıktığı konusunda anlaşmışlardır. Bu dönemin tipik örneği olarak ise öğrenci hareketleri gösterilebilecektir. Bu tarz hareketler ekonomik kazanımlar uğruna değil kültürel anlamlar, boş zaman etkinliklerinin niteliği veya demokrasi ve özerklik mücadeleleri için gerçekleştirilmektedir. Yeni toplumsal hareketler olarak ifade edilebilecek bu durum ise birçok yere göndermede bulunmaktadır. Bunlardan birisi televizyonun insan yaşamında giderek daha fazla yer kaplamasıyla ilişkili bir süreçtir. Yine buna ek olarak yeni toplumsal hareketlerin katılımcıları eskilerden yani klasik toplumsal hareketlerin katılımcılarından farklılık gösterebilmektedirler. Bu yeni katılımcılar post-materyalist taleplerde bulunacak kadar ekonomik güvenceye, yüksek bir eğitim düzeyine ve yurttaşlık haklarına sahip ayrıcalıklı gruplardır (Jasper, 2002: 120-124).

Toplumsal hareketler alanındaki iki ayrım dikkati çekmektedir. Bu ayrım genellikle klasik/eski ve yeni toplumsal hareketler bağlamında yapılmaktadır. Klasik/eski toplumsal hareketler daha çok işçi hareketleri perspektifinde değerlendirilirken yeni toplumsal hareketler olarak ifade edilenler ise 1970 sonrası döneme işaret etmektedir. Örneğin Offe'ye göre, çevre hareketleri, insan hakları hareketleri, feminist hareket, barış

hareketleri gibi hareketler yeni sosyal hareketlerin en önemlileri arasında yer almaktadır. Bu hareketlerin en önemli özelliği ise bürokratikleşmeye, bağımlılığa ve düzenlemeye karşı çıkmalarıdır. Yeni sosyal hareketler orta sınıfın önemli bir bölümde kök salmıştır. Bu duruma dikkat çeken Giddens'a göre bu sınıfın en önemli özelliği sınıfının farkında oluşu ancak sınıf bilincine sahip olmayışıdır (Offe, 1985: 828-833).

Yeni toplumsal hareketler bağlamında ele alınabilecek olan köylü hareketleri ise genellikle çevre hareketleri içerisinde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme doğru olmakla birlikte köylü hareketlerinin kendine özgü bir karakterinin olduğu da gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur. Örneğin kabaca bir değerlendirmeyle çevre hareketleri küresel ısınma, nükleer tesislerin yapımının durdurulması, fabrika atıklarının çevreye zararları, deniz ve okyanus kirliliği gibi konularda yoğunlaşırken köylü hareketleri topraksızlaşma, tarımın sonu, küçük üreticiliğin yok olma tehlikesi, büyük tarımsal işletmelerin ve büyük şirketlerin tarıma müdahalesi bağlamlarında yapılmaktadır.

Köylü hareketleri konusunda yapılan tartışmalardan birisi ise Marksist düzlemde gerçekleştirilmektedir. Daha çok sınıf bilinci ekseninde veya köylülüğün bir sınıf teşkil edip etmediği soruları etrafında şekillenen bu tartışmalarda emek-değer ilişkisi, sömürü ve devrimin gerçekleştirilmesi olguları önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuya dikkat çeken Alavi, köylü hareketlerini incelediği eserinde bu konuda asıl sorulması gerekenin köylünün devrimci olup olmamasından ziyade hangi koşullar ortaya çıktığında devrimci oldukları veya köylülüğün farklı bölümlerinin devrim durumunda hangi rolleri üstlendiklerinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla ona göre köylülük homojen ve ayrışmamış bir sınıfı temsil etmemektedir. Ona göre Marksist teori sanayi proleteryasının hâkim devrimci rolü üzerine durmuştur ancak Marx ve Engels sanayi proleteryasının devrimci güçleri yönlendirerek tarihi görevlerini yerine getirmesi durumunda köylü nüfusun yoğunlukta olduğu ülkelerde köylüleri harekete geçireceği gerçeğinin bilincindeydiler. Yoksul olan köylüleri harekete geçirebilmenin koşulu ise köylülüğe karşı doğru bir strateji oluşturmaktır (Alavi, 1965: 241-243).

Köylü hareketi olarak ifade edilen toplumsal hareket türü her ne kadar çevre hareketleri bünyesinde tartışılsa da dünyada ve Türkiye'de birçok farklı coğrafyadan köylüler kolektif bir eylemin içerisinde yer almaktadırlar. Daha çok küçük üreticilerin etkin olduğu bu hareketler özellikle devletlerin tarımsal arazilerini küresel şirketlere yatırım amaçlı vermeleri, toprağın özelleştirilmesi, yabancı devlet fonları ve şirketler tarafından büyük toprak alımları yapılması, giderek artan miktarda toprağın biyo-yakıt üretimi için ayrılması ve bu çerçevede devletlerin çok uluslu şirketlerle anlaşmalar imzalayarak bu sürece katkı vermesi (Keyder ve Yenal, 2013: 40-44) gibi gelişmeler küçük üreticileri derinden etkileyen ve onların topraktan koparılma sürecini hızlandıran bir süreci ifade etmektedir.

Küresel ölçekte farklı ülkelerde ortaya çıkan birçok köylü hareketi vardır. Çiftçilerin/köylülerin neoliberal politikalara karşı mücadele etmek için dünya ölçeğinde oluşturdukları çatı örgütün ismi ise Via Campesina'dır (Çiftçi/Köylü Yolu). 1993 yılında kurulan bu örgüt, tohumların korunması, gıda egemenliği ve tarım reformu konularında öneriler getirmektedir. Via Campesina küresel kapitalizme karşı mücadele eden küresel ve güçlü bir köylü örgütlenmesidir. Bu örgütün eleştirdiği yapıların başında ise DTO gelmektedir. DTÖ'nün yapmış olduğu faaliyetlerin yalnızca ÇUŞ'lara hizmet ettiğini ve küçük köylüler için bir tehdit oluşturduğunu savunan bu örgüt temel mücadelesini DTÖ'ye karşı vermektedir (Aysu, 2008: 221-222). Via Campesina (Köylü Yolu) olarak bilinen küresel köylü hareketi, Endonezya Köylüleri Sendikası Konfederasyonu'na (FSPI) bağlı pirinç üreten çiftçilerden Ulusal Çiftçi Sendikası (NFU) üyesi Kanadalı küçük aile üretimi yapan çiftçilere, Uniano Nacional de Camponeses (UNAC) bayrağı altında geçimlik üretim yapan Mozambik çiftçilerinden Sindicato Obrero del Campo (SOC) tarafından örgütlenen Andaluzyalı tarım işçilerine, Consejo Andino de Productores de Coca'da örgütlü Bolivyalı Koka üreticilerinden Avrupa Çiftçi Koordinasyonu (CPE) altında bir araya gelen Avrupa'nın aile çiftliği üreticilerine kadar yüze yakın ülkeden yüz kırk farklı organizasyonun bir araya gelmesiyle oluşan ve birçok farklı kıtadan farklı alanlarda üretim gerçekleştiren köylüleri temsil eden bir harekettir. Via Campesina'nın temel çıkış noktası, endüstriyel tarım karşısında, ekolojik temelli,

sürdürülebilir ve küçük üreticilik temeline dayalı bir tarımsal sistemin kurulmasıdır. Bu hareketin ortaya koymuş olduğu tarımsal model aynı zamanda kırsalda yoksulluğun azaltılması kadın emeğinin daha değerli hale gelmesi ve insan-ekolojik çevre ilişkisi gibi birçok konunun entegre biçimde savunulduğu bir sistemdir (Bekmen, 2015: 200-220).

Dünya geneline bakıldığında köylü hareketlerinin geniş bir coğrafyaya yayıldığı ve farklı bağlamlarda bir harekete dönüştüğü görülmektedir. Örneğin 1973 yılında Himalaya bölgesinde yaşayan köylüler, geçimlerini sağladıkları ormanlardaki ağaçların devletle anlaşan bir şirket tarafından işlenmek amacıyla kesilmesi sonucunda ağaçlara sarılarak kesme işlemini durdurmaları sonucunda bu hareket çevre köylere de yayılmıştır. Chipko ismiyle anılan bu köylü hareketinde kadınların önemli roller üstlenmişlerdir (Mazlum, 2014: 228). 1985 yılında kurulan ve bu tarihten 2002 yılına kadar Topraksız Kırsal İşçi Hareketi (MST) binlerce büyük ölçekli tarımsal üretim yapan çiftliği ele geçirerek 350 bin kır kökenli aileyi kooperatiflere veya aile çiftliklerine yerleştirmeyi başarmıştır (Petras, 2005). Yine 1996 yılında Eldorado dos Carajas yakınlarında bir yolu kapatan on dokuz Brezilya'lı topraksız köylünün öldürülmesinden sorumlu tutulan polisin beş yıl sonra serbest kalmasının ardından başlatılan protestolar küresel anlamda dikkatlerin tekrardan Topraksız Kırsal İşçi Hareketi'ne (MST) çevrilmesine neden olmuştur. Bu harekete üye olanların büyük toprak sahiplerinin temsilcileri veya polis tarafından öldürülmesine rağmen bu örgütlenme halkı bilinçlendirmeyi sürdürmektedir. Bugün MST Brezilya ve Latin Amerika'daki en önemli toplumsal hareketlerden birisini oluşturmaktadır. Binlerce köylü, fakir çiftçi, küçük üretici ve kadınlar toprakta ortaya çıkan eşitsizlikleri aşabilmek için bu örgüt çatısı altında toplanmaktadırlar (Löwy, 2006: 209-210).

Dünya ölçeğinde etkili olan diğer bir hareket ise Zapata Köylü Hareketidir. Emiliano Zapata'nın memleketi ve Zapata hareketinin ortaya çıktığı yer olan Morelos'un ekonomik ve siyasi hayatı birkaç zengin kişinin elinde şekillenmekteydi. Morelos'ta ekilen toprakların neredeyse tamamı otuz hacienda'nın (malikâne sahipleri) mülkiyetinde bulunmaktaydı. Buradaki belli başlı ekonomik faaliyeti şeker üretimi

oluşturmaktaydı. Buradaki köylülerin çoğu kendilerine yetecek toprakları olmadığından şeker üretimi yapılan çiftliklerde işçi olarak çalışmaktaydılar. Buradaki büyük çiftlik sahipleri sürekli olarak küçük köylünün elindeki toprakları satın almakta ve bu köylüleri kendi çiftliklerinde işçi olarak çalışmaya zorlamaktaydılar. Emiliano Zapata'da köylü bir ailenin çocuğuydu ve geçimlerini sahip oldukları küçük bir topraktan sağlamaktaydılar. Zapata'nın önderliğinde kendi topraklarını geri alabilmek için örgütlenen köylüler 1910 yılında toprak reformunu gerçekleştirmek için silaha sarılmışlardır. Zapata hareketi toprak reformunun gerçeklemesi için üç şart öne sürmüştür. Buna göre; geçmişte gerçek sahiplerinden gasp edilen topraklar geri verilecek, hacienda topraklarının üçte biri toplum yararı karşılığında müsadere edilecek ve bu plana karşı çıkan tüm toprak sahiplerinin toprakları millileştirilecektir. Zapatacılar'a göre toprak reformu sayesinde köylü ekonomik özgürlüğüne kavuşacak, toprakların tek elde toplanmasının önüne geçilecek, köylüler her anlamda iyiye doğru gidecektir (Millon, 1969: 10-60).

Türkiye özeline bakıldığında köylü hareketlerinin dünya ölçeğine göre daha cılız kaldığını söylemek mümkündür. Daha çok çevre hareketlerinin içerisinde değerlendirilen bu hareket son dönemde daha farklı bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda en önemli örgütlerin başında ise Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu (Çiftçi-Sen) gelmektedir. 2008 yılında birden fazla tarımsal örgütün birleşimiyle oluşan Çiftçi-Sen henüz yeni bir birliktelik olmakla beraber yürütmüş oldukları faaliyetlere bakıldığında bu alandaki büyük bir boşluğu doldurduğu ve gelecekte de daha iyi işlerin bu sendika çatısı altında yapılacağını öngörmek mümkündür (Keyder ve Yenal, 2013: 47-48).

Türkiye'de çevre hareketleri 1970'li yıllarda görülmeye başlanmıştır. 1975 yılında Samsun'da Bakır İzabe tesislerinden kaynaklanan kirliliği protesto eden köylüler çevre temelli toplumsal hareketin ilk örneğini vermişlerdir. Gökova'da yerel halkın geçimini etkileyecek düzeyde olumsuz etki yaratan enerji ve turizm yatırımlarına karşı ilk olarak yerel düzeyde başlayan daha sonra ulusal düzeyde bir yaygınlığa ulaşan bir toplumsal hareket örneğinden bahsedilebilir. Gökova'da Kemerköy termik santralinin kurulmasına karşı yerel halkın bilim insanları, çevreciler ve uzmanlarında desteğiyle başlatmış

olduğu protestolar çevre ve köylü hareketleri konusunda önemli bir noktada bulunmaktadır (Mazlum, 2014: 232-233). Bir başka köylü hareki ise Bergama'da ortaya çıkmıştır. 1989 yılında Bergama'da on yedi köyün ortasında siyanürle altın çıkaran bir işletmenin kurulmaya başlanması, geçimini topraktan sağlayan oradaki halk tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. Bu gelişme sonucunda buradaki halk çeyrek asır süren bir mücadele başlatmışlardır. Altın işletmesi ilk kurulma aşamasında yüksek fiyatlar vererek köylülerin elinden topraklarını satın almaya başlamış ancak uzmanların bölgeye gelerek halkı bilinçlendirmesi sonucunda halkın farkındalık düzeyi artmış ve madene karşı bir örgütlenme başlamıştır (Çımrın, 2015: 311-312). Bergama köylü hareketi üç dönemde incelenebilecektir. İlk olarak hareketin ortaya çıkış dönemi olan 1990-1996 arası, ikinci olarak 1996-1998 dönemi ve son olarak ise hareketin zayıflama aşaması olan 1999-2005 dönemi. Bergama köylü hareketi ilk döneminde önemli oranda bir toplumsal katılımın gerçekleşmesini sağlamış, farklı grupların protestolara katılımı ile hareket etkin bir strateji ve taktik geliştirme kabiliyetine ulaşmıştır. İkinci dönemde ise protestocular taleplerinin karşılanması amacıyla bir takım toplumsal talepleri dile getirmeye başlamışlardır. Bu bağlamda birçok eylemler düzenleniş ve bunlar başarıyla sonuçlanmıştır. Buna ek olarak yargı süreci başlatılmış ve birçok yayın ve raporla birlikte farklı tarzda protestolar gerçekleştirilmiştir. Son aşamada ise madenin faaliyete geçmesini isteyenler bu yönde etkinliklerini arttırmaya başlamışlardır. Ekonomik kalkınma ve ulusal çıkar söylemleri çerçevesinde oluşturulan kampanyalar neticesinde Bergama köylü hareketi zayıflama aşamasına girmiştir (Özen, 2009).

Toplumsal değişimi meydana getiren önemli araçlardan olan kolektif davranışlar ve toplumsal hareketler (Tecim, 2015: 9) özellikle son dönemde sosyolojinin de ilgilendiği merkezi konulardan birisini oluşturmaktadır. Dünyanın birçok farklı yerinde ulusal ve küresel düzeylerde ortaya çıkan toplumsal hareketler toplumların yapısını hızlı bir şekilde değiştirme özelliğine sahiptir. Örneğin yakın dönemde Arap Baharı olarak adlandırılan süreç toplumsal hareketlerin ne denli etkili olabileceğini göstermiştir. Bu hareketler içerisinde köylü hareketleri ise daha özel bir konumda bulunmaktadır. Özellikle küçük üreticilerin tepkileriyle ortaya çıkan bu hareketler son yıllarda küresel

şirketlerin tarıma müdahaleleriyle daha farklı bir düzeye ulaşmakta ve tüketilen gıdalarla ilgili oluşan şüpheler ise tüketicilerin de bu hareketlerde aktif rol almasını sağlamaktadır.

4 . ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE ALAN ARAŞTIRMASINA İLİŞİN VERİLERİN İNCELENMESİ

4.1. Araştırmanın Metodolojisi

4.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sosyal bilimlerde yapılan her araştırma belirli bir amacı içermektedir. Amaç, araştırma süresince hedeflenen ve ortaya çıkarılmak istenen bulgulara işaret etmektedir. Bu bakımdan da araştırmanın bir amaca dönük olarak yapılması araştırmacının belirli bir hedefe odaklanmasını sağlamakla birlikte çalışmanın daha derli toplu olmasına ve anlaşılabilirliğinin artmasına katkı sağlamaktadır. Ele alınan bu çalışma ise temel olarak tarımsal üretim yapan küçük üreticiler üzerine odaklanmaktadır. Aile işletmesi, aile çiftçiliği, geçimlik üretim yapan çiftçiler, küçük üreticiler/köylüler gibi birçok farklı tanımlamayla ifade edilen bu durum aslında temelde, kendi hane halkını geçindirebilecek ölçüde bir arazide üretim yapan çiftçileri anlatmaktadır. Bu açıdan ele alınacak olan bu çalışmada amaçlananlardan birisi, son dönemdeki tarımsal politikalardan küçük üreticilerin nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır. Diğer ve daha kapsayıcı olan amaç ise, tarımsal üretimin başladığı günden bugüne varlıklarını devam ettiren küçük üreticilerin hayatta kalma stratejilerini nasıl gerçekleştirdiklerinin ve yeni koşullara nasıl adapte olduklarının arkasında yatan nedenler sosyolojik bir bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır. Diğer bir taraftan ele alınan bu çalışma birçok açıdan önemlidir. Öncelikle tarım konusunun insanlık tarihiyle eş değer bir geçmişinin olması konunun çok kapsamlı ve değerli olduğunu ortaya koymaktadır. Sosyolojik açıdan bakıldığında ise köy/kır sosyolojisi olarak ortaya çıkan bir disipline işaret eden çalışmalar özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra bir azalma eğilimine girmiştir. Bu dönemde, kentleşme süreçlerinin hızlanması, teknolojide ve ulaşımdaki imkânların genişlemesi, farklı uzmanlık gerektiren iş kollarının ortaya çıkması ve buna benzer birçok gelişme tarım ve köylülük konusunun ikinci plana atılmasına neden olmuştur. Ancak her ne kadar bu konu ikinci plana atılsa da halen nüfusun önemli bir kısmı kırsal

alanlarda yaşamakta ve tarımsal üretim gerçekleştirerek hayatta kalmaktadırlar. Kırsalda tarımsal üretim yapan kişilerin büyük bir bölümünü ise küçük üreticiler yani aile çiftçileri oluşturmaktadır. Gerek dünya genelinde gerekse Türkiye'deki tartışmalara bakıldığında kapitalizm ve kapitalist üretim mantığının kırsal alanlara yayılmasıyla birlikte küçük üreticiliğin ortadan kalkacağı ve bunun yerini büyük kapitalist çiftliklerin alacağı fikri önemli bir yer tutmaktaydı. Ancak günümüzdeki tabloya bakıldığında dünya genelinde ve Türkiye'de tarımsal üretimin büyük bir kısmının bu aile çiftçiliğiyle uğraşanlar tarafından gerçekleştiği görülmektedir. Peki bu öngörüler neden gerçekleşmedi? Küçük üreticiler nasıl oldu da ayakta kalmayı başardılar ve varlıklarını güçlü bir biçimde sürdürebilmektedirler? Bu çalışma, buna benzer sorulara cevap aramaya çalışması açısından da önemli gözükmektedir.

4.1.2. Araştırmanın Problemi

Her araştırma belirli bir amaca yönelik yapılmaktadır. Araştırma problemi de bu amacı yansıtmaktadır. Araştırma probleminin belirlenmesi her türden araştırmanın ilk aşamasını oluşturur. Araştırma probleminin oluşturulmasında ise üç süreç önemlidir. Bunlardan ilki, araştırma yapılacak alanla ilgili olarak kuram ve araştırmaların taranması, ikincisi, araştırmacının deneyim ve tecrübeleri ve üçüncüsü ise ilgili alanda karşılaşılan toplumsal sorunlardır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 82). Bu açıdan ele alındığında tarımsal küçük üreticiler üzerine odaklanan bu çalışmada öncelikle tarıma ve köylülüğe ilişkin zengin bir literatür taramasına ulaşılmıştır. Dünyada ve Türkiye'de tarım, köylülük ve küçük üreticilik üzerine ne gibi tartışma ve araştırmaların yapıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca uluslararası kuruluşların tarımsal küçük üreticiler üzerine dünyanın farklı coğrafyalarında yapmış oldukları çalışmalar incelenmiştir. Bu ön çalışmaların yapılması araştırmanın probleminin belirlenmesinde önemli bir yer tutmuştur. Diğer taraftan araştırmacının yaşamının bir döneminin köyde geçmesi, bu alana ilişkin tecrübelere sahip olması ve yakın çevresinin halen tarımsal küçük üreticilik yapması da bu konuya ilişkin problemin oluşturulmasında etkili olmuştur. Son olarak ise

sosyolojik anlamda tarıma, köylülüğe ve özellikle de küçük üreticiliğe ilişkin çalışmaların son dönemde iyice azalması ve yapılan çalışmaların da sosyolojik perspektiften uzak olarak sadece ekonomik kriterlere göre yapılıyor olması bu konunun seçilmesinde ve probleminin belirlenmesinde son derece etkili olmuştur. Dolayısıyla, bu araştırmada temel olarak tarımsal küçük üreticiliğin (aile çiftçiliği, geçimlik üretim yapan çiftçiler veya aile işletmeleri gibi tanımlamalarda bu kapsamda değerlendirilebilir) varlığını devam ettirmesinde etkili olan sosyo-ekonomik faktörler ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Diğer bir ifadeyle tarımsal küçük üreticilerin hayatta kalma adına hangi stratejiler geliştirdikleri ve yeni şartlara nasıl uyum sağladıkları açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, ele alınan bu araştırmada, tarımsal küçük üreticiler zorlu şartlara rağmen varlıklarını nasıl devam ettiriyorlar? ve tarımsal küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirmesinde sosyolojik faktörler ne ölçüde etkili oluyor? soruları çalışmanın temel problemlerini oluşturmaktadır.

4.1.3. Araştırmanın Alt Problemleri

Bir araştırma temel bir problem ve bu probleme yönelik olarak belirlenmiş alt problemlerden oluşur. Alt problemler, araştırmanın temel problemine ulaşmada yardımcı rolünde olan soruları veya cümleleri ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, alt problem olarak belirlenen soru veya cümlelerle araştırmanın genel problemine ulaşılmaya ve cevap bulmaya çalışılmaktadır. Alt problemler aynı zamanda genel problemin küçük parçalara ayrılmış birer halidir. Alt problemler tıpkı bir yapbozun küçük parçaları hükmündedir. Bu parçalar bir araya uyumlu bir biçimde getirilerek ana yapboza ulaşmak hedeflenmektedir. Bu bakımdan da alt problemler bir araştırmada kritik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla da ele alınan bu araştırmada temel problemin yanında bazı alt problemlerde ortaya konulmaktadır. Bu alt problemler ise şu şekilde belirlenmiştir:

a) Küçük üreticiler tarımsal politikalardan nasıl etkilenmektedirler?

b) Küçük üreticiler tarımsal desteklerden hangi boyutlarda yararlanmaktadırlar?

c) Küçük üreticilerin tüketim alışkanlıklarında ne gibi değişimler meydana gelmiştir?

d) Tarımda makineleşme ve girdi fiyatları küçük üreticiyi nasıl etkilemektedir?

e) Küçük üreticiler emek ihtiyacını ve gücünü nasıl organize etmektedirler?

f) Küçük üreticiler toprağa bağlı olma durumlarını nasıl izah etmektedirler?

g) Küçük üreticileri olumsuz etkileyen ve onların varlıklarını devam ettirmesinde risk oluşturabilecek olan faktörler nelerdir?

4.1.4. Araştırmanın Evreni

Sahaya dönük yapılan tüm araştırmalar bir evrene sahip olmak durumundadır. Ele alınan bu çalışma da bir evren üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın evreni, Konya il ve merkez ilçe sınırları içerisinde tarımsal üretim gerçekleştiren küçük üreticiler olarak belirlenmiştir. Bu çalışma evreninin Konya olarak belirlenmesinde kuşkusuz ki birçok faktör etkili olmuştur. Bu faktörlerin başında ise Konya'nın bir tarım kenti olması ve Türkiye'nin en fazla işlenen tarım alanına[66] sahip olması evrenin Konya olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. Konya'nın 2016 yılı itibariyle tek başına tarımsal üretim değeri Türkiye toplamının yüzde 4.8'ine eşittir. Bu tablo ise Konya'nın tarımsal üretim anlamında ve tarıma ilişkin birçok alanda ilk sıralarda yer almasını sağlamaktadır. Örneğin, buğday, arpa, şekerpancarı başta olmak üzere birçok ürünün üretiminde Konya Türkiye'de ilk sırada yer almaktadır. Yine buna ek olarak büyükbaş hayvan sayısı, büyükbaş süt üretiminde ve tarım makinaları imalat ve ihracatında Konya ilk sırada yer almaktadır (KİGTHM, 2017: 10-24).

Araştırma evreninin Konya olarak belirlenmesinde önemli olan bir diğer faktör ise tarımsal üretimin büyük kısmının tüm dünyada ve Türkiye'de olduğu gibi Konya

[66] Konya, 40.838 kilometrekare yüzölçümü ve 1.960.028 hektar tarım alanıyla Türkiye'nin en büyük ilidir (KİGTHM, 2017).

ilinde de küçük üreticiler tarafından gerçekleştiriliyor olmasıdır. Dolayısıyla bu durum, araştırmanın temel odak noktasını oluşturan konu ile de örtüşmektedir. Örneğin 2011 yılı verilerine bakıldığında Konya il ve ilçeleri toplamında kullanılan tarım arazilerinin ortalama parsel büyüklüğü 13.3 dekardır. Yine bu araştırmanın örnekleminden birisini oluşturan Hadim ilçesinde ise ortalama parsel büyüklüğü 2 dekardır (KİGTHM, 2017). Dolayısıyla gerek teorik tartışmalar gerekse alana ilişkin veriler Konya'da tarımsal üretimde küçük üreticiliğin hâkim olduğunu göstermektedir[67]. Küçük üreticiliğin bu hâkim konumunu farklı bir veriyle de desteklemek mümkündür. Özkaya'nın (1996: 8) yapmış olduğu bir çalışmada, Konya kırsalında 1985'li yıllarda 46.265 topraksız hanenin olduğu görülmektedir. Bu topraksız hane sayısının Konya'daki tarım işletmesi sayısı içerisindeki oranı ise yüzde 26.8 gibi yüksek bir orana tekabül etmektedir. Topraksız haneler açısından bakıldığında da Konya'nın Adana, İzmir, Manisa ve Şanlıurfa gibi tarımsal üretimi yüksek olan birçok ilden fazla sayıda topraksız haneyi barındırdığı görülmektedir.

Son olarak ise bu faktörlerin yanında araştırmacının Konya'da yaşıyor olması, buradaki sosyal sermayesinin güçlü olması, derinlemesine görüşmelerin yapılacağı kişilere kolay ulaşabilecek olması, zaman ve ulaşım açısından araştırmacıya avantaj sağlayacak olması gibi faktörler de evren seçiminin Konya olarak belirlenmesinde güçlü bir etki yaratmıştır.

4.1.5. Araştırmanın Örneklemi

Sosyal bilimsel araştırmalarda örneklemin belirlenmesi nicel ve nitel araştırmalarda farklılık göstermektedir. Niceliksel araştırmalarda araştırma evrenini temsil edici ve tesadüfi yöntemle seçilmiş rastlantısal örneklem seçilirken, nitel araştırmalarda evrenin farklı algılanışı ve küçük gruplarla derinlemesine bir araştırmanın

[67] Kuşkusuz ki bu durum tüm ilçeleri kapsamamaktadır. Konya'da büyük arazilerde tarımsal üretimde gerçekleşmektedir ancak bu tablo geneli ifade etmekten uzaktır. Büyük üreticiler dünyanın farklı coğrafyalarında olduğu gibi Türkiye'de de ve Konya'da da bulunmaktadır. Örneğin Konya'nın Cihanbeyli, Kulu, Ereğli, Çumra gibi bölgelerinde tarımsal üretim büyük arazilerde gerçekleşse de bu durum Konya genelini yansıtmamaktadır. Konya genelinde tarımsal küçük üreticilik daha yaygın bir görünümdedir.

yapılması söz konusu olduğundan rastlantısal olmayan örneklem seçimi uygun olmaktadır. Nitel araştırmalarda genellemelere varma amacı olmadığı için araştırmacı temsil edeceği bir örneklemden ziyade veri derleyebileceği örneklemle çalışır. Kümbetoğlu bu konuda Denscombe'nin düşüncesini aktararak, rastlantısal olmayan örneklem seçim tekniklerinin kullanılmasının nedenini bu tip araştırmaların bir hipotezi keşfetmekten çok bir anlama çabası içerisinde olmasına bağlamaktadır (Kümbetoğlu, 2015: 96-97). Nitel çalışmalar, örneklemin, küçük örnek olayların toplumsal yaşamı nasıl aydınlattığı üzerine odaklanmaktadır. Örneklem belirlemenin temel amacı ise, anlayışı netleştirip derinleştirebilecek olan belirli örnekleri toplamaktır. Bu açıdan da nitel çalışma yapan araştırmacılar örnek olayları yoğun bir biçimde inceleyebilmek için çok büyük sayıda örnek olay arasından temsili bir örneklem çeker (Neuman, 2012: 320). Bu açılardan bakıldığında ele alınan bu çalışma nitel bir araştırma olduğundan, derinlemesine görüşmelerin yapılacağı kişiler nitel araştırmaya yönelik örneklem belirleme türlerinden *"amaçlı yargısal örneklem*[68]*"* modeli kullanılarak tespit edilmiştir. Amaçsal örneklem, nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan örneklem biçimlerindendir. Niteliksel örneklem, araştırmacının teorik olarak belirlediği yaklaşımına belirli bir yanlılığa dayanır. Bu durum ise, niteliksel araştırmanın örneklemini araştırmanın amacına dayanan ve belirli kriterlere göre seçilen gruplardan oluşan bir yapıya kavuşturmaktır. Amaçsal örneklemin avantajı, küçük bir örneklem grubunun içerisinde araştırma evreninin farklı özelliklerini barındıran bir kesitini kapsayabilmesidir (Kümbetoğlu, 2015: 99). Aynı zamanda amaçlı örneklemde, örneği oluşturacak birimler, evreni en iyi temsil edeceği, kolay bilgi toplanabileceği ve cevapsız soru bırakmayacağı düşünülen birimlerden seçilir. Bu örneklemde, örneğe seçilen bir birime ulaşılamaması veya farklı nedenlerle araştırma kapsamına alınamaması durumlarında onun yerine benzer bir birim seçilebilmektedir (Ergin, 1994: 93).

[68] Amaçsal örneklemeye yargısal örnekleme de denilmektedir. Bu tip örneklemeye yargısal örnekleme denilmesinde araştırmacının kendi yargılarını veya önceden edinmiş olduğu bilgileri kullanarak örneklem seçerler. Yani araştırmanın amacına hizmet edecek kişileri tercih etmeye çalışırlar (Özen ve Gül, 2007: 414).

Amaçlı yargısal örneklem modelinin tercih edildiği bu araştırmada, Konya ili sınırları içerisinde yer alan Yeşiltekke, Ertuğrul, Karadiğin, Yağcı, Dülgerler ve Dedemli köyleri[69] araştırmanın örneklemini oluşturmaktadırlar. Yine bu kapsamda Kaşınhanı Köyü pilot bölge olarak seçilmiş ve örnekleme dâhil edilen köylere gidilmeden önce bu bölgede çalışmalar yapılmış, sorular test edilmiş ve buradan alınan verilere göre bazı düzenlemelere gidilerek çalışmanın asıl kısmı oluşturulmuştur. Örneklem olarak bu köylerin seçimi ise belirli kriterlere göre yapılmıştır. Tarımsal üretim gerçekleştiren küçük üreticiler/köylüler üzerine odaklanan bu çalışmada, küçük üreticiler dağ ve ova köyleri diğer bir ifadeyle merkeze yakın ve uzak köyler olarak bir sınıflandırmaya tabi tutulmuşlardır. Çalışmanın teorik kısmında da belirtildiği gibi, gerek Türkiye gerekse dünya genelinde küçük üreticiler üzerine yapılan çalışmalarda bu sınıflandırmanın sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Örneğin, Bahattin Akşit, Behice Boran, Mübeccel Kıray, Zülküf Aydın, Metin Özuğurlu ve daha birçok araştırmacı, köyler ve küçük üreticiler üzerine yapmış oldukları çalışmalarda bu sınıflandırmaları göz önünde bulundurmuşlar ve bu sınıflandırmanın küçük üreticileri analiz etme noktasında anlamlı bir yere sahip olduğunu düşünmüşlerdir. Dolayısıyla ele alınan bu çalışmada da bu tarz bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu kapsamda Yeşiltekke, Ertuğrul ve Karadiğin köyleri hem Konya il merkezine yakın hem de görece düz bir coğrafi alanı oluşturmaları nedeniyle, Dedemli, Yağcı ve Dülgerler köyleri ise hem merkeze uzak olma hem de dağlık bir arazi yapısına sahip olması nedeniyle örneklem grubuna dâhil edilmişlerdir.

Araştırmanın örneklem grubuna dâhil edilen köyler belirlenirken izlenen bir diğer yol ise Konya İl Tarım Gıda ve Hayvancılık Müdürlüğü'nde görevli ve uzun yıllara dayanan saha tecrübesi bulunan birçok çalışanın gayretleri, bilgi paylaşımları ve ortak değerlendirmeler sonucunda, araştırma konusuna en uygun olabilecek ve aynı zamanda da görüşmelerin daha kolay ve hızlı bir biçimde gerçekleştirilebileceği, bu

[69] 2012 yılında kabul edilen 6360 sayılı kanuna göre köyler mahalle, belediyeler ise belde statüsüne getirilmiştir. Bu konuda birçok tartışma yapılsa da ele alınan bu çalışmada köy ifadesi kullanılacaktır. Kuşkusuz ki yapılan kanuni değişikliklerle isim olarak köyler ortadan kalkmış gibi gözükse de bu yerler sosyolojik anlamda köy özelliğini korumaktadır.

köylerde araştırmacıya rehberlik edecek bireylerin bulunduğu en uygun köyler listelenmiştir. Listelenen bu köyler arasından ise, müsaitlik durumu, ulaşım imkânları, araştırma konusuna yönelik en sağlıklı verilerin toplanabileceği düşünülen 6 köy (araştırma alanını kapsayan) ve 1 pilot köy belirlenmiştir. Toplamda 60 kişiyle görüşme yapılmış olup görüşmecilerden 47'si erkek 13'ü ise kadındır. Derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirildiği 47 kişiden 37'si erkek 10'u kadın, odak grup görüşmelerinin yapıldığı 13 kişiden ise 10'u erkek 3'ü kadın görüşmecilerden oluşmaktadır.

Köylerin(Mahallelerin)İsimleri ve Bağlı Bulunduğu İlçe	Merkeze Uzaklık	Derinlemesine Görüşme	Odak Grup Görüşmesi	Toplam Katılımcı
Yeşiltekke (Meram)	60 km	9	---	9
Ertuğrul (Sarayönü)	42 km	9	---	9
Karadiğin (Meram)	25 km	7	---	7
Dedemli (Hadim)	133 km	11	1(5 katılımcı)	16
Yağcı (Hadim)	113 km	6	1(4 katılımcı)	10
Dülgerler (Hadim)	129 km	5	1(4 katılımcı)	9
Kaşınhanı (Meram)- Pilot Çalışma[70]	21 km	3	1(4)	7
Toplam	**---**	**47**	**13**	**60**

[70] Kaşınhanı bölgesinde gerçekleştirilen pilot çalışmada katılımcıların görüşleri araştırmanın analiz kısmına dahil edilmemiştir. Buradan elde edilen bilgiler ışığında görüşme formunda düzenlemeler yapılmıştır. Bu nedenle Kaşınhanı bölgesinde yapılan pilot çalışmadaki katılımcı sayıları tablodaki toplam durumuna dahil edilmemiştir.

4.1.6. Araştırmanın Yöntemi

Niteliksel araştırma, sosyal olanın bilgisinin bireylerin kendi ifadelerinden ve tecrübelerinden derlendiği bir araştırma özelliği taşımaktadır. İncelenen grup ya da birey davranışlarının veya sosyal süreçlerin bireyler tarafından algılanan ve yeniden tasarlanan bir resmini sunar. Dolayısıyla da niteliksel araştırmanın temel özelliği, bu resmin mümkün olduğunca ayrıntılı ve derinlemesine açığa çıkarılmasını olanaklı kılan veri oluşturma teknikleri ve verinin çözümlenme aşamasında görülebilir. Bu anlamda düşünüldüğünde niteliksel araştırma yönteminin iki önemli özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki yapılandırılmış kuralları ve sınırları belli bir plana sahip olmayışı diğeri ise araştırma sorusunu oluşturan kavramsal temelin esnek oluşudur (Kümbetoğlu, 2015: 37-38). Kümbetoğlu'nun sözlerini destekleyen bir açıklamayı ise Dikeçligil yapmaktadır. Dikeçligil'e göre (2014: 124) pozitivist metodoloji kitaplarında belirtildiğinin aksine nitel yöntemle gerçekleştirilen bir araştırmanın illa ki bir teoriye dayandırılması gerekmemektedir. Eğer araştırma betimleyici tarzda ise burada teoriye ihtiyaç duyulmaz. Bu bakımdan da nitel araştırmalarda teori zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, nitel araştırma yöntemlerinden "durum çalışması modeli" bu çalışma için model olarak belirlenmiştir.

Nitel araştırma deseni, araştırmanın yaklaşımını belirleyen bir strateji olarak ele alınabilir. Bu desenler, araştırma etkinliklerinin birbirleriyle tutarlı olabilmesi ve amaca uygun olarak gerçekleştirilmesi açısından araştırmacıya yol gösterirler. Bu desenler araştırmacıya yol göstermekle birlikte sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş bir yönlendirme yapmazlar. Bu bağlamda da nitel araştırma desenlerinden birisini durum çalışması oluşturmaktadır. Bir birey, bir grup, bir ortam çalışılacak duruma örnek olarak gösterilebilir. Nitel durum çalışmasının en önemli özelliği ise bir veya birkaç durumun derinlemesine araştırılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 73). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması, karmaşık sosyal fenomenleri anlayabilme ihtiyacından ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında da bireysel yaşamlardan küçük grupların davranışlarına, örgütsel süreçlerden uluslararası ilişkilere kadar birçok farklı alanda

gerçek yaşamsal olayların bütünsel ve anlamlı özelliklerini ortaya çıkarmaya katkı sağlamaktadır (Yin, 2009: 4). Bu açılardan bakıldığında ele alınan bu çalışmada, küçük üreticiler genel çatısı altında farklı coğrafi koşullarda, farklı üretim biçimlerini gerçekleştiren küçük üreticilerin/köylülerin geliştirmiş oldukları hayatta kalma stratejileri ve varlıklarını devam ettirme biçimleri derinlemesine analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan da araştırma, var olan bir duruma yönelik yapıldığından spesifik bir teoriye dayanmaktan ziyade konuya ilişkin dünya genelinde ve Türkiye'de yapılan çalışmalarda çok sıklıkla kullanılan teoriler (Marksist ve Modernleşmeci/Gelişmeci Yaklaşımlar) incelenmiş ve bu teoriler çalışmanın araştırma kısmının ve sorularının oluşmasına katkı sağlamıştır. Ancak her ne kadar bir teoriye bağlı kalınmamışsa da araştırma, hayatta kalma stratejileri başlığında ele alınan teorik tartışmalar çerçevesine daha yakın bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır.

4.1.7. Araştırmadaki Veri Toplama Teknikleri

"Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir". Nitel araştırmada genellikle üç tür veri toplanır. Bunlar, çevreyle ilgili, süreçle ilgili ve algılara ilişkin verilerdir. Çevreyle ilgili veriler, araştırmanın yapıldığı sosyo-kültürel ve fiziksel çevreye ilişkindir. Bu tür veriler sürece ve algılara ilişkin verilere temel oluştururken aynı zamanda farklı araştırmaların karşılaştırılmasına imkân verir. Süreçle ilgili veriler, araştırma boyunca neler olup bittiği ve bu olanlardan araştırma grubunun nasıl etkilendiğine ilişkin bilgileri içerir. Algılara ilişkin veri ise araştırmaya dâhil olan bireylerin düşüncelerinin toplamını içerir. Bu üç tarzdaki veriyi toplayabilmek için araştırmacının bazı nitel veri toplama yöntemlerini kullanması gerekir. Nitel araştırmada en yaygın olarak kullanılan yöntemler, görüşme, gözlem ve yazılı dokümanların incelenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 41). Bu çalışmada da

nitel araştırmadaki veri toplama tekniklerinden derinlemesine görüşme ve odak grup görüşmeleri teknikleri bir arada kullanılmış, bu açıdan da çoklu yöntem kullanımına gidilmiştir.

Nitel araştırmalarda veri oluşturma teknikleri arasında derinlemesine görüşme, odak grup görüşmeleri ve katılımlı gözlem gibi teknikler bulunmaktadır. Derinlemesine görüşme, açık uçlu soruların sorulması, dinlenmesi, cevapların kayıt altına alınması ve son aşamada da bu verilerden araştırmaya ilişkin anlamlı sonuçların ortaya konmasına olanak vermektedir. Bu nitel veri oluşturma tekniğinde araştırmacı konuşmayı yönlendirmekte, zaman zaman daha ayrıntılı sorularla zengin hale getirilen konuşmada konuşulan kişinin kendisini rahatça ifade edebileceği bir süreç yaşanmaktadır. Derinlemesine görüşme tekniğinde sosyal dünyadaki görünür birçok olgunun, sürecin ve ilişkinin görünümünden ziyade bunların özüne inmeyi, bunların ayrıntılarını kavramayı ve olup biteni bütüncül bir biçimde anlamayı mümkün hale getiren bir tekniktir (Kümbetoğlu, 2015: 71-72). Nitel araştırmada diğer önemli veri toplama tekniği de odak grup görüşmeleridir. Sosyal psikoloji açısından bakıldığında, bir grubun içerisinde yer alan bireyin düşünceleri grup ortamında değişebilmektedir. Bireyler, bir konu hakkında grup dışında farklı düşünürlerken grup içerisine girdiklerinde daha farklı hatta tamamen zıt düşünceler ifade edebilmektedirler. Örneğin sosyal psikolojide Asch'in Uyma/Uyuma Deneyi, Muzaffer Şerif'in Otokinetik Deneyi ve bunlara benzer birçok deneyde, grubun içerisine dâhil olan bireylerin grubun etkisinde kalarak sorulan sorulara kendi düşüncelerinden veya doğru bildiklerinden tamamen farklı cevaplar verdikleri görülmektedir. Dolayısıyla sosyal gruplar, bireylerin düşünceleri üzerinde olumlu veya olumsuz etkiler yaratabilmektedirler. Sosyal bilimlerde nitel çalışmalarda kullanılan odak grup görüşmeleri de bu bağlamda önem arz etmektedir. Bireyler zaman zaman odak grup içerisinde kendilerini daha rahat hissetmekte, fikirlerini daha özgür biçimde söyleyebilmekte, grubun içerisinde konu tartışılırken daha önceden sahip olmadığı perspektiflere ulaşabilmektedirler.

Ele alınan bu çalışmada hem derinlemesine görüşme hem de odak grup görüşme tekniklerini kullanılarak daha zengin ve çeşitli bir veri setine ulaşılmıştır. Kuşkusuz ki görüşmelere geçilmeden önce araştırmanın ön hazırlık kısmı da önemli bir yer tutmuştur. Asıl görüşmeler yapılmadan önce konuya ilişkin gerek yerli gerekse yabancı yayınlar mümkün olduğunca taranmıştır. Bu açıdan, daha önce yapılan teorik tartışmalar ve alan araştırmaları, araştırmacının daha doğru bir yol izlemesinde etkili olmuştur. Diğer taraftan, KİGTHM çalışanları ve bazı şube müdürleri, Mevlana Kalkınma Ajansı bünyesinde çalışan bazı uzmanlar, Konya Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu içerisinde çalışan bazı görevliler ve konuyla alakalı farklı birçok kurumun uzmanıyla görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler esnasında yapılacak çalışmanın çerçevesi uzmanlara aktarılmış, uzmanların tavsiyeleri ve tecrübeleri dikkate alınarak en az hatayla araştırma sahasına çıkılması düşünülmüştür. Tüm bu birikimin neticesinde ise açık uçlu yarı yapılandırılmış soru formu hazırlanmıştır. Görüşmeler esnasında ses kaydı alınmış aynı zamanda da gerektiği yerlerde notlar tutulmuş ve bu ham veriler daha sonra yazılı hale getirilerek düzenlenmiştir.

Araştırma esnasında görüşmeler köy meydanı, evler, köy kahvehanesi ve köy odaları olmak üzere birçok farklı mekânda gerçekleştirilmiştir. Görüşmenin gerçekleştirileceği köye öncesinde bazen muhtarlar bazen de köyde rehberlik edecek kişiye ulaşılarak bilgi verilmiş ve en uygun zaman seçilerek buluşmalar gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmeler ortalama 40-50 dakika arasında, odak grup görüşmeleri ise ortalama 70-120 dakika aralığında gerçekleşmiştir. Bunun haricinde araştırmanın uzunluğu 6 aydan fazla bir zaman sürmüştür. Araştırma, 2017 yılının Haziran ayında başlamış ve 2018 yılının Ocak ayı içerisinde tamamlanmıştır.

4.1.8. Araştırmanın Zorlukları

Her araştırma kuşkusuz ki bir takım zorlukları içermektedir. Ele alınacak konu henüz filizlenme aşamasındayken başlayan zorluklar araştırma sonuçlanana dek sürmektedir. Konya'da küçük tarımsal üreticiliğin durumunu ortaya koyan ve küçük

üreticilerin hayatta kalmayı nasıl başarabildiklerini ortaya çıkarmaya çalışan bu çalışma sürecinde de pek çok zorluklar ortaya çıkmıştır. Çalışılacak konunun belirlenmesi ve nasıl bir teorik düzlemde ele alınması gerektiği araştırmanın ilk zorlu kısmını oluşturmuştur. Bu zor durumdan kurtuluş, gerek danışman gerekse alanında uzman diğer hocaların yönlendirmeleri ve yoğun bir literatür taraması ve okuması sonucunda aşılmıştır. Çalışmadaki bir başka zorluğu ise alan araştırması oluşturmuştur. Bunlardan ilki, araştırma sahasının Konya olmasından kaynaklanmıştır. Konya'nın alan açısından büyük olması gerek ulaşım gerekse zaman açısından araştırmacıyı zorlayan noktaları oluşturmuştur. Bir diğer zorluk ise araştırma yapılacak köylerin belirlenmesi sırasında yaşanmıştır. Araştırma evreninin büyük olması ve araştırmacının bu alana ilişkin bilgisinin görece sınırlı olması bu zorluğu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, Konya İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü çalışanları başta olmak üzere pek çok kurum ve şahıs ile yapılan uzun görüşmeler sonucunda araştırmanın yapılacağı köyler tespit edilmiştir. Bu durum, çalışmanın geç tamamlanmasına neden olan gelişmelerden birisini oluşturmuştur. Çalışmanın geç tamamlanması üzerinde etkili olan diğer bir faktör ise, tespit edilen köylerde belirlenen kişilerle yapılacak görüşmelerin ayarlanmasıdır. Bu açıdan, pek çok nedenden dolayı (katılımcının köyde bulunmaması, tarlada yoğun olarak çalışması, diğer farklı meşguliyetlerinin olması, araştırmacının 'yabancı' bir kişi olması v.b) köylere pek çok kez gidilmiş ve bu şekilde görüşmeler tamamlanabilmiştir. Köylerde yapılan görüşmeler sırasında karşılaşılan bir başka zorluk ise kadın katılımcıların araştırmacıyla görüşmeye isteksiz olmalarıdır. Bu zorluk ise, Konyalı olan ve araştırma sahasını yakından tanıyan kadın yüksek lisans öğrencilerinden yardım alınarak aşılmıştır. Genel anlamda bakıldığında bu tarzdan zorlukların yoğun olarak yaşandığı bu araştırma, tüm zorluklara rağmen sorunsuz bir şekilde tamamlanmıştır.

4.2. Alan Araştırmasına Yönelik Genel Değerlendirme ve Verilerin Analizi

4.2.1. Konya İli ve Tarımsal Yapısı

Konya, tarihsel, ekonomik ve kültürel anlamda geçmişi çok eskilere dayanan ve bu anlamda da bir medeniyetler havzasının içerisinde yer alan bir kenttir. Konya ve çevresi Neolitik döneme kadar uzanan ve bu sürecin izlerini bünyesinde taşıyan tarihi bir kenttir (Koyuncu, 2013: 168). Bu süreçte Konya, Hitit, Roma, Bizans, Selçuklu, Karamanoğlu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan zengin bir medeniyete ev sahipliği yapmıştır (Alver, 2016: 16). Bu bakımdan kent, tarihin her döneminde bir cazibe merkezi olmuş ve Anadolu mirasının bir taşıyıcısı rolünü üstlenmiştir. Bugün itibariyle Konya yüzölçümü bakımından Türkiye'nin en büyük şehridir. Konya, doğusunda Aksaray ve Niğde, güneydoğusunda Mersin, güneyinde Karaman ve Antalya, batısında Isparta ve Afyonkarahisar, kuzeybatısında Eskişehir, kuzeyi ve kuzeydoğusunda Ankara illeri ile komşudur. Nüfusu ise 2.108.808'dir (Konya Valiliği, 2015: 3).

Konya'nın iklim yapısına bakıldığında genellikle yazları sıcak ve kurak, kışları ise sert soğuk ve az yağışlı olarak geçmekte bu bakımdan da karasal ikim kentte hâkim olmaktadır. Kentin ekonomik faaliyetleri zengin olmakla birlikte ilk sırayı kuşkusuz ki tarım almaktadır. Bunun yanında kentin sanayisi ise her geçen gün gelişmektedir (TÜİK, 2014). Eğitim açısından bakıldığında ise Konya bir üniversite şehri olma yolunda da ilerlemektedir. Konya'da 2 devlet(Selçuk ve Necmettin Erbakan Üniversiteleri) ve 2 vakıf(Konya Ticaret Odası ve Konya Gıda ve Tarım Üniversiteleri) olmak üzere 4 üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerde toplamda yüz binden fazla öğrenci eğitim almaktadır. TÜİK verilerine göre ise 2013 yılı itibariyle kent genelinde okuma yazma bilenlerin sayısı yaklaşık yüzde 97'dir

Tarihi çok eskilere dayanan bir coğrafyanın içerisinde bulunan Konya'nın gerek tarihsel geçmişinde gerekse günümüzdeki konumunda tarım çok önemli bir yer tutmaktadır. Tarımsal anlamda birçok farklı kalemde Türkiye'nin ilk sıralarında yer alan

kentin bu zenginliği binlerce yıl eskiden gelen bir bakiyenin sonucudur. Bu bakiyenin adı ise Çatalhöyük'tür. Türkiye'nin ortasında Konya'da yer alan bu eski yerleşim yeri James Mellaart tarafından 1961-1965 arasında yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır (Hodder, 2007: 106). Burada, Neolitik, Kalkolitik ve Erken Bronz Çağı kültürlerinin izleri bulunmaktadır. Çatalhöyük, insanların yerleşik düzene geçtiği, avcı ve toplayıcılıktan çıkılarak ekip biçme faaliyetinde bulundukları ve üretime geçtikleri yerleşim yerlerinden en önemlisidir. 9500 yıllık bir geçmişe sahip olan bu yer, bereketli bir arazi üzerine kurulmuştur (Konya Valiliği, 2016). Çatalhöyük'te tarımsal üretim gerçekleştiren çiftçiler buğday, arpa ve bakliyat olmak üzere birçok farklı ekin yetiştirmişlerdir (URL-1). Aradan geçen binlerce yıl sonunda ise bu coğrafyada halen tarımsal üretim güçlü bir biçimde yapılmaya devam etmektedir.

Konya'nın günümüzdeki tarımsal üretimi ve durumu da geçmişteki kadar önemlidir. Konya gerek tarımsal üretimi, gerek ürün çeşitliliği ve gerekse tarıma ilişkin birçok yan sektörlerde Türkiye'nin lokomotifi durumundadır. Konya, tarımsal üretim değeri açısından 2016 yılı itibariyle Türkiye'nin birinci kentidir. Bunun yanı sıra başta Irak, Almanya, Cezayir, İran ve ABD olmak üzere Konya'dan 187 ülkeye ihracat yapılmaktadır. Buğday, arpa, yulaf, mısır, şeker pancarı, havuç, kiraz, kuru fasulye başta olmak üzere birçok farklı çeşit tahıl ve hububat ve meyve üretiminde Konya Türkiye'de ilk sırayı almaktadır (KİGTHM, 2017). 2017 yılı itibariyle Türkiye'de Çiftçi Kayıt Sistemi'ne (ÇKS) kayıtlı çiftçi sayısı 2.132.49 (BÜGEM, 2016a) iken Konya'da bu sayı 98.405 kişidir (URL-2). Bu anlamda da bakıldığında Türkiye'deki çiftçilerin yüzde 5'ine yakını Konya'da tarımsal üretim gerçekleştirmektedir.

4.2.2. Araştırmanın Gerçekleştiği Köyler Hakkında Genel Değerlendirme

2017 yılının Bahar aylarında başlayan bu çalışmadaki en kritik noktayı kuşkusuz ki araştırmanın yapılacağı köylerin tespit edilmesi oluşturmaktaydı. Bu bağlamda da uzun bir ön hazırlık ve çalışma sonucunda araştırmanın konusuna en uygun olan ve

araştırmanın problem ve alt problemlerinin test edilebileceği 1 pilot köy olmak üzere toplamda 7 köy tespit edilmiştir. Kaşınhanı (pilot köy), Ertuğrul, Yeşiltekke, Karadiğin, Dedemli, Yağcı ve Dülgerler araştırma yapılan köylerdir. Bu köylerden 3 tanesi (Dedemli, Dülgerler ve Yağcı) şehir merkezine uzakta olan dağ köyleridir. Ortalama yükseklikleri 1000 metrenin üzerinde olan bu köylere ulaşım zor olmaktadır. Dağ köylerindeki nüfus daha az olmakla birlikte şehir merkeziyle ulaşım ve iletişim ise görece daha az yoğunlukta olmaktadır. Dağ köylerinde arazi yapısı coğrafi şartlardan dolayı daha parçalı, engebeli ve tarımsal üretimi zorlaştıracak tarzdadır. Yine arazi yapısı ve iklim koşullarına bağlı olarak dağ köylerinde bu duruma uygun üretim, hayvancılık veya tarım dışı işler gelişmiştir. Arazi yapısı nedeniyle tarım aletlerinin kullanımının az olması dağ köylerindeki çiftçilerin daha çok emek harcamasına neden olmaktadır. Nüfusun az olması emek ihtiyacını doğurmakta bu açık ise kadınların daha fazla tarımsal üretimde görünür olmasına neden olmaktadır. Geçimlik üretim yapan bu köylerde genel itibariyle kiraz, elma, üzüm ilk göze çarpan ürün çeşitleridir. Bunların haricinde köylüler kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar patates, soğan, domates gibi ürünlerin ekimini de yapmaktadırlar.

Merkeze daha yakın olan 3 ova köyü ise Karadiğin, Ertuğrul ve Yeşiltekke'dir. Bu köyler merkeze yakın olmakla birlikte dağ köylerine göre yükseklikleri daha az, ılıman bir iklime sahip ve daha düz arazi yapısından meydana gelmektedirler. Merkeze yakın olan köylerde şehir ile iletişim ve ulaşım imkânları daha çok olmaktadır. Bu köylerde (Ertuğrul hariç) nüfuz dağ köylerine oranla daha yüksektir. Yine merkeze yakın olan köylerde genç nüfus daha fazla barınmakta ve dolayısıyla da tarımsal üretimde yer almaktadırlar. Merkeze yakın olan köylerde (Ertuğrul köyü hariç çünkü burada nüfus yoğunluğu azdır) özellikle genç nüfus şehirdeki fabrikalarda çalışmaktadır. Otobüsler her sabah köy meydanına gelmekte işçileri götürmekte ve akşamları da tekrar köye getirmektedir. Yani şehirde çalışılsa da köyde ikamet edilmektedir. Merkeze yakın olan köylerde kadınların tarımsal üretime katılmaları daha sınırlı kalmaktadır. Tarımsal makinelerin kullanma imkânının fazla olması bu köylerde kadınların dağ köylerine oranla daha az tarımda çalışmasına imkân vermektedir. Bu köylerde kadınlar

hayvancılıkla uğraşmakta aynı zamanda süt, peynir, tere yağ gibi ürünleri şehirde yaşayanlara satmak için çeşitli bağlantıları kurmaktadırlar. Bu durum dağ köylerinde de görülse de merkeze yakın olan köylere göre daha kısıtlıdır.

4.3. Alan Araştırması Sonucunda Elde Edilen Verilerin Analizi

Her nitel ve nicel çalışma kuşkusuz ki bir analiz kısmını içermektedir. Uzun bir zaman harcanarak sahadan elde edilen ham verilerin sistematik bir biçimde analiz edilmesi saha çalışmalarının en zor kısımlarından birisini oluşturmaktadır. Bu anlamda düşünüldüğünde de nitel ve nicel çalışmalar sonucunda elde edilen verilerin analiz edilmesi pek çok yönden farklılıklar içerebilmektedir. Nitel verilerin analizi nicel verilere göre da az standartlaştırılmıştır ve nitel araştırma çoğu zaman tümevarımsaldır. Nitel çalışma yapan bir analizci bir hipotezi test etmek yerine elde etmiş olduğu kanıtları örnekleme ya da nitelendirme yolunu seçer.(Neuman, 2012: 660-661). Niteliksel verilerin analizi, döngüsel bir süreci kapsamaktadır. Verilerin ayıklanması, düzenlenmesi ve yorumu içeren, birbirini takip eden bir işlemler nitel analizi oluşturmaktadır. (Kümbetoğlu, 2015: 151). Nitel çalışma yapan bir araştırmacının elde etmiş olduğu ham veriler çok çeşitlilik içereceğinden, araştırmacı konusunun kuramsal boyutuna ve sahada sorduğu sorulara uygun bir biçimde bu verileri sınırlandırmaya çalışmalıdır. Ham verilerin bu şekilde sınıflandırılması okuyucunun konuyu rahat bir biçimde kavrayabilmesine imkân tanıyacaktır. Nitel araştırmadaki veri analizi, çeşitlilik, yaratıcılık ve esneklik süreçlerini içeren bir bütünü ifade etmektedir. Bu anlamda da her nitel çalışma farklı özellikler taşımaktadır ve analizlerde o araştırmaya özgü olmaktadır. Örneğin Strauss, nitel araştırmadaki veri analizinin standart bir forma dönüştürülemeyeceğini söylemektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 237). Bu açıdan da değerlendirildiğinde nitel çalışmalarda tek ve genel-geçer bir veri analiz modelinin olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı konuda aynı araştırma sahasında yapılan nitel çalışmalarda bile farklı analizler ortaya çıkabilecektir. Bu durumun ortaya çıkmasında

araştırmaya yönelik soruların farklılığı, araştırmaya katılan kişilerin özellikleri ve araştırmayı yürüten araştırmacının konuya yaklaşım tarzı ve verileri yorumlama ve analiz etme süreçleri etkin bir rol oynayabilmektedir.

Nitel çalışmalarda ortaya çıkan veri analiz modelleri birkaç açıdan farklılık gösterse de araştırmalarda ön plana çıkan temel 2 farklı model söz konusudur. Betimsel analiz ve içerik analizi nitel çalışmalarda sıklıkla başvurulan modellerin başında gelmektedir. Ele alınacak bu çalışmada da betimsel analiz modeli verilerin analiz edilmesinde kullanılan bir modeli oluşturmaktadır. Betimsel analiz, araştırma sahasından elde edilen verilerin daha önceden belirlenen temalara göre yorumlanmasını ifade etmektedir. Veriler, araştırma sorularının oluşturduğu temalara göre şekillendirileceği gibi görüşme sırasında kullanılan sorulara göre de bir düzenleme gerçekleştirilebilir. Bu analizde, görüşülen bireylerin düşüncelerine sık sık yer verilir. Dolayısıyla betimsel analizin amacı, sahadan elde edilen verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya ulaştırılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239). Bu bağlamda, yapılan bu araştırmada da verilerin analizi daha önceden belirlenen temalar ve ağırlıklı olarak ise araştırma alanında yöneltilen sorulara göre şekillenmiştir. Yine bu çalışmada, oluşturulan temalar altında katılımcıların görüşlerine pek çok kez yer verilmiştir. Betimsel analizin birden çok aşaması söz konusudur. Betimsel analiz yapılırken ilk ortaya konulması gereken şey araştırma sorularından, araştırmanın kavramsal kısmından ya da görüşmelerden elde edilen verilerden yola çıkarak bir analiz çerçevesi oluşturmaktır. İkinci aşamada, bu çerçeveye uygun olarak elde edilen veriler düzenlenmelidir. Bu süreçte ham veriler anlamlı bir biçimde bir araya getirilir. Yine bu aşamada doğrudan alıntılara yer verilir. Üçüncü aşamada ise bulgular tanımlanır. Son aşamada bulgular etraflıca analiz edilir, karşılaştırılır ve araştırmacı tüm bu süreci yorumlarıyla zenginleştirir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 240).

Wolcott, nitel verilerin analizinde 3 yol ortaya koymaktadır. Ona göre ilk yol, toplanan veriler ilk haline sadık kalınarak ve katılımcıların söylediklerinden doğrudan alıntılar yaparak betimsel bir tarzda veriler okuyucuya aktarılabilir. İkinci yol, birinci

yolu da içine alan sistematik bir analiz yapmaktır. Burada betimsel bir analizin yanında belirlenen temalar aracılığıyla araştırmacı ek analizler de yapar. Üçüncü yol olarak ise araştırmacı birinci ve ikinci yolları göz önünde bulundurarak veri analiz sürecine kendi yorumlarını da ekler. Bu şekilde araştırmacı, verilerin analizi ve yorumlanması konusunda daha fazla sorumluluk üstlenir. Wolcott'un belirtmiş olduğu bu üç yol birbirinden tamamen bağımsız bir biçimde ele alınamamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 237). Wolcott'un belirtmiş olduğu bu üçlü yol, nitel araştırmalar için ayrı ayrı ele alınmamalıdır. Nitel çalışmalarda sınırları çizilmiş ve diğer modellerden keskin bir biçimde ayrılmış bir yaklaşım biçimini ortaya koymak zordur. Bu bağlamda da Wolcott'un belirttiği bu üçlü yol birbiriyle çoğu zaman içiçe geçmiş bir biçimde ele alınır. Yapılan bu çalışmada da Wolcott'un belirtmiş olduğu bu üçlü yol genellikle birlikte kullanılmıştır. Katılımcıların görüşlerine sıklıkla yer verilerek doğrudan alıntılar yapılmış, temalar belirlenmiş ve bu şekilde veriler analiz edilmeye çalışılmıştır.

4.3.1. Tarımsal Desteklemeler ve Politikalar

Tarıma yönelik desteklemeler kuşkusuz ki üreticinin tarımsal faaliyetini uzun ve sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesinde önem arz etmektedir. Sadece ekonomik anlamda düşünülmemesi gereken desteklemeler, üreticilerin sosyo-psikolojik açıdan da rahatlamasına katkı sağlamaktadır. Kredilerden hibelere, mazot yardımından gübre ve tohuma, tarımsal eğitimlerden vergi indirimlerine kadar pek çok alanda verilen tarımsal desteklemeler, aynı zamanda o ülkenin sağlam bir tarım politikasının oluşturulmasında da önemli bir basamağı oluşturmaktadır. Bu bakımdan düşünüldüğünde tarihin çeşitli dönemlerinde pek çok ülke tarımsal destekleme yollarına başvurarak çiftçilerin rahat bir biçimde üretim gerçekleştirmesine katkı sağlamışlardır. Günümüzde de gerek Türkiye'de gerekse diğer ülkelerde dönemsel ve sürekli olmak üzere pek çok alanda tarımsal desteklemeler yapılmaktadır.

Konya'da tarımsal küçük üreticiler üzerine yapılan alan araştırmasında, tarımsal politikalar ve desteklemeler, üreticilerin en çok üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. Tarımsal destek bağlamında küçük üreticilere yöneltilen sorulara, gerek bireysel görüşmelerde gerekse odak grup görüşmelerinde yüksek oranda bir ilgi tespit edilmiştir. Alan araştırmasına dâhil olan köylerde, tarımsal desteklemeler konusunda kabaca olumlu ve yeterli, olumsuz ve yetersiz ve daha iyi olabilir şeklinde 3 perspektifli bir sonucun ortaya çıktığı görülmektedir. Bu görüşler ise dağ köyleri ve merkez köyler arasında anlamlı bir farklılık göstermemekte ve tüm görüşlere her köy grubunda rastlanmaktadır.

Tarımsal desteklemeler konusunda olumlu bir tutum içerisinde olan bir katılımcı, düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: *"Devletin desteklerinden yararlanıyoruz. Desteklerin yeterli olduğunu düşünüyorum. Eğer gerçek amacında kullanılıyorsa yetiyor. Şimdi destekler mahsule göre veriliyor önceden tarlaya göre veriliyordu hiç pulluk değmeyen tarlalara devlet destek veriyordu" (Necla A.-50-Ertuğrul).*

Tarımsal desteklemeler konusunda bu ifadeden de anlaşılacağı gibi desteklemelerin doğru, planlı ve adil bir biçimde dağıtılması küçük üreticilerin en çok üzerinde durduğu noktalardan birisini oluşturmaktadır. Bu konuda yeterli hassasiyetin gösterilmemesi küçük üreticilerin umutlarının kırılmasına ve tarımsal faaliyetlerini sonlandırmasına neden olabilmektedir. Çünkü son tahlilde 'ben ne yaparsam yapayım, zaten desteklemeler belirli kişilere gidiyor' anlayışının hâkim olmaya başlaması küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirmesinde bir risk faktörü oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bir küçük üretici

"*Ben desteklemelerin iyi niyetli olduğuna inanıyorum. Az da olsa katkısı oluyor ama biraz daha üzerinde düşünülmeli. Mesela DGD(doğrudan gelir desteği) vardı eskiden. Adam ekmediği yerden para alıyordu. Köylüde bunu görüp morali bozuluyordu. Bir araya gelindiğinde falanca kişilerin haksız yere destek aldığı konuşulurdu. Hatta bazı çiftçiler bu nedenle destek alamadıkları için tarlalarını satıp gittiler. Şimdi ise 6-7 yıldan beri ürüne destekleme yapılıyor bu güzel bir şey oldu. Tabi bununda açığını*

bulanlar var naylon fatura vs. işte birazda takibini yapmak gerekiyor. Maalesef pek fazla denetleme olmuyor. Bizim iyi niyetimize bırakmamak gerekiyor çoğu şeyi"(Hikmet T.-64-Ertuğrul).

Görüşmeler sırasında küçük üreticilerin sıklıkla üzerinde durduğu DGD uygulamasına 2000'li yılların başlarında başlamış ve 2008 yılında bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Konya özelinde küçük üreticilerin yakındığı konulardan olan DGD uygulaması aslında uluslararası raporlara da Konya'daki küçük üreticilerin rahatsızlıklarını haklı çıkaracak tarzda sonuçlarla yansımıştır. Örneğin 2004 yılında hazırlanan bir DB raporunda, DGD uygulamasının eski desteklemelerden faydalanamayan çiftçilerin net gelir kaybının 2002 yılında yüzde 40 ve 2004 yılında yüzde 50'sini karşıladığını, yine Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın raporuna göre de DGD ödemelerinin yarısından fazlasının 100 dekardan fazla araziye sahip büyük üreticilere yapıldığı ifade edilmiştir (Oyan, 2015: 122-123). Dolayısıyla katılımcıların da ifade ettiği gibi DGD uygulamalarından çok az oranda bir küçük üretici faydalanabilmiş, bu uygulama daha çok büyük üreticilerin yararına olmuştur

Yapılan görüşmelerde tarımsal desteklemeler konusunda anlamlı bir sonuç olarak değerlendirilebilecek olan ve pek çok küçük üreticinin vurgulamış olduğu konulardan birisini ise, desteklemelerin köylüyü tanımadan, köylünün nasıl yaşadığını, neler yaptığını bilmeden tepeden inme bir şekilde verildiği tartışması oluşturmaktadır. Yapılan bireysel ve odak görüşmelerinde küçük üreticilerin hemen hemen hepsinin, tarımsal desteklemelerin küçük üreticiye yönelik olmadığını vurgulaması dikkat çekicidir. Küçük üreticiler, tarımsal desteklemelerin onlarla görüşülmeden, onların istekleri ve yaşadıkları coğrafya dikkate alınmadan verilmeye çalışıldığını belirtmektedir. Bu durum ise zaten geçimlik üretim yapan ve desteklemelerden minimum düzeyde faydalanan küçük üreticilerin aldıkları desteklerin büyük bir oranda buharlaşmasıyla sonuçlanmaktadır. Yapılan görüşmelerde bu konuda merkez köyler ile dağ köyleri arasında da bir farklılaşmanın oluştuğu dikkati çekmektedir. Merkez köylerdeki küçük üreticiler, özellikle coğrafi yakınlık nedeniyle destekleme

bilgilendirmelerinden daha fazla haberdar olmakta ve yetkililerle daha yoğun bir iletişim içerisinde olmaktadırlar. Dağ köylerindeki küçük üreticiler ise desteklemelerden daha geç haberdar olmakta hatta bazı zamanlarda desteklemelerin başvuru tarihlerini kaçırmalarından dolayı hiçbir şekilde destekleme başvurusu yapamamaktadırlar. Bu bağlamda bakıldığında bir katılımcı,

"*Tarım ve hayvancılık anlamında uzun vadeli yatırımlar planlamak gerek. Her yöreye, her köye özgü belki. Bunu da orayı bilen tarımda çalışanlarla köylüler ortaklaşa belirlemeli ama bizim köye gelen giden yok ki. Bir siz geldiniz. Belki yılda 1 gün 1 kişi gelir oda belki. Yani köylerdeki adamlar ne yapıyor bilen yok. Yanlış anlamayın ama bu memur kafası zihniyeti bize çok zarar veriyor. Adam masa başından köy hakkında ahkam kesiyor ya bir gel gör köyde yaşa sonra bir şeyler söyle. Yani desteklemeler de sıkıntılı. Mesela genç çiftçi dediler 30 bin veriyorlar ondan vergi falan kesiliyor sendende alıyorlar al bunla tarım yap diyor. Ya olmaz ki az para o yetmez ya da dekar başına fidan desteği veriyor. Bu bize hiç fayda etmiyor ki. Onun yerine köy köy yapıp her sene daha çok verseler milletin daha çok işine yarar. Böyle olunca da millet gelecek görmüyor umutsuzluğa kapılıyor" (Hasan H.-39-Dülgerler)*. Yine buna benzer bir açıklamayı farklı bir katılımcı ise şöyle ifade ediyor: "*Destekleme politikalarında en büyük sorun bence çiftçiyi tanımamak. Bu konuda çiftçi yapısı çok önemli. Aslında devlet desteklemeleri güzel ancak bilinçli tarım için kullanan az ve denetlemelerde sıkıntılar var. Köye gelip çiftçiyle görüşmeden etmeden pek olmuyor. Köylü desteklemeyi alsa da bilinçsiz kullanıyor. Gidiyor aldığı parayla traktör alıyor falan. Aslında hiç ihtiyacı yok. İşte yönlendirme eksik denetleme yok" (Yavuz Y.-56-Ertuğrul*).

Merkez köylerden birisi olan Yeşiltekke köyünden bir katılımcı;

"Desteklemeler eskiye göre çok iyi. Eskiden bir şey soracak kimse bulamazdık. Şimdi sık sık köye birileri geliyor şu oldu bu oldu şunu ekin diye söylüyorlar. Kadınlara yönelik ayrı desteklerde oluyor. Benim eşim bütün desteklemeleri takip eder tarımcıların oraya gider konuşur. Böyle iyi de oluyor" (Safiye A.-48-Yeşiltekke).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi tarımsal desteklemelerin tabana yayılması ve verimli kullanılabilmesi için özellikle küçük üreticiler bağlamında köy köy dolaşıp her köye özgü ve o köyün geçmiş üretim biçimini de dikkate alarak özel reçetelerin ortaya konulması önem arz etmektedir. Yine merkez köylerdeki küçük üreticilerin dağ köylerindeki küçük üreticilere göre tarımsal desteklemelerden daha fazla haberdar oldukları, ilgilendikleri ve yetkililerle bu konuda daha çok iletişime geçerek bu desteklemelerden daha fazla yararlanmaya çalıştıkları görülebilmektedir.

Küçük üreticiler geçimlik üretim yapan ve geçinebilmek için köyde tüm alternatifleri ve imkânları değerlendiren kişilerdir. Bu anlamda bakıldığında da küçük üreticilerin başvurdukları yollardan birisini belki de en önemlisini hayvancılık oluşturmaktadır. Küçük bir arazide tarımsal üretim gerçekleştiren küçük üreticiler, yine az sayıda büyükbaş veya küçükbaş hayvancılık yaparak varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Alan araştırmasında bazı küçük üreticilerin tarımsal üretimlerinin yanında ek olarak az sayıda hayvana sahip oldukları ve buradan elde ettikleri gelirle varlıklarını devam ettirmeye çabaladıkları görülmektedir. Konya özelinde yapılan alan araştırmasında özellikle dağ köylerinde yaşayan küçük üreticilerin merkez köylerde yaşayan küçük üreticilere göre daha fazla bir oranda hayvancılık yaptıkları görülmektedir. Bu durumun ise kuşkusuz ki pek çok farklı nedeni olabilir. Öncelikle araştırma alanını oluşturan dağ köylerinin deniz seviyesinden yüksekliği ve merkez köylere göre daha soğuk bir iklime sahip olması daha az çeşitte ürün yetiştirilmesine neden olmaktadır (Örneğin araştırma alanını oluşturan dağ köylerinden birisi olan Dedemli'nin rakımı 1350 metre iken, merkez köylerden birisini oluşturan Ertuğrul'un rakımı 1159 metredir). Bunun yanında dağ köylerinde tarımsal üretim gerçekleştiren küçük üreticilerin arazilerinin merkez köylerde tarımsal üretim yapan küçük üreticilerin arazilerine göre daha çok engebeli olması bu köylerdeki tarımsal üretimi zorlaştırıcı bir rol oynamaktadır. Örneğin, alan araştırmasında bu durumun bir sonucu olarak dağ köylerindeki küçük üreticilerin merkez köylerdeki küçük üreticilere oranla daha az tarımsal aletleri(bunların başında traktör gelmektedir) kullandıkları görülmüştür. Bu bağlamda değerlendirildiğinde tarımsal desteklemeler konusunda tarımsal üretim yapan

küçük üreticilerden bazılarının hayvancılık ile de uğraşmaları, desteklemeler konusunda ayrı bir çerçeve oluşmasını sağlamaktadır. Örneğin hem tarımsal üretim yapan hem de hayvancılık ile uğraşan bir küçük üretici desteklemeler konusunda,

"Ben hem eker biçerim hem de hayvanlarım var. Hayvancılık olarak sadece süt satımı yapıyorum. Toplayıcılar sabah akşam geliyorlar. Devlet bizim gibi 4-5 ineği olan çiftçilere pek destek vermiyor. Daha çok büyük şirketlere veriyor. Süt için destek veriyor fakat bizim burada da soğuk hava deposu olmadığı için yararlanamıyoruz" (*İbrahim B.-48-Yeşiltekke)*. Yukarıdaki ifadeden farklı olarak ise başka köyden bir katılımcı ise şunları söylüyor: "*Valla önceden sorsaydın hayvancılık yapılmaz çok zor para kazanmıyoruz derdim ama şimdi her şey para ediyor. Çalışırsan iyi para kazanırsın. Emeğimin karşılığını alıyorum almıyorum diyen adam yalan atar. Desteklemeler de iyi. Şuan her koyuna yıllık 20 lira veriyorlar. İneklerde de danalara da veriyor. Yani damızlıklarına veriyor. Bence şu şartlara göre süt fiyatı iyi ama başkalarını bilemem tabi. Eskiden süt fiyatı düşüktü zorlanıyorduk. Ancak şimdi iyileşme oldu. Bizim zaten az da olsa tarlamızda var hayvanlarla beraber çok şükür geçiniyoruz"* (*Birant C.-40-Ertuğrul)*. Dağ köylerinden birisini oluşturan Dedemli köyünden bir küçük üretici ise desteklemeler konusuna farklı bir açıdan yaklaşarak şunları söylemektedir: "*Bizim buralarda arazi dağlık olduğu için ister istemez herkesin kapısının önünde 3-5 küçükbaşı olur. Bazılarında da 1-2 inek olur. Kurbanda satarız ya da sütünü, yağını, peynirini satıp ek gelir yaparız. Hayvancılık konusunda şimdi devlet bize diyor ki önce sen yatırımı yap işi kur sonra ben sana parasını vereyim zaten bizde para yok ki onun için destek istiyoruz. Mesela besicilik konusunda ahır için yüzde 75 destek veriyor. Zaten önce proje istiyor sen bunu yap diyor sonra ben sana parasını veririm diyor. Ama paramız yok ki. Ya kredi çekeceksin faizle bizde o işe girmedik öyle kaldı yani. Bir de mesela biz küçüğüz ama bize tam teşekküllü ahır istiyor ya ben o kadar yapamam ki. Bana 3-5 hayvan verecek ben onu çoğaltacağım ama onu yapmıyor. Burada 20-30 genç var hepimiz yazları otele gidiyoruz imkân olsa kalırız aslında. Yani bana 3 inek verseler burada zaten zamanla danasıyla falan derken eti sütü yağı onları satarım zaten*

sebzemizi de ekiyoruz ben 2 yıl sonra birikim yapmaya bile başlarım çok rahat, ama şehirde yapamam birikim" (*Mustafa S.-30-Dedemli*).

Tarımsal küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirmelerinde önemli bir ek gelir kaynağını oluşturan hayvancılık desteklemeleri son derece kritik bir öneme sahiptir. Konya'da yapılan görüşmelerde pek çok küçük üreticinin sadece tarımsal üretimle yetindikleri görülmüştür. Bu küçük üreticiler başka işlerde(mevsimlik işçi, inşaat sektörü, bazı küçük çaplı alım-satım işleri vb.) çalışırlarken- ki bunların çoğu tarım dışı işleri kapsamaktadır- tarımla bir madalyonun diğer yarısını oluşturan hayvancılık pek fazla talep görmemektedir. Bu durumun ise kuşkusuz ki birçok nedeni bulunmaktadır. Özellikle yapılan bireysel ve odak görüşmelerden anlaşıldığı üzere küçük üreticiler hayvancılığı angarya bir iş olarak görmektedirler. Bunun nedeni ise hayvancılığa ayıracakları zaman ve emeğin aynı oranda bir karşılıklı değerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında sürdürülebilir ve küçük üreticilere yönelik bir hayvancılık destekleme politikasının oluşturulamaması, küçük üreticilerin yoğun bir biçimde belirsizlik hissi yaşamalarına neden olmaktadır. Örneğin Dedemli köyünde yapılan odak görüşmesinde katılımcılar,

"*Her gün yeni bir şey çıkıyor. Sürekli şöyle olsun böyle olsun diyerek değişiklik yapıyorlar. Artık biz bile takip edemiyoruz. Bizler küçük üreticileriz. Zaten zar zor geçiniyoruz. Çok şükür öyle bir borcumuz falan yok ama ucu ucuna yetişiyor her şey. Bunun için sürekli bu desteklemelerin değişmesi bizi endişelendiriyor. Böyle olunca da hiç risk alıp hayvancılık işine girmiyoruz. Bunun yerine daha garanti olan yevmiyesi belli işlere gidiyoruz. Mesela bizim Dedemli köyünde bundan 20-30 sene önce hayvandan geçilmezdi. Her evde olurdu. Şimdi ise tek tük kaldı. Aslında bizim kafamız rahat olsa hayvancılık yapmak isteriz. Buralar yer olarak müsait. Meramız var yaylamız var çok rahat yapılır. Ama işte bu nedenlerden ötürü emeğinin karşılığını alamama endişesi olunca zamanla hayvancılık azaldı gitti. Küçük üreticilerle, tarımla çok fazla oynamamak gerekiyor. Biraz bizi kendi halimize bıraksalar daha iyi olur. Her gün yeni*

bir şey çıkarıyorlar" (*Dedemli Köyü Odak Grup Görüşmesi*) diyerek desteklemelerin çok iyi düşünülerek yapılması gerektiğini ifade etmektedirler.

Bu bağlamda küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için yine kendilerine yetecek kadar da olsa hayvancılıkla uğraşmaları önemlidir. Çünkü küçük üreticiler tarım dışı sektörlerde uzun vadeli çalışabileceklerinin bir garantisi yoktur. Ancak hayvancılık hem uzun vadeli bir geçim kaynağı hem de küçük üreticilerin toprağa daha fazla bağlanmasını sağlayacak destekleyici bir güçtür. Küçük üreticiler bir dönem yoğun bir şekilde hayvancılık yapıyorlardı ancak birçok farklı sebepten dolayı aralarındaki bu bağ koptu. Şuan küçük üreticiler yalnızca toprakla bir bağ kurmaktadırlar. Bu durum ise küçük üreticilerin hayatta kalmaları adına aslında olumsuz bir gelişmedir. Bu nedenle küçük üreticilerin toprakla bağının uzun süre devam etmesinin önemli şartlarından birisi hayvancılık desteklemeleri ve küçük üreticilerin bu alana ilgilerinin çekilmesidir.

Tarımsal desteklemelerin önemli bir diğer boyutunu ise krediler, hibeler ve girdi fiyatları oluşturmaktadır. Bu alanlarda yapılacak desteklemeler genel anlamda tüm tarım sistemi özelde ise küçük üreticiler boyutunda önemlidir. Örneğin, Chamwali (2000, 1-2)'ye göre, girdi maliyetlerinin ve diğer ek masrafların yüksek oluşu, köylülerin, tarımsal üretim sistemini sağlıklı bir biçimde devam ettirmesini güçleştirici bir etkendir. Mesela Türkiye'de 24 Ocak kararlarının alınmasıyla birlikte tarımda uygulanan girdi sübvansiyonların büyük bir çoğunluğu kaldırılmış, bu durum ise tarımda ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kazgan, 1999: 33). Bu düşüncenin aksi düşünüldüğünde ise girdiler açısından tarımsal üreticilerin desteklenmesi çiftçilere pozitif anlamda katkı sağlayacaktır. Örneğin Türkiye'de 1950-60 döneminde hükümetin tarımsal girdilere dönük yapmış olduğu iyileştirmeler verimlilikte bir artış yaşanmasını sağlamıştır (Owen ve Pamuk, 2002: 155-156). Dolayısıyla her ne koşulda olursa olsun özellikle tarımsal sistemin bel kemiğini oluşturan küçük üreticilerin bu anlamda desteklenmeleri tarımsal sistemin işlevselliği ve işlerliği açısından da son derece önemlidir. Konya'da yapılan görüşmelerde hem sadece tarımsal üretim gerçekleştiren

küçük üreticilerin hem de bunun yanında hayvancılık yapan küçük üreticilerin girdi maliyetlerinin yüksek oluşu, desteklemelerin bu noktada sıkıntılı olduğu yönünde genel bir görüşü söz konusudur.

Bir katılımcı, "*Şimdi hocam destek yeterli olmuyor. Samanı parayla alıyoruz, yemi parayla alıyoruz, mazotu parayla alıyoruz, sütü de parayla alıyoruz. Eskiden ekip biçerdik ve bu ektiğimizin bir kısmını hayvanlarımıza verirdik. Şimdi ise her şey dışarıdan hazır alınıyor. Buna para mı dayanır. Ne devletin ne bizim paramız yeter"* (*Abdurrahman Y.-52-Yeşiltekke*). Buna benzer bir açıklamayı ise farklı köyden bir genç çiftçi şu şekilde ifade ediyor. "*Mesela ben hem tarlamda buğday ekerim hem de küçükbaş hayvanlarım var. Ama tarlada da hayvancılıkta da maliyetler çok yükseldi. Her gün fiyatlar artıyor. Biraz şu yem gübre vs. mazot fiyatlarını uygun yapsalar insanlar daha çok eker uğraşır bunlara zam çok geliyor. Mesela ben geçen sene kurbanlığın kilosunu 18 TL'den verdim bu sene 14 TL oldu. Nasıl olacak bu durum? Tabi ki zorlanıyoruz böyle olunca. Bir düzen yok çok sık değişiyor her şey. Bu et süt fiyatları tabi ki ucuzlamaz çünkü tüketiciler artıyor üretim yapan azalıyor dolayısıyla fiyatlar yükseliyor. Mesela mazot fiyatları eskiden de artıyordu ama bu kadar çok artmazdı şimdi çok sık artıyor. Köylülerde kaçak mazot almaya meyil ediyorlar onlarda bazen motorlara zarar veriyor. Köylü ne yapsın adam o kadar çok mazota para vermek istemiyor çaresizlikten kaçak kullanıyor"(Emre T.-28-Ertuğrul*). Yağcı köyünden başka bir katılımcı ise yukarıdakilere benzer bir açıklamanın yanında ayrıca desteklemelerin geç ödenmesinden yakınarak şunları söylüyor. "*Ya tamam destekleme veriliyor ama her şeye zam geldiği için verilen destekten bir şey anlamıyoruz ki. Bir de zaten destekleme parasını geç veriyorlar. O zaman o para nasıl geliyor gidiyor ben bir şey anlamıyorum. Mesela sertifikalı tohum desteği veriyorlar. Çok güzel ama biz önce normal fiyatıyla alıyoruz 6 ay sonra bize bir kısmını geri iade ediyorlar. Aslında alırken düşük almamız lazım. O esnada çiftçi adamın parası olmayabilir. Mecbur gidip borç alacak yoksa ekemez tarlasını"* (*Bahattin Y.-34-Yağcı*).

Merkez köylerden olan Karadiğin'de genç çiftçi olan ve hem tarımsal üretim gerçekleştirip hem de hayvancılık yapan bir küçük üretici ise babasının dönemiyle şuan ki dönemi kıyaslayarak şunları söylüyor; *"Devlet destek veriyor ama az tabi ki. Mesela şuan suyun litre fiyatıyla sütün litre fiyatı aynı. Bu çok düşük bence yükseltilmesi lazım. Bence sıkıntı yem, saman, sap tüm masraflar girdiler artıyor ama süt fiyatları uzun yıllar sabit kalıyor bununla mücadele edebilme şansın çok az. Mesela babam zamanında 1 litre süt fiyatına 2 kilo yem alabilirdin ama şimdi 1 litreye 1 kilo yem ancak alıyorsun"* (*Yaşar H.- 35-Karadiğin*).

Yukarıdaki ifadelere benzer açıklamalar merkez ve dağ köylerinde bireysel ve odak grup görüşmelerinde sıklıkla dile getirilmiştir. Girdi maliyetlerinin sürekli ve kısa periyotlarla artış göstermesi küçük üreticilerde bir gelecek kaygısı yaratmaktadır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde girdi maliyetlerinin yüksek oluşu küçük üreticilerin kırsalda tutunmalarını zorlaştırıcı bir risk faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Konya özelinde yapılan alan araştırmasında buradaki küçük üreticilerin girdi maliyetlerinin yüksekliğiyle mücadele etme başarısı gösterdikleri de görülmektedir. Peki bu mücadeleyi Konya'daki küçük üreticiler nasıl gerçekleştirmektedirler? Bu sorunun birden çok cevabı bulunmaktadır. Örneğin bu konuda yapılan görüşmeler sırasında küçük üreticilere girdi maliyetlerinin yüksek olması ve sizin bunları karşılayamamanız durumunda banka kredisi çekme, tefeciye borçlanma gibi çözüm yollarına başvurduğunuz oluyor mu? şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Tüm köy tiplerinde hem bireysel görüşmelerde hem de odak grup görüşmelerinde sorulan bu soruya küçük üreticiler banka kredisi veya tefeciden borç alma gibi şeylere girmediklerini söyleyerek cevap vermişlerdir. Bunun yanında pek çok küçük üretici banka kredisi almanın haram olduğuna vurgu yapmıştır.

Örneğin bir katılımcı, "*Hocam bizim köyde hiçbir köylünün bankayla tefeciyle işi olmaz. Bunlar adamı bitirir haram şeyler. Çoluğumuzun çocuğumuzun kursağından haram lokma geçirmeyiz biz. Biz alnımızın teriyle tarlada sıcakta akşama kadar*

çalışıyoruz. Devlet bize destek olsun yeter. Bizde çok zor durumda kalan birisi olursa zaten köylü onu bilir yardım eder kendi içinde" (*Salih S.-55-Yağcı*).

Buna benzer açıklamalarda bulunan küçük üreticiler hem dini referanslarla böyle bir işe girmediklerini hem de sosyolojik olarak bu tarz meseleleri köylülerin kendi içlerinde hallettiklerini belirtmişlerdir. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi dini ve sosyolojik referanslar küçük üreticiler üzerinde etkili bir rol oynamakta ve onların eylemlerini şekillendirmektedirler. Kuşkusuz ki bu değerlerin oluşması ise günümüze ait değildir. Kadim bir geçmişe sahip olan köy toplumlarında bu tarz eylemler ve değerler nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar ulaşmakta olan önemli bir mekanizmayı oluşturmaktadır.

Konya'da tarımsal küçük üreticilere, tarımsal desteklemeler hakkındaki düşünceleri ve bu desteklemelerin küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirmedeki rolleri üzerine yöneltilen sorulara verilen cevaplar değerlendirildiğinde genel anlamda desteklerden memnun oldukları, desteklemeleri iyi niyetli bir çaba olarak düşündüklerini ama desteklemeler konusunda bir plansızlığın ve sürdürülebilirliğin olmadığı katılımcılar tarafından çoğunlukla dile getirilmiştir.

Merkez ve dağ köyleri, tarımsal desteklemeler konusunda bir takım farklılıklar göstermektedir. Örneğin dağ köylerindeki küçük üreticiler desteklemelerden merkez köydeki küçük üreticilere göre daha az haberdar olup ve bu konuda daha az bilgiye sahiptir. Bu durum ise kuşkusuz ki dağ köylerindeki küçük üreticilerin desteklemelerden daha az yararlanmasıyla sonuçlanmaktadır. Merkeze yakın olan köyler, ulaşım avantajlarını da kullanarak destekleme sağlayıcı birimlerle daha çok iletişim içerisinde olup, son gelişmeleri yakından takip etme fırsatı bulmaktadır. Bu durum ise dağ köylerindeki küçük üreticiler üzerinde olumsuz ve umut kırıcı bir etki yaratmaktadır. Dağ köylerindeki küçük üreticilerin genelinde 'nasıl olsa biz uzağız ayda yılda birisi gelirse haberimiz olur, desteğe başvursak da bize çıkmaz' anlayışı hâkim gözükmektedir. Bu anlayış ise dağ köylerindeki küçük üreticilerin motivasyonlarının azalmasına ve üretimden uzaklaşmalarına neden olabilecek bir risk faktörü olarak

değerlendirilebilecektir. Ortaya çıkan bu durum dağ köylerinde daha farklı bir sistemin gelişimini ortaya çıkarmış gözükmektedir. Küçük üreticilerin en temel özelliklerinden birisi olan bir çıkmaz ile karşı karşıya kaldıklarında hanenin varlığının devam ettirilebilmesi adına kısa sürede hızlı çözümler üretebilme becerisi bu süreçte de ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz ki dağ köylerindeki özellikle gençlerin yaz aylarında mevsimlik işçi olarak otellere gitmelerinin nedenlerinden birisini tarımsal desteklemeler konusunda daha az bilgi sahibi olmaları ve yukarıda bahsedilen anlayışın hâkim olması oluşturmaktadır. Örneğin dağ köylerinden birisi olan Dedemli'de gençlerle yapılan odak grup görüşmesinde gençler bu durumu sıklıkla vurgulamış ve desteklemeler konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olup bu desteklerden yararlansalar köylerinde kalmak istediklerini belirtmişlerdir.

Katılımcılar, "*Bizler her yaz Alanya'ya gidiyoruz. Evimizden ayrılıyoruz. Burada ailemiz yalnız kalıyor. Gitmek istemiyoruz ama mecburuz çünkü Dedemli'de tarımla uğraşmak çok zor. Zaten elimizden tutan da olmuyor. Bir yetkili gelse bizlerle konuşsa bizi desteklese bütün gençler burada kalır ama gelen giden yok. Bizde desteklemeleri takip edemiyoruz. Mesela burada arazi dağlık, tarımdan pek gelir elde edilmiyor. Büyük bir tesis kursa devlet, biz burada hayvancılık yapmayı çok isteriz. Gençler böyle imkânlar olmadığı için otellere çalışmaya gidiyorlar. Aslında bizler ata topraklarımızdan ayrılmak istemiyoruz. Şehirde yaşam köye göre çok daha zor. Biz hem şehir hem köy hayatını da gördüğümüz için imkânlar yaratılsa burada kalmak isteriz" (Dedemli köyü odak grup görüşmesi*) diyerek var olan durumu özetlemişlerdir.

Buna benzer bir açıklamayı Dülgerler köyünden genç bir çiftçi şöyle dile getirmiştir: "*Hocam ben Hadim meslek lisesi 2. Sınıftan ayrıldım. Okuyamadım. Geldim köye. Şimdi babamla birlikte hem ekip biçiyoruz hem de hayvanlarla ilgileniyorum. Zaten benim küçüklükten beri hayvancılığa merakım vardı. Köyü sevdiğim için burada kaldım. Artık internet, televizyonda var. Eskisi gibi canın sıkılmıyor her şeye bakabiliyorsun. Tek sıkıntı benim yaşıtlarımın çoğunun Konya'da olması. Onlarla konuştuğumda aslında oradaki hayatlarından memnun değiller. Köy hayatını özlüyorlar,*

istiyorlar ama işte biraz ışık görmeleri lazım gelmeleri için. Çünkü burada imkânlar kısıtlı az kazanabiliyorsun. Gençlere yönelik bir şey yapsalar çoğu kişi geri döner ama maalesef buralara yetkililerden pek gelen olmuyor. Bazı desteklemeler oluyorsa da bizim haberimiz olmuyor" (*Ebubekir.Ü-17-Dülgerler*).

Diğer taraftan, merkez köylerdeki genç çiftçilerin desteklemeler konusunda daha kapsamlı bir bilgiye sahip oldukları ve bu desteklemeleri yakından takip ettikleri görülmüştür. Örneğin merkez köylerde tarımsal üretim yapan genç bir çiftçi,

"*Ben bir dönem Konya merkezde unlu mamul işinde çalıştım. O işin gecesi gündüzü yok ve çok uzun saatler çalışıyordum. Zaten ailem köydeydi. Bende desteklemeleri takip ediyordum. Genç çiftçi desteğinden yaralandım köye kesin dönüş yaptım. Şimdi burada ailemle birlikte ekip biçiyoruz. Tabi aldığımız destek aslında çok bir katkı sağlamıyor çünkü girdi maliyetleri çok yükseldi. O nedenle biraz daha kapsamlı desteklemeler verilirse daha çok genç köylere geri dönüş yapabilir. Benim Konya'da çalışıp işinden memnun olmayan çok arkadaşım var. Arkadaşlarım zamanında köyden memnun olmayıp şehirlere gittiler benim gibi ama pek çoğu pişman. Çünkü çok uzun saatler çalışıyorlar ve aldıkları ücret çok düşük ama köyde şehirdeki çalıştığının yarısından bile az çalışıyorsun. Bunlar köylerine dönmek istiyorlar ama işte iyi bir katkının sağlanması gerekiyor*" (*Emre T.-28-Ertuğrul*).

Dolayısıyla desteklemelerden haberdar olma ve yararlanma açısından merkez köylerdeki küçük üreticilerin daha avantajlı bir konumda olduğu görülebilmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde günümüzde tarımsal anlamdaki en büyük problemlerin başında gelen gençlerin köyden göç etme durumu, bir takım desteklemeler ve projelerle geriye döndürülebilir gözükmektedir. Her ne kadar gençlere yönelik çalışmalar yapılsa da bunlar tabana yayılmamakta ve etkili sonuçlar ortaya konulamamaktadır. Genel bir destekleme politikasından ziyade köylerdeki gençlerle yapılacak görüşmeler sonucunda o köye özgü yerel bir desteklemenin yapılması bu anlamda daha değerli olacaktır. Diğer yönden yapılan desteklemeler, pek çok farklı nedenden dolayı çoğu kişiye ulaşamamakta veya bürokratik işlerin yoğunluğu gençlerin bu desteklemelere olan ilgisinde bir azaltma

yaratabilmektedir. Daha mikro düzeyde özellikle gençlere yönelik yapılacak desteklemeler küçük üreticiliğin varlığını devam etmesi noktasında bir katkı yaratacak ve bu üretim tarzının bir sonraki nesile aktarılmasını sağlayacaktır.

Tarımsal desteklemeler konusunda Konya özelinde elde edilen veriler aslında bu alanda yapılmış farklı çalışmalarla da desteklenmektedir. Örneğin, Meert ve arkadaşlarının yapmış olduğu bir çalışmada tarımsal üreticileri tarımsal politikalar aracılığıyla desteklemenin onların hayatta kalma stratejileri ile arasında bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir (Meert v.d, 2005: 81-83). Türkiye'de küçük üreticilerin hayatta kalma stratejileri üzerine yapılan pek çok çalışmada (Aydın, 2001: Özuğurlu, 2013: Eralp, 1988: Keyder, 1983) ise tarımsal politikalar ve desteklemeler anlamlı bir değişken olarak görülmemiş veya değerlendirilmemiştir. Oysaki Konya ilindeki küçük üreticiler üzerinde yapılan bu çalışmada ise tarımsal politikalar ve desteklemelerin küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilmesinde önemli bir noktayı oluşturduğu anlaşılmıştır. Konya'daki küçük üreticiler güncel politika değişimlerinden ve tarımsal desteklemelerden etkilenmekte ve bu durum onların tarımsal üretim yapmalarında bir kırılma noktasını oluşturmaktadır. Diğer taraftan tarımsal desteklemelerin köylüyü motive edici bir tarafının olması nedeniyle de köylünün toprağa bağlı kalmasına katkı sağlamaktadır. Aslında bu durum Osmanlı ve Türkiye tarımsal politikaları incelendiğinde de açıkça görülmektedir. Örneğin dünyanın farklı yerlerindeki küçük üreticiler çok zor durumlarda üretim yaparlarken Osmanlı Devleti'ndeki küçük üreticiler uzun yıllar çok rahat bir biçimde üretim yapıp varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunun en önemli nedenlerinin başında ise Osmanlı merkezi yönetiminin tarımsal ve toplumsal sistemin temeline küçük üreticileri yerleştirmesi ve küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilmeleri adına pek çok alanda desteklemeler yapmasıdır. Bu desteklemeler ve güven ilişkisi içerisinde uzun yıllar bu sistem devam etmiştir. Ancak desteklemeler ve küçük üreticiye yönelik politikalardan vazgeçiş başladığında ise tarımsal ve toplumsal sistemde bozulmalar başlamıştır. Yine daha yakın döneme bakıldığında DP döneminde çiftçiye yönelik desteklemeler, iyileştirmeler artmış ve buna paralel olarak üretimde ciddi artışlar yaşanmış ve üreticilerin toprağa bağlılığı sağlam bir hale gelmiştir. Ancak

1990'ların sonu ve 2000'li yılların başlarında uluslararası güçlerin etkisiyle çiftçiye yönelik desteklemeler neredeyse tamamen kaldırılmış ve bu durum sonucunda ise köylerden hızlı bir kaçış süreci yaşanmıştır. Son dönemde ise AK Parti hükümetinin tarıma yönelik politikalarda değişikliğe giderek desteklemeleri geri getirmesi çiftçinin tekrardan toparlanmasını sağlanmıştır. 2005 sonrası dönemde tüm uluslararası baskılara rağmen AK Parti hükümeti desteklemeleri hızlandırmış ve bu durum OECD raporlarına yansımıştır. Buna göre Türkiye'de 1986-1988 arasında çiftçinin eline geçen fiyatlar dünya fiyatlarının yüzde 21 üzerinde iken 2007-2009 döneminde bu oran yüzde 38'e yükselmiştir. Bu dönemde OECD ortalaması ise yüzde 28'den yüzde 13'e düşmüştür (Keyder ve Yenal, 2013: 209-215). Her ne kadar desteklemeler yapılsa da özellikle küçük üreticilerin desteklenmesi konusunda bazı eksiklikler bulunmaktadır. Çok sınırlı imkânlarla kırsalda üretim gerçekleştiren küçük üreticiler çok önemsizmiş gibi görünen bir değişimden bile büyük oranda etkilenebilmektedir. Bu açıdan da tarımsal üretimin ve kırsal hayatın bel kemiğini oluşturan küçük üreticilere özgü çok yerel düzeyde, üzerinde yeterince düşünülmüş ve küçük üreticilerin istekleri doğrultusunda bir destekleme çalışması yürütülmesi önemlidir. Tarımsal desteklemelerin geniş perspektifte ve uzun vadeli olarak planlanması hem mevcut durumun korunmasını sağlayacak hem de farklı sebeplerle kentlere göç eden özellikle genç nüfusun tekrardan köylere dönerek üretime katılmasına katkı sağlayacaktır.

4.3.2. Tüketim Alışkanlıkları

Tüketim meselesi her ne kadar modern döneme ait bir kavram gibi görünse de aslında geçmişe gönderme yapan ve "orayı" anlatan bir yönü de bulunmaktadır. Günümüzde pek çok yönüyle (psikolojik, sosyolojik, biyolojik gibi) ele alınan bu olgu hem sosyoloji hem de küçük üreticilik açısından önemli bir alanı oluşturmaktadır. İlk çağrışım olarak ekonomiye özgü bir kavram gibi dursa da aslında tüketimin çok perspektifli bir sosyolojik ve tarihsel yönü bulunmaktadır.

Klasik anlamda düşünüldüğünde tüketim olgusu sosyolojinin ilgi alanına 20. yüzyılın başlarında girmeye başlamış ve sosyologlar bu olguyu ekonomik değerlendirmelerin dışında ele almaya çalışmışlardır. Sosyologlar, tüketim kavramını arz-talep, üretim, faiz oranları gibi açıklama tarzından ziyade sosyal bir olgu olarak değerlendirmişlerdir. Örneğin Weber ve Gramsci, tüketimi bu çerçevede ele almışlardır. Weber'in bakış açısına göre toplum yalnızca sermayeyi elinde tutan ekonomik bir sınıftan ibaret değildir. Bunun yanında toplumsal yaşamı etkileyebilecek sosyal statü grupları ve siyasi partiler gibi gruplarda vardır. Statü grubu, farklı motivasyonlarla birlikte hareket eden bir yapının adıdır. Grup üyeleri, grubun varlığını devam ettirmesi için grup içi evliliklerden ritüellere kadar birçok alanda kontrol sağlarlar. Bu statü grubunun aynı zamanda yeme-içme, giyinme, eğlenme gibi kendine özgü tüketim modelleri de vardır. Gramsci'de tüketim alanında ortaya çıkan gelişmelerin ekonomik üretim tarafından belirlendiği görüşüne karşı çıkmaktadır (Bocock, 2009: 14-16). Dolayısıyla Weber ve Gramsci'nin belirttiği gibi tüketim olgusu ekonomik yönleri bulunmasına karşın aynı zamanda kültürel bir alana da gönderme yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bireyler yalnızca ekonomik nedenlerle tüketim eylemine girmemektedirler. Tüketim, kültürden inançlara, aile birlikteliğinden gündelik yaşama ve yaşanılan zamana ve mekâna göre değişebilen, pek çok karmaşık süreç sonucunda oluşan bir davranış biçimidir. Bu bakımdan da tüketim biçimleri toplumlar arası farklılık gösterebileceği gibi aynı toplum içerisinde bile pek çok farklı türü bulunabilecektir. Bu yönüyle de tüketim olgusu bir 'yerel olma' halini de ifade etmektedir.

Modern dünyada oldukça sık tartışılan konuların başında gelen tüketim olgusu belki de en "saf" biçimiyle kırsalda kendisini göstermektedir. Kentlerde yaşayan bireylerin tüketim kalıplarının ne olduğu, hangi motivasyonlarla tüketim gerçekleştirdikleri gibi pek çok açıdan bu konu tartışılsa da kırsalda yaşayan, genel ve temel üretim biçimi tarım olan bireylerin tüketim davranışında bulunmalarının nedenleri üzerine yapılan çalışma sayısı ise oldukça azdır. Köylülük ve tarımsal küçük üreticilik üzerine yapılan çalışmalarda tüketim olgusunun önemli bir alanı oluşturduğu görülebilmektedir. Çünkü köylülerin ve özellikle de küçük üreticilerin temel

hedeflerinden en önemlisi "geçinmek' ve "hayatta kalmayı başarabilmektir". Zaten küçük üreticilik özü itibariyle aile bireylerini geçindirecek kadar üretim yapan bireylerin bir uğraşıdır. Geçimlik üretimin söz konusu olduğu bir yapıda ise iki önemli süreç söz konusudur: Üretim ve tüketim.

Küçük üreticilerin hayatta kalıp varlıklarını devam ettirebilmelerinde önemli bir süreci oluşturan tüketim olgusu gerek dünya üzerindeki farklı yerlerde gerekse Türkiye'deki çalışmalarda öncelikle ele alınan konulardan birisini oluşturmaktadır. Shanin, küçük üreticileri, üretim ve tüketim gibi pek çok sürecin aile ilişkileri etrafında düzenlendiği bir yapı olarak değerlendirmektedir (Keyder ve Yenal, 2013: 18). Bu açıdan bakıldığında da tüketim olgusu küçük üreticilik açısından sadece ekonomik bir faaliyet olarak görülmemekte, ailenin ve sosyal süreçlerin dâhil olduğu kültürel bir süreç olarak ele alınmaktadır. Weber'in önemli üzerinde durduğu kültürel süreçler bir başka sosyolog Bourdieu tarafından da ele alınmıştır. Bourdieu'ya göre, tüketimi etkileyen şey yalnızca maddi süreçler değil, aynı zamanda ailenin sahip olduğu kültürel değerlerdir (Bocock, 2009: 71). Örneğin, Hindistan köyleri üzerinde araştırma yapan Beck, köylülerin hayatta kalma stratejisi olarak yeme-içme ve tüketim alışkanlıklarında değişikliğe gitme gibi yollara başvurduklarını tespit etmiştir (Beck, 1989: 23-24). Nepal kırsalında bir araştırma yapan Chhetri ve Maharjan, köylülerin hayatta kalma adına ilk başvurdukları yollarından birisinin tüketimlerini azaltmak olduğunu belirtmişlerdir (Chhetri ve Maharjan, 2006: 39). Yine çiftçiler üzerine yapılan ve 5 yıl süren bir çalışmada Bryan, üreticilerin zor durumda kaldıklarında varlıklarını devam ettirebilmek adına gıda başta olmak üzere tüm tüketim harcamalarında kısıtlamalara gittiklerini tespit etmiştir (Kedir, 2015: 40). Türkiye'de ise Eskişehir ve Söke'nin köylerinde küçük üreticilerin beka stratejilerini araştıran Aydın, tüketimi sınırlandırmanın küçük üreticilerin hayatta kalmaları adına geliştirdiklerini stratejilerden birisi olduğunu ifade etmiştir (Aydın, 2001: 22). Özuğurlu, 24 köyde yapmış olduğu alan araştırmasında, küçük üreticilerin bir beygir gibi çalışıp serçe kadar tüketebilme becerisine sahip olmalarının onların varlıklarını devam ettirebilmesinde önemli bir nokta olduğunu vurgulamıştır (Özuğurlu, 2013: 62-84). Yukarıdaki çalışmalardan da anlaşılacağı gibi

farklı coğrafyalarda tarımsal üretim yaparak geçimini sağlamaya çalışan küçük üreticilerin hayatta kalabilmesi adına tüketim süreçlerini iyi yönetmek çok kritik bir öneme sahiptir.

Konya'da gerçekleştirilen alan araştırmasında, küçük üreticilerim tüketim alışkanlıklarının neler olduğu, tüketim alışkanlıklarında bir değişme olduysa bunun nasıl gerçekleştiği ve küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirme noktasında tüketim olgusunu nasıl ele aldıkları başta olmak üzere birçok açıdan tüketime ilişkin soru hem bireysel hem de odak grup görüşmelerinde katılımcılara yöneltilmiştir. Seçilen merkez ve dağ köylerinde tüketimi ve maliyetleri en aza indirebilme becerisi ve kapasitesinin, küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirip üretim yapabilmelerinde anlamlı ve çok güçlü bir değişken olduğu ortaya çıkmıştır. İlk göze çarpan noktalardan birisi, geleneksel anlamda geçimlik üretim yapma halinin sürdürülmesidir.

Örneğin, bir katılımcı, "*Bizim 3-4 dekarlık sulak arazimiz var. Oraya sebzemizi yiyeceğimizi ekeriz. 2 tane de ineğimiz var. Onun da sütünü yağ, peynir yaparız. Kendi ihtiyacımızı ayırırız kalanı ya Konya'dan birileri ister eş dost onlara satarız, bazen köyden hayvanı olmayanlar alır o şekilde satarız. Zaten öyle çok bir şey de kalmıyor. Bunun dışında bütün kışlığımızı, her şeyimizi hazırlarız. Sadece sıvı yağ falan böyle birkaç burada olmayan şeyi pazardan alırız"* (*Fatma Ş.- 40-Dedemli*)**.** Yine buna benzer bir açıklamayı ise başka bir katılımcı şu şekilde ifade etmektedir**: "***Biz sadece fazla gelen sebzeyi pazarda kendimiz satıyoruz. Onun dışında yapıp sattığımız başka bir şey yok. Kışlıklarımızı kendimiz yapıyoruz. Salça, kışlık konserveler, bulgur, tarhana hepsini yapıyoruz. Ekmeği de kendimiz yapıyoruz fakat yardımlaşarak yapıyoruz. Bir çuval undan bir aylık ekmeğimiz çıkıyor. Bizim hayvanımız yok. Tarla işi olmadığı zamanlarda da günlük işlere gideriz olursa olmazsa evdeyiz" (Havva C.-35-Karadiğin*).

Yukarıda ki açıklamalara benzer daha pek çok açıklama farklı katılımcılar tarafından da ifade edilmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi Konya'daki araştırma alanına dâhil olan köylerdeki küçük üreticiler geçimlik üretim yaparak hayatlarını

sürdürmektedirler. Gerek sahip oldukları arazi büyüklükleri, gerekse sermaye durumlarına bakıldığında da bu durum açıkça görülebilmektedir.

Tüketime yönelik ortaya çıkan ikinci durum ise merkeze yakın köylerde, ulaşım ve iletişim araçlarına erişimin kolay olmasının sağladığı bir avantaj ile tüketim nesnelerine dağ köylerindeki küçük üreticilere göre daha fazla sahip oldukları ve bu arzularının da daha güçlü oldukları anlaşılmıştır. Örneğin merkeze yakın köylerdeki küçük üreticiler AVM, süpermarket gibi kitlesel tüketimin gerçekleştirildiği mekânlara rahatlıkla hatta haftada birkaç kez gidip tüketime yönelik bir eylemde bulunurlarken, dağ köylerindeki küçük üreticilerde bu çok nadir karşılaşılan bir durumdur. Bunun aksine dağ köylerinde halen haftanın belirli günlerinde kamyonetlerle gelen ve 'her şeyci' olarak tarif edilen (yani gıdadan, eşyaya her çeşit ürünü satan satıcılar) kişilerden bazen nakit bazen de veresiye usulüyle alışveriş yapılmaktadır.

Bir katılımcı bu tespiti destekleyici olarak şöyle demektedir*: "Hocam biz sebzemizi ekip biçeriz onları dışardan almayız ama şimdi eskisi kadar her şey evde yapılmıyor. Mesela eskiden ekmek yoğurt, peynir gibi şeyler hep evde yapılırdı market diye bir şey yoktu. Şimdi köyün içine kadar market geldi. Orası olmazsa Konya yakın. Herkes atlayıp istediği zaman gidiyor. Hanımlarda hemen sipariş veriyor hazır alınıyor" (Ahmet C.-57-Karadiğin).* Yine merkez köylerdeki küçük üreticilerden bir katılımcı*, "Eskiden biz 20 litre gaz yağı alırdık elektrik yoktu, 100 kilo buğdayı da öğütürdük un yapardık, Konya'dan 1 çuval tuzumuzu alırdık, hayvanlarında samanını verdik mi kış boyunca rahat ederdik. Bahçemizden de sebzemizi alırdık. Şimdi bu durumlar değişti tabi. Hepimizde telefon, televizyon var. Artık oradan her şey görünüyor. İsteniyor. Şimdi Konya'ya her gün arabalar gidiyor zor gelen parası olan sipariş veriyor istediğini marketten getirtiyor. Köyde de bakkalımız var oradan da alınıyor. Kadınlarımıza artık çoğu şey zor geliyor. Hazır var diyerek yapmak istemiyorlar. Eskiden biz birkaç parça eşya alırdık pazardan. Şimdi neredeyse pek çok şeyi marketlerden alıyoruz*" (*Bilal S-54-Yeşiltekke*). Buna karşın dağ köylerinde bu durum farklılık göstermektedir. Örneğin dağ köylerinden birisini oluşturan Dülgerler'de

bir katılımcı, "*Hocam bizim köyün nüfusu 100 küsur. Market falan yok. İşte haftada bir iki pazarcı gelir (kuruyemiş, giysi, deterjan gibi şeyler satan satıcılar) haftada 2 kere de ekmekçi gelir isteyen çarşı ekmeği yemek isteyen onlardan alır. Onun dışında biz marketten bir şeyler alma nedir bilmeyiz. Ancak ayda yılda bir bayramda seyranda Konya'ya gidersek dolaşırız" (Ahmet Y.- 53-Dülgerler)*. Yine diğer bir dağ köyü olan Yağcı'da da durum benzerdir. Bu köyde de market veya bakkal tarzında bir alışveriş yeri bulunmamaktadır. Yağcı köyünden bir katılımcı bu durumu şöyle ifade etmektedir: "*Bizim köyde market şeyleri çok bilinmez. Biz para verip bir şeyler almaya çok alışkın değiliz. İşte haftanın belirli günleri pazarcılar gelir ihtiyaçlarımızı oradan alırız. Zaten onu da kadınlar daha çok takip eder. Evin eksiğini, çocukların eksiklerini bilir ona göre alırlar. Zaten biz aldığımız malın kıymetini biliriz. Öyle hemen eskidi diye atmayız. Defalarca tamir ederiz düzeltiriz yine giyeriz"* (*Harun S.- 35-Yağcı*).

Tüketime yönelik olarak ifade edilen bu görüşlerde küçük bir istisnayı yine dağ köyü olan Dedemli oluşturmaktadır. Dedemli, bir dağ köyü olmasına rağmen nüfusu diğer dağ köylerinden fazladır. Dedemli'de iki adet market tarzında alışveriş yapılabilecek yer bulunmaktadır. Ancak böyle bir mekânın bulunması köylülerin buradan sıklıkla alışveriş yaptıkları anlamına gelmemektedir. Her ne kadar Dedemli'de market bulunsa da köylülerin tüketim davranışları diğer dağ köylerindeki küçük üreticilere benzer görünümündedir. Dedemli köyünde bir market sahibiyle yapılan görüşmede, marketçi, satışların çok düşük olduğundan ve sadece vakit geçirmek için burayı açık tuttuğundan bahsetmiş ve marketten kar elde etmediğini belirtmiştir. Dedemli köyüne özgü bu durum katılımcılar tarafından da dile getirilmiştir.

Bir katılımcı, "*Bizim köyün nüfusu şuan 800 civarında. Köyde iki marketimiz var. Ama köylüler buradan çok nadir alışveriş yaparlar. Zaten herkes sebzesini ekip biçiyor. İyi kötü herkesin arı kovanı az da olsa tavuğu hayvanı var. Zaten bunlar insanlara yetip artıyor bile. Bir de biz öyle hazır paket şeylere alışmadık eskiden beri. İşte market var ama böyle yazları falan şehirden gelen akrabalar olunca onlar için bir*

şeyler alıyoruz. Yoksa yerli köylüler pek gidip alışveriş yapmazlar" (*Kadir G.-65-Dedemli*).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi market tarzı yerlerden hazır gıdaların alınması her iki köy tipinde görülse de bu durum merkez köylerde daha belirgin bir hal almıştır. Araştırma sırasında yapılan gözlemlerde merkez köylerdeki evlerin dış yapısı (modern mimari ve beton yapılar merkez köylerde daha sıklıkla karşılaşılan yapılardandır) ve ev içerisinde kullanılan eşyalar bakımından da dağ köylerindeki evlerden (modern ve beton yapılara daha az rastlanılırken, kerpiçten yapılar yoğunluktadır) farklılaştığı tespit edilmiştir. Örneğin, merkez köylerde ziyaret edilen evlerde son dönem modasına uygun mobilya tarzları yoğunluktayken, dağ köylerindeki evlerde divan veya minder denilen eşyalar yoğunlukla kullanılmaktadır.

Tüketimle alakalı ortaya çıkan bir başka durum ise küçük üreticilerin tüketimi sınırlama becerileri ve kapasitesidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, küçük üreticilerin en önemli özelliklerinin başında, varlıklarını devam ettirebilmeleri adına tüketimi minimuma indirebilmeyi başarmaları gelmektedir. Kuşkusuz ki bu beceri ailede ve yaşanılan sosyal çevrede edinilmekte ve bu şekilde de nesilden nesile aktarılabilmektedir. Her ne kadar Konya'da yapılan alan araştırmasında küçük üreticilerin tüketim alışkanlıklarında bir takım değişimler gözlenmiş olsa da, küçük üreticilerin tüketimi sınırlama ve planlama becerilerinin halen güçlü bir biçimde devam ettiği görülmektedir. Küçük üreticilerin tüketime yönelik olarak ortaya koydukları bu durumu Wolf kategorize ederek 4 tip fondan bahsetmiştir. Bunlar, asgari kalori ihtiyacı, ikmal-ikame fonu, törensel fon ve kira fonudur. Ona göre köylüler bu fonları hesaplamakta ve ona göre tüketime yönelik bir planlama yapmaktadırlar[71]. Yine

[71] Wolf'a göre kabaca bir hesaplamayla bir kişinin günlük asgari kalori ihtiyacı 2000 ila 3000 arasında değişmektedir. Üreticiler yalnızca asgari kalori ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmeyip aynı zamanda da gelecek yıl ekim yapabilmek için gerekli olan tohumluğu temin etmek, veya hayvanlarına yem temin edebilmek için bu asgari rakamın üzerine çıkmaları gerekmektedir. Örneğin Kuzeydoğu Almanya'daki Meckenburg'daki 162 hektarlık bir çiftlik, 14. ve 15. yüzyıllarda 4626 kilogram tahıl üretmekteydi. Bu üretilen tahılın 1540 kilogramı tohumluk, 1268 kilogramı ise 4 tane atı beslemek için ayrılmak zorundaydı. Sonuç olarak toplam üretimin yarısından fazlası tohum ve hayvan yemi temini için kullanılmaktaydı. Üreticiler bunun yanında aletlerini tamir etmek, ambarını veya evinin bozulan yerlerini

Chamwali, Tanzanya'da 400 kırsal hanenin hayatta kalma stratejilerini incelemiş ve ailelerin beslenme alışkanlıklarında değişikliğe gitmek ve gıda tüketimini azaltmak gibi stratejilere başvurduklarını tespit etmiştir (Chamwali, 2000: 1-2). Günaydın ise, Türkiye köylüsünün beka stratejilerinden birisinin tüketimi sınırlamak olduğunu belirtmiştir (Günaydın, 2004: 117-118). Buna benzer birçok çalışmada küçük üreticilerin zorlu şartlar altındayken tüketimi dengeleyerek ve sınırlandırarak bu süreci sorunsuz bir şekilde atlatabildikleri ifade edilmiştir. Gerek Wolf'un detaylı bir biçimde ifade ettiği fonlar gerekse diğer açıklamalar Konya'daki küçük üreticilerin tüketimi sınırlama becerileriyle pek çok açıdan örtüşmektedir.

Konya'da yapılan alan araştırmasında gerek merkez köylerdeki gerekse dağ köylerindeki küçük üreticilerin tarımsal üretimlerini devam ettirmek ve köyde yaşayabilmeyi sürdürmek için tüketimlerini iyi bir şekilde planlama ve kısıtlama

---

düzeltmek ve daha başka birçok iş içinde emek ve zaman ayırmak durumundaydı. İşte hem üretim hem de tüketim için gerekli olan asgari aletlerin yerine yenilerini koymak için üreticinin ikmal-ikame fonuna ihtiyacı vardı. Bir üretici asgari kalori ihtiyacını ve ikmal-ikame fonunu temin ettikten sonra onun çalışması için bir zorunluluk bulunmamaktadır. Bu nedenle örneğin Amazon'daki Kuikuru Kızılderilileri günde sadece 3.5 saat çalışmakta ve bu süre içinde gerekli olan iki fonun ihtiyacını karşılayabilmekteydiler. Ancak asgari kalori düzeyinin ve ikmal-ikame düzeyinin üzerinde üretim yapmak toplumsal güdüleme ve zorlamalara tabidir. Bu zorlamalardan ilki toplumsal zeminde meydana gelir. İnsanların hemcinsleri ile ilişkilerini sürdürebilmeleri zaman zaman insanların içerisinde bulundukları hane halkı dışından birisiyle evlenmesini gerektirmektedir. Böyle bir durumda ise evlilik sadece bir kişinin bir evden diğerine geçmesiyle sonuçlanmamakta, müstakbel eşin ve akrabalarının da rızasını kazanmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda da herkesin onayından geçebilmek için gerekli olan evlilik töreninin yapılması zorunludur. Bu törenlerin masrafları ise emek, eşya veya mal ya da nakit olarak ödenmek durumundadır. Böyle bir tablo karşısında ise masrafların karşılanabilmesi için bir fonu ihtiyaç duyulmaktadır. Bu fonun adı ise törensel fondur. Bir diğer fon ise kira fonudur. Wolf'a göre, geleneksel düzende çok önceden belirlenmiş mübadele oranları bulunmakta ve üreticiyle zanaatkârlar bu oranlar üzerinden ürünlerini mübadele edebilmekteydiler. Ancak daha karmaşık toplumlarda güç kullanımına dayanan bir değişim süreci yaşanabilmektedir. Burada toprak üzerinde hâkimiyet sürdüren beye ödenmesi gereken miktardır. Üretici tüm yukarıda bahsedilen fonları karşıladıktan sonra elindeki üründen beye verdikten sonra kendisinin kullanımına çok az miktarda bir ürün kalmaktadır. Dolayısıyla da üretici hayatta kalabilmek ve varlığını devam ettirebilmek için ek işlere yönelmek durumundadır. Bu süreç sonunda ise köylünün kendi üretimi üzerinde sürekli yük bindiren bir durum ortaya çıkmaktadır. Köylünün topraktaki emeği üzerine koyulan bir üst talebin sonucu olarak ödenen bu yüke kira fonu denmektedir. Bu kira, emek, ürün ve nakit olarak ödenebilmektedir (Wolf, 2000: 21-27).

becerisine sahip oldukları görülmüştür. Bu durum her iki köy tipinde tespit edilmişse de dağ köylerinde bu daha belirgindir çünkü dağ köylerindeki küçük üreticilerin merkezle bağlantılarının zayıf olması, arazilerinin daha engebeli olması, ek gelire ve işe ulaşmada zorluklar yaşamaları, ürün çeşitliliğinin az olması (yükseklik, arazi ve toprak yapısı gibi nedenlerle), tarımsal desteklemelerden daha az faydalanma durumları gibi pek çok nedenden dolayı buradaki küçük üreticiler daha sıklıkla tüketimi sınırlama yolunu tercih etmektedirler. Tüketim alışkanlıklarındaki değişmenin merkez köylerde daha fazla görülüyor olması da ortaya çıkan bu durumu destekler niteliktedir.

Bu kapsamda yöneltilen sorulara bir katılımcı, "*Ben her sene hesabımı yaparım. Önce masraflarımı çıkarırım ona göre paramı kenara ayırırım. Zaten yiyeceğimiz tarlamızdan geliyor. Birkaç hayvanımız var oradan da sütümüz peynirimiz geliyor. Bunlara masrafımız olmuyor zaten(burada küçük üretici kendi emeğini bir gider kalemi ya da masraf olarak değerlendirmiyor). Çocukların okul masrafı, tarlanın, hayvanların masrafı olur onları ayırırım(mazot, tohum, gübre, yem gibi). Eğer yetmeyecek gibi olursa ona göre ya başka işlere giderim ya da artan para olursa onu kullanırım"* (*Mevlüt Ü.-50- Karadiğin*). Yine bir başka katılımcı, "*Bazen tarladan istediğimiz ürünü alamıyoruz. Kuraklık oluyor, dolu vuruyor. Mesela birkaç yıl önce yağmur yağmadı ekin olmadı. Çok zor durumda kaldık. Böyle durumlarda tabi ister istemez harcamamıza dikkat ediyoruz. Çünkü biz küçük çiftçiyiz. Gelecek seneye ne yapacağız onu da düşünmemiz lazım. Mesela o zaman ben zor durumda kaldım 2 hayvanım vardı büyükbaş onu sattım biraz toparladım sonra bir şekilde tekrar aldım"* (*Ali Ç.-50-Yeşiltekke*). Dağ köyündeki bir katılımcı ise, "*Hocam benim arazim ufak. 30 dekar ancak bir yerim var. İşte oradan ne aldıysam onunla bir sene idare ediyorum. Gelene göre giderimizi ayarlıyoruz. Ben çocuğu evlendirecektim. O sene mahsul para etmedi hesabımız uymadı başka türlü yaptık. Konya'da bilirsiniz düğünlerde etli pilav olur. Onu yapamadık mesela"* (*Mehmet K.-65-Dedemli*).

Görüldüğü gibi küçük üreticilerin, öz sermayelerini kullanma, hayvanlarını satma ya da Wolf'un da törensel fon olarak kavramsallaştırdığı düğün ve buna benzer

etkinliklerde düzenlemeye giderek masrafları azaltmayı tercih ettikleri görülmüştür. Buna benzer açıklamalar pek çok katılımcı tarafından da ifade edilmiştir. Ancak Konya'da yapılan alan araştırmasında farklı bölgelerde yapılan pek çok araştırmada ortaya çıkan gıda kullanımını sınırlama durumuna rastlanılmamıştır. Katılımcılar zor durumda kaldıklarında böyle bir yola başvurmadıklarını belirtmişlerdir. Bunun nedeni ise gündelik gıda kullanımında tüketilen ürünlerin(sebze, meyve veya bazı bakliyatlar ve kışlık hazırlıklar) hemen hepsinin kendi tarlalarından karşılanıyor olmasıdır. Küçük üreticilerin tarlalarından elde ettikleri ürünler fazlasıyla yettiği için (bunun bir nedeni de eskisi kadar hanelerin kalabalık olmamasıdır) bu konuda bir kısıtlamaya gitmemektedirler[72]. Ancak et, tere yağ, peynir gibi ürünlerin tüketiminde kısıtlamaya gidilebilmektedir. Bunun ise birkaç farklı nedeni vardır. İlk olarak küçük üreticiler açısından bu ürünlerin tüketimi bir 'lüks' olarak görülmektedir. Yani et ve et ürünleri daha çok özel günlerde tüketilen bir gıda sınıfındadır. Kültürel olarak bakıldığında ise gerek yemek kültüründe gerekse küçük üreticiliğin geçmişten günümüze uzanan çizgisinde bu ürünlerin tüketimi sınırlı düzeylerde kalmıştır. Bir diğer neden ise bu ürünlerin satışından küçük üreticilerin nakit ihtiyacını karşılamasıdır.

Örneğin Dedemli köyünden bir katılımcı, "*Bizim 2 ineğimiz var. Onlara ben bakarım. Sütünü, yağını, yaptığımız peyniri Seydişehir'e götürüp orada satarım. Bu parayla da çocukların okul masraflarını karşılarız*" (*Fatma. Ş-40-Dedemli*) demektedir. Buna benzer açıklamayı pek çok katılımcı dile getirmiştir.

[72] Örneğin Orta Anadolu köylerinde köylülerin gıda harcamaları üzerine yapılan bir çalışmada, küçük işletmelerdeki gıda harcamasının büyük bir kısmını hububat ürünleri oluştururken bu oran büyük işletmelerde daha düşük tespit edilmiştir. Yine gıda masraflarının 5/1'ini süt ve süt ürünleri ve et oluşturmakta, bu açıdan ise büyük ve küçük işletmeler arasında fark bulunmamaktadır. Orta Anadolu köylüsü kalori ihtiyacının büyük bir bölümünü buğdaydan sağlamaktadır. Bunu takiben ise süt, yumurta, sebze, meyve ve bakliyat ürünleri gelmektedir. Et ve et ürünlerinden alınan kalori miktarı ise en düşüktür (Eppenstein, 1939: 252-257). Yapılan bu çalışma Konya'daki küçük üreticilerin davranışlarında da gözlenmiştir. Hububat ürünleri günlük tüketimde yoğun bir biçimde kullanılmakta, bunun ardından ise küçük üreticiler küçük çaplı sulak arazilerinden temin ettikleri sebze ve meyveleri tüketmektedirler. Et ve et ürünleri tüketimi ise son derece azdır. Örneğin hem küçük üretici olan aynı zamanda da hayvancılıkla uğraşan bir üretici: "*Hocam bizim yediğimiz belli. Tarladan çıkanımızı yeriz. Oradan kışlığımızı yaparız. Hayvanımız olsa da kesip yemeyiz kurbandan kurbana ya da hayvana bir şey olup kesmek icap ederse kesip etini yeriz" (Halit. Ü-53-Dülgerler).* Buna benzer açıklamalar diğer küçük üreticiler tarafından da sıklıkla dile getirilmiştir.

Ancak sebze ve meyve tüketiminde bu duruma çok sık rastlanılmamaktadır. Çünkü bu ürünler hem mevsiminde tüketilmekte, artan ürünler ise kışlık olarak değerlendirilmektedir. Zaten küçük üreticilerin tükettikleri gıdalar da çeşit açısından sınırlıdır. Kuşkusuz ki bu durum bölgesel şartlara göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin, Konya'da araştırma yapılan köylerde et ve et ürünleri, balık gibi gıdaların çok az tüketildiği, bunun yanında sebze ve hububat ürünlerinin tüketiminin çok fazla olduğu görülmüştür. Dolayısıyla küçük üreticiler nakit olarak bir karşılığı olan ürünlerin tüketiminde bir sınırlamaya gitmektedirler. Bu konuyla ilgili Dülgerler ve Yağcı köylerinde yapılan odak grup görüşmelerinde katılımcılar, tüketimle ilgili kısıtlamaya giderken evle ilgili yapılacak masraflarda, giysi harcamalarında, bayramlarda, düğünlerde, sünnetlerde yapılan masraflarda kesintiye gittiklerini belirtmişlerdir. Yine katılımcılar, zor durumda kaldıklarında eğer nakdi birikimleri veya altın gibi değerli eşyaları var ise bunlardan harcayarak eksiklerini tamamlamaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Yine katılımcılar zor durumda kaldıklarında banka kredisi gibi yollara başvurmadıklarını, bazen kendi aralarında borç alıp verdiklerini ifade etmişlerdir.

Bu bağlamda bakıldığında Yağcı köyündeki odak grup görüşmesinde, "*Çiftçilikte her an her şey değişebiliyor. Bir senenin geliri diğer seneyi çoğu zaman tutmuyor. Mesela geçtiğimiz yıllarda bizim üzüm bağlarına bir afet geldi bütün çubuklar kurudu. Bunun önüne geçmek çok zor. O sen tüm köylü zarar etti. Böyle şeylerle bizler çok karşılaşıyoruz. Böyle durumlarda bizim köylüler hepsi bir araya gelerek yardımlaşırlar. Bizim köyde öyle krediye bulaşan falan yoktur. Tanıdıklardan yardım istenir. Olan olmayana yardım eder. O sene herkes harcamasını daha dikkatli yapar. Masraflarını mümkün olduğu kadar kısar. Başka işlerde çalışmaya gider borcunu kapatır. Bir şekilde dengelemeye çalışır. Zaten hepimiz küçük üreticiyiz bunu dengeleyemezsek daha sonra toparlanmamız mümkün olmaz"* (*Yağcı köyü odak grup görüşmesi*) tarzında bir ifade birliği ortaya çıkmıştır.

Bu durum da Konya'daki alan araştırmasında ortaya çıkan kritik noktalardan birisini oluşturmaktadır. Küçük üreticilere ilişki literatürde ve bazı alan araştırmalarında,

küçük üreticilerin banka kredisi ve tefeciler aracılığıyla bir borç kıskacının içerisinde oldukları ve pek çok küçük üreticinin bu nedenlerden ötürü üretim yapamaz hale gelerek topraklarını satıp kentlere göç ettikleri yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Bu tartışmalar ekseninde bakıldığında Konya'da yapılan bu çalışmada küçük üreticiler özelinde böyle bir durum tespit edilmemiştir. Katılımcılar sıklıkla kendilerinin böyle bir duruma girmeden, sosyal ilişkilerini ve sermayelerini kullanarak bir borçlanma sürecine girdiklerini ve bununda yardımlaşma adı altında yapıldığını vurgulamışlardır. Bu tarz bir borç ilişkisine literatürde farklı çalışmalarda da rastlanmaktadır. Örneğin Beck ve Bryan'ın yapmış oldukları farklı çalışmalarda, küçük üreticilerin yoğunlukla akrabalarından borç alarak zorluklarla mücadele ettikleri ve bunu bir hayatta kalma stratejisi olarak belirledikleri vurgulanmıştır (Beck, 1989: 23-24, Kedir, 2015: 40).

4.3.3. Emeğin Kullanımı

Emek kullanımı, her iş alanında olduğu gibi tarımsal üretim yapanlar açısından da kritik bir öneme sahiptir. Tarımsal üretimin tarihine bakıldığında, eski dönemlerde üretim gerçekleştirebilmenin tek yolu aile emeğinin kullanılmasına bağlıydı. İlerleyen dönemde, tarımda makineleşmenin başlamasıyla birlikte insan emeğine bağlı üretimden uzaklaşma da başladı. Günümüzde ise genel anlamda bakıldığında tarımsal aletlerin özellikle büyük arazilerin ekiminde ve ekim sonrası süreçlerde yoğun bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu konuda küçük tarımsal üreticiler pek çok açıdan ayrışmaktadırlar. Küçük tarımsal üreticiler gerek sahip oldukları arazi büyüklükleri nedeniyle, gerekse hayatta kalabilme adına masraflarını azaltmaları gerektiğinden üretim gerçekleştirirken halen yoğun bir biçimde aile emeğini kullanma yoluna gitmektedirler.

Küçük tarımsal üreticilerin emek kullanımı gerek teorik gerekse saha araştırmalarında sıklıkla incelenen konuların başında gelmektedir. Eralp'e göre küçük üreticiler yalnızca aile emeğini değil aynı zamanda yüz yüze ilişkilerin devam ettiği bir toplumda daha geniş bir metalaşmamış emek kaynağını kullanmaktadırlar. Aile

içerisindeki emeğin dağılımı, köy içerisindeki yardımlaşma durumu gibi birçok faktör küçük üreticiler için önemli noktaları oluşturmaktadır (Eralp, 1988: 229). Marx ise tarımdaki emeğin kullanımına eleştirel bir gözle bakmış ve tarımdaki emek masrafının hiçbir zaman hesaba katılmadığını söylemiştir (Marx, 2003: 582-583). Lenin, küçük üreticilerin bağımsız kalabilmelerinin en önemli nedenlerinden birisi olarak son derece yoğun emek harcayarak üretimde bulunmalarını göstermiştir (Lenin, 1989: 16-17). Kautsky, klasik anlamda bir köylü ailesini, kendi toprağı üzerinde aile emeğini kullanarak üretim gerçekleştiren, üstündeki birine ücret ödemeyen altında çalışana kira ödemeyen bir yapı olarak görmektedir (Kautsky, 1988: 13-16). Keyder ise bir köylü aile işletmesinin zaman içerisinde arazisinin ve emeğinin verimliliğini arttıracak yöntemleri keşfederek üretimini arttırabileceğini söylemektedir (Keyder, 1983: 54). Örneğin Özuğurlu, toplamda 10 il ve 24 köyü kapsayan çalışmasında, küçük üreticilerin içerisinde yer aldıkları ekonomik sisteme entegre olabilmelerini sağlayan iki unsurun bulunduğunu söylemektedir. Bunlardan ilki toprak varlığı ve onun biricik olma özelliği nedeniyle üretim alanının görece metalaşmamış alanlara kaydırma becerisi ve diğeri de hane emeğini kullanma kapasitesidir (Özuğurlu, 2013: 62-84). Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi aile emeğinin kullanımı küçük tarımsal üretimde önemli bir konumda bulunmakta ve bu emeğin dengeli bir biçimde dağılımı ve sürdürülebilir kılınması da bir birim olarak hane halkının varlığını devam ettirebilmesinde rol oynamaktadır.

Konya'da yapılan çalışmada, araştırma alanına dâhil olan köylerdeki küçük tarımsal üreticilerin, üretim sürecinde emek kullanımını nasıl gerçekleştirdikleri pek çok boyuttan ele alınarak gerek bireysel gerekse odak grup görüşmelerinde küçük üreticilere sorulmuş ve emek kullanımının küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirmelerinde ne gibi etkilerinin olduğu açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Genel anlamda bakıldığında küçük üreticilerin hepsinin hane emeğini (bu emeğe hanedeki tüm üyelerin emeği dâhildir) sonuna dek kullandıkları görülmüştür. Bu açıdan değerlendirildiğinde gerek Türkiye'de gerekse farklı coğrafyalarda küçük üreticilerin emek kullanımı üzerine yapılan çalışmaların sonucuyla Konya'da yapılan bu çalışmadaki sonuçlar benzerlik göstermektedir.

Küçük üreticilerin emek kullanımı birkaç farklı pencereden ele alınabilecektir. Görüşmelerden elde edilen veriler neticesinde 3 faktör çerçevesinde Konya'daki küçük üreticilerin emek kullanımı değerlendirilebilecektir. Ortaya çıkan bu 3 özellik aynı zamanda küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilmek ve hane üretim birimini sürekli olarak işler kılabilmek adına ortaya koydukları stratejilerdir. Buna göre 3 özellik şöyledir:

a) Emeğin üretim birimi içinde kullanımı

b) Emek kullanımının cinsiyet bağlamında değişimi

c) Emek yoğunluğunu düzenleme kabiliyeti

Emek kullanımının ilk ve en yoğun kullanıldığı yer kuşkusuz ki topraktır. Küçük üreticiler hane üyelerinin tüm emek gücünü ilk olarak üretim yaptıkları sahaya aktarmaktadırlar. Yapılan görüşmelerde bu durum sıklıkla dile getirilmiştir.

Yeşiltekke köyünden bir katılımcı, "*Bizim kendimize yetecek kadar bir arazimiz var. Onun için öyle makinaya falan çok ihtiyacımız olmaz. Ben ve hanım bütün tarlanın işini yaparız sonra da hayvanların bakımını yaparız" (İbrahim B. 48-Yeşiltekke*). Yine başka bir katılımcı, "*Köylülerin tek işi tarlasıdır. Biz yatıp kalkıp tarlayla uğraşırız. Ben hemen hemen her gün tarlaya giderim bakarım. Ekim ve toplama zamanında bizim köyde herkes yoğundur koşturmaca içindedir. Herkes tarlasında çalışır kimse boş durmaz" (Mustafa S.-58-Karadiğin*). Yağcı köyünden bir kadın katılımcı, "*Hocam bizim tek geçim kaynağımız tarlamız. O ne verirse ona göre hayatımızı sürdürüyoruz. Hayvanımızda var ama asıl gözbebeğimiz toprak. Onun için elimizden geldiğince bakmaya çalışıyoruz. Vaktimizin çoğunu tarla işleriyle geçiriyoruz" (Selma B.-34-Yağcı*) diyerek emeklerinin ve zamanlarının büyük bir bölümünü tarla işleriyle uğraşarak harcadıklarını vurgulamıştır.

Bu durum hem merkez hem de dağ köylerinde görülmekte bu açıdan bir farklılaşma ortaya çıkmamaktadır. Hatta merkez köylerde tarımsal makinaların dağ köylerine göre daha fazla kullanılmasına rağmen, merkez köylerde de aile fertlerinin tüm üyeleri emeklerinin hepsini tarlaya aktarmaktadırlar. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi küçük üreticilerin emeklerinin ilk ve yoğun olarak kullanıldığı yer temel üretim birimi olan topraktır. Toprak, küçük üreticilerin varlık sebebidir. Bu nedenle küçük üreticiler tarımsal üretim dışında farklı işlerle de uğraşsalar toprağa ilişkin her şey onların zihinsel ve duygusal dünyalarını kaplamaktadır. Her ne kadar küçük üreticilerin toprağa bağlı olma durumu ekonomik kaygılar neticesinde ortaya çıkmış gibi gözükse de bu değerlendirme eksik kalacaktır. Çünkü küçük üreticilerin toprağa bağlı olma durumu derin bir tarihsel birikimin sonucunu yansıtmakla birlikte aynı zamanda dinsel, geleneksel, kültürel özellikleri olan sosyolojik bir gerçekliği ifade etmektedir.

Yapılan görüşmelerde ortaya çıkan bir başka durum ise emek kullanımının cinsiyete bağlı olarak değişmesidir. Bu anlamda bakıldığında da kadın, erkek ve çocuklar arasında emek kullanımı ve bölüşümü açısından bazı farklılaşmalar olduğu görülmektedir. Kadınlar erkekler kadar yoğun olmasa da tarlada çalışmakta, eğer o hanede hayvancılık yapılıyorsa hayvanların bakımıyla ilgilenmekte ve aynı zamanda da evin işleri ve çocukların bakımında da kadınlar büyük bir sorumluluk almaktadırlar. Bunun yanında hane halkının diğer üyelerinden olan çocuklar ise okul zamanlarının dışında daha çok tarla ve ev işlerinde olmak üzere hanenin emek gücüne katkı sağlamaktadırlar.

Yağcı köyünden bir kadın katılımcı, "*Ben hem tarlada hem evde çalışırım. Bana zor gelmiyor, seviyorum çalışmayı. Benim iki çocuğum var. Hepimiz birlikte tarlaya gideriz çalışırız. Böyle olunca işler kolay bitiyor. Onun dışında kışları da kadınlar toplanır üzümleri çöplerinden ayıklarız. Yaz kış bizim yoğun olur" (Ayşe S.- 55 -Yağcı)***.** Dedemli köyünden bir katılımcı ise, "*Bizim aile 5 kişi. 3 çocuğum var okuyorlar. Hanımla biz işleri ortak yaparız. Tarlaya gideriz birlikte çalışırız. Çocuklarda okul olmadığı zamanlarda gelirler yardıma. Onun dışında hayvanlarımız da var. Onlarla*

hanım daha çok ilgilenir. Tabi hepsine koşturmak yorucu oluyor" (*Osman K.- 51- Dedemli)*. Yine buna benzer bir durumu Yeşiltekke köyünden başka bir katılımcı şöyle ifade etmektedir: "*Biz tarlamızda tüm aile çalışırız. Ben, hanım ve 2 çocuk. 4 kişi ancak halledebiliyoruz yoksa tek başına yapılabilecek bir iş değil çiftçilik. Eğer biz çalışmazsak işçi tutmamız lazım o zamanda zaten kazandığımız oraya gider bize bir şey kalmaz. Yazın hep birlikte tarlaya gideriz geliriz. Ben kış dönemlerinde başka yerlere çalışmaya giderim. O zaman hayvanlarla bizim hanım ilgilenir"* (*Mehmet Ö.- 45- Yeşiltekke)*.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi hane içerisindeki var olan toplam emek yoğunlukla toprağa aktarılmakta ancak cinsiyete bağlı olarak kadınlar hayvan bakımıyla erkeklere göre daha fazla ilgilenmektedirler. Çocukların emeği ise büyük oranda tarla işlerinde kullanılmakta, bunun yanında köy dışındaki çocuklar ise ürün toplama zamanlarında köye gelerek hane emeğine güç katmaktadırlar. Ailenin tüm üyelerinin iş yükünü paylaşma girişimi ve köy dışındaki aile üyelerinin belirli zamanlarda gelerek hanenin emek gücüne katkı sağlamaları hem hanenin bir bütün olmasını sağlamakta hem de bu sayede ücretli işçi çalıştırma durumu ortadan kalkmaktadır[73]. Küçük bütçelerle üretim gerçekleştiren ve varlığını sürdürmeye çalışan küçük üreticilerin ücretli işçi [74]çalıştırmaları gelirlerinin ciddi oranlarda azalmasına neden olabilecek bir faktördür. Bu nedenle hane üyelerinin tamamının üretim sürecinde emeklerinin tümünü aktarabilme becerileri küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirmede ortaya koymuş oldukları önemli bir stratejidir.

Emek kullanımıyla ilgili son faktör ise küçük üreticilerin emek yoğunluğunu düzenleme kabiliyetleri ve kapasiteleridir. Bu durum kuşkusuz ki küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirmeleri açısından kilit bir noktayı oluşturmaktadır. Bir tarımsal küçük üretici hanesi, sahip olduğu tüm potansiyel emek gücünü var olan ve değişen

[73] "Aile içerisinde çeşitli statüler ve bu statülerin gerektirdiği roller oynanmak suretiyle fonksiyonlar ifa edilmiş olmaktadır. Diğer bir deyişle aile, üzerine düşen görevleri yerine getirirken, üyeleri işgal ettikleri konumlara göre hareket etmek durumundadır" (Atay, 2014: 338).

[74] Bu araştırmanın yapıldığı 2017 yılında Konya'da tarlada çalışan bir ücretli işçinin yevmiyesi ortalama olarak 100tl civarındadır. Kuşkusuz ki bu ücret ürün bazlı olarak değişiklik göstermektedir.

şartlara göre düzenleyebilme becerisini göstermek durumundadır. Aksi halde bir emek açığı ortaya çıkmakta ve hanenin varlığını devam ettirmesi için ise bu açık hane dışından karşılanmak durumundadır. Dolayısıyla emek potansiyeli üzerindeki bu hassas hesaplamanın yapılması küçük üreticilerin hayatta kalma stratejilerinin önemli bir ayağını meydana getirmektedir. Bu durum katılımcılar tarafından da dile getirilmiştir.

Bir katılımcı, "*Bizim hem tarlamız var hem hayvanlarımız. Tüm işlerle biz ilgileniriz. Küçüklüğümüzden beri babam bazı işleri kardeşlerim arasında paylaştırırdı ve herkes sabah kalktığında hangi işi yapacağını bilirdi. Kimisi tarlaya gider, kimisi hayvanları meraya çıkarırdı. Benim iki abim Konya merkezde çalışıyorlar. Onlarda izin zamanlarında ve hasat zamanlarında gelip tarlada çalışırlar. Zaten onlar gitmeden öncede tarlada çalışıyorlardı. Onun için yabancılık çekmezler" (Mehmet Ç.- 25-Yeşiltekke*). Yine Dülgerler köyünden bir katılımcı ise, "*Hocam mesela birkaç sene evvel dolu vurdu bizim kirazlar öldü. Çok az ürün alabildik. Öyle olunca da o sene hemen ben inşaata gidip çalıştım. Evde üç, beş hayvanımız vardı hanımda onlara baktı. O şekilde idare ettik" (Ahmet Y.-53-Dülgerler).*

Bu açıklamalara benzer açıklamaları hem dağ hem de ova köylerindeki küçük üreticiler yapmaktadır. Küçük üreticiler, zorlu şartlar altında kaldıklarında (kuraklık, doğal afetler, ürünün değerinde satılamaması gibi) var olan emek güçlerini farklı alanlara kanalize ederek yıllık ortalama olarak elde etmeleri gereken gelirleri sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu durum özelinde Dedemli ve Karadiğin köyleri biraz farklılaşmaktadır. Dedemli köyünün Antalya iline yakın olması, buradaki özellikle genç emek gücünün otellere kaymasıyla sonuçlanmıştır. Karadiğin köyünde ise kunduracılık mesleğinin geçmişten beri var olması, buradaki yine özellikle genç emek gücünün kundura atölyelerinde değerlendirilmesiyle sonuçlanmıştır. Her iki köyde de genç emek gücünden sağlanan gelir belirli bir düzeyde hane halkının bütçesine aktarılmakta ve bu durum da küçük üreticilerin varlıklarının devam etmesine olumlu bir etki yapmaktadır.

Tüm bu faktörler çerçevesinde bakıldığında küçük üreticiler için hane üyelerinin emek potansiyeli ve bu potansiyelin üretim için aktarılması önem arz etmektedir.

Hanenin tüm üyeleri yalnızca geçinebilmek ve üretim birimi olarak hanenin diğer bir nesle aktarılabilmesi için çalışmaktadır. Gerek dağ gerekse merkez köyler özelinde bu durum ortak bir özellik olarak değerlendirilebilecektir. Hane üyelerinin emeği üretimin gerçekleşebilmesi açısından çok kıymetlidir. Bu bakımdan da emek, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan pek çok süreci kapsayan bir etkinliktir.

4.3.4. Hane Gelirlerinde Çeşitlilik Yaratma

Tarımsal üretimle uğraşan küçük üreticiler açısından, hanelerinin düzenli bir biçimde işleyebilmesinin ve varlığını devam ettirmesinin en önemli koşullarından birisini gelir durumu oluşturmaktadır. Küçük üreticiler, sınırlı bir alanda ve aile üyelerinin emeğini en yüksek düzeylerde kullanarak üretim yapmaya çalışan bir birimdir. Sahip olunan arazi üzerinden elde edilen gelir ise geçim stratejilerinin temelini oluşturmaktadır. Küçük üreticiler hangi coğrafyada olursa olsun, ektikleri ürüne bakmaksızın ilk olarak işledikleri topraktan en yüksek verimi alarak gelirlerini arttırmayı hedeflemektedirler. Fakat topraktan elde edilen gelirler pek çok farklı nedenden dolayı (kuraklık, ürünün piyasa değerinin düşüklüğü, girdi fiyatlarında artış, destekleme politikalarının yetersiz oluşu, emek gücünde azalma vb.) bir düşüş gösterirse küçük üreticiler kısa ve uzun vadeli alternatif stratejiler geliştirmek suretiyle ve emeklerini farklı alanlarda değerlendirerek gelir dengesini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında emek ve gelir birbiriyle çok yakından ilişkili iki olgudur.

Küçük üreticilerin hayatta kalabilme adına gelirlerinde çeşitlenmeye gittiği bir çok farklı araştırmada ortaya konulmuştur. Ellis'e göre, kırsal alandaki hanelerin zorluklar karşısında hayatta kalabilme adına geliştirdikleri çeşitli stratejilerden birisi de gelirlerin çeşitlendirilmesidir. Ona göre bu gelirler yalnızca ekonomik olarak düşünülmemeli, aynı zamanda sosyal ilişkilerin ve akrabalık bağlarının zenginleştirilmesi de bu kapsamda ele alınmalıdır (Ellis, 1998: 4-5). Yapılan kapsamlı bir çalışmada, Sahra-altı Afrika'da kırsalda yaşayanlardan yüzde 30-50 arasındaki bir

kesimin tarım dışı sektörlerden gelir elde ettiği, Güney Afrika'da bu oranın yüzde 80-90 civarında ve Güney Asya'da ise yüzde 60 civarında olduğu tespit edilmiştir (Ellis, 1999: 3, Martin, 1996). Yine Chhetri ve Maharjan'ın Nepal kırsalındaki köylülerin hayatta kalma stratejileri üzerine yaptıkları çalışmada, ailelerin, tarım dışındaki işlerde çalıştıkları ortaya konmuştur. Buna göre aileler, el sanatlarıyla ilgili işler yaparak, gündelik olarak ek işlerde çalışarak bir gelir çeşitliliğine gitmektedirler (Chhetri ve Maharjan, 2006: 39). Bryan'ın çiftçiler üzerine yapmış olduğu ve 5 yıl süren detaylı araştırmasında ise, tarımsal üretimi sekteye uğratan durumlarla (kuraklık gibi) karşılaşan çiftçilerin varlıklarını devam ettirmek adına farklı yollara başvurdukları görülmüştür. Gelirlerinde azalma yaşayan çiftçiler, başka tarlalarda çalışma gibi daha pek çok çeşitli yola başvurabilmektedirler (Kedir, 2015: 40). Aydın'ın, Eskişehir ve Söke'de yapmış olduğu çalışmasında ise köylülerin beka stratejileri arasında yeni gelir yaratmaya yönelik oluşturdukları stratejilerin önemli bir yer tuttuğu görülmüştür (Aydın, 2001: 22). Günaydın'a göre ise Türkiye köylüsünün hayatta kalabilmek adına geliştirmiş olduğu stratejiler arasında yeni gelir yolları keşfetmek anlamlı bir faktör olarak değerlendirilmelidir (Günaydın, 2004: 117-118). Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi özellikle küçük üreticiler özelinde düşünüldüğünde kısıtlı bir sermaye, arazi ve emek üçgeninde hareket eden küçük üreticiler, içerisinde yaşamış oldukları topluma ve coğrafyaya uygun bir biçimde ve geçmişten gelen kültürel özelliklerin ve içerisinde bulundukları coğrafyanın yönlendirmesiyle yeni iş alanları oluşturmakta ve hane birliklerinin devam etmesini sağlayabilmektedirler. Bu duruma bir örnek vermek gerekirse; Konya'da yapılan alan araştırmasında bu bağlamda köyler arasında farklılıkların görüldüğü tespit edilmiştir. Yeşiltekke köyünde, özellikle genç nüfusun büyük bir bölümü kundura atölyelerinde çalışmaktadırlar. Kunduracılık uzun süreden beri bu köyde bir meslek halini almış gözükmektedir. Konya merkeze yakın olması nedeniyle köy merkezinden her gün otobüs seferleri düzenlenmekte ve buradaki gençler kundura atölyelerinde çalışmaya gitmektedirler. Akşam iş bitiminde köye dönen gençler aynı zamanda boş zamanlarında hane üretimine katkı sağlamakta ve tarlada veya hayvan bakımıyla ilgilenmektedirler. Ancak araştırmanın yapıldığı başka bir köy olan

Dedemli'de ise bu durum biraz farklı şekilde ortaya çıkmıştır. Dedemli'deki özellikle genç nüfus, köyün Alanya-Antalya bölgesine yakın olması nedeniyle buradaki otellere çalışmaya gitmektedirler. Mevsimlik olarak yapılan bu göç uzun yıllardır devam etmektedir. Bu bağlamda da bu köydeki gençler hanenin tarımsal üretimine emek anlamında bir katkı sağlayamamaktadırlar.

Dünya'nın ve Türkiye'nin farklı bölgelerinde küçük üreticilerin gelir çeşitliliği yaratmak suretiyle ve tarımsal üretim dışında farklı alanlarda emeklerini değerlendirerek varlıklarını devam ettirmeye çalıştıkları görülmüştür. Buna benzer bir durumla Konya'da yapılan alan araştırmasında da karşılaşılmıştır. Konya'daki küçük üreticiler kendi arazileri dışında gerek ortakçılık ve icar yollarına başvurarak ek bir üretim süreci içerisine girerek, gerek tarım dışı sektörlerde çalışarak, gerekse kendi becerilerine yönelik (inşaat işleri, boyacılık, tamir işleri gibi) işlerde çalışarak gelir çeşitliliği yaratmaktadırlar. Genel anlamda bakıldığında gelir çeşitliliği yaratma konusunda hem erkeklerin hem kadınların aynı yoğunlukta bir çaba içerisine girdikleri görülmektedir. Dağ ve merkez köyleri bu konuda bir farklılaşma içerisinde görünmemekte, her iki köy tipinde de benzer gelir yaratma stratejileri geliştirilmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Konya'daki küçük üreticilerin hayatta kalmayı başarabilme anlamında gelir çeşitliliği yaratmada genel anlamda 3 farklı strateji geliştirdikleri görülmüştür. Bunlar;

a) Ortakçılık ve/ya icar yoluyla tarımsal üretimin içerisinde yer alarak,

b) Uzak veya yakın bölgelere giderek günlük veya dönemlik olarak gerek tarım gerekse tarım dışı sektörlerde çalışarak veya sahip olunan beceriler kullanılarak,

c) Emeklilik, yaşlı aylığı, gibi nakdi gelirleri kullanarak.

Konya'daki küçük üreticilerin gelir yaratmada başvurdukları stratejilerden birisi, **ortakçılık ve/ya icar yoluyla** kendi arazileri dışında tarımsal üretim gerçekleştirmektir. Türkiye'de yapılan farklı pek çok çalışmaya bakıldığında da ortakçılık ve/ya arazi kiralama yoluyla çiftçilerin bir ek gelir sağladığı görülmektedir. Örneğin Akşit, 1966 ve 1966 ve 1979 yıllarında Antalya köylerinde yaptığı alan araştırmasında bu durumu tespit etmiştir (Akşit, 1999: 176-177). Dolayısıyla Konya'daki küçük üreticiler, kendi arazilerinin sınırlarına ulaştıklarında, farklı nedenlerle işlenmeyen arazileri kiralayarak veya ortakçılık usulüyle arazileri işleyerek hem o arazilerin boş kalmamasını sağlamakta, hem de hane bütçesi açısından bir ek gelir sağlamaktadır. Bu durum hem dağ hem de merkez köylerde görülmektedir.

Bu bağlamda bakıldığında Karadiğin köyünden bir katılımcı, "*Benim 50 dekar arazim var. Arpa ve buğday ekiyorum genel olarak. Tabi bu 50 dekarın hepsi ekilmiyor. Yarısını nadasa bırakıyorum. Yani senin anlayacağın 25 dekarını ekiyorum. Buradan aldığım ürüne baktığımda masrafları falan çıkarınca geriye çok bir şey kalmıyor. O nedenle ben icarda alırım orayı da ekerim. Öyle olunca biraz dengeliyoruz" (Mevlüt Ü.-50-Karadiğin*). Yeşiltekke köyünden bir katılımcı*, "Hocam benim 20 dekar arazim var. Zaten köyde 50 dekardan fazla arazisi olan yoktur. Herkes küçük üretici burada. Benim 20 dekardan aldığın ürünle geçinmem mümkün değil. O nedenle ortakçılık yaparım ben. Ona rağmen yine de çoğu zaman zorlanıyorum. Masraflar arttı çünkü" (Abdurrahman Y.-52-Yeşiltekke)*. Dedemli köyünden bir katılımcı*, "Benim şuan 3 dekar kiraz ve elma bahçem var. Bunun haricinde de 8 dekar başkasının yerini ekerim. Çünkü benim tarlamda kiraz var ve kiraz riskli bir ürün. Bazen kuruyor, dolu yağıyor, çürüyor, lekeleniyor o zamanda benim ürünüm para etmiyor. Onun için zararımı karşılamak adına ben başkasının arazisini de işliyorum. Bu şekilde kazancım fena olmuyor" (Arif T.-52- Dedemli).*

Buna benzer açıklamalar pek çok köylü tarafından dile getirilmiştir. Konya'daki küçük üreticilerin bu stratejiye başvurması hane gelirlerinde bir artışı sağlamakta ve artan emek fazlalığının da değerlendirilmesini sağlamaktadır. Özellikle, nüfus azlığı,

yaşlılık, arazinin küçük olması gibi daha pek çok farklı nedenle ekilmeyen arazilerin ortakçılık ve/ya kiralama yoluyla emek gücü ve üretim kabiliyeti yeterli çiftçiler tarafından değerlendirildikleri görülmektedir. Bu durum, her zaman bir kar-zarar ilişkisi çerçevesinde de ilerlememektedir.

Örneğin bir katılımcı, "*Benim 20 dekar bir arazim var. Bizim burada zaten nüfus az. Gençler pek kalmadı. Ondan arazilerden boş olanlar oluyor. Ama zaten küçük araziler olduğu için ben eş, dost yardıma çağırınca giderim. Yaşlılarımız var mesela. Her zaman eli ayağa tutamıyor. Onlar bizim atalarımız. Çağırırlar müsait olan onların tarlasına da gidip bakar. Köyümüzde yardımlaşma güçlüdür bizim" (Ramazan Ş.-67-Dülgerler)* diyerek akrabalarının veya komşularının tarlasını da ektiğini ve bundan bir kar amacı gütmediğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bu konuda olduğu gibi daha pek çok konuda köylerde bu türden bir yardımlaşma ağının varlığını devam ettirdiği de görülebilmektedir.

Konya'daki küçük üreticilerin **uzak veya yakın bölgelere giderek günlük veya dönemlik olarak gerek tarım gerekse tarım dışı sektörlerde çalışarak veya sahip olunan beceriler kullanılarak** bir ek gelir yaratma stratejisine başvurdukları görülmektedir. Genel anlamda bakıldığında hem dağ hem de merkez köylerdeki küçük üreticilerin, kendi arazileri üzerindeki üretim süreci tamamlandığında geriye kalan boş zamanlarında (bu genellikle kış dönemlerine denk gelmektedir) bu türden bir aktivite içerisine girdikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda cinsiyet anlamında bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Örneğin, erkek üreticiler daha çok uzak bölgelere ve uzun süreli olarak çalışmaya giderken, kadın üreticiler daha yakın bölgelere günü birlik olarak çalışmaya gitmektedirler. Bunun yanında normal şartlarda hanenin tüm sorumluluğu kadın ve erkek arasında paylaşılırken, erkekler uzak bölgelere uzun süreli olarak çalışmaya gittiklerinde bu sorumluluğu yalnızca kadın üstlenmek durumundadır. Bahsedilen bu sorumluluk ise pek çok farklı alandaki işleri içermektedir. Örneğin kadın, hanenin geçiminden(bu geniş anlamda bir bütçe yönetimini kapsar), çocukların tüm sorumluluklarına, hayvanların bakımından, elde edilen süt ürünlerinin satılmasına kadar

bir dizi süreci yönetmektedir. Bunun yanında ise el becerisine sahip olan kadınlar, çeşitli el işi tarzında ürünleri (çeyizlik ürünler, örgü kıyafetler gibi) üreterek bunlardan bir kısmını hanelerinin tüketimi için ayırmakta, bir kısmını ise satarak bir ek gelir sağlamaktadırlar.

Yeşiltekke köyünden bir kadın katılımcı, *"Eşim ek iş yapıyor civar köylere başkalarının tarlasına kabağa, pancara çalışmaya gidiyor. Bende el işi, oya, paspas yaparım bunları satarak evin ihtiyacını karşılarım. Ben pek tarlada çalışmıyorum. Onun yerine böyle el işleri yapıyorum"* **(***Ayşe K.-50-Yeşiltekke*). Yine aynı köyden başka bir kadın katılımcı ise, "*El işi yapıyoruz biz genelde. Paspas, patik, iğne oyası, çay örtüsü öreriz. Çocukların çeyizi için öreriz, fazla olursa da satarız ek gelir olur bize. Benim eşim mevsimlik işçi olarak İzmir'e zeytinyağı çıkarmaya gider elma dönemi Isparta'ya elma toplamaya gider. Eşim gitti mi 2-3 ay gelmez. Tabi evdeki işlerle ben ilgilenirim başka çaremiz yok. Geçinmek için yapmamız lazım bunları"* (*Havana C.-54-Yeşiltekke*) diyerek ek iş yaratma kapasitesini ortaya koymaktadır. Dedemli köyünden bir kadın katılımcı ise, "*Bizim 1-2 dekarlık bir arazimiz var. Oraya da sadece sebzemizi, yiyeceğimizi ekeriz. Onun dışında eşim başka yerlere çalışmaya gider iş çıktıkça. İnşaat işlerinden de anlıyor, köyde ya da civar yerlerde inşaatlara gider. Ben de günlük kiraz toplamaya giderim. Tabi evin işleriyle birlikte bunlar zor oluyor. Bir taraftan 3 ineğimiz var her gün onları sağmamız lazım, çocuklar var, diğer işler var" (Keziban H.-40-Dedemli)*.

Buna benzer pek çok ifade kadın katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Hem merkez hem de dağ köylerinde küçük üretici konumunda olan kadınlar, hanenin varlığını devam ettirmesi adına güçlü ve yoğun bir biçimde emek harcamaktadırlar. Kadınlar özelinde durum böyle iken erkeklerde benzer yoğunlukta bir emek harcayarak hanelerine ek gelir sağlamaktadırlar.

Yeşiltekke köyünden bir erkek katılımcı, "*Benim tarladan kaldırdığım ancak masrafımı ve yiyeceğimi karşılıyor. Onun haricinde mecbur para kazanmam lazım çünkü masraflar çok. Evin masrafı, çocukların okulu derken bitmiyor ki. Ben şehir dışına pek*

çıkmam. Tesisat işinden anladığım için civar köylere dolaşırım. Buradan kazandığımızda çok şükür yetiyor köy yerinde bize" (Abdurrahman Y.-52-Yeşiltekke) demiştir. Karadiğin köyünden erkek bir katılımcı ise, "*Hocam benim 20 dekar arazim var. Mecbur yarısını nadasa bırakıyorum. 10 dekardan aldığımla geçinmem mümkün değil. Onun için bende bu kahvehaneyi açtım (içerisinde 4-5 masa olan küçük bir çay ocağı görünümünde). Yani zaten görüyorsunuz bir iki masa ancak doluyor. Buradan kazandığımda işte iyi kötü bir eksiğimi kapatıyor"* (*Hüseyin K.-50-Karadiğin*) diyerek tarımsal üretiminin dışında tarım dışı bir işte çalışarak ek gelir yaratma çabası içerisine girdiğini göstermektedir. Dedemli köyünden erkek bir katılımcı da*, "Benim arazim çok az. Yani sadece sebzemi ekebiliyorum. Kiraz, üzüm ağacım yok hiç. 4 çocuğum var. 2'si üniversitede okuyor. Onların masrafı hiç bitmiyor ki. Tarladan kaldırdığımızla ancak karnımızı doyurabiliyoruz. Onun haricinde benim arı kovanım var. Onunla ilgileniyorum. Balını satabildiğim kadarıyla bir ek gelir oluyor bana ama o da yetmiyor. Kışın Isparta, Çivril taraflarına elma toplamaya gidiyorum. Oraya gittim mi hemen gelemiyorum zaten uzun kalıyorum. Yani hocam ancak bunlarla çekip çeviriyoruz. Yoksa mümkün değil" (Mustafa H.-46-Dedemli*) demektedir.

Tüm bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi hem merkez hem de dağ köylerindeki küçük üreticiler erkek ve kadın farklılaşması olmadan gelir çeşitliliği yaratma çabası içerisindedirler. Bu gelir çeşitliliği yaratma durumu olmazsa küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilmeleri mümkün gözükmemektedir. Bunun bilincinde olan küçük üreticiler, hanelerinin hayatta kalması adına emeklerini yoğun bir biçimde harcamaktan çekinmemektedirler. Yine bu bağlamda sıklıkla yapılmakta olan kadınların erkeklere oranla daha çok çalıştıkları, sömürüldükleri tarzındaki feminist tartışmalardan, araştırma yapılan köylerde çok uzakta bir görüntünün olduğu tespit edilmiştir. Bu köylerde hem kadın hem erkek hem de çocuklar tek amaç uğruna var olan tüm güçlerini ortaya koymaktadırlar. Bu amacın adı ise 'geçinebilme' olarak ifade edilebilecektir. Görüşmelerde hiçbir kadın veya erkek biri diğerinden daha çok ve ağır işlerde çalıştığı yönde bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak hem erkek hem de kadın katılımcılar sıklıkla birbirlerine yardımcı olduklarını, aksi takdirde geçinebilmelerinin ve hanenin

varlığını devam ettirerek gelecek nesillere devredilebilmesinin mümkün olmadığını vurgulamışlardır. Bu bağlamda hanenin tüm üyeleri arasında bir dayanışma ve yardımlaşma duygusunun güçlü bir biçimde sürdüğü ve bu duygunun da hanenin hayatta kalabilmesi adına pozitif bir etkisinin olduğu görülebilmektedir.

Konya'daki küçük üreticilerin gelir çeşitliliğinde ortaya koymuş oldukları bir başka yöntem ise **emeklilik, yaşlı aylığı, gibi nakdi gelirleri kullanarak** hanelerine bir katkı sağlamaktır. Özellikle belirli bir yaş aralığından sonra ortaya çıkan bu durum, katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Çeşitli yollarla ve nedenlerle (tarım sigortası, eski ifadesiyle Bağ-Kur veya özel kuruluşlar aracılığıyla) emeklilik hakkı elde eden ve yaşlılık aylığı alan küçük üreticiler, elde edilen bu sermaye gücünü bir ek gelir olarak görmekte ve hanenin bütçesine eklemektedirler. Bu gelirlerin düzenli oluşu küçük üreticiler için önem arz etmektedir. Tarımsal üretimlerini görece daha riskli bir ortamda sürdüren küçük üreticiler için bu denli kesintisiz ve düzenli bir nakdi gelirin olması, geleceğin planlanması, toprağın işlenebilirliğinin artması, sosyal ve psikolojik anlamda kendilerini rahat ve güvende hissetmeleri ve köylerinde kalarak hanelerinin varlıklarını sürdürmeleri adına incelenmesi gereken bir durumdur. Küçük üreticilerin hayatta kalmayı nasıl başardıkları üzerine yapılan çalışmalarda yukarıda bahsedilen durum pek dikkate alınmamaktadır. Oysaki zaten sınırlı bir toprak parçasında sınırlı bir sermeye ve emek gücüyle üretim yapan küçük üreticiler için böylesi bir nakdi gelirin olması küçümsenecek bir durum değildir.

Bu anlamda bakıldığında bir katılımcı, "*Ben buğday ekerim, birkaç tane ineğimiz var. İşte tarladan aldığımız pek bir şey olmuyor zaten. Benim emekli maaşım var eğer o olmasa buradan aldığımla geçinemem. En azından emekli maaşıyla masraflarımızı karşılıyoruz tarladan aldığımızı da yeriz. Yaş ilerledi biraz eskiden başka yerlere çalışmaya giderdim ama şimdi onu yapamıyorum"* (*Hikmet T.-64-Ertuğrul)* demektedir. Dedemli köyünden bir katılımcı ise, "*Eğer benim emekliliğim olmasaydı tarladan aldığımla geçinmem mümkün değildi. Ya ek iş yapacaktım başkasının tarlasını sürecektim ya da buradaki herkesin yaptığı gibi mevsimlik işçi olarak elma toplamaya*

gidecektim. Şimdi ekip biçtiğimin yanına her ay emekli parası da gelince kafam rahat oluyor. Ne olursa olsun o parayla köyde geçinirsin" (Ali Ö.-60- Dedemli) diyerek görüşlerini ifade etmiştir. Dülgerler köyünden bir katılımcı da, "*Benim biraz kiraz ağacım var. Onun dışında büyükbaş hayvanım var 10 kadar. Kiraz işi çok sıkıntılı. Dolu vuruyor, tutmuyor falan zararımız çok oluyor tabi. Ben tarım sigortasından emekliyim. Bizim köyde çok vardır öyle. Zamanında birisi ön ayak oldu herkes sigortalı oldu. Şimdi emekli maaşı alıyoruz. Zaten o maaş olmasa ancak bu işlerden karnımızı doyururuz. Emekli maaşı bize destek oluyor o açıdan" (Halit Ü.-53-Dülgerler)*.

Buna benzer pek çok ifade hem dağ hem de merkez köylerdeki belirli yaş aralığındaki küçük üreticiler tarafından dile getirilmiştir. Sermaye, emek ve toprak varlığı çok kısıtlı olan küçük üreticiler için bu düzenli ödemeler hayatlarını devam ettirmeye ve onları tarımsal üretimin içerisinde tutmaya katkı sağlamaktadır. Özellikle köylerdeki genç nüfusun azlığı da dikkate alındığında belirli bir yaş aralığında olan ve emek anlamında sıkıntı yaşayan küçük üreticiler için oluşan bu gelir türü önemlidir.

Örneğin Dedemli köyünde yaşayan ve emeklilik gelirine sahip olmayan bir küçük üretici şunları söylemektedir: "*Benim emekliliğim yok, 2 dekar kadar bir arazim var. Oradan da pek verim alamıyoruz. Sonra çok az sulak yerde arazim var. Oradan yiyeceğimiz sebzemizi alıyoruz. Ben yaşlılık maaşına başvurdum. O çıktı. Üç ayda bir o yatıyor. Emekliliğim olmadığı için çok zorlanmıştım. Bu yaşlılık maaşı az da olsa yine bize köy yerinde yetiyor. Şehirde olsak hiç yaşayamazdık. Bu şekilde iyi kötü ekip biçmeye çalışıyoruz" (Ali Ö.-67-Dedemli*).

Görüleceği gibi emekli maaşı olmadan zorlanan küçük üretici yaşlılık maaşıyla toparlanma sürecine girmiş ve köyde tutunabilmiştir. Özellikle belirli bir yaştan sonra emek gücünün azalması ve başka tarlalarda veya ek işlerde çalışabilme kapasitesinin azalması durumunda, bu türden bir gelire sahip olmak en azından hanenin var olan kendi toprağını işleme gücünü canlı tutmaktadır. Bu türden küçük üreticilerin toprağını halen işleyebilmesinde bu gelirlerin önemli bir etkisi vardır.

4.3.5. Pazar Mekanizmaları

Küçük üreticiler, temel olarak, geçinebilmek için tarımsal üretim gerçekleştiren kimselerdir. Küçük üreticiler için tarım her zaman öncelikli alanı oluşturmaktadır. Ancak sınırlı bir toprakta üretim yapan küçük üreticiler, hayvancılıkla uğraşma veya farklı iş kollarında çalışma gibi faaliyetler içerisinde de bulunmaktadırlar. Küçük üreticilerin tarımsal üretim dışında bu türden faaliyetlerle uğraşmalarının temel nedeni ise, nakdi giderlerini karşılamaktır. Çünkü genel anlamda bakıldığında küçük üreticiler tarımsal üretim yaptıkları topraktan yalnızca hanelerinin yiyecek ihtiyacını karşılayabilmektedirler. Ancak hanenin diğer tüm giderlerinin karşılanabilmesi için de belirli bir miktar para gerekmektedir. Bu noktada ise küçük üreticiler için çok önemli bir noktayı oluşturan pazar mekanizmaları devreye girmektedir.

Dünya genelindeki farklı çalışmalara bakıldığında, küçük üreticiler için pazar süreçlerinin önemi sıklıkla vurgulanmaktadır. Küçük üreticilerin yerel ve ulusal pazarlara eklemlenme süreçleri, pazar mekanizmalarına nasıl dâhil oldukları ve bu süreçlerden ne yönde etkilendikleri tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu anlamda da küçük üreticiler bazı çalışmalarda pazarlara dâhil olma durumlarına göre sınıflandırılmışlardır. Örneğin, Elbehri ve arkadaşları Batı Afrika'da yaptıkları çalışmada küçük üreticiler pazarla ilişkili olarak 4 sınıfa ayrılmıştır. İlki, yüksek maliyetler ve diğer engellemeler nedeniyle pazarlara giremeyen veya girmemeyi tercih edenler (yüzde 30 ila 50), ikinci sınıf, piyasaya sınırlı oranda erişebilenler (yüzde 20 ila 30), üçüncü sınıf, piyasaya sıklıkla erişim sağlayanlar (yüzde 3 ila 15) ve son olarak ise tamamen piyasaya dönük ticarileşmiş üretim yapanlar (yüzde 2'den az) (Unctad, 2015: 3-7). Bu çalışmada da görüleceği gibi küçük üreticiler özelinde az oranda da olsa piyasaya yönelik üretim yapanlar olabilmekte ancak büyük çoğunluk pazar süreçlerine çok fazla dâhil olmamaktadır. Marx, küçük üreticilerin pazarla olan bu ilişkisini farklı bir boyuttan ele almıştır. Ona göre, eskiden bir köylü ailesi geçim hammaddesini kendisi üretir ve tüketirdi. Ancak artık bu hammadde ve araçlar birer meta halini almışlardır. Bu açıdan da örneğin eskiden bir köylü ailesi keten, yün gibi şeylerin hammaddesine

kolayca erişebilirken artık bu ürünler manifaktür malına dönüşmüş ve pazarlarda satılmaya başlanmıştır (Marx, 2003: 643). Kautsky'e göre ise eskiden köylüler pazara fazla ürünlerini satma ve ihtiyacı olanı ve üretemediği ürünleri almak için giderlerdi (Kautsky, 1988: 13-16). Dolayısıyla küçük üreticiler pazar süreçlerine günümüzde eskiye göre daha fazla dâhil olmaktadırlar. Ancak unutulmamalıdır ki bu dâhil olma süreci masrafların karşılanabilmesi ve hanenin devamlılığı için gereklidir.

Konya'daki alan araştırmasında tarımla uğraşan küçük üreticilerin belirli düzeylerde pazar sürecine dâhil oldukları görülmektedir. Konya'daki küçük üreticiler aslında farklı coğrafyalardaki pek çok küçük üretici gibi temelde hanelerinin geçimini sağlayabilmek adına zorunlu olarak bu sürece girmektedirler. Bu anlamda bakıldığında merkeze yakın olan köyler ile dağ köyleri arasında ve yine yetiştirilen ürün çerçevesinde Konya'daki küçük üreticilerin belirli düzeylerde ve anlamlı olarak farklılaştıkları görülmektedir. Bir diğer taraftan Konya'daki küçük üreticiler için pazara ulaşamama ve tüccarlar vasıtasıyla ürünlerin satılması önemli bir risk faktörü olarak görülebilecektir. Genel anlamda değerlendirildiğinde ise Konya'daki küçük üreticilerin pazar ile olan ilişkileri 3 farklı başlık altında ele alınabilecektir. Bunlar:

a) Kendi imkânlarıyla ürünlerini satanlar,

b) Tüccarlar veya kooperatif aracılığıyla ürünlerini satanlar,

c) Farklı nedenlerden dolayı pazar süreçlerine dâhil ol(a)mayıp, ürünlerini satamayan veya satmakta zorlananlar olarak sınıflandırılabilecektir.

Konya'daki küçük üreticilerden bir bölümü **kendi imkânlarıyla ürünlerini satanlar** sınıfını oluşturmaktadırlar. Bu sınıftaki küçük üreticiler, geleneksel ve klasik anlamda bir pazar sürecini takip etmektedirler. Bu sınıftaki küçük üreticilerin temel özelliği, ürettikleri ürünlerin bozulma veya çürüme ihtimalinin ya hiç olmaması veya çok düşük olmasıdır.

Bu bağlamda bakıldığında bir katılımcı, *"Bizim kiraz bahçemiz yok. Küçük bir arazimiz var sulak yerde. Oraya sebzemizi ekiyoruz. Onun dışında birkaç tane ineğimiz var. Onların sütünden peynir, tere yağ yaparım ben. Her hafta sonu Seydişehir'e gidip orada çocukların okulundan hocalara, tanıdıklara bunları satarım. Ektiğimiz sebzelerden de mesela soğan, patates, fasulye bunlar genelde fazla geliyor bunları da oraya götürüp satıyorum. Hem çocukların okul masrafları çıkıyor hem de biz ihtiyaçlarımızı karşılayabiliyoruz*" (*Fatma Ş.-40-Dedemli*) diyerek kendi imkânlarıyla ürünlerini sattığından bahsetmektedir. Yine başka bir katılımcı ise, "*Ben burada meyvecilikle uğraşıyorum. Elma, kiraz, armut, erik pek çok çeşit ekerim. Ben ürünümü kendim satıyorum. Hiç aracıya falan bulaşmam. Mesela benim geçen yıl 6 ton elmam oldu. Kamyon kiraladım yükledim. Bir kısmını komşulara sattım. Bir kısmını kendimize ve çocuklara ayırdık. Geri kalanını oğlanın dükkânının önüne koyduk hepsini öyle sattık. Hiç pazar sıkıntısı çekmedim bile. Zaten duyan, gören, eş, dost hepsi geldi. Ben 2 ay içinde hepsini sattım. Şimdi eğer ben o elmayı burada tüccara verseydim misal 1 liradan alacaktı ama ben orada 3 liradan sattım" (Vahap. T-65-Dedemli*) demiştir.

Bu anlamda bakıldığında küçük üreticiler ilk etapta elde edilen ürünlerden hanenin ihtiyacı olanı ayırmakta ve geri kalanını satma yolunu tercih etmektedir. Burada önemli olan bir diğer husus ise küçük üreticinin sosyal ağları kullanarak ürünlerini satmayı sağlayabilme becerisidir. Eralp'in ifadesiyle, küçük üreticilerin en önemli özelliği metalaşmamış olan üretim ilişkilerini (komşuluk, akrabalık gibi) kullanıyor olmalarıdır. Dolayısıyla küçük üreticiler hem pazar hem de pazar dışı mekanizmaları birlikte kullanmaktadırlar (Eralp, 1988: 229). Bu anlamda da düşünüldüğünde de küçük üreticiler, sosyal ilişkileri bir pazar stratejisi olarak görmektedirler. Bunun dışında bu ilişki ağını kullanmadan pazar mekanizmalarına dâhil olup ürünlerini satan küçük üreticilerde vardır.

Örneğin bu anlamda bir katılımcı şunları söylemiştir: "*Benim sulak arazim biraz fazla. Oraya sebzeyi ekerim. Patates, soğan, biber, domates, fasulye her şey yetişir orda. Hanımla benim yiyeceğim şey belli zaten. Biraz çocuklara veririz. Bazen komşulardan*

isteyen olur, yetiştiremeyen olur onlara veririz. Sonra benim küçük bir kamyonetim var. Ben arkasına yükleyip Konya'ya pazara giderim. Zaten bizim buradan yakın. Genelde haftada 3 gün falan farklı pazarlara gidip satarım. Böyle kendim sattığım zaman hem daha çok mutlu oluyorum hem de kazancım fazla oluyor. İyi kötü buradan kazandığımızla diğer ihtiyaçlarımızı karşılıyoruz" (Ahmet A.-55-Karadiğin).

Görüleceği gibi Konya'daki küçük üreticiler gerek tarımsal üretimlerini gerekse hayvancılıktan elde edilen ürünleri hem pazar hem de pazar dışı mekanizmaları kullanarak satmaktadırlar. Bu durum merkez ve dağ köylerinde görülse de özellikle merkez köylerde daha sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Dağ köylerinin gerek ilçe gerekse kent merkezine olan uzaklıkları küçük üreticilerin kendi imkânlarıyla ürünlerini satmalarını zorlaştırıcı etkenlerin başında gelmektedir. Oysaki örneğin, Karadiğin, Ertuğrul gibi köylerin kent merkezine ve pazara yakın olması buradaki küçük üreticilerin haftanın belirli günlerinde farklı pazarları dolaşarak ürünlerini satabilmesine imkân tanımaktadır. Buna karşın dağ köylerindeki küçük üreticilerin pazarla olan mesafeleri her gün pazara gitme olanağını ortadan kaldırmaktadır. Dağ köylerindeki küçük üreticiler belirli aralıklarla (haftada bir, on günde bir gibi) pazar sürecine dâhil olabilmektedirler.

Konya'daki küçük üreticilerin bir bölümü **tüccarlar veya kooperatifler aracılığıyla** ürünlerini satmaktadırlar. Bu durum hem merkez hem de dağ köylerinde görülebilmektedir. Burada ortaya çıkan anlamlı farklılaşma ise ürün özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, üretim fazlası sebzesini pazarda satabilen küçük üreticiler, görece olarak daha çok ticarileşmiş ve sanayiye yönelik bir ürün olan kiraz, üzüm gibi ürünleri tüccarlar aracılığıyla satmaktadırlar. Bu ürünlerin ağaçtan toplanır toplanmaz o gün içerisinde satıcıya ulaştırılmasının ürünün tazeliği ve kalitesi açısından çok önemli olması, bu ürünlerin yerel pazarlarda üreticiler tarafından satılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle genel anlamda bakıldığında Dedemli, Yağcı gibi dağ köylerinde kiraz, üzüm gibi meyveleri üreten üreticilerin hemen hemen hepsi tüccarlar aracılığıyla ürünlerini satmaktadırlar. Diğer bir taraftan ise hayvancılıkla uğraşan ve günlük olarak yüksek

miktarlarda süt elde eden küçük üreticiler de kendi ihtiyaçları dışında kalan sütleri kooperatifler aracılığıyla satmaktadırlar. Bu anlamda bakıldığında gerek sütün gerekse üzüm ve kirazın yapısından dolayı bozulmasının ve çürümesinin kolay olması ve bu ürünlerin aynı gün içerisinde ya satılması ya da uygun saklama koşullarında muhafaza edilmesinin gerekliliği zorunlu olarak küçük üreticinin tüccarla bir pazar ilişkisi içerisine girmesine neden olmaktadır.

Örneğin bir küçük üretici, "*Hocam ben arpa, buğday ekerim. Onun dışında ineklerim var. Her gün sütünü sağıyoruz. Ama bizim en büyük problemimiz pazar sıkıntısı. Benim o kadar sütü Konya'ya götürüp gün içinde hepsini satmam çok zor. Sütü o gün satmazsan bozulur. Ya peynir yapacaksın, ya yağ, ya başka şey. Ama onu da yaptığında yine pazara gidip satman lazım. Onun içinde ayrı bir kişi bununla ilgilenmesi lazım. Zaten bizim köyde nüfus az. İşlere zor yetişiyoruz. Ben pazarda satabilsem kârım daha çok olur ama ona ayıracak zamanımız olmadığından kooperatife veriyorum. Her gün arabayla köye gelip alıyor. Tabi böyle olunca düşük fiyattan veriyoruz kârımız azalıyor. Pek emeğimizin karşılığını alamıyoruz"* (Necati Ö.-65-Ertuğrul) diyerek kooperatif sistemine mecburen dâhil olduğundan bahsetmektedir. Yine başka bir küçük üretici, "*Benim 30 dekar civarında bademim var. Her sene topladıktan sonra kendimizin ve çocukların hakkını ayırırım. Geriye kalanını da tüccar gelir alır. Yani yoksa o kadar çok bademi pazarda satmak çok zaman alır. Böyle toptan olması iyi oluyor bazen. Ama tabi tüccar düşükten alıyor. Yani ona da pek bir şey diyemiyoruz. Adam şu fiyattan alırım işine gelirse diyor. Aslında buna bir düzenleme getirilmesi lazım. Aracılar hiçbir emek harcamadan bizden çok kazanıyorlar" (Sabri Ç-65-Ertuğrul*) demekte ve küçük üreticinin zorunlu olarak tüccara ürünlerini sattığından bahsetmektedir.

Bu durum özellikle üzüm ve kiraz üretimiyle uğraşan küçük üreticilerde büyük bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bu türden ürünlerin satışında tüccarların tek söz sahibi olması ve son kararı onların vermesi, küçük üreticileri pazar mekanizmasının dışında pasif bir konuma itmektedir. Bu durum üreticiler tarafından sıklıkla dile getirilmektedir.

Örneğin bir katılımcı, "*Ben kirazı tüccara satarım. Dedemli'deki herkes öyle yapıyor. Kendi ihtiyacımızı ayırırım geri kalanını tüccara veririm. Tüccarlar soğuk hava deposu olan tırlarla ürünlerin toplandığı gün gelip alıp giderler. Yoksa o gün satamazsan ürünün hem kalitesi hem de fiyatı düşer. Tabi bizim tüccar karşısında söz hakkımız yok. Tüccar gelir bu sene şu fiyattan alacağım der bizde tamam deriz. Yani öyle pazarlık şansımız yok. Bir defa birkaç köylü toplandı. Pazarlık yapalım dedi. Ancak tüccarlar o zaman bu köyden almayız başka pek çok yer var diyerek bizi korkuttular. O iş öyle kaldı" (Ali Ö.-60- Dedemli*). Yine üzüm üreticisi bir katılımcı da şöyle demektedir: "*Bizim buralarda üzümcülük yaygın. Her taraf bağ. Ama işte pazar sıkıntımız var. Ürünlerimizi mecbur ya tüccara veriyoruz ya da meyve suyu fabrikasına. Buralarda düşük fiyat veriyor. Emeğimizin karşılığını alamıyoruz. Üzümü pazarlarda dolaşıp satman zor. Burası merkeze uzak. Gidip gelmek zorlu bir iş. Üzüm beklemeye gelmez çürür. O nedenle biz burada kuruturuz üzümleri. Gölge kurusu üzüm olur. Mesela ben organik üzüm üretiyorum burada. Ama onu da satmakta zorlanıyorum. Buradan kendi arabamla Konya otogara götürüp otobüse veriyorum oradan İstanbul ve Ankara'daki satıcılar alıyorlar ve onlar benim ürünlerimi oralardaki organik pazarlarda satıyorlar. Benden çok düşük fiyata aldıkları ürünü orada yüksek fiyatlarla satıyorlar. Yine kazanan onlar oluyor aslında. Üretim sürecimiz zaten çok zorlu ama onunla kalmıyor bir de böyle pazarla uğraşıyoruz. Mecburen de o aracılara veriyoruz yoksa elimizde kalacak. Devletin bunu düzenleyen bir sistem getirmesi lazım" (Selma B.-34-Yağcı)*.

Tüccarlar ve kooperatifler konusundaki bu sıkıntılı durum gerek Dedemli gerekse Yağcı köylerinde yapılan odak grup görüşmelerinde de küçük üreticiler tarafından dile getirilmiştir.

Odak grup görüşmelerine katılan küçük üreticiler, "*Ancak devletin bu sistemi ve düzeni kırabileceğinden bahsetmişlerdir. Onlara göre küçük üreticilerin bunlar karşısında direnme güçleri yok denecek kadar azdır. Çünkü bu kişiler sermaye anlamında güçlü olmalarının yanında ilişkiler anlamında da bir nüfuza sahiptirler.*

Görüşmeler sırasında dile getirilen bir diğer husus ise bu tüccara bağımlı sistemin çok fazla sürdürülemez oluşudur. Küçük üreticiler, bu durumun onların aleyhine olduğunu vurgulamakta, yoğun emeklerinin karşılıklarını alamadıklarından şikâyet etmektedirler. Onlara göre gerek üzüm gerekse kiraz üretiminde harcanan masraflar ortalama olarak bellidir. Dolayısıyla bunlar hassas bir biçimde hesaplanmalı ve bunun üzerine kar payları da eklenerek bir fiyat politikası belirlenmelidir. Onlara göre bunu sağlayacak olan ise Bakanlık ya da devlettir. Onlara göre, tarladan çok düşük fiyatlarla alınıp pazarlarda yüksek fiyatlarla halka satılan ürünler ile ilgili haberler son derece doğrudur. Bunun nedeni ise bu konuda herhangi bir düzenlemenin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda kanuni bir boşluğun olması hem bu tarz durumları ortaya çıkarmakta hem de ürünlerin stoklanıp fiyatlarının yükseltilmesi gibi şaibeli şeylere yol açmaktadır" **(***Dedemli ve Yağcı köylerinde yapılan odak grup görüşmelerinden bir derleme)***.**

Bu ifadeler etrafında değerlendirildiğinde, tüccar ile olan bu pazar ilişkisi küçük üreticileri her geçen gün zor durumda bırakmaktadır. Zaten zorlu ve kısıtlı şartlar altında üretim gerçekleştirmeye çalışan ve köylerde tutunarak hanelerinin varlığını devam ettirmeye uğraşan küçük üreticiler için bu durum varlıklarını devam ettirme adına bir risk oluşturmaktadır. Gerek görüşmelerde ifade edilenler gerekse gözlemler ışığında bakıldığında, ortada olan bu durum küçük üreticilerin gerek zihinsel gerekse ekonomik ve sosyal anlamda yıpranmalarına yol açmakta ve onları üretimden uzaklaştırmaktadır. Yavaş yavaş "biz ne yaparsak yapalım zaten emeğimizin karşılığını alamıyoruz, kazanan tüccar oluyor" düşüncesi küçük üreticilerin zihinlerinde yer edinmeye başlamıştır.

Konya'daki küçük üreticilerin bir bölümü ise **farklı nedenlerden dolayı pazar süreçlerine dâhil ol(a)mayıp, ürünlerini satamayan veya satmakta zorlananlar** olarak sınıflandırılabilecektir. Özellikle tarımsal üretimini arıcılıkla destekleyen küçük üreticiler özelinde böyle bir durumun varlığı dikkat çekmektedir. Her ne kadar bu durumda olan küçük üreticilerin oranı düşük olsa da Konya özelinde böyle bir durumla karşılaşılmaktadır. Dağ köylerinden olan Dedemli, Yağcı ve Dülgerler'in konumlandığı

coğrafya itibariyle bitki çeşitliliğinin fazla olması, arıcılığın görece daha az emek-yoğun bir üretim sürecini oluşturması, arazi yapılarının engebeli olmasından dolayı yeni tarım alanlarının açılmasının güç olması gibi farklı pek çok nedenden ötürü bu bölgedeki küçük üreticiler temel tarımsal üretimlerinin yanında arıcılık da yapmaktadırlar. Bu anlamda bakıldığında arıcıların pek çoğunun ürünleri satamadıkları veya satmakta zorlandıkları görülmüştür.

Yağcı köyünden bir katılımcı, "*Benim asıl işim üzüm bağcılık. Ama bizim köyde üretim yapacak alan yok. Araziler bitti. O nedenle bende arıcılığa başladım. Bal üretiyorum. Yiyeceğimi ayırıyorum ama onun haricinde kalanı satamıyorum. Pazara gidiyorum alan yok. Fiyatlar yüksek geliyor. Belki şuan elimde 30-40 kilo bal var. Üretiyoruz ama satamıyoruz. Bir yetkilide gelip sizin böyle bir sorununuz varmış deyip ilgilenmiyor" (Mustafa B.- 35-Yağcı*). Dülgerler köyünden bir küçük üretici ise, "*Hocam benim 20 kadar kovanım var. Kirazımız da var. Kirazı tüccara veriyoruz zaten. Ona da buraya kadar gelmiyorlar. Bizim köy küçük olduğundan ya Bademli'ye veya Yağcı'ya gelir tüccar biz de götürüp orda veririz. Kirazı iyi kötü satıyoruz ama balı çoğu zaman ben satamıyorum. Hep elimde kaldı. pazara götürüyoruz alan yok. Zaten her gün işi gücü bırakıp pazara gidemem ki. Yani benim gibi çok arkadaş var böyle" (Halit Ü.-53-Dülgerler*). Pazar sıkıntısı yaşayan Dedemli köyünden bir küçük üretici ise, "*Bizim burada bal yetiştiren çok. Bende yetiştiriyorum. Ama yarısını satsam yarısı kalıyor. Onu da gidip pazarda satmıyorum. Bizim çocuklar İstanbul'dan birilerini ayarlamışlar. Onlar istiyorlar her sene onlara gönderiyorum. Pazarda alan olmuyor. Fiyatlar biraz yüksek geliyor. Çünkü insanlar sahte bala alışmış. Bizim bu bal kara kovan balı. Atalarımızdan beri devam eden bir teknikle yapıyoruz biz. Ama insanlara pahalı geliyor. Balını satamayan çok arkadaş var. Kooperatif tarzında bir şey kurulsa veya Bakanlık bir sistem kursa biz daha çok üretiriz"* (*Osman K.-48- Dedemli*) demektedir.

Görüldüğü gibi arıcılık ile uğraşan küçük üreticiler farklı nedenlerden dolayı ürünlerini satma imkânı bulamamaktadırlar. Bu konuda gerekli iletişimin sağlanması ve bir fiyatlandırma ve destekleme politikasının yürütülmesi hem üretim miktarını

arttıracak hem de küçük üreticilerin tarımsal üretim dışında bir ek gelir yaratmasında etkili olabilecektir. Bu ek gelirin görece daha az emek yoğun bir işten sağlanıyor olması ise küçük üreticilerin emeklerinin büyük bir bölümünü tarımsal üretime harcamalarına katkı sağlayacaktır. Bu anlamda bakıldığında, kırsalda gelir yaratma imkânlarının kısıtlı olduğu göz önüne alındığında, bu gelir çeşitliliği küçük üreticilerin hane gelirlerini arttıracak ve onların varlıklarını devam ettirmesine katkı sağlayacaktır.

4.3.6. Miras ve Aktarım Süreçleri

Küçük üreticilik, dünyadaki tarımsal üretim sisteminin bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında küçük üreticilerin kırsalda kalarak tarımsal üretimi devam ettirmeleri gerek dünya genelinde herkese yetecek oranda bir gıdanın üretilmesi gerek belirli bir orandaki nüfusun kırsalda kalarak kır-kent nüfus dengelenmesinin sağlanması ve gerekse sadece ekonomik anlamda değil sosyolojik anlamda da belirli bir mirasın aktarılması ve yaşatılması açısından önem arz etmektedir. Küçük üreticilerin varlığını devam ettirmesi konusu özellikle Marksist ve modernleşmeci/gelişmeci teoriler açısından dikkatle ele alınmıştır. Bu teoriler genel olarak küçük üreticiliğin zamanla ortadan kalkacağını ve bunların yerini kapitalist üretim mantığına sahip büyük çiftliklerin alacağı düşüncesini savunmaktaydılar. Bu teorilere göre küçük üreticiler sahip oldukları toprakları kaybedecekler ve ortaya çıkan bu yeni kapitalist çiftliklerde işçi konumuna geleceklerdi. Bu salt ekonomik perspektifli yaklaşımların öngörüleri ise gerçekleşmedi. Çünkü küçük üreticiler sadece ekonomik değişkenlerle veya kaygılarla hareket etmemektedirler. Bu teorilerin göz önüne almadığı sosyolojik motifler ise küçük üreticilerin halen güçlü bir biçimde varlıklarını devam ettirmelerini açıklamaktadır. Wolf'un ifadesiyle, köylünün sahip olduğu bir toprak parçası, bir ev veya değerli eşyalar sadece üretim faktörleri değil aynı zamanda bunlar manevi değerlerle yüklüdürler. Bunlar, ailenin atalarından kalan duygu ve anlam yüklü manevi miraslardır (Wolf, 2000: 36). Wolf'un anlama yaptığı vurgu farklı bir düşünceyi

çağrıştırmaktadır. Viktor E. Frankl'ın logoterapi olarak ismini koymuş olduğu, insanın anlama yönelik arayışı üzerine odaklanan teorisi Wolf'un yapmış olduğu vurguyu destekler niteliktedir. Frankl, II. Dünya Savaşı sırasında toplama kamplarında kalmış ve bu kamplardaki zorlu şartlarda bazı insanların hayatta kalmayı başararak kurtulduklarını görmüştür. Ona göre insanın en zorlu şartlarda bile hayatta kalmasını sağlayan şey, hayatında bir anlam yaratmasıdır. Bu anlamı keşfeden birey ise her türlü zorlu şartta yaşamını devam ettirebilir (Frankl, 2018). Dolayısıyla gerek Wolf'un gerekse Frankl'ın üzerinde önemli durduğu anlam, bir hayatta kalma stratejisi olarak önemli bir işleve sahiptir. Küçük üreticilerin mirasa yüklemiş oldukları anlam ise onların zor şartlar altında bile üretim yapabilme kapasitelerinin kaybolmamasına ve bu şekilde de varlıklarını devam ettirebilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde küçük üreticiler üzerine yapılan çalışmalarda pek üzerinde durulmayan ekonomi dışı faktörler, küçük üreticiliğin özünün anlaşılması açısından önemlidir. Ekonomi dışı faktörlerden olan ve manevi bir anlama sahip miras olgusu ise küçük üreticiliğin uzun yıllardır devam etmesinde çok etkili bir olgu olarak gözükmektedir.

Konya'da yapılan alan araştırmasında, küçük üreticilerin hayatta kalmalarında etkili olan sosyolojik motivasyonlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda küçük üreticilere yöneltilen sorulardan birisini de geçmişten devralınan miras, hanenin geleceğe aktarım süreci ve küçük üreticiliğin devam etmesinde bu olguların nasıl bir önem sahip olduğu oluşturmuştur. Bu çerçevede yoğunlaştırılan sorular neticesinde Konya'daki küçük üreticilerin tıpkı Wolf'un da ifade ettiği gibi yalnızca ekonomik kaygılarla bu üretim biçimini devam ettirmedikleri ve ailelerinden kalan bu mirasın yaşatılması ve çocukları vasıtasıyla geleceğe aktarılması düşüncesinin onları motive ederek zorluklarla başa çıkmalarında önemli bir etken olduğu görülmüştür. Diğer bir ifadeyle Konya'daki küçük üreticiler geçimlerini sağlayabilmek adına ekonomik süreçleri göz önünde bulundurmakta ancak çok zor durumlarda (zor durumda kalma hali doğal afetler nedeniyle ya hiç ya da yeteri kadar ürün alınamaması başta olmak üzere bir dizi farklı süreci kapsamaktadır) kaldıklarında zarar etseler dahi topraklarını terk

etmemekte ve üretim faaliyetine devam etmektedirler. Bu durum Konya'daki küçük üreticilerin, tarımsal üretimi sadece kar-zarar hesabı yaparak devam ettirmediklerini açıkça göstermektedir. Küçük üreticiler, atalarından kalan toprak başta olmak üzere birçok manevi değer yüklü mirası korumak ve geleceğe aktarabilmek adına kırsalda kalarak tarımsal üretim içerisinde yer almaktadırlar. Miras ile geleceğe sadece toprak başta olmak üzere (burada tarımsal üretimi gerçekleştirmeye yönelik bir dizi teknikler, uzun yıllar ve gözlemler sonucunda oluşan deneyimler ve bilgilerde aktarılmaktadır) bir takım değerli eşyalar (takılar, ev eşyaları gibi) aktarılmamakta, bunun yanında hikâyeler, anılar, sözler ve yeminler de aktarılmaktadır. Bu açıdan da miras, kültürel ve dinsel motiflerle yüklü sosyolojik bir gerçekliği anlatmaktadır.

Bu ifadeler ışığında bakıldığında Yeşiltekke köyünden bir küçük üretici, "*Hocam ben 54 yaşındayım. Benim tarla babadan kaldı. Ona da dedelerden kalmış. Benim için toprak kutsaldır. Bunu çocuklarıma da söyledim hep. Ben gücümün yettiği yere kadar ekip biçerim. Sonra çocuklar devam ettirirler. İstekliler zaten çok"* (*Bilal S.-54-Yeşiltekke*) demektedir. Yine aynı köyden başka bir katılımcı ise, "*Tarlalarımız atamızdan dedemizden kalarak bize aktarıldı. Benden de çocuklarıma kalacak. Ben küçüklüğümden beri tarladayım. Babam hep sakın buraları boş bırakmayın derdi. Ona da babası öyle demiş. Onun için ben tarlamı asla satmam. Zarar da etsem ekerim. Köydeki herkes böyledir. Tarlasını kimse satmaz. Tek tük çok zor durumda olup satan biliyorum. Onun haricinde herkes bir şekilde eker, biçer"* **(***Ali Ç.-50-Yeşiltekke*). Görüldüğü gibi toprağa ve üretime olan saygı miras aracılığıyla kültürel olarak aktarılmaktadır. Bu 'kutsallık' barındıran olgu, bireylerin içerisinde güçlü kalmakta ve geleceğe aktarılma ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Bu açıdan, katılımcılardan hiçbiri çocuklarının bu mirası satıp gitmelerine razı olmamakta ve hanenin tıpkı eskisi gibi devam etmesini ümit etmektedirler.

Konya'daki küçük üreticilerin, miras ve bu mirasın geleceğe aktarımı konusu başta olmak üzere, tarlalarını satmamaları ve tüm olumsuzluklara rağmen tarımsal üretimi gerçekleştirmeye çalışmalarında atalarından kalan anıların, kendilerinin şahit

oldukları olayların ve verilen sözlerin anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu anlam, hanenin hayatta kalmasını sağlayıcı bir güce sahiptir.

Ertuğrul köyünden bir küçük üretici, bu anlam yüklü hikâyeyi şöyle ifade etmektedir: "*Bizim köy Çerkez köyü. Zamanında Menderes (dönemin Başbakanı), bizim köye 60 km uzaklıkta Kadınhanı taraflarından her haneye 100 dekar arazi vermiş. Hatta oradaki halk bizim köylüleri istememişler ve büyük kavgalar olmuş. Neyse o ayrı bir mesele. Tabi o arazi bize uzak. Gidip gelmesi zor oluyordu. Ama babam iki günde bir o 60 km uzaktaki tarlaya giderdi tek başına. Aradan belirli bir zaman geçtikten sonra abim, babama o uzaktaki tarlayı satalım dedi. Babam ise, oğlum bana bunu söyleyeceğine kafama bir kurşun sıksan daha az acıtırdı dedi. Bu konuşmadan sonra bu konu bir daha açılmadı. Babam ölmeden 2 gün önce ise hasta olmasına rağmen o uzaktaki tarlaya gitmek istedi. Sanki öleceğini hissetmiş gibi. Tarlanın otunu, taşını temizledi ve tarlayla helalleşti. Tarlaya, hakkını helal et, seninle çok ilgilenemedik ama yine de bizi besledin, yedirdin dedi. 2 gün sonrada öldü. Bu adam tarlasını satar mı? Asla satmaz. Çünkü o dönemin insanı için toprağa saygı her şeyden önce gelirdi. Toprak onların her şeyiydi. Şimdi hocam biz böyle bir mirası aldık babamızdan. Bende babam kadar olmasa da elimden geldiği kadar ekip biçmeye çalışıyorum. Bu olayları çocuklarıma da anlatıyorum. Böyle pek çok hikâye var. O nedenle bu duygular benim tarlaya daha çok sahip çıkmamı sağlıyor. Ne zaman zorlansam bu anlatılanlar aklıma geliyor ve dört elle sarılıyorum"* (*Şevket İ.-60-Ertuğrul*). Karadiğin köyünden bir katılımcı ise, "*Benim arazimin bir kısmı atadan kalma. Tarlanın öyle boş durmasına asla gönlüm razı gelmez. Ben zarar etsem de asla o tarlamı satmam. Çünkü onun üzerinde atalarımın hakkı var. Bende çocuklarıma vasiyet ettim. O tarlaları satmayıp ekeceksiniz diye. Bir kez, tarlaların hepsini satıp tek bir alanda yoğunlaşayım diye düşündüm. Ama yapamadım. Çünkü yaşadıklarım, gördüklerim beni engelledi. Dedem, nenem, babam tarlanın etrafını öyle bir çevirmişler ki taşlarla tıpkı kale gibi. Gidiyorum tarlanın başına, o insanlar o zamanlar elleriyle buranın otunu, çöpünü temizlemiş, tarladan çıkan taşlarla da sınırlarını belirlemişler. Aynı kale gibi yapıp o tarlalarını*

koruma altına almışlar. Vicdanım el vermiyor oraya dokunmaya" (Hüseyin K.-50-Karadiğin).

Buna benzer bir açıklamayı, Yağcı köyünden başka bir katılımcı şu şekilde yapmıştır: "*Atalarımdan kalma tarlam var benim. Belki 200 yıllık. O zamandan bana kadar gelmiş. Babam ve dedem anlatırdı çünkü. Şimdi o tarlanın bir kenarına taş yığmışlar o zamanlardan. Orayı işaretlemişler. Babam ve dedem beni de tembihledi ve burayı sakın bozma ve satma dediler. Kim bilir o taşlar kaç asır önceden ve benim atalarımdan birileri koymuş. O nedenle tarlayı satmak aklımın ucundan bile geçmedi. Benim için orası her şeydir, mirastır, ata yadigârıdır. Zararda etsem satmam boş bırakmam işlerim orayı"* (*Bahattin Y.-34-Yağcı)*. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, küçük üreticiler açısından üretim yaptıkları toprağın kutsal olarak görülmesinde mirasın büyük bir payı vardır. Bir aktarım aracı olarak ise miras bu kutsallığın nesilden nesile ulaştırılmasını sağlamaktadır.

Miras denildiğinde ilk olarak maddi öğeler akla gelse de küçük üreticilik açısından bu durum biraz farklılık göstermektedir. Küçük üreticiler, miras adı altında bu maddi öğeleri devralsalar da bunun yanında atalarından kalan tarımsal üretimi gerçekleştirmeye yönelik pek çok tekniği, bilgiyi ve deneyimi de bu yolla edinmekte ve bunları geleceğe aktarmaya çalışmaktadırlar. Günümüz toprak ve tarım sisteminin temel noktalarının büyük ölçüde Osmanlı'dan miras kaldığı göz önüne alındığında, sadece tarımsal üretime yönelik bu tecrübelerin bile ne denli köklü ve yaşatılması gereken şeyler olduğu daha net bir biçimde görülecektir. Bu nedenle, günümüzün tarımsal üretiminde bir kopukluğun meydana gelmesi ve kırdan göçün yoğun bir biçimde yaşanması bu mirasın da aktarılmasını zorlaştıracaktır.

Bu bağlamda bakıldığında Dülgerler köyünden bir küçük üretici şunları söylemektedir: "*Ben hala eski düzen ekip biçerim. Benim traktörüm falan yok. 2 tane atım var. Tarlamı onlarla ekerim, sürerim, gideceğim yere de onlarla giderim. Babam küçüklüğümüzde böyle yetiştirdi bizi. Zaten biz küçük üreticiyiz. O kadar traktöre, alete gerek yok ki. Zamanımız bol. Yavaş yavaş her işi halledebiliriz. Artık biraz insanlara zor*

gelmeye başladığından yapmak istemiyorlar. Mesela ben günde atımla 2 dekar sürerim tek başıma. Zaten toplasan 20 dekar ancak yer var. Babamdan böyle gördük. Babam her şeyi anlatırdı. Tarla ne zaman ekilir, toprağa ne zararlıdır, ne yapılır ne yapılmaz anlatırdı. Ona da dedem anlatmış. Ben o öğrendiklerime göre hep ekip biçerim. Hiç zararımda olmadı" (Ramazan Ş.- 67-Dülgerler).

Ertuğrul köyünden bir katılımcı ise, "*Benim kayınvalidem çok çalışkan ve bilgiliydi. Tarımla ilgili hayvancılıkla ilgili her şeyi öğretti bana. Mesela dama birlikte girerdik, inek nasıl sağılır, nasıl doğum yaptırılır hepsini gösterdi öğretti. Yine mesela benim sarımsak tohumum kayınvalidem de kalma. Ona da kendi ailesinden kalmış. Ben hala o tohumla ekerim sarımsağı. Kayınvalidemin tohum torbası vardı ve tüm tohumlarını onda saklıyordu. Bende şimdi kavanozda saklıyorum. Benim için o kadar değerli ki o gözüm gibi bakıyorum, koruyorum. Çocuklarıma da vasiyet ettim bu tohumları saklayacaksınız, koruyacaksınız diye" (Aysel İ.- 53-Ertuğrul*).

Bu açılardan da bakıldığında bu kültürel sermayenin aktarılması ve kaybolmaması önemlidir. Bu aktarımın gerçekleşmesinin en etkili yollarından birisi de kuşkusuz ki bu topraklarda üretimin devam etmesidir. Özellikle son dönemde çokça gündemde olan 'köyler boşalıyor' tartışması bir takım haklılıklar içerse de küçük üreticilik halen varlığını devam ettirmektedir. Konya'daki küçük üreticiler özelinde miras olgusunun tüm yönleriyle etkisini gösterdiği söylenebilecektir. Hem ekonomik hem de kültürel bir sermaye olarak değerlendirilebilecek ve aynı zamanda da 'kutsallık' temalarıyla dolu olan miras olgusu Konya'daki küçük üreticilerin hayatta kalma stratejilerinin en önemlilerinden birisini oluşturmaktadır. Küçük üreticiler, bu olumlu durumu geleceğe taşıma adına atalarından gördükleri tekniklerle, yeni nesillere bu motivasyonu aktarma çabası içerisindedirler. Zorlu üretim koşulları ortaya çıktığında(girdi maliyetlerinin artması, kuraklık, emek gücünün azalması gibi) bile küçük üreticilerin üretim gerçekleştirmelerinin altında yatan en önemli nedenlerden birisini, bu üretim sürecinin anlam ile dolu olması oluşturmaktadır.

Ekonomik bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, bir üreticinin zarar edeceğini bildiği halde bir üretim yılı süresince emek ve zaman harcayarak üretimi gerçekleştirme gayreti rasyonel bir davranış olarak ele alınamayabilecektir. Dolayısıyla bu durumdaki bir üreticinin sosyolojik motiflerle süslü bir anlam dünyasından geliyor olması, onun gayretinin anlaşılabilir olduğunu göstermektedir. Sahip olunan bu anlamın kaybolması ve/ya gelecek nesillere aktarıl(a)maması durumu ise, küçük üreticinin üretim sürecinden kopuşunu hızlandırabilecek bir risk oluşturmaktadır.

SONUÇ

Günümüzde tarım ve bir tarımsal üretim birimi olan küçük üreticiliğe ilişkin pek çok tartışma yürütülmektedir. Gerek teorik gerekse uygulamalı çalışmalar çerçevesinde ele alınan bu konular aynı zamanda farklı disiplinlerinde ilgi alanlarını oluşturmaktadır. Tarım ve küçük üreticiliğe ilişkin önemli çalışmaların yapıldığı bilim dallarından birisini ise sosyoloji oluşturmaktadır. Özellikle son dönemde modernlik ve küreselleşme tartışmalarının alevlenmesine paralel olarak tarıma ve kıra ilişkin ilgide bir artış yaşanmaktadır. Günümüzde kentlere doğu hızlı ve önlenemez bir göçün yaşanması, sosyolojik çalışmaların ağırlıklı olarak bu alana kaymasına neden olmuş gibi gözükse de, kır sosyoloji bağlamında yapılan çalışmaların her geçen gün arttığı görülebilmektedir. Daha yakın bir dönemde, özellikle çok uluslu gıda şirketlerinin tarıma olan ilgilerinin artması, zaten uzun dönemdir devam eden kent merkezlerine doğru göçlerin devam etmesi ve buna ek olarak süpermarketlerin hızlı bir şekilde açılması, yine özellikle son dönemde yaşanan GDO'lu gıda tartışmaları, medyanın "diyet" ve "tüketim" bağlamında tarıma ilişkin bir tutum takınması ve buna benzer pek çok tartışma tarım konusunun salt yeme-içme ve tüketme eksenli ele alınması gibi olumsuz bir sonucu ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu olumsuz durum sosyolojik çalışmaların da daha çok bu alana kaymasına yol açmıştır. Oysa ki tarıma ilişkin ele alınması gereken en önemli konulardan birisini, günümüzde gerek Türkiye'de gerekse dünya genelinde tarımsal üretimi büyük oranda gerçekleştiren küçük üreticiler(aile çiftçiliği) oluşturmaktadır.

Tarımsal üretimin bel kemiğini oluşturan küçük üreticiler, bir bakıma tarımsal üretime ilişkin sürecin en temel ve en saf halini oluşturmaktadırlar. Tarımsal üretimin başlamasıyla birlikte ortaya çıkan bu üretim birimi (aynı zamanda bir aile üretimini ifade eder), tarımsal anlamda günümüze kadar pek çok değişimin yaşanmış olmasına rağmen varlığını güçlü bir biçimde sürdürebilmiştir. Küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilme başarılarının sırrının ne olduğu ise pek çok teorik ve uygulamalı çalışmada açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu tartışmaların yoğun olarak yapıldığı Marksist

yaklaşımlar, bu konudaki çalışmaların şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Marx başta olmak üzere Lenin, Kautsky, Polanyi, Chayanov, Bernstein ve daha pek çok düşünür bu konuda etkili görüşler ortaya koymuşlardır. Bu görüşlere genel anlamda bakıldığında tarıma, köylülüğe ve küçük üreticilere ilişkin olumsuz bir tablonun çizildiği görülebilmektedir. Bu görüşlere göre, kapitalizmin tüm dünya geneline yayılmasıyla birlikte özellikle küçük üreticiler zor durumda kalacak ve zamanla topraklarını işleyemez hale gelerek piyasa koşullarına yenik düşeceklerdir. Bu süreç içerisinde sermayenin belirli bir kesimin elinde toplanmasına paralel olarak büyük toprak sahipleri ortaya çıkacak ve küçük üreticiler ya buralarda işçi olarak çalışacaklar ya da kentlere göç ederek sanayideki iş gücü açığını kapatacaklardır. Bu bakış açısı sosyal bilimlerde özelliklede sosyolojide uzun yıllar hâkim paradigma rolünü üstlenmiştir. Bu hâkim yaklaşıma bir alternatif olarak ise modernleşmeci/gelişmeci yaklaşım ortaya çıkmıştır. Özellikle 1960 sonrası süreçteki gelişmeler ışığında şekillenen bu yaklaşımın pek çok fraksiyonu bulunsa da köylülüğe ilişkin bir açıklama biçimini de benimsediği görülmektedir. Temel olarak Batı kapitalizminin ve bunun sonucunda ortaya çıkan üretim biçiminin tarımsal üretimi de şekillendireceği ve görece hala ilkel bir üretim mantığıyla hareket eden köylülerin veya tarımla uğraşanların tarımda makineleşme ve diğer gelişmelerle birlikte bir değişim ve dönüşüme uğrayacağı ve bu şekilde zamanla Batı tarzı bir üretim biçimine evirileceği sıklıkla vurgulanmaktaydı. Batılı ülkelerin uzun yıllar önce geçirdiği bu süreçler kaçınılmaz olarak Doğu toplumlarında da görülecekti (ATÜT, azgelişmişlik, bağımlılık vb. yaklaşımlar bu durumu savunmaktadırlar). Özellikle 1950 sonrasında ABD merkezli büyük tarım şirketlerinin ortaya çıkmaya başlaması, tarımda makineleşme süreçlerinin hızlanması, teknoloji ve ulaşım alanındaki yeniliklerin hız kazanması gibi pek çok gelişme bu yaklaşımı savunanların öngörülerini güçlü kılmasına neden olmuştur. Böyle bir sürecin sonunda ise artık küçük üreticilik ortadan kalkacak ve büyük şirketler tarımsal üretimi gerçekleştirecekti. Ancak sonuç itibariyle bakıldığında bu öngörülerin büyük oranda gerçekleşmediği görülmektedir. Küçük üreticiler halen varlıklarını devam ettirmekte ve tarımsal üretim sürecinde çok etkili bir rol almaktadırlar. Tam bu noktada ise küçük üreticilerin varlıklarını nasıl

devam ettirebildiklerinin anlaşılmasında Türkiye'de ve dünyanın pek çok bölgesinde yapılan çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmaların ise genel bir ifadeyle 'hayatta kalma stratejileri' başlığı altında toplandıkları görülmektedir.

Tarımsal üretim gerçekleştiren küçük üreticilerin zamanla yok olacağı yönündeki hâkim görüşün gerçekleşmemesi, bu konudaki ilginin köylülerin hayatta kalmayı nasıl başardıkları üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu çerçevede ortaya atılan görüşlerin genel anlamda ekonomik temelli olduğu ise görülebilmektedir. Ekonomik temelli yaklaşımların küçük üreticileri yalnızca kar-zarar hesabı yaparak üretim gerçekleştiren bir üretim birimi olarak görmeleri, küçük üreticilerin hayatta kalma başarılarını açıklamada ve anlamada yetersiz kalmaktadır. Bu bakımdan da sosyolojik bir perspektifin yakalanması önem arz etmektedir. Sosyolojik bir bakış, küçük üreticileri, dâhil oldukları ekonomik süreçleri dikkate almanın yanında aynı zamanda da ekonomi dışındaki süreçleri de dikkate almayı gerekli kılmaktadır. Bu bakış açısına göre küçük üreticiler her şeyden önce bir aile birlikteliğidir. Dolayısıyla sosyolojik açıdan aile, sadece ekonomik kaygılarla bir arada bulunan insan birlikteliğini ifade etmemektedir. Ailenin geçmişten getirdiği miras(bu miras sadece ekonomik değeri olan şeyleri ifade etmemekte aynı zamanda pek çok kültürel süreci de kapsamaktadır) küçük üreticilerin hayatta kalma stratejileri üzerinde etkili olabilmektedir. Küçük üreticiler aynı zamanda yaşamış oldukları farklı coğrafyaların kültüründen etkilenmekte ve bu etki onların üretimlerinin her aşamasına nüfuz etme potansiyeline sahiptir. Bu açılardan bakıldığında da sosyolojik bir değerlendirmenin ekonomik süreçleri de içerisine alan daha kapsayıcı, açıklayıcı ve anlamaya yönelik olduğu görülmektedir. Küçük üreticilerin hayatta kalma adına ortaya koydukları stratejiler, dünyanın ve Türkiye'nin farklı bölgelerinde yapılan pek çok çalışmada ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar, her ne kadar farklılıklar içerse de pek çok açıdan da küçük üreticilerin benzer stratejiler ortaya koyduklarını göstermektedir.

Bu çalışma, tarımsal üretimle uğraşan küçük üreticilerin hayatta kalma ve varlıklarını devam ettirme adına belirledikleri stratejilerin neler olduğu üzerine

odaklanmaktadır. Bu bakımdan da çalışma teorik ve uygulama kısımları olmak üzere iki aşamalı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın teorik kısmında, daha genel ve geniş bir düzeyde, tarıma ve küçük üreticiliğe ilişkin teorik tartışmalardan bahsedilmektedir. Bu anlamda bakıldığında, daha özel ve mikro düzeyde, çalışmanın uygulama kısmında ele alınan küçük üreticilerin hayatta kalma stratejilerinin ortaya çıkarılması öncelikle daha makro düzeyde tarım, köylülük ve küçük üreticiliğe ilişkin teorik tartışmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu noktadan hareketle ilk olarak tarım, köylülük ve küçük üreticiliğe ilişkin teorik ve kavramsal tartışmalardan bahsedilmiştir. İkinci olarak, çalışmanın uygulama kısmının Türkiye'de (Konya) yapılacak olması nedeniyle Türkiye'nin toprak sisteminin oluşumunun tarihsel kökenleri ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda günümüz Türkiye'sinin tarım ve toprak sisteminin temellerini oluşturan Osmanlı dönemindeki durum ele alınmış ve oradan hareketle tarihsel bir işleyiş takip edilerek günümüze kadar Türkiye'nin tarım, köylülük ve küçük üreticilik özelinde geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüm ele alınmıştır. Bu süreçlerin ele alınmasından sonra özellikle günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle ortaya çıkan tarımsal anlamdaki değişimlerin küçük üreticiliğe nasıl etkilediği veriler ışığında tartışılmıştır. Tüm bu teorik ve kavramsal tartışmaların yapılmasının ardından ise çalışmanın Konya'da gerçekleştirilen uygulama kısmına geçilmiştir. Çalışmanın metodoloji kısmında ifade edilen temel problemler ve alt problemler, hazırlanan soru formu aracılığıyla Konya'daki altı köyde gerçekleştirilen saha çalışmasında ölçülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda da bu çalışmaya özgü ve özgünlük içeren bazı sonuçlar elde edilmiştir.

Konya'daki tarımsal üretim gerçekleştiren küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilmek adına belirledikleri stratejiler ile tarımsal desteklemeler arasında anlamlı bir ilişkini olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle tarımsal desteklemeler, küçük üreticilerin hayatta kalma stratejilerini oluşturmalarında etkili olmaktadır. Bu durum gerek merkeze yakın olan köylerde gerekse dağ köylerinde ortak olarak görülmektedir. Bu anlamda iki köy tipi arasında bir farklılık tespit edilmemiştir. Tarımsal desteklemelerin genel bir politika ekseninde belirlenmesinden ziyade daha yerel, coğrafi ve kültürel farklılıklar göz önünde tutularak, mikro ölçekte, küçük üreticilerin istekleri

ve talepleri doğrultusunda belirlenmesi hem desteklemelerin daha faydalı olması hem de küçük üreticilerin motivasyonlarının artması ve bunun sonucunda toprağa bağlılığın devam edebileceği görülmektedir. Yine tarımsal desteklemeler konusunda özellikle girdi fiyatlarında ani ve hızlı artışların yaşanması küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirmelerinde önemli bir risk faktörü oluşturmaktadır. Kuşkusuz ki küçük üreticiler böyle durumlarda farklı stratejiler geliştirmektedirler. Örneğin yapılan pek çok farklı çalışmada küçük üreticilerin kredi, tefeciden borç alma gibi yöntemlere başvurdukları görülebilmektedir. Konya'daki küçük üreticiler girdi maliyetlerinin yükselmesi veya herhangi bir parasal sıkışıklıkla karşılaştıklarında "haram veya "ben çocuklarımın boğazından haram lokma geçirmem" tarzındaki dini kaynaklı referanslarla kredi almaktan ve tefeciye borçlanmaktan kaçınmaktadır. Konya'daki küçük üreticiler böyle durumlarda akrabalarından ve köylülerden borç almayı bir hayatta kalma stratejisi olarak benimsemektedirler. Bu türden, toplumsal dayanışma ağlarını kullanarak oluşturulan bir strateji hem merkez hem de dağ köylerindeki küçük üreticiler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Dağ köylerindeki küçük üreticiler merkez köylerdeki küçük üreticilere göre tarımsal desteklemelerden daha az haberdar olmaktadırlar. Ulaşım ve iletişim imkânlarının dağ köylerinde görece daha kısıtlı olması buradaki küçük üreticilere özgü ve daha ulaşılabilir bir planlamanın yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum neticesinde, dağ köylerindeki özellikle gençler umutsuzluğa kapılmakta ve bu bölgelerde giderek "nasıl olsa bize destek çıkmaz" veya "buralara kimse gelmez" düşüncesi hâkim olmaya başlamaktadır. Bu anlamda da küçük üreticiliğin devam etmesinde önemli olan genç üreticilerin kırsalda tutulması ve bu üretim tarzının devam ettirilebilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından bu durumun devam etmesi bir risk faktörü olarak değerlendirilebilecektir.

Küçük üreticilerin hayatta kalmalarında tüketim alışkanlıkları önemli bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. Konya'daki araştırmaya dâhil olan köylerdeki küçük üreticilerin tamamı 'geçimlik' tarzda üretim yapmaktadırlar. Dolayısıyla üretimin ilk amacı hanenin veya ailenin kendi tüketimini karşılamaktır. Farklı pek çok sürecin etkisiyle tüketim alışkanlıklarında değişimler meydana geldiği görülmektedir. Bu

bakımdan dağ köylerindeki küçük üreticiler ile merkez köylerdeki küçük üreticiler arasında bir farklılaşma vardır. Merkez köylerdeki küçük üreticiler AVM, süpermarket gibi yerlerden dağ köylerindeki küçük üreticilere göre daha sık alışveriş yapmaktadırlar. Dağ köylerindeki küçük üreticiler genellikle "her şeyci" olarak ifade edilen ve haftanın belirli günlerinde köye gelen satıcılardan sıklıkla veresiye usulüyle üretim dışı ve erişimi zor olan ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Tüketim anlamındaki bu değişim mimariye de yansımıştır. Merkez köylerdeki küçük üreticilerin evlerinin mimarisi ve içyapısı (son dönem modasına uygun bir dış yapı ve mobilyaların kullanılması gibi) dağ köylerindeki küçük üreticilerin evlerinden farklılaşmaktadır. Bu bakımdan tüketim alışkanlıklarındaki değişimler özellikle merkez köylerdeki küçük üreticiler için daha yüksek oranda bir risk faktörü oluşturmaktadır. Küçük üreticilerin tüketim alışkanlıklarında değişimler olsa da Konya'daki küçük üreticilerin, varlıklarını devam ettirebilme ve hayatta kalma adına tüketimi sınırlama becerisine ve potansiyeline sahip oldukları görülmektedir. Bu beceri, iki köy tipindeki küçük üreticilerde ortak olarak görülse de dağ köylerindeki küçük üreticilerde daha belirgindir. Tüketimi sınırlayabilme ve hanenin gelir-gider dengesini sağlayabilme adına küçük üreticiler tüketim giderlerini kısıtlamayı bir hayatta kalma stratejisi olarak belirlemektedirler. Pek çok farklı çalışmada küçük üreticilerin tüketimi sınırlamada başvurdukları yöntemlerden en önemlisi olarak görülen tüketilen gıdaların azaltılması durumu Konya'daki küçük üreticilerin belirledikleri tüketimi kısıtlama stratejileri arasında yer almamaktadır. Konya'daki küçük üreticiler, zor durumda kaldıklarında kültürel alana ilişkin ortaya çıkan tüketimlerinde (düğün, bayram, sünnet, hediyeleşme gibi) bir kısıtlamaya gitmektedirler. Buna ek olarak, var olan öz sermayenin kullanılması, hayvanların satılması veya bazı değerli eşyaların satılması gibi stratejileri de kullanarak varlıklarını devam ettirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Küçük üreticiler emek kullanımı noktasında bir strateji belirleyerek varlıklarını devam ettirmede anlamlı bir durum ortaya çıkarmaktadırlar. Konya'da yapılan alan araştırmasında emek kullanımına ilişkin buradaki küçük üreticilere özgü üç farklı stratejinin olduğu görülmektedir. Bu stratejiler, emeğin üretim birimi içinde kullanımı, emek kullanımının cinsiyet bağlamında değişimi, emek yoğunluğunu düzenleme

kabiliyeti olarak ifade edilmektedir. Küçük üreticiler emeklerinin tamamına yakınını temel üretim birimleri olan toprağa aktarmaktadırlar. Hanenin tüm üyelerinin emek gücünün var olan üretim birimi üzerine yoğunlaştırılması hem dağ hem de merkez köylerdeki küçük üreticilerin hayatta kalma adına belirledikleri stratejiler arasında yer almaktadır. Tüm hanenin emeğinin bir noktaya yoğunlaştırılması sonucu emek ihtiyacı kalmamakta ve böylece küçük üreticiler ücretli işçi çalıştırma durumundan kurtulmakta ve bunun sonucunda hanenin toplam sermaye ve dönemlik gelirlerinde bir azalma yaşanmamaktadır. Bu tarz bir stratejinin belirlenmesi, kısıtlı bir sermaye gücüne sahip olan küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilmesinde anlamlı gözükmektedir. Emeğin kullanımında cinsiyetler arası bir farklılık göze çarpmaktadır. Küçük üreticiler, hane üyeleri arasında iş bölümü yapmayı bir hayatta kalma stratejisi olarak ele almaktadırlar. Bu bakımdan kadın, erkek ve çocuklar arasında bir sorumluluk paylaşımı söz konusudur. Bu anlamda bakıldığında erkekler daha çok tarlada ve mevsimlik işçi olarak çalışmakta, kadınlar erkeklere göre daha az sürelerde tarlada çalışmakta ancak bunun yanında hayvanların bakımı ve genel ev işlerinin büyük çoğunluğunun yapılmasında kadınlar daha aktif rol almakta ve çocuklar ise eğitim dönemlerinin dışında kalan zamanlarda küçük işlerde hanenin emek gücüne katkı sağlamaktadırlar. Yine özellikle köy dışında yaşayan hane üyelerinin ürün ekimi ve toplanması süreçlerinde köye çağırılması her iki köy tipinde de sıklıkla başvurulan stratejiler arasındadır. Küçük üreticiler böylece, var olan emek güçlerini arttırabilmekte ve toplam gelirin bölünmesinin ve azalmasının önüne geçerek üretim birimlerini bir sonraki yıla hazırlama imkânı bulmaktadırlar. Küçük üreticiler emek kullanımıyla ilgili olarak belirledikleri stratejilerden birisini ise emek yoğunluğunu düzenleme becerileri oluşturmaktadır. Hem dağ hem de merkez köylerdeki küçük üreticiler olağandışı durumlarla karşı karşıya kaldıklarında (kuraklık, sel gibi doğal afetlerin yaşanması veya ürünün planlanan şekilde bir ücretle satılamaması gibi) bu stratejiye başvurarak, hanelerinin varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Planlanamaz süreçler ortaya çıktığında var olan emek gücünün mevcut üretim birimi olan toprak üzerinde değerlendirilememesi durumunda açığa çıkan emek gücü küçük üreticiler tarafından farklı alanlara(mevsimlik işçi olarak

çalışma, var olan becerilere yönelik işlerde çalışılması gibi) kanalize edilmek suretiyle değerlendirilmekte ve böylece ortaya çıkacak olan bir gelir-gider dengesizliğinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Bu şekilde üretim birimi en az zararla varlığını devam ettirmeyi başarabilmektedir.

Küçük üreticiler varlıklarını devam ettirebilmek adına hanelerinin gelirlerinde çeşitlilik yaratmayı bir hayatta kalma stratejisi olarak belirlemektedirler. Konya'daki küçük üreticilerin hane gelirlerini arttırmada belirledikleri üç farklı türden bir strateji bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ortakçılık ve/ya icar yoluyla tarımsal üretimin içerisinde yer alarak, ikincisi, uzak veya yakın bölgelere giderek günlük veya dönemlik olarak gerek tarım gerekse tarım dışı sektörlerde çalışarak veya sahip olunan beceriler kullanılarak ve son olarak emeklilik, yaşlılık aylığı, gibi nakdi gelirleri kullanmak suretiyle ortaya çıkmaktadır. Hem dağ hem de merkez köylerdeki küçük üreticiler, özellikle sahip oldukları arazilerinin ekilebilme sınırına ulaştıklarında, kendi köylerindeki veya civar köylerdeki boş olan arazileri işlemek suretiyle hane gelirlerini arttırıcı işlere yönelmektedirler. Bu strateji sadece ekonomik gerekçelerle uygulanmamaktadır. Küçük üreticiler, köylerindeki özellikle yaşlı olan ve emek gücüyle tarlasını işleyebilecek durumu olmayanların tarlalarını ücret almaksızın işlemektedirler. Bu durum küçük üreticiler arasında ve köylerde halen yardımlaşma ve dayanışma ağlarının varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Küçük üreticiler, hane gelirlerini arttırabilmek adına günlük veya mevsimlik olarak hem tarım hem de tarım dışı sektörlerde çalışmaktadırlar. Her iki köy tipinde de küçük üreticiler bu stratejiyi etkin bir biçimde kullanmaktadırlar. Bu strateji özelinle kadın ve erkekler arasında anlamlı bir farklılaşma görülmektedir. Erkekler daha uzak bölgelere ve daha uzun süreli işlerde çalışmaya giderken, kadınlar daha yakın yerlere ve günü birlik işlerde çalışmak için gitmektedirler. Bu farklılaşma hane içerisindeki işbölümünün bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Küçük üreticilerden, özellikle belirli bir yaş aralığında olanlar (emeklilik hakkına sahip olanlar veya farklı nedenlerden dolayı emeklilik hakkı elde edenler gibi) nakdi olarak ve belirli aralıklarla almış oldukları yaşlılık, emeklilik aylığı gibi gelirleri, tarımsal üretim sürecine dâhil etmek suretiyle bir stratejiye dönüştürmektedirler.

Böylece üretim süreci aksamamakta ve tecrübelerle donanmış bu üreticiler köylerde kalmakta ve hanenin devamı sağlanarak bu tecrübeler ve bilgiler böylece yeni nesillere aktarılabilmektedir.

Konya'daki küçük üreticiler belirli düzeylerde pazar mekanizmalarına dâhil olmakta ve pazar anlamında oluşturdukları stratejiler açısından üç farklı grubu ayrılmaktadırlar. Küçük üreticiler, kendi imkânlarıyla ürünlerini satanlar, tüccarlar veya kooperatif aracılığıyla ürünlerini satanlar ve farklı nedenlerden dolayı pazar süreçlerine dâhil ol(a)mayıp, ürünlerini satamayan veya satmakta zorlananlar olarak sınıflandırılabilecektir. Kendi imkânlarıyla ürünlerini satanlar klasik ve geleneksel anlamda bir pazar stratejisi yürütmektedirler. Bu stratejiyi uygulayan küçük üreticilerin temel özelliği, ürettikleri ürünün bozulma veya çürüme ihtimalinin ya çok düşük olması ya da hiç olmamasıdır. Bu gruptaki küçük üreticiler ürünlerini hem pazar hem de pazar dışı mekanizmaları kullanarak (bu mekanizma daha çok sosyal sermayeyi ifade etmektedir. Bu gruptaki küçük üreticiler komşuluk, akrabalık, hemşerilik ağlarını kullanarak ürünlerini satmaktadırlar) ürünlerini satmaktadırlar. Bu türden bir stratejiyi merkez köylerdeki küçük üreticiler daha sıklıkla kullanmaktadırlar. Küçük üreticiler, tüccarlar veya kooperatifler aracılığıyla ürünlerini satmayı bir strateji olarak düşünmektedirler. Bu türden bir stratejiyi benimseyenler, ticarileşmiş ve/ya sanayiye dönük üretim yapmaktadırlar (üzüm, kiraz, meyve gibi). Bu gruptaki küçük üreticilerin ürettikleri ürünlerin tarladan toplanıldıkları gün tüketiciye veya pazar mekanizmalarına dâhil edilmesi gerekmektedir. Üretilen ürünlerin bozulma ve/ya çürüme sürelerinin çok kısa olması küçük üreticilerin bu türden bir stratejiyi benimsemesini zorunlu kılmıştır. Bu durum, bu türden bir strateji benimsemek zorunda olan küçük üreticilerin belirli düzeylerde tüccarların kıskacına almaktadır. Bu sürecin yaşanması, küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirmesinde bir risk faktörü oluşturmaktadır. Bu bağlamda da yetkililerin bu mekanizmayı küçük üreticiler lehine düzenleyici önlemler alması gerekmektedir. Bu türden üretim yapan küçük üreticilere özgü, yerel düzeyde destekleyici bir stratejinin hayata geçirilmesi elzemdir. Konya'daki küçük üreticilerden bir bölümü pek çok farklı nedenden dolayı ürünlerini satamamakta veya satmakta

zorlanmaktadırlar. Bu durum özellikle tarımsal üretimini arıcılık gibi faaliyetlerle destekleyen dağ köylerindeki küçük üreticiler arasında görülmektedir. Bu durum küçük üreticilerin ürünlerinin ellerinde kalmasına ve emeklerinin boşa gitmesine neden olmaktadır. Yine yetkililerin bu sistemi düzenleyici adımlar atması küçük üreticilerin üretim motivasyonlarını arttıracak, onların varlıklarını devam ettirmek adına belirledikleri bu stratejilerinin işlerlik kazanmasını sağlayarak hanenin varlığını devam etmesini olumlu bir katkı yapacaktır.

Küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirmesinde önemli olan ve görünen tüm bu üretim sürecinin temelini oluşturan şeylerin başında miras ve bu mirasın geleceğe aktarılması durumu gelmektedir. Küçük üreticiler ekonomik bir faaliyet içerisinde bulunmuş gibi görünseler de onları bu üretim sürecinde güçlü bir biçimde ayakta tutan şeylerin başında kültüre, dine, yaşadıkları köye, inançlara, geçmişten gelen bir takım sözlere, hikâyelere ve yeminlere olan bağlılık gelmektedir. Pek çok anlamı bir arada bulunduran bu süreçler, küçük üreticilerin duygularına hitap etmektedir. Konya'daki küçük üreticiler yalnızca kar-zarar hesabı yaparak (ki belki de bu hesap yapıldığında küçük üreticilik faaliyetini sürdürmek rasyonel olmayan bir faaliyet olarak değerlendirilebilecektir) üretim faaliyetinde bulunmamakta, zorluklarla mücadele etmemekte ve köylerde yaşamaya devam etmemektedir. Kuşkusuz ki Konya'daki küçük üreticiler belirli ekonomik hesaplamaları yapmaktadırlar ancak bu durum onların varlıklarını devam ettirmelerinde belirleyici gücü oluşturmamaktadır. Konya'daki küçük üreticiler, atalarından devraldıkları temel üretim birimi olarak toprağı ve diğer mirasları (bu miras sadece maddi öğelerden oluşmamakta, pek çok hikâyeyi, tecrübeyi, verilmiş sözleri kapsamaktadır) öncelikle 'kutsallık' şemsiyesi altında saklamaktadırlar. İnanca yönelik bu tutum, her türden maddi zorluklar yaşandığında küçük üreticilerin bu duygularının açıca çıkmasını sağlamakta ve motivasyonlarını arttırarak genel anlamda 'bu miras bize atalarımızdan kaldı. Onlar zor şartlarda bizlere bunları emanet ettiler. Bizde bunu en iyi şekilde koruyup çocuklarımıza aktarmalıyız' tarzında bir görüşün hâkim düşünce olmasını sağlamaktadır. Bu tarz düşünceler ve duygularla bezenmiş

küçük üreticiler, bu sayede varlıklarını devam ettirebilmekte ve yarına kalmayı başarabilmektedirler.

Genel olarak bakıldığında, tarımsal üretim gerçekleştiren küçük üreticiler, hanenin varlığını devam ettirmek ve hayatta kalmayı başarabilmek adına bir takım stratejiler oluşturmaktadırlar. Bu stratejilerin oluşturulması yalnızca tek bir nedene bağlanamayacak kadar derinliklidir. Bu açıdan da küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirmeyi başarabilmelerinin sırrı maddi kaygılarla açıklanamayacaktır. Küçük üreticilerinin hayatta kalma stratejileri, sosyolojik bir temel üzerinden yükselmektedir. Küçük üreticilik olgusunu sosyolojik bir bakış açısıyla ele almak, onların varlıklarını devam ettirebilmelerindeki sırrın daha görünür ve anlaşılır olmasını sağlayacaktır. Küçük üreticiliğin bir miras olarak nesilden nesile aktarılmasında gençlerin önemi büyüktür. Bu açıdan, gençlere yönelik yapılacak çalışmalarla genç nüfusun ve emek gücünün kırsala kaydırılması önem arz etmektedir. Küçük üreticiliğin ortadan kalkması, köylerin boşalmasına neden olacak bir sonucu ortaya çıkaracaktır. Köylerin boşalması ise, ilk olarak bu alanlarda terör başta olmak üzere birçok yasa dışı oluşumların ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Bunun haricinde tarımsal üretimde makro düzeyde ve çözülmesi uzun yıllar alabilecek sorunlar ortaya çıkacaktır. Bu açılardan bakıldığında tarımsal üretimin vazgeçilmez bir ayağını oluşturan küçük üreticilerin pek çok farklı yönden desteklenmesi ise tarımsal üretimin devamı, gıda güvenliği, kırsal alanlarda yaşamın devamı, kentlerde var olan pek çok problemin ortadan kalkması başta olmak üzere birçok konunun çözüme kavuşulmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abay, Canan, Olhan, Emine, Uysal, Yaşar, vd (2005). Türkiye'de Tarım Politikalarında Değişim, VI. Teknik Kongre, TMMOB Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 63-80.

Acar, Mustafa, Bulut, Erdem (2010). AB Ortak Tarım Politikası Reformları Işığında Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları: Eleştirel Bir Yaklaşım, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1-23

Agrosynergie, Eeig (2013). Evaluation of the Structural Effect of Direct Support, Final Report, https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/evaluation/market-and-income-reports/2013/structural-effects-direct-support/chap3_en.pdf. Erişim Tarihi: 10.01.2017.

Ahmad, Feroz (2009). Modern Türkiye'nin Oluşumu, (Çev:Yavuz Alagon), İstanbul: Kaynak Yayınları.

AK Parti (2015). Türkiye Geneli Seçim Sonuçları, http://www.akparti.org.tr/site/secimler/genel/2015/, Erişim Tarihi: 04.09.2016.

Akin L. Mabogunje (1970). Systems Approach to A Theory of Rural-Urban Migration, Journal of Geographical Analysis, Volume: 2, Issue: 1, 1-18.

Akşin, Sina (1998). Demokrat Parti Dönemi Türkiyesi, (Editör: İhsan Güneş), Dünya'nın ve Türkiye'nin Yakın Tarihi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 86-107.

Akşit, Bahattin (1987). Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları, Türkiye'de Tarım Sorunu, 11. Tez Kitap Dizisi, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 11-30.

Akşit, Bahattin (1998). İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış, Türkiye'de İçgöç, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfi Yayınları, İstanbul, 22-37.

Akşit, Bahattin (1999). Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerindeki Dönüşümler, 75 yılda Köylerden Şehirlere, Bilanço '98 Kitaplar Dizisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 173-186.

Aktan, Reşat (1957). Mechanization of Agriculture in Turkey, Land Economics, Vol. 33, No. 4, University of Wisconsin Press, 273-285.

Alavi, Hamza (1965). Peasants And Revolution, Socialist Register, Vol:2, 241-277.

Altunya, Niyazi (2009). Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bir Bakış (2.Baskı). KAGEV Yayınları.

Alver, Köksal (2016). Konya'yı Keşfetmek, Seyahatnamelerde Konya, (Haz: Ahmet Çaycı), Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Amin, Samir (1992). Üçüncü Dünya Demokrasi ve Sosyalizm, (Çev: Yiğit Bener, Fikret Başkaya), Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Amin, Samir (2000). Economic Globalism and Political Universalism: Conflicting Issues?, Journal of World-Systems Research, Vol: VI, Number: 3, 582-624.

Amin, Samir (2009). Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi, Mülkiye Dergisi Tarım Özel Sayısı, Cilt: 33, Sayı: 262, 89-99.

Anık, Mehmet (2006). Bir Modernleş(tir)me Projesi Olarak Köy Enstitüleri, Divan İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı:20, 279-309.

Arıcanlı, Tosun (2009). 19. Yüzyılda Anadolu'da Toprak, Mülkiyet ve Emek. (Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak). Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 131-143.

Atay, Mahmut (2014). Hint Toplumunda Aile, Aile Sosyolojisi Yazıları, (Ed:Mustafa Aydın), İstanbul: Açılım Kitap, 337-367.

Atılgan, Gökhan (2014), Türkiye'de Toplumsal Sınıflar:1923-2010, (Derleyen: Faruk Alpkaya, Bülent Duru), 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim, Ankara: Phoenix Yayınları, 323-367.

Avcıoğlu, Doğan (1996). Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) (Birinci Kitap). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Aydın, Zülküf (2001). Yapısal Uyum Politikaları ve Köylünün Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık Köyleri Örneği, Toplum ve Bilim, Bahar: 88, 11-32.

Aysal, Necdet (2005). Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 35-36, 267-282.

Aysu, Abdullah (2006). Avrupa Birliği ve Tarım, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

Aysu, Abdullah (2008). Küreselleşme ve Tarım Politikaları, Su Yayınları, İstanbul.

Aysu, Abdullah (2009). Piyasa ve Küçük Köylülük, Mülkiye Dergisi Tarım Özel Sayısı, Cilt: 33, Sayı: 262, 223-232.

Babagiray, Zafer (2006). Tarımsal Yapı Bozuklukları ve İşletmelerin Analizi, Türktarım Dergisi, Eylül-Ekim, 19-24.

Baker, Jonathan (1995). Survival and Accumulation Strategies at the Rural-Urban Interface in North-West Tanzania, Environment and Urbanization, Vol. 7, No. 1, 117-132.

Başkaya, Fikret (2016). Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?, Yordam Kitap, İstanbul.

Bayaner, Ahmet (2013). Türkiye Tarımı Beklentiler ve Gelişmeler, TEPGE Yayınları.

Beck, Tony (1989). Survival Strategies and Power amongst the Poorest in a West Bengal Village, Bulletin of the Institute of Development Studies, Vol: 20, No: 2, 23-32.

Bekmen, Ahmet (2015). Yok Olmanın Diyalektiği: Via Campesina ve Gıda Egemenliği, (Der: Y.Doğan Çetinkaya), Toplumsal Hareketler Tarih, Teori ve Deneyim, İstanbul: İletişim Yayınları. 199-229.

Berkes, Niyazi (2013). Türkiye İktisat Tarihi (1.Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bernstein, Henry (2013). Food Sovereignty: A skeptical view, https://www.tni.org/files/download/1_bernstein_2013.pdf, 1-38.

Bernstein, Henry (2014). Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri, (Çev: Oya Köymen), Yordam Kitap, İstanbul.

Bernstein, Henry (2016). Agrarian Political Economy And Modern World Capitalism: The Contributions Of Food Regime Analysis, The Journal of Peasant Studies, 43:3, 611-647.

Birtek, Faruk and Keyder, Caglar (1975). Agriculture and the State: An Inquiry İnto Agricultural Differentiation and Political Alliances: The Case of Turkey, Journal of Peasant Studies 2(4), 446-467.

Bocock, Robert (2009). Tüketim, (Çev: İrem Kutluk), Dost Yay: Ankara.

Bor, Özgür (2015). Yeni Tarım Düzeni, Köylülükten Sonra Tarım, (Edt: Abdullah Aysu, M. Serdar Kayaoğlu), Epos Yayınları, Ankara.

Boran, Behice (1985). Sosyal Tabakalanma, Köy Sosyolojisi Okuma Kitabı (Edt: Oğuz Arı), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 221-250.

Boratav, Korkut (1980). Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Boratav, Korkut (1987). Birikim Biçimleri ve Tarım, 11. Tez, Sayı:7, 84-105.

Boratav, Korkut (2005). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, İmge Kitabevi, Ankara.

Boztemur, Recep (1998). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet-Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde ve Kuramsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık, OTAM Dergisi, Sayı:9, 79-110.

Buğra, Ayşe ve Savaşkan, Osman (2015). Türkiye'de Yeni Kapitalizm Siyaset, Din ve İş Dünyası, (Çev: Bülent Doğan), İletişim Yayınları, İstanbul.

Buluş, Abdulkadir (2015). Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri, Konya: Çizgi Kitabevi.

Carnemark, Curt (2013). Working With Smallholders A Handbook for Firms Building SustainableSupplyChains,2-3, http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/8dc5628042112fdbba2fff494779b2ad/Handbook+-+Working+with+Smallholders.pdf?MOD=AJPERES, Erişim Tarihi: 12.03.2016.

Chamwali, Anthony (2000). Survıval And Accumulatıon Strategıes At The Rural-Urban Interface: A Study Of Ifakara Town, Tanzanıa, Tanzania: Tanzania Printers Limited.

Chayanov, Alexander (1991). The Theory of Peasant Co-operatives, (Çev: David Wedgwood Benn), Ohio State University Press.

Chhetri, Khatri Arun and Maharjan, Lall Keshav (2006). Food Insecurity and Coping Strategies in Rural Areas of Nepal, Journal of International Development and Cooperation, Vol.12, No.2, 25–45.

Cirhinlioğlu, Zafer (1999). Azgelişmişliğin Toplumsal Boyutu, İstanbul: İmge Yayıncılık.

Claus Offe (1985). New Social Movements: Challenging The Boundaries Of Institutional Politics, Social Research, Vol:52/4, 817-868.

Commodities and Development Report (2015). Smallholder Farmers and Sustainable Commodity Development, (http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=1431), Erişim Tarihi: 15.03.2017.

Çetin, Türkan (1995). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanununun Çıkarılması, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 4-5, 29-44.

Çımrın, Kökalan Füsun (2015). Bergama Köylü Hareketinin Dünü ve Bugünü, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C:14, S:53, 310-317.

Demircan, Ömer (1997). Bizim "Köy Enstitüleri", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, 235-254.

Deniz Yenal ve Zafer Yenal (1993). 2000 Yılına Doğru Dünyada Gıda ve Tarım, Toplum ve Bilim, 56-61 Bahar, 93-115.

Dernek, Zeynep (2006). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler, Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 1(1), 1-12.

Dinler, Zeynel (2008). Tarım Ekonomisi, Ekin Kitabevi, Bursa.

Divitçioğlu, Sencer (1981). Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu, Kırklareli: Sermet Matbaası.

Dizdar, Yavuz (2014). Türkiye'de Gıdanın Endüstrileşme Süreci: Sahne, Aktörler ve Senaryo, Köylülükten Sonra Tarım, (Edt: Abdullah Aysu, M. Serdar Kayaoğlu), Epos Yayınları, Ankara.

Ecevit, C. Mehmet, Karkıner, Nadide ve Büke, Atakan (2009). Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler, Mülkiye Dergisi Tarım Özel Sayısı, Cilt: 33, Sayı: 262, 41-63.

Ellis, Frank (1998). Household Strategies and Rural Livelihood Diversification, The Journal of Development Studies, 35:1, 1-38.

Ellis, Frank (1999). Rural Livelihood Diversity in Developing Countries: Evidence and Policy Implications. Natural Resources Perspective, ODI: London, 1-10.

Eppenstein, Franz (1939). Orta Anadolu Köylüsünün Gıda Vaziyeti, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Sayı:1, 246-262.

Eraktan, Gülcan (2006). Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasında Değişim Doğrultuları ve Türkiye İçin Önemi, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, C.5, No:2, 47-67.

Eralp, Sirman Nükhet (1988). Pamuk Üretiminde Aile İşletmeleri, Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000). (Derleyen: Şevket Pamuk, Zafer Toprak) , İstanbul: Yurt Yayınları, 209-233.

Erdoğan Özünlü, Emine, Gümüşçü, Osman (2016). Osmanlı İmparatorluğunda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar. Amme İdaresi Dergisi, Cilt:49, Sayı:1.

Ergin, Yaşar Demirali (1994). Örnekleme Türleri, M.Ü Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, S: 6, 91-102.

Erhan, Çağrı (1996). Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 51, Sayı: 1, 275-289.

Eroğul, Cem (2013). Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İstanbul: Yordam Kitap.

Eröz, Mehmet (1968). Marxizm- Leninizm ve Toprak Reformu, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:27, Sayı: 3-4, 325-356.

Ertuğrul, Cemil (2002). AB'nin Dönüşümü ve Gümrük Birliği, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 190-209.

FAO (1992). Guidelines On Sociological Analysis in Agricultural Investment Project Design. http://www.fao.org/3/a-t0657e.pdf, Erişim Tarihi: 11.03.2017.

Faroqhi, Suraiya (2006). Krizler ve Değişim. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. (Editörler: Halil İnalcık, Donald Quataert). İstanbul: Eren Yayıncılık. 563-567.

Faroqhi, Suraiya (2006). Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı. (Çeviren: Emine Sonnur Özcan). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Frankl, Viktor. E (2018). İnsanın Anlam Arayışı, (Çev: Selçuk Budak), Okuyanus Yayınları: İstanbul.

Friedland, H. William (2004). Agrifood Globalization and Commodity Systems, International Journal of Sociology of Agriculture and Food Volume 12, 5-16.

Friedman, Harriet (1982). The Political Economy of Food: The Rise and Fall of the Postwar International Food Order, American Journal of Sociology, Vol. 88, 248-286.

Friedman, Harriet (1993). The Politıical Economy of Food: A Global Crisis, New Left Review, January-February, 29-57.

Genç, Mehmet (1989). Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri. Sosyoloji Dergisi, Cilt:3, Sayı:1.175-185.

Genç, Mehmet (2016). Kendimizi Yüceltmek İçin Değil, Düzeltmek İçin Tarih Bilmeliyiz. Lacivert Dergi, Mart(22), http://www.lacivertdergi.com/dosya/2016/03/01/kendimizi-yuceltmek-icin-degil-duzeltmek-icin-tarih-bilmeliyiz.

Geray, Cevat (1974). Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar, TODAİE Yayınları, Ankara.

Geray, Cevat (2011). Dünden Bugüne Kırsal Gelişme Politikaları. Ankara: Phoenix Yayınları.

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2016a). Bügem Faaliyetleri, http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf, Erişim Tarihi: 04.05.2016.

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2016b). 2016 Yılı Bütçe Sunumu.

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2016c). Türkiye Tarımında Yapısal Değişiklikler ve Reformlar 2003-2015, http://www.tarim.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/Faaliyet%20Kitaplar%C4%B1/T%C3%9CRK%C3%87E.pdf, Erişim Tarihi: 10.06.2016.

Graeub, E. Benjamin , Chappell, M. Jahi , Wıttman, Hannah , Ledermann, Samuel , Kerr, Rachel Bezner and Herren, Barbara Gemmill (2016). The State Of Family Farms in the World, World Development, Vol. 87, 1–15.

Güler, Birgül (2002). Dünya Bankası ve Tarım Sektörü Kredileri, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 66-70.

Günal, Erdoğan (2012). Türkiye'de Siyaset ve Demokrasi, (Editör: Memet Zencirkıran), Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Bursa: Dora Yayıncılık, 153-187.

Günaydın, Gökhan (2002). Küreselleşme Sürecinin Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri ve ZMO'nun Duruşu, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 244-298.

Günaydın, Gökhan (2004). Türkiye Ekonomisinin Tarımsal Yapısı ve Gelişimi, Türkiye Ekonomisi, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 95-127.

Günaydın, Gökhan (2006). Türkiye Tarım Sektörü, Tarım ve Mühendislik Dergisi, Sayı:76-77, 12-27.

Günaydın, Gökhan (2009). Türkiye Tarım Politikalarında Yapısal Uyum: 2000'li Yıllar, Mülkiye Dergisi Tarım Özel Sayısı, Cilt: 33, Sayı: 262, 175-223.

Günaydın, Gökhan (2010). Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm Politika Transferi Süreci/AB ve Türkiye, Tan Yayıncılık, Ankara.

Günaydın, Gökhan (2014). Köylülüğün Dönüşümü, Köylülükten Sonra Tarım, (Edt: Abdullah Aysu, M. Serdar Kayaoğlu), Epos Yayınları, Ankara.

Güneş, Fatime (2014). Yoksullukla Başa Çıkma Stratejileri, Kaynakların Yoksulluğu mu?: Kadın Emeği Merkezli Eleştirel Bir Yaklaşım, Yoksulluk ve Kadın, (Edt: Abdullah Topçuoğlu, Gamze Aksan, Duygu Alptekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 89-129.

Güran, Tevfik (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri:1909, 1913 ve 1914, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:3, DİE Yayınları.

Gürel, Burak (2008). Türkiye'de Kırda Sınıf Mücadelelerinin Tarihsel Gelişimi, Devrimci Marksizm, İlkbahar/Yaz, 71-105.

Gürel, Burak (2013). Türkiye'de Kırda Sınıf Mücadelelerinin Tarihsel Gelişimi-II (1980-2012), Devrimci Marksizm, Kış/İlkbahar, 47-104.

Harvey, David (2007). Neoliberalism as Creative Destruction, Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol: 610, 22-44.

Hillyard, Sam (2007). The Sociology of Rural Life, London: Berg Publishers.

Hodder, Ian (2007). Çatalhöyük in the Context of the Middle Eastern Neolithic, Annual Review of Anthropology, Volume: 36, 105-120.

Hoffer, C.R (1926). The Development of Rural Sociology, American Journal of Sociology, Vol. 32, No. 1, 95-103.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Monsanto_(%C5%9Firket), Erişim Tarihi: 09.04.2016.

IFC Report (2013). Working with Smallholders A Handbook for Firms Building Sustainable Supply Chains, https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/8dc5628042112fdbba2fff494779b2ad/Handbook+-+Working+with+Smallholders.pdf?MOD=AJPERES, Erişim Tarihi: 10.01.2017.

İçduygu, Ahmet, Ünalan, Turgay (1998). Türkiye'de İç Göç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri, Türkiye'de İçgöç, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfi Yayınları, 38-55.

İloğlu, Asım Süreyya (1962). Zirai Sosyolojiye Bir Giriş, Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı:3, 31-59.

İnalcık, Halil (1990). Köy, Köylü ve İmparatorluk. 5. Milletler Arası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi 1989. A.D.T.K.K. Yayınları, 1990.

İnalcık, Halil (2003).Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600). (Çeviren: Ruşen Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, Halil (2009). Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar. (Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak). Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 15-35.

İnalcık, Halil (2009). Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1 (2.Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, Halil (2011). Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi. İstanbul: İsam Yayınları.

İnan, A. Afet (1989). İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İnce, Erdal (2006). Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, V/13, 59-78.

İslamoğlu, Huricihan (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü (2.Baskı).İstanbul: İletişim Yayınları.

İTO (1989), Cumhuriyet'den Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, İstanbul: Lebib Yalkın Yayımları.

Jasper, M. James (2002). Ahlaki Protesto Sanatı, (Çev: Senem Öner), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kalkınma Bakanlığı (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf. Erişim Tarihi: 12.10.2016.

Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf, Erişim Tarihi: 22.07.2016.

Kalkınma Bakanlığı (2014). Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanımı Çalışma Grubu Raporu, Ankara.

Kalkınma Bakanlığı (2015). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2014, (http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/654/Ekonomik%20ve%20Sosyal%20G%C3%B6stergeler_1950_2014.pdf) Erişim Tarihi: 15.06.2016.

Kan, Mustafa (2016). Küçük Aile Çiftçiliğinin Yerel Tohumların Sürdürülebilirliğindeki Rolü, Türktob Dergisi, Sayı:19, Yıl:5, 29-33.

Kapluhan, Erol (2012). Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri, Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 26, 172-194.

Karaboğa, Durmuş Volkan (2010). Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nde Tarım, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Karaömerlioğlu, Asım. M (1998). Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikayesi, Birikim Dergisi, Sayı: 107, 31-47.

Karpat, H. Kemal (2003). Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm, (Çev: Abdülkerim Sönmez), İstanbul: İmge Kitabevi.

Karpat, H. Kemal (2015). Kısa Türkiye Tarihi, (Yayına Hazırlayan: Güneş Ayaz), İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, H. Kemal (2015a). Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kartal, Sadık (2008). Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, 23-36.

Kaufman F, Harold (1961). A Research Focus For Rural Sociology, Sociological Bulletin, Vol. 11, No. 1/2, Decennial Celebrations Symposium (October) (March and September 1962), 199-207.

Kautsky, Karl (1988). The Agrarian Question, London: Zwan Press.

Kaya, Kasım, Sevinç, Gönül, Asoğlu, Veysel, Sevinç, M. Reşit (2015). Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Tarım Sektöründeki Gelişmelerin Günümüz Kırsal Kalkınma Anlayışı İle Karşılaştırılması, Kamu-İş Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, 63-98.

Kayam, H. Cevahir (1997). Türkiye'de Tarım Politikaları (1928-1938), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Doktora Tezi, İstanbul.

Kazgan, Gülten (1999). 1980'lerde Türk Tarımında Yapısal Değişme, (Editör: Oya Baydar), 75 yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 31-37.

Kazgan, Gülten (2003). Tarım ve Gelişme, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, Gülten. Ö (1952). Hububat Politikamız ve Milli Ekonomimiz Üzerindeki Tesirleri, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:14, Sayı: 1-4, 162-177.

Kedir, Kameria Barsenga (2015). Livelihoods And Coping Strategies Of Rural Households In Abela Lida Peasant Association Of Shebedino District, Southern Ethiopia, Master Thesis, University of South Africa.

Kendir, Hülya (2009). Küreselleşen Tarım ve Türkiye'de Tarım Reformu, Praksis Dergisi, Sayı: 9, 277-300.

Keyder, Çağlar (1983). Small Peasant Ownership in Turkey: Historical Formation and Present Structure, Review (Fernand Braudel Center), Vol. 7, No. 1 (Summer), pp. 53-107.

Keyder, Çağlar (1985). Türkiye'de Ortakçılık Döngüsü ve Küçük Köylü Mülkiyetinin Pekişmesi, Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı:11, 89-105.

Keyder, Çağlar (1988). Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi 1946-1960, Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000). (Derleyen: Şevket Pamuk, Zafer Toprak) , İstanbul: Yurt Yayınları, 163-173.

Keyder, Çağlar (1993). Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları.

Keyder, Çağlar (1998). Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği, (Editörler: Irvın C. Schınk, E.Ahmet Tonak), Geçiş Sürecinde Türkiye, (Çev:Aydın Pesen, Nail Satlıgan, vd.), Belge Yayınları, İstanbul, 38-75.

Keyder, Çağlar (1999). Türkiye'de Tarımda Küçük Meta Üretiminin Oluşumu, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfi Yayınları, İstanbul.

Keyder, Çağlar (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var Mıydı?. (Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak). Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım. İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 1-15.

Keyder, Çağlar (2014). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul.

Keyder, Çağlar ve Yenal, Zafer (2013). Bildiğimiz Tarımın Sonu Küresel İktidar ve Köylülük, İstanbul: İletişim Yayınları.

Keyder, Çağlar, Pamuk, Şevket (1985). 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler, Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, No:8, Aralık-Ocak(1984-1985), 52-63.

Kilit, Gökhan (2012). Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Reform Çalışmaları, İKV Değerlendirme Notu, Erişim: www.ikv.org.tr.

Konya İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (KİGTHM), (2017). Konya Gıda Tarım ve Hayvancılık Veri Kitapçığı, Konya.

Konya Valiliği (2015). Medeniyetler Şehri Konya, Konya: Servet Ofset.

Konya Valiliği (2016). Çatalhöyük, (Edt: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü), Konya: Erman Ofset.

Koyuncu, Ahmet (2013). Kimliğin İnşasında Kent: Konya Örneği, Akademik İncelemeler Dergisi, C. 8, S. 2, 155-179.

Köy Kanunu, 1924, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf, Erişim Tarihi: 05.09.2016.

Köymen, Oya (1988). Bahattin Akşit, Çelik Aruoba ve Nükhet Sirman-Eralp'in Tebliğlerine İlişkin Yorum, Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000). (Derleyen: Şevket Pamuk, Zafer Toprak) , İstanbul: Yurt Yayınları, 233-236.

Köymen, Oya (1999). Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfi Yayınları, İstanbul.

Köymen, Oya (1999a). Köylü Sorunu Araştırma ve Tartışmaları, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfi Yayınları, İstanbul.

Köymen, Oya (2008). Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler ve Patronlar, Yordam Kitap, İstanbul.

Kümbetoğlu, Belkıs (2015). Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Locke Hugh (2015). Smallholder Farmers Are the New Global Food Frontier, https://www.theguardian.com/the-b-team-partner-zone/2015/may/12/smallholder-farmers-producers-agriculture-food-women#img-3, Erişim Tarihi: 20.05.2016.

Lowder, K. Sarah, Skoet, Jakob and Raney, Terri (2016). The Number, Size, and Distribution of Farms, Smallholder Farms, and Family Farms Worldwide, World Development Vol. 87, 16–29.

Lowder, K. Sarah, Skoet, Jakob and Singh, Saumya (2014). What Do We Really Know About the Number and Distribution of Farms and Family Farms in the World? http://www.fao.org/docrep/019/i3729e/i3729e.pdf, Erişim Tarihi: 11.03.2016.

Löwy, Michael (2006). Brezilya'nın Topraksız İşçi Hareketinin Sosyo-Dinsel Kökenleri, (Çev: Ecehan Balta), Praksis Dergisi, S.14, 209-215.

Lucas Jr, Robert E. (2004) Life Earnings and Rural-Urban Migration, Journal of Political Economy, Vol. 112, No. S1, 29-59.

Makal, Ahmet (2001). Türkiye' de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 56, Sayı: 3, 103-140.

Marshall, Gordon (1999). Sosyoloji Sözlüğü, (Çev: Osmank Akınhay, Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Martin, C.J (1996). Economic Strategies and Moral Principles in the Survival of Poor Households in Mexico. An Urban and Rural Comparison, Bulletin Of Latin American Research, Vol:15, No:2, 193-210.

Marx, Karl (2003). Kapital (1. Cilt), (Çev: Alaattin Bilgi), Eriş Yayınları.

Mazlum, Semra Cerit (2014) Çevrecilik ve Çevre Hareketi, (Edt: Bilhan Kartal, Belkıs Kümbetoğlu), Yeni Toplumsal Hareketler, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 206-245.

McLuhan, Marshall (1994), Understanding Media The Extensions of Man, MIT Press Edition.

Meert, H, Huylenbroeck, G. Van, Vernimmen, T, Bourgeois, M, Hecke, E. Van (2005). Farm Household Survival Strategies and Diversification on Marginal Farms, Journal of Rural Studies, 21, 81–97.

Melucci, Alberto (1985). The Symbolic Challenge of Contemporary Movements, Social Research, Vol:52/4, 789-816.

Millon, P. Robert (1969). Zapata Meksika'da Köylü Devrimi, (Çev: Tektaş Ağaoğlu), İstanbul: Ant Yayınları.

Morvaridi, Behrooz (2012). Capitalist Philanthropy and the New Green Revolution for Food Security, International Journal of Sociology of Agriculture and Food, Vol. 19, No. 2, 243–256.

Narin, Müslüme (2011). 1980'li Yıllardan Sonra Tarım Politikalarındaki Değişiklikler, Ekonomik Yaklaşım Kongresi, Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: Politika Arayışları, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara.

Neuman, W. Lawrance (2012). Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1, (Çev: Sedef Özge), İstanbul: Yayın Odası Yayıncılık.

Newby, Howard (1982). Rural Sociology in These Times, The American Sociologist, Vol. 17, No. 2, 60-70.

Newby, Howard (1983). The Sociology of Agriculture: Toward a New Rural Sociology, Annual Review of Sociology, Vol. 9, 67-81.

Northrup, David (2009). Globalization in Historical Perspective, World System History, (Edt: George Modelski and Robert A. Denemark), Eolss Publishers, 196-212.

OECD (2016), Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2016, OECD Publishing, Paris, http://dx.doi.org/10.1787/agr_pol-2016-en, Erişim Tarihi: 15.11.2016.

Oral, Necdet (2015). Tarım ve Gıdada Çokuluslu Şirketlerin Egemenliği, Türkiye'de Tarımın Ekonomi Politiği 1923-2013, (Edt: Necdet Oral), NotaBene Yayınları, Ankara.

Otero, Gerardo, Pechlaner, Gabriela ve Gürcan, Efe Can (2013). The Political Economy of "Food Security" and Trade: Uneven and Combined Dependency, Rural Sociology, Vol. 78, No. 3, 263–289.

Owen, Roger ve Pamuk, Şevket (2002). 20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi, (Çev:Ayşe Edirne), Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Oyan, Oğuz (2004). Tarımsız Politikalardan Politikasız Bir Tarıma Doğru, (Haz: Neşe Balkan, Sungur Savran), Neoliberalizmin Tahribatı, Metis Yayınları, İstanbul.

Oyan, Oğuz (2015). Tarımda IMF- DB Gözetiminde 2000'li Yıllar, Türkiye'de Tarımın Ekonomi Politiği 1923-2013 (Edt: Necdet Oral), Notabene Yayınları, Ankara, 111-131.

Önder, İzzettin (1988). Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası, Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000). (Derleyen: Şevket Pamuk, Zafer Toprak), İstanbul: Yurt Yayınları, 113-133.

Öniş, Ziya (2006). Globalization and Party Transformation: Turkey's Justice and Development Party in Perspective, In Globalizing Politics, Party Politics in Emerging Democracies, edited by Peter Burnell, Routledge, London, 1-27.

Öniş, Ziya (2013). The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era, Turkish Studies, Volume: 13, Issue: 2, 135-152.

Öz, Mehmet (1997). 17. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma.(Editörler: Halil İnalcık vd.,). Sayı:17. 79.

Özen, Hayriye (2009). Bergama Mücadelesi: Doğuşu, Gelişimi ve Sonuçları, Atılım Üniversitesi Elektronik Bülten, Say:14, http://e-bulten.library.atilim.edu.tr/sayilar/2009-03/makale_04.html, Erişim Tarihi: 10.11.2016.

Özen, Yener ve Gül, Abdulkadir (2007). Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu, KKEFD/JOKKEF, S: 15, 394-422.

Özensel Ertan (2013). Taşranın Yetim Çocuğu: Kır, Sosyoloji Divanı 1 (Taşra Fragmanları), S.1, C.1, 31-44.

Özensel, Ertan (2015). Türkiye'de Kırsal Yapıların Dönüşümü-Kır Sosyolojisi (1.Baskı). Konya: Çizgi Kitabevi.

Özer, Sevilay (2014). Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 31, 61-80.

Özgüden, Mehmet (2014). Türkiye'de Seçkinler, (Derleyen: Faruk Alpkaya, Bülent Duru), 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim, Ankara: Phoenix Yayınları, 367-407.

Özkaya, Tayfun (1996). Türkiye Tarımında Küçük Üreticiler, Topraksızlar Sorunu ve İzmir İlinde Küçük ve Orta Büyüklükteki Tarım İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma, İzmir: Ziraat Mühendisleri Odası İzmir Şubesi Yayınları.

Özkaya, Tayfun (2016). Yeni Köylülük Tarimsal Sorunlara Çözüm Olabilir Mi?, XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi Bildiri Kitabı, (Edt: Bahri Karlı,v.d), Isparta: Özüm Ajans, 869-877.

Özkaya, Tayfun, Uzmay, Ayşe ve Adanacıoğlu, Hakan (2002). Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980- 2002 Dönemindeki Gelişimi, Küreselleşme ve Türkiye Tarımı, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 39-59.

Özkazanç, Alev (2005). Türkiye'nin Neo-liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce, (Editör: Murat Yılmaz), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 634-657.

Öztürk, Murat, Jongerden, Joost ve Hilton, Andy (2014). Commodification and The Social Commons: Smallholder Autonomy and Rural–Urban Kinship Communalism in Turkey, Agrarian South: Journal of Political Economy, 3(3), 337–367.

Öztürk, Şinasi (2014). Yeni Köy Sosyolojisi Tartışmaları Küreselden Yerele Tarım Politikaları ve Yoksulluk, Doğu Kitabevi, İstanbul.

Öztürk, Şinasi, Nas, Fethi ve İçöz, Ergün (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1/2, 15-32.

Özuğurlu, Metin (2013). Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı, Ankara: Notabene Yayınları.

Pala, Cenk (1996). Osmanlı İmparatorluğunda Tarımsal Örgütlenme. Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt: 7, Sayı:21.36-69.

Pamuk, Şevket (1988). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm, Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000). (Derleyen: Şevket Pamuk, Zafer Toprak), İstanbul: Yurt Yayınları, 1988, 91-108.

Pamuk, Şevket (2013). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914.(8.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, Şevket (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi (3.Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Petras, James (2005).Latin Amerika'da Köylü Hareketleri, http://www.ata.boun.edu.tr/htr/documents/312_9/Bergama/Latin%20Amerikada%20Koylu%20Hareketleri.pdf, Erişim Tarihi: 22.11.2016.

Polanyi, Karl (2010). Büyük Dönüşüm- Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, Çev: Ayşe Buğra), İstanbul: İletişim Yayınları.

Rapsomanikis, George (2016). The Economic Lives of Smallholder Farmers, Food and Agriculture Organization of the United Nations, http://www.fao.org/3/a-i5251e.pdf, Erişim Tarihi: 22.04.2016.

Reardon, Thomas (2011). The Global Rise and Impact of Supermarkets: An International Perspective, http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/125312/1/Reardon2011.pdf, 11.06.2016.

Redclift, Michael (1986). Survival Strategies in Rural Europe: Continuity and Change, Sociologia Ruralis, Vol:26, 3/4, 218-227.

Rekabet Kurumu (2012). Türkiye HTM Perakendeciliği Sektör İncelemesi Nihai Raporu, Ankara.

Resmi Gazete (2005). Tarım Sigortaları Kanunu, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/06/20050621-2.htm, Erişim Tarihi: 09.10.2016.

Resmi Gazete (2006). Tarım Kanunu, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060425-1.htm, Erişim Tarihi: 05.07.2016.

Resmi Gazete (2010). Tarım Havzaları Yönetmeliği, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/09/20100907-5.htm, Erişim Tarihi: 22.07.2016.

Resmi Gazete (2014). Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140515-1.htm, Erişim Tarihi: 09.10.2016.

Ritzer, George (2011). Küresel Dünya, (Çev: Melih Pekdemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Rocha, Gonzalez de la Mercedes (2007). The Construction of the Myth of Survival, Development and Change 38(1): 45–66.

Rumbewas, Spener (2005). Poverty in Three Villages in Papua, Doctor of Philosophy in Development Studies, Massey University.

Sarc, Ömer Celal (1970). 50 Yıllık Cumhuriyet Döneminde Ekonomik ve Sosyal Bünyedeki Başlıca Değişmeler, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:30 Sayı: 1-4, 1-26).

Sayın, Cengiz, Gülçubuk, Bülent, Bozoğlu, Mehmet, vd (2015). Türkiye'de Tarımsal Yapıda Değişim ve İzlenen Politikalar, Türkiye Ziraat Mühendisliği VIII. Teknik Kongresi, Ankara.

SDE (2010). 50.Yıldönümünde 27 Mayısı Hatırla(t)mak, Türkiye Çalışmaları Grubu, Ankara.

Sencer, Oya (1962). Türkiye'nin Toprak Sorunlarına Tarihsel Açıdan Bir Bakış. Sosyoloji Dergisi, Cilt:2, 133-170.

Sevinç, Murat (2014). Türkiye'de Anayasal Düzen:1920-2012, (Derleyen: Faruk Alpkaya, Bülent Duru), 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim, Ankara: Phoenix Yayınları, 107-159.

Shiva, Vandana (2006). Çalınmış Hasat Küresel Gıda Soygunu, (Çev: Ali K. Saysel), Bdst Yayınları, İstanbul.

Slattery, Martin (2014). Sosyolojide Temel Fikirler, (Yay. Haz: Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz), İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Stadile, Joao Pedro (2009). Çokulusulu Şirketlerin Tarıma Karşı Saldırıları, , Mülkiye Dergisi Tarım Özel Sayısı, Cilt: 33, Sayı: 262, 99-105.

Suavi Aydın, Yüksel Taşkın (2014). 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Suiçmez, Baki Remzi (2002). Tarım Alanındaki Özelleştirmeler, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 74-121.

Süvla, Refii Şükrü (1943). Dünya'da ve Türkiye'de Buğday Meselesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:4, Sayı:1, 17-41.

Şahinöz, Ahmet (2014). Küresel Ekonomiden Küresel Tarım Politikalarına Uluslararası Aktörler: IMF, DB ve DTÖ, Köylülükten Sonra Tarım, (Edt: Abdullah Aysu, M. Serdar Kayaoğlu), Epos Yayınları, Ankara.

Şener, Sefer (2004). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7/1, 73-92.

Şengül, Haydar ve Sarıbal, Orhan (2015). Makro-Ekonomik Göstergelerle Türkiye Tarımı, Türkiye'de Tarımın Ekonomi Politiği 1923-2013 (Edt: Necdet Oral) Notabene Yayınları, Ankara, 131-159.

Şenses, Fikret (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi? Economic Research Center Working Paper, No:04/09, Erişim: http://www.erc.metu.edu/menu/series04/0409.pdf.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı. (2004). Osmanlı'dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri. Ankara.

TARSİM (Tarım Sigortaları Havuzu) (2015). 2015 Yılı Faaliyet Raporu, file:///C:/Users/NEU/Downloads/TARSIM%20Faaliyet%20Raporu%20(1).pdf, Erişim Tarihi: 17.04.2016.

Taşkaya, Serderhan Musa, Akbaşlı, Sait (2008). Okuma Yazma Öğretiminde Köy Enstitülerinin Yeri, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, 14-22.

TBMM Tutanak Dergisi (1922). 3. Yasama Yılı Açış Konuşmaları, D:1, Cilt:18, Ankara. (https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d3yy.htm) Erişim Tarihi: 25.08.2014.

Tecim, Erhan (2015). Toplumsal Hareketler ve Yenilik Bağlamı: Eleştirel Bir Teorik Konumlandırma, Sosyoloji Divanı, Yıl:3, Sayı:5, 9-25.

Tekeli, İlhan (2015). Göç ve Ötesi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tezcan, Mahmut (1970). Sosyolojik Yönden Köy, Amme İdaresi Dergisi, Cilt/Sayı:3, 151-182.

Toprak, Zafer (1988). Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950, Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000). (Derleyen: Şevket Pamuk, Zafer Toprak) , İstanbul: Yurt Yayınları,19-37.

Topuz, Hüseyin (2007). Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950), Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt.12, Sayı:3.

Touraine, Alain (2016). Toplumdan Toplumsal Harekete, (Edt: Kenan Çayır), Yeni Sosyal Hareketler, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 31-46.

TÜİK (2001). Tarımsal İşletme Yapı İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1003, Erişim Tarihi: 23.01.2016.

TÜİK (2010). İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara: TÜİK Matbaası.

TÜİK (2014). Seçilmiş Göstergelerle Konya, Ankara: TÜİK Matbaası.

TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2009 (2010). Ankara: TÜİK Matbaası.

Türkdoğan, Orhan (2006). Türkiye'de Köy Sosyolojisi, İstanbul: IQ Yayıncılık.

Ulukan, Umut (2013). Devlet, Tarım ve Sermaye Tarımda Kapitalist Dönüşümü Yeniden Tartışmak, Eğitim Bilim Toplum Dergisi, C.11, S.43, 56-78.

Unctad (2014). Commodities and Development Report 2015 Smallholder Farmers and Sustainable Commodity Development, 1-3. http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/suc2014d5_en.pdf, Erişim Tarihi: 13.02.2016.

URL-1, http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/neolitik-catalhoyukte-tarim-ve-toplum,

URL-2, https://www.tarim.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/il_yatirim_rehberleri/konya.pdf ,

Ünal, Bayram (2009). Pancar Tarımında Dönemsel ve Bölgesel Tasfiye: Kırsal Hanelerin Önemi, Mülkiye Dergisi Tarım Özel Sayısı, Cilt: 33, Sayı: 262, 275-293.

Vanhaute, Eric (2012). Peasants, Peasantries and (de) Peasantization in The Capitalist World-System,https://www.researchgate.net/publication/292349179_Peasants_peasantries_and_de_peasantization_in_the_capitalist_world-system 1-11, Erişim Tarihi: 10.04.2016.

Veinstein, Gilles (2009). Çiftlik Tartışması Üzerine (Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak). Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 35-57.

Wallace, Claire (2002). Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research, Sociology, Volume 36(2), 275-292.

Wallerstein, Immanuel, Decdeli, Hale ve Kasaba, Reşat (1983). Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi İle Bütünleşme Süreci. Toplum ve Bilim, Güz(23), 41.

Weber, Max (2012). Şehir Modern Kentin Oluşumu, (Çev: Musa Ceylan), İstanbul: Yarın Yayınları.

Wolf, Erıc.R (2000). Köylüler, (Çev: Abdulkerim Sönmez), Ankara: İmge Kitabevi.

Yasa, İbrahim (1985). Temel İş-Güç Biçimleri ve Aile Harcamaları, Köy Sosyolojisi Okuma Kitabı (Edt: Oğuz Arı), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 157-175.

Yavuz, Fahri (2000). Türkiye'de Tarım Politikası, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 31. Özel Sayı, 9-22.

Yaylacı, Filiz Göktuna (2014) Toplumsal Hareketler ve Kuramsal Yaklaşımlar, (Edt: Bilhan Kartal, Belkıs Kümbetoğlu), Yeni Toplumsal Hareketler, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 32-60.

Yenal, N. Zafer (2001). Türkiye'de Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması, Toplum ve Bilim, Bahar: 88, 32-55.

Yenal, Nuri Zafer (1999). Food Tncs, Intellectual Property Investments and Post-Fordist Food Consumption: The Case Of Unilever and Nestlé in Turkey, International Journal of Sociology of Agriculture and Food, Vol: 8, 21-34.

Yıldırım, Ali Ekber (2016a). Tarımda Havza Modeline Geçiliyor, http://www.tarimdunyasi.net/2016/05/14/tarimda-havza-modeline-geciliyor/, Erişim Tarihi: 22.07.2016.

Yıldırım, Ali Ekber (2016b). Havza Bazlı Destek Sektörü Nasıl Etkiler?, http://www.dunya.com/ozel-dosya/akib/havza-bazli-destek-sektoru-nasil-etkiler-haberi-336134, Erişim Tarihi: 10.11.2016

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yin, Robert. K. (2009). Case Study Research Design and Methods (Fourth Edition), USA: Sage Publications.

Yücel, Fikret (2014). Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938, (Derleyen: Fikret Yücel), EMO Yayınları, Ankara.

EK-1 GÖRÜŞME FORMU

1) **Demografik Sorular:**

Yaş:

Cinsiyet:

Eğitim Durumu:

Medeni Durum:

2) **Genel anlamda tarıma, tarımsal politikalara, üretime, çiftçiliğe ve küçük üreticiliğe ilişkin sorular:**

- Devletin (hükümetin) tarıma ve çiftçiye yönelik yapmış olduğu desteklemeleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu desteklemelerden (kredi, hibe gibi) hangilerini kullandınız ya da kullanmayı düşünüyorsunuz? Tarımsal anlamda devletten beklentileriniz neler?
- Eskiye göre düşündüğünüzde tarımın ve çiftçinin durumunu nasıl görüyorsunuz? İleriki zamanlarda ne gibi değişmeler olabilir? Uygulanan politikaların sizin tarımsal üretim(küçük üreticilik) yapmanız veya yapmamanız konusunda ne gibi etkileri olmuştur? Bu politikalar sizi olumlu/olumsuz anlamda nasıl bir düşünceye doğru götürmektedir? Küçük üretici olarak kalmanızda son dönemdeki politikaların nasıl bir etkisi olduğunu düşünmektesiniz?
- Yaşadığınız köyde tarımsal üretim ve küçük üreticiler ile ilgili düşüncelerinizi paylaşır mısınız? Köyde zaman içerisinde tarımsal ürün ekiminde değişiklikler yaşandı mı? Eğer yaşandıysa sizce bunun nedeni ne olabilir? Bu köyde genel anlamda ne gibi değişiklikler oldu?(göç durumu, tarlasını satanlar, zenginleşenler, tarımsal anlamda o köye özgü değişimler).

3) **Küçük tarımsal üretime ve küçük tarımsal üreticinin varlığını nasıl devam ettirdiğini ve hayatta kalma stratejilerini nasıl belirlediğini anlamaya yönelik sorular:**

- Kaç dekarda ***tarımsal üretim*** gerçekleşmekte? Tarımsal üretimin gerçekleştirildiği arazi kişinin kendisine mi ait ya da kiracılık, ortakçılık yoluyla mı üretim yapılmakta? Bu arazide yılda kaç kez hangi ürünler ekiliyor? Arazinin mülkiyeti size nereden geldi (miras, satın alma v.b) Eğer miras olarak kaldıysa bu durum (mirasın emanet olarak görülmesi, kutsallık atfedilmesi, baba hatırası yadigârı denilmesi gibi düşünceler) sizin tarlanızı satmamada ve ya çocuklarınıza bırakma (aktarma) noktasında veya küçük üretici olarak devam etmenizde etkili olmuş mudur, nasıl?
- Ekilen ürünler için gerekli olan ***girdiler*** (tohum, gübre, ilaç vb.) nasıl sağlanmaktadır? Bu girdiler nedeniyle borçlanma durumu söz konusu mudur? Eğer borçlanma var ise bu borç kimlere(tüccar, tefeci, banka vb.) yapılmıştır ve boyutu ne durumdadır? Küçük üreticiler ürün için gerekli olan girdiler nedeniyle varlıklarını devam ettirmede ne gibi sıkıntılar yaşamaktadırlar? Eskiye göre girdi maliyetleri ne yönde değişmiştir? Eğer olumsuz yönde bir değişim var ise bu yeni durumla nasıl mücadele etmektedirler?
- Tarımsal üretim esnasında ***emek ihtiyacı*** nasıl karşılanmaktadır? Hane halkının emeğe katılımı ne durumdadır? Ücretli işçi kiralama durumu ne boyuttadır? Hane halkı tarla dışında ek işlerde çalışmakta mıdır? Çalışıyorlarsa bunun nedeni nedir? Tarım dışından sağlanan gelirin küçük üreticilik durumunu devam ettirmedeki rolü nedir? Ya da bunun haricinde yurtdışından yardım alma veya emekli maaşı alma gibi durumlar söz konusu mudur? Sadece tarımdan elde edilen gelirle küçük üretici olarak kalmak mümkün müdür?
- Tarımsal üretim esnasında ***tarım makinaları*** kullanıyor musunuz? Evet ise bunların teminini nasıl sağlıyorsunuz? (kiralama, satın alma vb.). Tarımdaki makineleşme durumu küçük üreticiyi hangi noktalarda etkiliyor?

- ***Tüketim alışkanlıklarında*** bir değişme oldu mu? Olduysa nasıl bir değişim söz konusudur? Tarımdan kazanılan gelirin ne kadarı tekrar tarıma aktarılmaktadır? Tarım-dışında hangi alanlarda harcamalar yapılmaktadır? Eskiye göre yaşam standartlarında nasıl bir değişim oldu?
- Bazı küçük üreticiler farklı sebeplerden dolayı (borçlanma, topraksızlaşma, miras durumu vb.) tarımsal üretimden vazgeçebilmektedirler. Bu durumu nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizin küçük üretici olarak devam etmenizde hangi faktörler etkili olmuş olabilir? Sizin de dönem dönem tarlanızı satıp kent merkezine göç etme düşünceniz oldu mu? Olduysa bu düşünceyi ortaya çıkaran şeyler neler olabilir? Olmadıysa ***toprağa ve tarımsal üretime bağlı olma*** durumunuzu nasıl açıklarsınız? Sizin köyde kalmanıza neden olan ve küçük üreticiliğe devam etmenize neden olan faktörler nelerdir?
- Ailenizin geçmişinden gelen ***tarımsal hikayeyi*** kısaca anlatır mısınız? Ailenizin geçmişinde yaşadıklarının sizin küçük üretici olmanızda ve bu durumu devam ettirmeniz de ne gibi etkileri olmuş olabilir? Bu konuyla ilgili sözler, anılar vs. var ise bahsedebilir misiniz?
- Küçük üreticilik durumunuzu bir sonraki nesile (çocuklar, akrabalar yoluyla) ***aktarma*** düşünceniz, hayaliniz var mı? Çocuklarınızın sizin gibi küçük üretici olarak yaşamlarını sürdürmelerini ister misiniz? Aile vasıtasıyla aktarılan bu durum sizce ne zamana kadar devam edebilir? Küçük üreticiler ilerleyen yıllarda da varlıklarını devam ettirebilirler mi?
- Sizin küçük üretici olarak kalmanızda aile yapınızın, inançlarınızın, bulunduğunuz köyün veya bölgenin ***kültürünün*** etkisi olmuş mudur?
- Son olarak ***küçük üreticileri en çok zorlayan*** temel sorunları söyler misiniz? En çok hangi problemler küçük üreticinin varlığını devam ettirmesinde risk oluşturmaktadır? Küçük üreticilerin yetkililerden beklentileri nelerdir?
- Bunların dışında söylemek istedikleriniz var ise,…

EK- 2 KATILIMCI LİSTESİ

Katılımcılar	Köy	Yaş	Yetiştirilen Ürün	Arazi Büyüklüğü (dekar)
Mustafa .S	Dedemli	30	Geçimlik sebze ve meyve	2
Fatma. Ş	Dedemli	40	Geçimlik sebze ve meyve	3-4
Ali. Ö	Dedemli	60	Kiraz	4
Osman. K	Dedemli	51	Geçimlik sebze ve meyve	3
Arif. T	Dedemli	52	Kiraz-Elma	3
Keziban. H	Dedemli	40	Geçimlik sebze ve meyve	2
Mustafa. H	Dedemli	46	Geçimlik sebze ve meyve	2
Mehmet K.	Dedemli	65	Üzüm-Kiraz	30
Kadir G.	Dedemli	65		
Ali. Ö	Dedemli	67	Geçimlik sebze ve meyve	2
Vahap. T	Dedemli	65	Elma-Kiraz	10
Safiye. A	Yeşiltekke	48		
Abdurrahman. Y	Yeşiltekke	52	Arpa-Buğday	20
Bilal. S	Yeşiltekke	54	Arpa-Buğday	20
Ali.Ç	Yeşiltekke	50		
İbrahim. B	Yeşiltekke	48	Geçimlik sebze ve meyve	5
Mehmet. Ö	Yeşiltekke	45	Arpa- Buğday	10
Mehmet. Ç	Yeşiltekke	25	Arpa- Buğday	15
Ayşe. K	Yeşiltekke	50	Geçimlik sebze ve meyve	5
Havana. C	Yeşiltekke	54	Geçimlik sebze ve meyve	4
Necla. A	Ertuğrul	50	Geçimlik sebze ve meyve	2
Hikmet. T	Ertuğrul	64	Buğday	-
Yavuz. Y	Ertuğrul	56	Arpa-Buğday	-
Birant. C	Ertuğrul	40	Geçimlik sebze ve meyve	3
Emre. T	Ertuğrul	28	Arpa-Buğday	15

Necati. Ö	Ertuğrul	65	Arpa-Buğday	-
Sabri. Ç	Ertuğrul	65	Badem-Elma	30
Şevket. İ	Ertuğrul	60	Arpa-Buğday	-
Aysel. İ	Ertuğrul	53	Geçimlik sebze ve meyve	2
Yaşar. H	Karadiğin	35	Geçimlik sebze ve meyve	3
Havva. C	Karadiğin	35	Geçimlik sebze ve meyve	7
Ahmet. C	Karadiğin	57	Arpa-Buğday	50
Mevlüt. Ü	Karadiğin	50	Arpa-Buğday	50
Mustafa. S	Karadiğin	58	Arpa-Buğday	-
Hüseyin. K	Karadiğin	50	Arpa-Buğday	20
Ahmet. A	Karadiğin	55	Geçimlik sebze ve meyve	7
Bahattin. Y	Yağcı	34	Üzüm	-
Salih. S	Yağcı	55	Üzüm	-
Selma. B	Yağcı	34	Üzüm	10
Harun. S	Yağcı	35	Üzüm	5
Mustafa. B	Yağcı	35	Üzüm	5
Ayşe. S	Yağcı	55	Üzüm	12
Hasan. H	Dülgerler	39	Geçimlik sebze ve meyve	3
Ebubekir. Ü	Dülgerler	17	Geçimlik sebze ve meyve	2
Ahmet. Y	Dülgerler	53	Kiraz	5
Halit. Ü	Dülgerler	53	Kiraz	4
Ramazan. Ş	Dülgerler	67	Kiraz-Buğday	20